

Владан Јовановић

СРПСКА ВОЈНА ЛЕКСИКА И ТЕРМИНОЛОГИЈА

INSTITUTE FOR THE SERBIAN LANGUAGE SASA
Monographs 25

Vladan Jovanović

SERBIAN MILITARY LEXIS
AND TERMINOLOGY

BELGRADE
2016

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
Монографија 25

Владан Јовановић

СРПСКА ВОЈНА ЛЕКСИКА И ТЕРМИНОЛОГИЈА

БЕОГРАД
2016

ISBN

Уредник серије:

Проф. др Александар Лома, редовни члан САНУ

Рецензент:

Проф. др Милица Радовић-Тешић, редовни професор

Учитељског факултета у Београду

Проф. др Рајна Драгићевић, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду

Др Ђорђе Оташевић, виши научни сарадник Института за српски језик САНУ

Проф. др Борислав Гроздић, пуковник у пензији

Коректура:

Марија Селаковић

Тираж:

400

Издавање ове књиге финансијски је помогло Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Издаје:

Институт за српски језик САНУ

Ликовно решење корица:

Colorgrafx, Београд

Припрема и штампа:

Colorgrafx, Београд

CIP-Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'276.6:355

811.163.41'373

ЈОВАНОВИЋ, Владан, 1977–

Српска војна лексика и терминологија / Владан Јовановић. - Београд : Институт за српски језик САНУ, 2016 (Београд : Colorgrfx). – 308 стр. ; 24 cm. – (Монографија = Monographs / Институт за српски језик САНУ – Institute for the Serbian Language SASA ; 25)

На спор. насл. стр.: Serbian Military Lexis and Terminology / Vladan Jovanović. – Тираж 400. - О аутору: стр.308. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 276–287. – Регистри. – Summary: Резюме.

ISBN 978-86-82873-55-6

а) Српски језик - Војна терминологија б) Српски језик - Лексика

COBISS.SR-ID 226065676

САДРЖАЈ

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА	11
I. УВОД.....	15
1. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ	15
2. О СРПСКОЈ ВОЈСЦИ.....	22
3. ГЛАВНЕ ЕТАПЕ РАЗВОЈА СРПСКЕ ВОЈНЕ ЛЕКСИКЕ И ТЕРМИНОЛОГИЈЕ.....	27
4. ПРИСТУП КЛАСИФИКАЦИЈИ ВОЈНЕ ЛЕКСИКЕ	33
5. ОСВРТ НА ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА ВОЈНЕ ЛЕКСИКЕ И ТЕРМИНОЛОГИЈЕ ..	35
6. ЈЕЗИК СТРУКЕ КАО ПРЕДМЕТ ЛИНГВИСТИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА	38
II. ТЕРМИН И ТЕРМИНОЛОГИЈА (ТЕОРИЈСКА И ПРАКТИЧНА РАЗМАТРАЊА).....	41
1. ПОЈМОВНО И ТЕРМИНОЛОШКО ОДРЕЂЕЊЕ НАЗИВА <i>ТЕРМИН</i> И <i>ТЕРМИНОЛОГИЈА</i>	41
2. ТЕРМИНОЛОГИЈА КАО ЛИНГВИСТИЧКА ДИСЦИПЛИНА	45
2.1. Предмет и задаци	45
2.2. О развоју терминологије у свету и код нас.....	46
2.3. Области (поддисциплине) терминологије	56
3. ТЕРМИНОЛОГИЈА И СРОДНЕ ЛИНГВИСТИЧКЕ ДИСЦИПЛИНЕ	58
3.1. Творба речи и терминологија.....	58
3.2. Лексикологија и терминологија.....	60
3.3. Лексикографија и терминологија	61
3.3.1. <i>Терминографија и терминологија</i>	63
3.4. Језичко нормирање и терминологија	65
III. ВОЈНА ТЕРМИНОЛОГИЈА	66
1. Термин у лексичком систему српског језика	66
1.1. Приступи идентификацији војног термина.....	67
1.2. Војна терминологија и општекњижевни лексички фонд	

српског језика.....	70
1.3. Ужи термилошки корпуси (могућност семантичке класификације термина).....	75
2. СЕМАНТИЧКИ И ГРАМАТИЧКИ АСПЕКТИ НОМИНАЦИЈЕ И ТВОРБЕ ВОЈНИХ ТЕРМИНА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	77
2.1. Именичка номинација термина	77
2.1.1. Термини – речи <i>ојцїѿеѣ</i> лексичкоѣ фонда	78
2.1.2. <i>Калкирање у војној ѿтерминолоѣји. Узајамносї калкирања и лексичко-семанїичкоѣ образовања војних ѿтермина</i>	92
2.1.3. Термини – језички знаци за сїецијалну номинацију ѿјмова у ѿримарном лексичком значењу.....	101
2.2. Придевска номинација термина (Придеви у саставу вишечланих термина).....	106
2.3. Глаголска номинација термина.....	109
2.3.1. Термини <i>ѣлаѣолске</i> номинације са ѿримарно војним ѿтерминолоѣким значењем	109
2.3.2. Термини лексичко-семанїичкоѣ образовања од <i>ѣлаѣола ојцїѿеујојѿребне</i> лексике.....	111
2.3.3. Термини од <i>ѣлаѣола ојцїѿѿеѣ</i> фонда чије основно значење има и додајну ѿтерминолоѣску комїоненїју	112
2.3.4. Термини од <i>ѿирокозначних ѣлаѣола</i> чије једно од значења ѿриѣада војној ѿтерминолоѣји	113
2.3.5. Глаголи у ѿтерминолоѣким синїаѣмама	114
2.3.6. Глаголске именице у функцији номинације ѿтермина....	117
2.4. О природи и класификацији вишечланих термина	119
2.5. Терминологија и творба речи	129
3. О РАЗВОЈУ СРПСКЕ ВОЈНЕ ЛЕКСИКЕ У СВЕТЛУ СТАНДАРДИЗОВАЊА ВОЈНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ.....	144
3.1. Терминологија и традиција.....	145
3.1.1. <i>Сїарији слојеви војне лексике и однос ове лексике ѿрема савременој ѿтерминолоѣкој лексици</i>	145
3.2. Стандардизовање савремене војне терминологије.....	166
4. ВОЈНА ТЕРМИНОЛОГИЈА И РЕЧНИЦИ	189

4.1. Војна терминологија у енциклопедијском и термилошком речнику	190
4.2. Војна терминологија у општем речнику српског језика	197
IV. ЈЕЗИЧКЕ ОСОБИНЕ ВОЈНИХ ТЕКСТОВА У СВЕТЛУ РАЗВОЈА И ПРИРОДЕ ВОЈНОГ ПРОФЕСИОНАЛНОГ СТИЛА	213
1. НЕКЕ ЈЕЗИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ СТРУЧНИХ ВОЈНИХ ТЕКСТОВА ИЗ СРЕДИНЕ 19. ВЕКА	215
2. О ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКИМ ОСОБИНАМА САВРЕМЕНИХ ВОЈНИХ ТЕКСТОВА ..	229
2.1. Уобличавање модерног језичког стандарда у текстовима војне струке	229
2.2. Језик војних текстова у систему функционалних стилова ..	230
2.3. О употреби неких термина као диференцијалних стилских обележја војног језика	245
2.4. О утицају војног стила на друге функционалне стилове	246
2.5. Језичка форма војничке заклетве	247
V. О ГРАМАТИЧКИМ И КОМУНИКАТИВНИМ ОСОБИНАМА ВОЈНИХ КОМАНДИ	250
VI. ЗАКЉУЧАК.....	257
VII. ИЗВОРИ	270
VIII. ЛИТЕРАТУРА	274
IX. СКРАЋЕНИЦЕ	287
X. РЕГИСТРИ	288
РЕГИСТАР ВОЈНЕ ЛЕКСИКЕ И ТЕРМИНОЛОГИЈЕ.....	288
РЕГИСТАР ПОЈМОВА	301
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	303
SUMMARY	
Serbian Military Lexis and Terminology.....	305
РЕЗЮМЕ	
Сербская военная лексика и терминология.....	306
О АУТОРУ	307

Многе су угодне прилике помагале да српски народ дође до свога националног државног средишта, до оживљавања своје народне и државне егзистенције, али су у тежудина народа српског да Србију створи један од главних задатака извршили војска и војевање.

Стојан Новаковић, *Стигара српска војска* (1893)

сїрадалницима и анђелима 1912–1918

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

Тема српске војне лексике и терминологије, као и питања војног језика уопште, потекла је из жеље аутора да српски језик опише и из угла његове стручне терминологије и његове специјалне употребе на ширем језичком плану – у конкретном случају на језичком материјалу војне струке.

Српски народ, као и многи други народи, у свом бићу носи бреме прошлих времена у којима је било ратова и страдања, победа и пораза, надахнутих борби за слободу, понос и право на живот. Осврнувши се на слободарску и обновитељску улогу наше војске, Стојан Новаковић (2002 [1893]:3) је тачно приметио и веома лепо казао да су „многе ... угодне прилике помагале да српски народ дође до свога сталнога државнога средишта, до стожера своје народне и државне егзистенције, али су у трудима народа српског да Србију створи један од главних задатака извршили војска и војевање“. Због своје ослободилачке и обновитељске улоге српског друштва у целини – његове културе, просвете, економије и др. – српска војска већ одавно заслужује да буде ваљано истражена и описана, укључујући не само њену историографску и војноисторијску страну већ и све друге појаве у којима се исказује њено деловање. Једна од тих појава свакако припада њеном изражајном средству – српском језику.

У књизи су, на материјалу српске војне лексике и терминологије, разматрана лексикографска и лексиколошка питања везана за полисемију термина, односа термина према неутралној, општеупотребној лексици, калкирање, питања везана за адаптацију и лексичко нормирање (стандардизацију термина), питања творбе речи у терминологији. Лексичке јединице сложене структуре – војне команде – посматране су као специфичне синтаксичке категорије у пољу императивности, и то као устаљене форме ритуализованог карактера које војном дискурсу дају обележје специјалног жанра, стила и подјезика. Будући да су војни текстови жанровски и функционално раслојени, у књизи су поједини

њихови облици и језички материјал (наредба, заповест, заклетва и др.) анализирани са становишта књижевнојезичког стила.

Књига је превасходно намењена филолозима, лингвистима ширег спектра интересовања – онима који се баве терминологијом, лексикологијом (савременом и историјском), лексикографијом, творбом речи, семантиком, стилистиком, нормом, као и војним стручњацима који се интересују за језички израз војних термина, посебно у области његове стандардизације и установљења нових војних номинација. Сматрамо да је појам 'српске војске' употребљен у овој књизи довољно јасан и информативан, те да се његов назив не мора посебно образлагати. Под њим се подразумева војска српског народа и његове државе, као и војска српског народа и других народа у којој је српски народ чинио њену окосницу, какве су биле некадашње југословенске војске. Корпус који је у књизи анализиран у начелу је омеђен на 19. и 20. век, односно на период од обнављања српске државе у 19. веку до данас. Примарни корпус за ово истраживање чине термини из традиционално најразвијенијег (и најстаријег) рода српске војске – пешадије, која је заиста дуго времена била готово синоним за српску војску уопште.

Монографија је настала на основу рукописа докторске дисертације *Српска војна лексика (са елементима војног језика)*, одбрањене 30. 03. 2012. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, пред комисијом коју су сачињавали: проф. др Мирослав Николић (ментор), проф. др Милица Радовић-Теших и проф. др Рајна Драгићевић. Овом приликом захваљујем се ментору и члановима комисије на корисним примедбама и сугестијама изнетим током израде и одбране дисертације, те рецензентима књиге, који су пажљиво прочитали текст и дали корисне савете. Првобитну замисао мога бављења проблемом војне лексике и војног језика међу првима је подржала проф. др Гордана Јовановић, угледни српски филолог, истакавши значај истраживања војне терминологије не само за српску филологију и науку о језику већ и за српску војску, која се данас обнавља под српским именом. Захваљујем, такође, професорки Јовановић на томе што ми је скренула пажњу на значај старијих слојева војне лексике, упутила на неке важније текстове и литературу. Поред колега из Института за српски језик САНУ са којима сам свакодневно размењивао мишљење о разним проблемима везаним за ову тему, добијао савете и подршку, овом приликом захваљујем се и другим установама које су ми изашле у сусрет пружајући ми неопходне материјале, податке и књиге – Архиву Војске Србије, библиотеци Војно-издавачког завода Војске Србије, библиотеци Дома Војске Србије, Архиву Србије и др. Захвалност дугујем Научном већу Института за српски језик САНУ, које је уврстило ову монографију у свој издавачки план, као и Министарству

просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, које је у целини финансирало штампање ове књиге.

И на крају – велико хвала мојој породици – супрузи Бојани и кћерки Љубици.

у Београду, маја 2015. г.

І . У В О Д

1. Опште напомене

1.1. Предмет, метод и циљ истраживања

Предмет истраживања у овој књизи је војна лексика српског језика, коју посматрамо као својеврстан терминолошки подсистем унутар ширег лексичког система српског језика. Појам лексика у овом истраживању узимамо у двама значењима – једном општијем, ширем и другом ужем, специјалном значењу. Шири појам обухвата целокупан лексички фонд који смо у раду означили као војни – дакле, под њим се подразумевају све анализиране речи без обзира на степен њихове терминологизације и домен употребе, па се под лексиком уз речи општеупотребног лексичког фонда убрајају и термини као њен специјални слој. Уже значење појма лексика у овом истраживању произашло је из функционалног разликовања речи са значењем војних појмова у ранијим етапама развоја лексичког фонда или као периферних језичких јединица (професионални жаргонизми), с једне стране, и термина као званичног специјалног назива својственог војној струци, с друге стране. Сходно овоме у одговарајућој контекстуалној интерпретацији анализиране грађе разликовали смо употребу појма *термин*, као језички стандардизован назив у функцији обележавања специјалног појма, од појма *специјална лексика* или, једноставно, *лексика*, под којим смо подразумевали: 1) речи у функцији обележавања специјалног појма у ранијим етапама развоја лексичког фонда – дакле, пре функционално-стилског раслојавања и нормирања српског војног стила, 2) народне или покрајинске називе за означавање каквих војних појмова, 3) професионалне жаргонизме. С друге стране, инвентар јединица у функцији термина обухвата, поред специфичних лексичких јединица (чисто војни термини), и неспецифичне лексичке јединице (лексика општег фонда). Из овога се може закључити да се појмови *лексика* и *терминологија* у одређеним контекстима поклапају. Стога би у наслову могла стајати

само синтагма *војна лексика* или пак *војна терминологија*. Ипак, у наслов књиге унели смо и појам *терминологија* како бисмо специјалну војну лексику означили и одговарајућим професионалним називом који се иначе употребљава у свим наукама и струкама.

Истраживање у овој књизи обухватило је и анализу других језичких особина војног језика, коју смо спровели на материјалу стручних војних текстова – правила службе, приручника за обуку војника, закона и др. Тако смо поједине језичке појаве посматрали не само на лексичком нивоу него и на другим језичким нивоима у којима се читује условљеност употребе језичких средстава у зависности од природе текста. Специфичност војног језика показује се и на прагматичком језичком нивоу, у оквиру којег смо анализирали војне команде као директивне говорне чинове.

Термин *војни језик* у књизи је узет у широком смислу. Поред терминологије, под војним језиком подразумевају се и друга језичко-стилска обележја стручних војних текстова, устаљеност лексичких спојева у војном тексту и устаљеност војних команди у функцији директива, синтаксичке карактеристике као што су номинализација, декомпоновање предиката и др.

Истраживање војне лексике одвијало се у оквиру анализе граматичких категорија и творбе речи, лексичке семантике, лексичке спојивости термина на плану термилолошких синтагми, као и у домену развоја и стандардизације војне терминологије. Поред војне лексике и терминологије, у анализу су укључена и језичка својства других нивоа, која смо сматрали репрезентативним обележјем војног језика.

Истраживање смо спровели на грађи која репрезентује, пре свега, савремену књижевнојезичку ситуацију, али, због природе теме, нисмо могли потпуно занемарити стање војне лексике у прошлости. Грађа из старијих извора помогла је да се ова тематска лексика сагледа у целини, посебно аспекти њеног језичког развоја и прихватања у савременом лексичком фонду српског језика. Дакле, српску војну лексику посматрали смо у контексту целовитости лексичког система српског језика, као и у домену релевантних граматичких категорија и појмова као што су творба речи, лексичко нормирање, адаптација речи страног порекла и др.

Истраживачки метод заснован је на анализи прикупљене грађе из различитих писаних извора 19. и 20. века. То се временски подудара са периодом савременог српског књижевног језика, као и са временским распоном грађе употребљене за израду речника савременог српског језика – Речника САНУ. Тако омеђена грађа омогућила је да се у анализи осветле и други аспекти природе и развоја војне лексике,

као што су механизми настајања војних термина, утицај страних термилолошких система на српски термилолошки систем, адаптација лексике страног порекла, лексичко нормирање, стандардизација терминологије у контексту развоја српског књижевнојезичког стандарда и сл. Посебну пажњу обратили смо на иновације у терминологији, затим на проблематику међујезичких контаката и путеве богаћења српске војне терминологије. Лингвистички аспект истраживања у овој књизи војну терминологију посматра неодвојено од целине лексичког система српског језика, испитује релевантне лексичко-семантичке и лексичко-граматичке особености војних термина, а имајући у виду висок проценат заступљености војне лексике, као и терминологије уопште, у речницима општег типа, какав је РСАНУ, узети су у обзир и лексикографски поступци везани за одабир и обраду војних термина у речнику.

Примарни корпус за ово истраживање чине термини из традиционално најразвијенијег (и најстаријег) рода српске војске – *пешадије*. Термини овог рода војске старији су од термина других родова па се њихова употреба може пратити у континуитету развоја и језичке стандардизације термилолошких јединица. Такође, термини овога рода су више него термини других родова војске заступљени у текстовима књижевних дела. А управо дела из књижевности чине окосницу грађе великог речника тезауруса – РСАНУ, у којем је забележен велики број војних термина, међу којима је такође велики број оних, најчешће старијих, које не налазимо у постојећим стручним војним речницима и енциклопедијама. У раду нисмо потпуно заобишли термине из других родова војске, али њихов број је у поређењу са терминима копнене војске, а посебно терминима пешадије, далеко мањи.

Циљ истраживања је да се на основу лексичко-граматичког и лексичко-семантичког описа војне лексике истраже механизми настајања, употребе и функционисања ових јединица на неколико нивоа језичке структуре, а пре свега на лексичком нивоу, као и да се на основу лингвистичког описа ове лексике уоче одређене језичке тенденције у српском термилолошком систему уопште. Значај истраживања војне лексике видимо, пре свега, као допринос лингвистичком осветљавању српског термилолошког система, као дела лексичког система српског језика. Затим, анализом лексичког састава војних термина и анализом начина њиховог грађења доприноси се уочавању појава и проблема везаних за дериватолошка истраживања српског језика.

Будући да војна лексика представља специфичан подсистем српског лексичког система, војну лексику треба пописати, систематизовати, односно на одговарајући начин представити у речницима. Због тога смо, као

један од циљева истраживања, претпоставили могућност да се на основу описа, пописа и систематизације војне лексике у постојећим речницима и енциклопедијама представе уобичајени лексикографски поступци обраде војне лексике као могући модели обраде стручних термина, евентуално дају и одређене препоруке, изнесу коментари и сл. како би се лексикографска пракса у језичким и специјалним речницима побољшала.

Поједине језичке појаве у војној терминологији представљају заједничко обележје и других терминолошких система. Због тога смо се у раду трудили да такве појаве посматрамо у ширем терминолошком контексту, па смо неретко у раду износили и општејезичка запажања у вези са функционисањем стручних термина у књижевном језику. Теоријску базу српске терминологије илустровали смо српском војном терминологијом, али смо у оквиру теоријских разматрања у мањој мери користили и стручну терминологију других области.

1.2. Корџус

Под српском војном лексиком и терминологијом подразумевају се речи или скупови речи којима се означавају појмови из домена српске војске у прошлости и садашњости. Она обухвата савремену стандардну терминологију (у коју улази и традиционална војна лексика са статусом стандардног војног термина) и застарелу војну лексику или терминологију, којом се означавају појмови који су у савременом терминосистему замењени другим терминолошким јединицама (*десетар* ум. *кајлар*, *џуковник* ум. *џолковник*), или се њоме пак означавају историјски појмови, који са становишта савремености више нису актуелни (нпр. *ађуџанић*, *војвода*, *наредник*, *џосилни*).

У ширем пак значењу *војна лексика* – појмовно шири од назива *војна терминологија* – укључује и лексику других нивоа: а) неофицијалну војну лексику коју употребљавају стручни војни кругови у усменој, говорној форми (овде обично долазе скраћене верзије термина и прави професионални жаргонизми) и б) војничке жаргонизме (са додатно наглашеном емоционално-експресивном компонентом значења), које стварају и употребљавају обични војници. Неофицијална војна лексика је такође занимљив лексички комплекс, којег смо се у књизи тек донекле дотакли. С обзиром на стандарднојезички приступ анализи, у раду нисмо разматрали војнички жаргон. Ову тему је на веома илустративним примерима успешно обрадио Љ. Поповић (1970: 55–64).

Грађа за наше истраживање, као што смо већ истакли, у највећој мери обухватила је слој општевојне лексике, коју, поред традиционалних војних термина из рода пешадије, чине општи војни термини заједнички

свим видовима војске. Ексерпирана грађа обухвата око две хиљаде речи (терминолошких јединица), међу којима је највећи број термина забележених у контексту.

Основни извори грађе су велики описни речници српског језика (РСАНУ и РМС), вишетома Вojна енциклопедија I–X (Вoj. енци.), Вojни речник Ј. Хаџидамјановића (Вoj. р.), затим неколико двојезичних вojних речника (Вoj. р. е-с; Вoj. р. н-с; Вoj. р. р-с; Вoj. р. т-с; Вoj. р. ф-с), правила службе (КЕП; ПГТС 1873; ПГТС 1878; ППС 1845/III; ППС 1854/I–III; ППС 1861; ППС 1864; ПЕП 1894; ПЛС 1845; ПРС, ПСП), закони (Зак. в. и м.; Зак. о адм.), методички приручници (Наст. гађ.; Наст. п.), правила за употребу наоружања (Митраљез; Пушка; Пушкомитр.), збирка вojних текстова¹ (Зб. в. т.) коју смо сачинили из скрипата и предавања у Школи резервних официра при Вojној академији, школске 2004–2005. године, те „подсетници“ за извођење наставе (Подсетн.), као обавезан службени материјал који смо користили током стажирања у Гардијском батаљону у Београду 2005. године.

Код појединих српских писаца који су за тематске оквире својих дела узимали ратну тематику из српске вojне прошлости, вojна терминологија представља део уметничког колорита. Терминологија из тих дела корисна је као илустрација употребе термина у контексту, али и као потврда распрострањености вojних термина и у стилизовима изван вojне струке. Поред ових, главних извора, у раду смо за поједине делове анализе користили архивску грађу (в. под Извори).

Основни корпус вojне лексике чини савремена стандардна вojна терминологија, чији слојеви припадају различитим доменима вojне струке и науке – тактици, оператици, стратегији, фортификацији, балистици, техници свих грана итд. С обзиром на лингвистички приступ истраживању, вojну лексику смо посматрали у оквиру лингвистичких, а не вojних појмова и класа.

У корпус није ушла лексика са статусом дијалектизама или покрајинизама, која је у народни језик ушла из других језика (мађарског, немачког, талијанског, турског), а којом се означавају некада релевантни појмови у вojскама некадашњих страних управа на домаћем тлу (нпр. *бака*, *вахмајстџор*, *вермаш*, *врајџер*, *бедел*, *бусай*, *џазирук* итд.). Изузетак су лексичке јединице страног порекла које су у одређеним периодима биле и део српске стандардне терминологије у појединим облицима српске вojске, нпр. Вojне крајине (нпр. *сaiнник*, *сiтражмeciнiар*, *оберкаiнeишан*, *оберофицир*) или устаничке српске вojске (нпр. *буљубашица*,

¹ Овај корпус је углавном заснован на изворима из правила за обуку вojника (у наоружању, стројевим радњама, тактици).

вожд). Лексика ове групе значајна је за истраживање адаптације и употребе лексике страног порекла у прошлости, као и за истраживање војне лексике у различитим друштвено-историјским контекстима.

1.3. Структура рада

Рад је структурно организован у оквиру неколико целина различитог обима: предговора и уводног дела, поглавља о термину и терминологији, у којем су изнете основне поставке о језичком изразу термина и терминологији као предмету лингвистичких дисциплина и терминологији као аутономној лингвистичкој дисциплини, затим средишњег, истраживачког, а по обиму највећег дела и закључка, а потом следи списак извора, литературе и регистри.

Средишњи део рада обухвата анализу војне лексике и терминологије, као и анализу других језичких средстава као релевантних обележја војног језика. Овај део рада организован је према предмету анализе у оквиру четири одељка.

У поглављу под насловом *Војна терминологија* (66–212) анализирају се војни термини са становишта целине лексичког система српског језика, што подразумева анализу односа јединица терминосистема и општелексичког фонда српског језика, анализу семантичке структуре лексичких јединица, лексичко-семантичке процесе настајања терминолошких значења и семантичко калкирање према страним обрасцима у војној терминологији, затим морфолошку анализу (граматичке категорије терминолошких речи) и творбену анализу, преглед развоја војне лексике и језичку стандардизацију војног терминосистема, и, на крају, начине обраде и презентовања војних термина у речницима: специјалним војним речницима (енциклопедије и терминолошки речници) и језичким описним речницима.

У следећем поглављу под насловом *Језичке особине војних јексикова у свейлу развоја и природе војног професионалног сјила* (213–249) анализира се језички материјал стручних војних текстова 19. и 20. века са становишта функционалностилске раслојености српског књижевног језика.

И на крају, у поглављу *О грамајичким и комуникајивним особинама војних команди* (250–256) анализиране су војне команде као усмене кратке заповести, наређења са институционално утврђеном структуром и функцијом.

После *Закључка* (257–269) следе списак извора и литературе (270–286), регистри (288–304) и резиме на енглеском и руском језику (305–306).

1.4. Техничке најомене

Уз примере преузете из описних речника, поред скраћенице речника *РСАНУ* или *РМС*, наведен је и примарни извор који је обележен скраћеницом из тога речника (проширени списак разрешених скраћеница Речника САНУ дат је у 19. књизи, а списак разрешених скраћеница Речника МС дат је у 1. књизи РМС).

Уколико је лексема преузета из речника (*РСАНУ*, *РМС* или *РСЈ*), најчешће је из њега преузета и дефиниција. Дефиниције из стручних термилолошких речника (*Вој. р.*, *Вој. енци.*) понекад смо доследно преузимали, али у већини случајева понуђене дефиниције смо модификовали, најчешће скраћивали и упрошћавали. У свим овим случајевима дефиниције смо давали међу наводницима без обзира на то да ли је дефиниција у целини преузета из неког речника или смо је сами сачинили на основу понуђене дефиниције у речнику.

За грађу из Војне енциклопедије користили смо два издања енциклопедије, али то нисмо у скраћеници назначили. Уколико је термин преузет из Војне енциклопедије у самој енциклопедији издвојен као одредница, уз скраћеницу *Вој. енци.* наводили смо само број тома. Међутим, уколико је термин преузет из чланка под другом одредницом, онда смо, поред скраћенице *Вој. енци.* и броја тома, назначили и под којом одредницом у енциклопедији се налази пример који смо издвојили.

Примере преузете из речника и војних приручника у којима се одражавају старија правописна правила (пре 1960. године) бележили смо према савременим правописним решењима, нпр. *артиљеријски* ум. *артиљериски*, *авијацијски* ум. *авијациски*. Од овог става смо одустајали само у случајевима када је термин из одређених разлога наведен у контексту.

2. О српској војсци

Српска војска у историјском и административном смислу постоји откад постоји српски народ и његова држава. Она се развијала заједно са оружаном борбом на просторима где су живели Срби, па је историја српске војске нераскидиво повезана са историјом српске државе. Посматрано из историјске перспективе, динамичан развој српске војске започет је у време оснивача средњовековне српске државе Стефана Немање и трајао до краха и коначног пада српске државе под Отоманско царство средином 15. века. О васкрслој и модерној српској војсци пак може се говорити тек од времена устаничких борби почетком 19. века, онда када се разбуктавала свест о средишту српске државности, стожеру одбране српства на целом простору на којем они живе. У то време Србија је из борбе за аутономију и права на живот у оквиру турског поретка израсла у самосталну државу, на коју су морале рачунати велике европске силе тога доба. Тај преображај догодио се 1806. године после великих српских војних победа над турском војском код Иванковца, Мишара, Делиграда, као и после заузимања Београда (в. Бјелајац). И поред слома устанка 1813. године, тековине које су на војничком, државно-административном, просветном и културном плану биле постигнуте током Првог устанка нису се угасиле, већ су преображене и ојачане новом снагом, васкрсом у потоњим годинама мирније, дипломатске борбе. Употреба оружја и народне војске у борби за стварање самосталне националне државе указала је на значај народне војске и довела до опредељења да се она развија као узданица која ће једног дана довршити националну мисију ослобођења (в. Бјелајац).

Стварању модерне војске у Србији приступило се, дакле, током Првог српског устанка, када су уз обнављање српске државности васкрсавале старе и образовале се нове државне и националне установе. После кратког прекида, од слома Првог до почетка Другог устанка, наставило се поново са убрзаном изградњом војске, која је у времену ограничене самосталности Србије била главна узданица опстанка српског народа и његових тежњи за слободом и независношћу. Као покушај организовања српске војске сматра се договор народних вођа са Хаци-Мустафом 1796. године да и Срби учествују, као царска раја, у рату против Пасван-Оглуа. Тада су народне вође одредиле да свака нахија испуни извештан број бораца и да се они спреме, наоружају и извежбају за рат. Са таквом организацијом чисто народне војске почео је устанак против Турака 1804. године. На исти начин била је организована и војска у Другом српском устанку 1815. године (Нар. енци., под војска).

У првим годинама аутономије Србије после Другог српског устанка није постојала стална војска, већ су сви мушкарци били обавезни да се

у случају потребе ставе под команду својих старешина, које су уједно биле и старешине нахија, округа или села. Тек касније, 1830. године, кнез Милош је у Крагујевцу формирао чету од 300 војника и ставио је под команду Момировића, бившег руског официра. Он је сада ову војску обучавао по руским правилима. Исте године кнез Милош је наредио да се повећа број пешака и устроји одељење кавалерије (коњице), а оба рода ставио је под команду бивших руских официра. У првом периоду српске аутономије, коју је, после успешног рата са Турском (1827–1829), за Србију издејствовала Русија и постала Једренским миром њен високи покровитељ, та сила дала је печат првобитном развоју српске стајаће војске. Малу војску, почевши од униформе, организовала је Русија по властитом узору. Године 1833. кнез Милош је послао из своје гарде 12 младића у Русију, као прве војне питомце, а 1837. године одређени су чинови у војсци: *йрайорщчик*, *йоручник*, *йолукайейан*, *кайейан*, *мајор*, *йоййолковник*, *йолковник*, *џенерал мајор* и *џенерал дивизионер*. Године 1838. издато је Устројење гарнизоне војске.

Са развојем оружаних снага у Србији тога времена формирају се стилови писане речи, као што су закони, уџбеничка штива, приручници и сл., затим стручна војна терминологија, војне команде и др. Терминологија је углавном именичка, састављена претежно од речи домаћег порекла, али су заступљени и термини преузети из страних терминолошких система: руског, француског, немачког, турског. Узгред треба рећи и то да формирање и развој модерне српске војске пада у време стварања националне државе, њених институција, ширења писмености на народном језику и у време почетка функционалног раслојавања српског књижевног језика.

Црна Гора је, као и Србија, у 19. веку водила мноштво великих и малих ратова за ослобођење од Турака. Војска Црне Горе била је у много чему другачије организована од војске у Србији. Црногорска војска је била бројчано мала, распоређена у племенске јединице са високим степеном самосталности тих јединица у командовању и организацији сопствених снага. Одмах по доласку на чело Црне Горе, Петар II Петровић Његош предузео је мере да централизује политичку и војну власт у земљи. Тада су формирани *џвардије* и *йерјаници*. Средином 19. века приступило се реорганизацији војске, коју је спроводио књаз Данило Петровић. Војска је подељена на стотине, а ове на десетине (десечарије) и уведени су старешински називи: *сйоййинаш* и *десечар*. После ослобођења и стицања независности 1878. године, у Црној Гори се предузимају напори да се командни кадар описмени и наобразује. У почетку се одабрани младићи шаљу на школовање у Италију, а убрзо затим стратешки кадар почиње одлазити на војне школе у Русију и

Француску, потом и у друге земље. Црна Гора у то време није имала свој генералштаб, нити сопствене војно-стручне часописе (в. Вој. енци. 2, под Црна Гора).

У другој половини 19. века српска војска се све више развија, припремајући се за коначан обрачун са Турцима. Тадашње војно министарство наставља да штампа стручне приручнике намењене старешинама, преводи војне текстове са страних језика. Са првим, најважнијим војничким знањима, обавезама и задацима регрут се сусретао одмах по доласку у војну јединицу, усвајајући истовремено и знања из предмета општег образовања. О томе како је изгледао план обуке војника пред Први светски рат говори нам књига Косте Јокића *Војнички буквар и основне дужности војника* из 1908. године, у којој су сажето и веома прегледно изнета сва знања, обавештења и упутства која је српски војник требало да савлада (в. Јовановић В. 2015: 101–103).

На основу овог војничког штива, избора текстова и његовог садржаја, може се замислити слика просечног српског војника који се борио у Првом светском рату, али и задаци и циљеви обуке у српској војсци који су падали на терет војним старешинама. Из *Буквара* сазнајемо да је задатак војног старешине био да уз обуку војника у основним војничким радњама, међу које спада и учење радњи по одговарајућим командама, војнике описмењава и образује из основних школских предмета. Можемо претпоставити да је међу регрутима било и неписмених, или бар недовољно писмених младића, па је напор старешине да такве регруте описмени и образује, поред подучавања војничким вештинама, био заиста велик и значајан.

Када је реч о основним школским знањима, она су изнета на почетку, у првом делу књиге. Одмах после таблица множења/дељења и сабирања/одузимања, и списка основних бројева и цифара, у књизи су кроз илустрацију предмета из војничког живота представљена слова српске азбуке штампаним и писаним словима, а, истовремено, исписане су и краће речи, синтагме и реченице за вежбање читања. Следе кратки текстови из националне географије, у којем су наведене српске земље (територије), највеће српске реке, планине и вароши. Потом долази део о националној историји са биографијама знаменитих Срба од Немање до јунака из српских устанака, а после ових општих школских података долазе поглавља уско везана за регрутовање и војништво у Србији.

У поменутој књизи, која је изашла у предвечерје балканских ратова и Првог светског рата, пажња се поклања не само неопходним практичним војним стварима, као што се то у данашњим, савременим

војничким приручницима искључиво чини, већ и националном и духовном уздизању српских регрута. Тако се на многим местима у књизи косовски завет и одбрана Српства постављају као највиши морални циљ и обавеза којој је читава војна служба подређена. Дакле, у истој књизи у којој се за потребе обуке описују основне дужности војника, подаци о војничком владању, дисциплини, наоружању и вештини ратовања, изнета су општа знања о српској прошлости и култури, матерњем језику и писму, са наглашеним моралним начелима и обавезама које се пред род и државу постављају. О овоме се може читати на више места у књизи: „Овај се свечани тренутак [кад регрут обуче војничко одело] никад у животу не да (!) заборавити јер он пријатно утиче на младу душу рекрута као да је већ осветио Косово и постао узданица свога рода и народа“ (Јокић 1908: 54). На сличан родољубив тон наилази се и у следећем делу: „Да би војник могао да одговори своме позиву треба: [...] војним васпитањем, да се угледа на српске јунаке који су за Отаџбину и српски народ храбро погинули на бојном пољу. Српски народ има своју историју, своје земље и покрајине у којима живи, своју веру, свој језик, своје обичаје, своју славу и своја права на унапређење своје земљорадње, трговине и просвете, где живи српски живаљ. Војска је зато, да ова права брани и унапреди“. У реченици која одмах после овога следи опет се, на посредан начин, евоцира косовски завет: „Што је некад било наше, опет мора бити наше“ (Јокић 1908:71).

Овакве моралне сентенце и поуке изражене у приручнику за обуку војника, као што су подсећања на горостасе српске ратне прошлости, позив на ослобођење српских крајева и српског народа, биле су својствене српској националној војсци до стварања заједничке државе и војске Срба, Хрвата и Словенаца. И у другим војничким текстовима на сличан начин истицани су дух и улога војске чији је задатак био да, уз подучавање регрута војничким вештинама, подижу свест о припадности сопственом народу, обавези да му се предано и беспоговорно служи – баш онако као што се у њима од војника тражило да се наређења, команде претпостављених морају не само научити и знати него и правилно и беспоговорно извршавати (Јовановић В. 2015: 103).

Следећа фаза развоја српске војске отпочиње новим друштвено-политичким уређењем насталим после Првог светског рата, када се српска војска утапа у заједничку војску са другим народима – у војску Срба, Хрвата и Словенаца.² Ипак, у овој битно другачијој војничкој

2 Законом о устројству војске од 9. 8. 1923. г. војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца образована је по организацији војске Краљевине Србије (Нар. енци., под војска).

организацији и установи, некадашња Српска војска била је стожер нове војске у људском и стручном потенцијалу, али и њен темељ у погледу стручних језичких израза и термина.³

Динамичнији период развоја терминологије у којем је дошло до извесних промена у одређеним семантичким пољима (називи чинова), као и у продуктивности одређених творбених средстава у творби термина (препозитивни творбени елементи, универбизација, продуктивност вишечланих термина) настао је после Другог светског рата. Војска Србије, настала после деценијског распадања југословенске војске и државе, потом и распада заједнице са Црном Гором, наставила је свој самосталан развој на тековинама претходне војске. Ту се, што се терминологије тиче, није ништа битно променило. Променили су се видови оружаних снага, па тако у Војсци Србије данас постоје два вида војске: копнена војска и ваздухопловство и противваздухопловна одбрана.

У српској војсци, као и у војскама других држава, најстарији и најбројнији вид чини *копнена војска*, а у оквиру копнене војске *пешадија* се, опет, по бројности издваја од осталих родова. Управо зато термини овога рода најснажније продиру у општеупотребни лексички слој српског језика, а сама пешадија дуго времена у колективној свести нашег народа била је синоним за српску војску уопште.

3 У међуратном периоду постепено се за неке видове војске уводи латиничко писмо и за српске војне кадрове. Питањем употребе писма у војсци између два рата нисмо се бавили у овој књизи, јер се ради о питању које би захтевало детаљнију анализу. Прегледајући грађу у Војном архиву у Београду, приметили смо да су наредбе, дописи и сл. у речној морнарици 30-их година издаване на писаћој машини латиничким писмом и међу српским војним кадровима и у кореспонденцији са командама на српским просторима (Вој. арх. флот.).

3. Главне етапе развоја српске војне лексике и терминологије

3.0. Истраживању терминологије као језичке манифестације науке, струке, друштвеног феномена и сл. претходи јасно одређење области којој термини припадају, као и утврђивање појмовних граница према другим, нарочито блиским, граничним областима. То је први задатак било које термилошке анализе, па и ове наше, чије резултате у овом одељку дајемо у виду приказа периодизације српске војне терминологије.

Будући да се војна терминологија може посматрати у одређеном временском пресеку, било на плану савременог књижевнојезичког стања, било на плану одређеног историјског периода, или пак из перспективе историјског развоја, неопходно је имати у виду значај и место српске војске у односу на друге друштвене феномене. Пошто је овде реч о језичкој манифестацији стручне терминологије, у историјску анализу термина мора се узети у обзир историјскојезички развој српског књижевног језика, међујезички и међукултурни контакти, питања књижевнојезичке норме и стандардизације, као и други језички чиниоци и феномени.

Први поменути услов за дефинисање и анализу војних термина јесте одређење институције војске у перспективи времена у којем се ова проблематика истражује. Уважавајући чињеницу да се о терминологији уопште, па тако и о војној терминологији не може говорити у условима неразвијене писмености, слабе организације или непостојања установа државе, најранији период у којем се о српској војној терминологији може говорити јесте средњовековна српска држава под Немањићима. Овакво становиште утемељено је у радовима еминентних историчара и филолога који су се раније бавили сличном проблематиком заступајући став да су Срби у државноорганизационом смислу све до XII века живели својим животом, заснованим углавном на устаљеним обичајним односима. Ти односи су, према тврдњи С. Новаковића (1908: 180), као дубока провалија били одвојени од установа развијене грчко-римске цивилизације, са којом су се сусрели. Тако би поменути период средњег века била доња граница, односно почетна тачка у истраживању српских војних термина.

3.1. *Средњовековна војна лексика (терминологија)*. – Према истраживачима српске војне прошлости, у средњем веку није било разлике између цивилне и војне власти, или је она пак била врло мала, јер су господари и властела обављали и ову другу, војну функцију у случају потребе, а од својих поданика, сточара и земљорадника у датом тренутку сачинили би војнике које би предводили у рату. С. Новаковић каже да је „војника било у свима редовима грађанства, и у највишим и у најнижим,

брѣна) (Новаковић 2002 [1893]: 345–346), *шлем* (шенкел) (нем.) и *каџиџа* (ром.), *млаи* „средњовековно ударно оружје, које се састојало од дршка и ударача са гвозденим шиљцима или без њих“, *баи* у значењу „батина, буздован, штап“, која се данас налази у основи именице *баџина*, *џалица* итд.

3.2. *Војна лексика из времена џурског ројсџва*. – У време ропства под Турцима Срби су, сада као поданици стране власти, били војници и војсковође. Истраживања у области закона и њихове примене у почетном периоду турске владавине показују да су Турци у Србији прихватили и прилагодили тзв. Деспотов закон из XV века⁵, а самим тим и српске војне термине: *џеџник* „редовни војник кога је давала свака пета кућа“, *заманиџа* „обавезно sluжење у војсци у ситуацијама када је била неопходна општа мобилизација“, *коморница* „слуга у војној комори, коморџија“, *збор* „окупљање народа са кметовима као одабраним представницима како би се донела одређена одлука“ и *кмеџи* чије значење „великаш, властелин“ налазимо забележено у Даничићевом *Рјечнику* и међу изворима у Речнику САНУ.

Поменути закон, као и потоњи турски закони којима се регулисала управа на окупираним српским просторима, садржао је и одредбу о *војводи*, као представнику војне, судске и општинске управне власти у одређеном подручју. У турским законима *војвода* се помиње управо под овим српским називом. И касније, лексема *војвода* означавала је старешину са одређеном функцијом и привилегијама у различитим управним и обичајним системима некадашњих српских земаља (в. РСАНУ). Иако је општесловенска реч *војвода* у општем значењу „војни старешина“ имала специјалну функцију номинације у различитим системима управе у српским земљама у прошлости, она је изгубила статус стандардног војног термина у војној терминологији формираној после Другог светског рата.

3.3. У прекодунавским и прекосавским земљама, на територији некадашњег Аустријског царства, Срби су недуго после Велике сеобе добили територијалну аутономију и одређену политичку и културну самосталност у оквиру Војне границе. Војска Војне границе, која је била подређена аустријским властима, увела је нове термине за старе и нове појмове, али је у одређеној мери наследила и одговарајуће термине из српске војничке прошлости. Језичка грађа којом располажемо сведочи о лексичкој слојевитости термина у погледу утицаја страних система на српски термилошки систем, односа старих и нових термина,

⁵ О Деспотовом закону и његовим терминима детаљније је писано у одељку *Терминологија и џрадиџија*.

синонимије итд. За чинове од највишег ка најнижем за српске војничке кадрове после Сеобе употребљаване су следеће лексеме: *женерал*, *обршћер*, *кайетан*, *вицекайетан*, *хаднађ*, *барјатар* (*барјактар*), *ишзедуш*, *сѣражамешћер*, *салазварда* (Арх. САНУ). У нашим великим описним речницима забележене су лексеме *обршћар* (нем. Oberst) „пуковник“ (РСАНУ) и *хаднађ* (мађ.) „поручник граничарске милиције“ (РМС), *сѣражарбаша* „заповедник стражара; разводник страже“. Ови термини били су дуго у употреби у српским војничким управама на подручју Аустријског царства, о чему сведоче и други писани извори (в. Арх. Срб.).

Терминологија Војне границе била је разноврсна у погледу утицаја лексичких система из разних језика (немачког, турског, мађарског) и њиховог међусобног прожимања у српској терминологији (немачког и турског у *обербаша*, домаћег и немачког у *сѣражмешћар*), адаптације страних термина у терминологији Војне крајине (нпр. *сѣражмешћар*, *сѣражмесћер*, *сѣражамешћар* или *сережанин* и *шережанин*), односа домаћих (или словенских) и страних терминолошких решења (уп. *јуковнија* : *режименѿа*; *саѿник* : *кайетан*) итд.

3.4. *Лексика обновљене Србије и сѣварање савремене војне ѿтерминологије*. – Почетак нове, модерне етапе у развоју српске војне терминологије започиње српским устанцима почетком 19. века и борбом за ослобођење и обнављање српске државе. Током Првог српског устанка формиране су све важније државне институције и установе законодавне, судске и извршне власти. Особено ратно звање устаничких *војвода* и тзв. *великих војвода* органски је укорењено у традицију српске средњовековне државе. Звање *војвода* у ратним збивањима стицали су угледнији и виђенији људи, али и прости и неуки сељаци.

У једном од најстаријих и најзначајнијих писаних докумената Првог српског устанка – *Карађорђевог законика* – налазе се речи немачког порекла или латинске речи стигле немачким језичким посредовањем, као што су: *шиљбок*, *кайлар*, *маѿисѿрайѿ*, *кумѿанија*, *каѿѿѿиѿа*, *ѿѿѿион*, *ѿревио*, *аресѿ* и др., које говоре о томе да је Карађорђева власт у Србији прихватила идеју митрополита Стратимировића да нове српске институције уреди према оним у Војној граници.

У војним текстовима средине 19. века налазимо термине састављене претежно од речи домаћег порекла, али међу њима има и термина преузетих из страних терминолошких система: руског, француског, немачког, турског: *баѿонешѿ*, *водѿ*, *войникѿ*, *Вольно!* (у команди), *ѿѿѿовосѿѿ*, *дежурный офицерѿ*, *зайовѿсѿѿ*, *зборѿ*, *касарна*, *команда*, *командирѿ*, *крыло*, *лозынѿа*, *наредникѿ*, *обарачѿ*, *обзнана*, *одзывѿ*, *орозѿ*, *ѿодчинѿный*, *ѿоредакѿ*, *разводникѿ*, *райорѿѿ*,

унутар система, промене у лексичкој норми, правила стандардизације терминологије и др.

Динамичнији период развоја терминологије у којем је дошло до извесних промена у одређеним семантичким пољима (називи чинова), као и у продуктивности одређених творбених средстава у творби термина (препозитивни творбени елементи, универбизација, продуктивност вишечланих термина) настао је после Другог светског рата. Ово би, са данашњег становишта, била последња етапа развоја савремене војне терминологије с обзиром на то да се стање термилошког корпуса, укључујући и промене у терминологији настале у том времену, задржало до данас.

4. Приступ класификацији војне лексике

Војна лексика се као заокружени функционалностилски комплекс може класификовати према више критеријума у зависности од обухвата грађе и приступа анализи. Истраживање терминсистема, као што је у нашем случају војни, подразумева утврђивање подручја струке којој термини припадају, а онда и утврђивање ужих области или поља унутар одговарајућег подручја. Тако се анализа језичких особина термина може спровести и унутар лексичких поља утврђених на основу појмовних категорија релевантних у одговарајућој струци: нпр. поље пешадије, поље артиљерије, поље ваздухопловства у војној терминологији. Унутар поља термини се опет могу класификовати у оквиру ужих терминолошких поља (микропоља), па се термини у оквиру рода *йешиадија* могу поделити на наоружање, чинове, команде, називе радњи итд.

Међутим, усмереност ка тематској класификацији лексике у оквиру ужих корпуса у нашем случају довела би до понављања језичких чињеница током излагања, јер би се у појединачним корпусима у већој мери бележиле заједничке особине, а у знатно мањој мери би се уочиле језичке особености на плану општег корпуса, као и на плану односа терминолошке лексике према општој лексици српског језика. Такође, класификација војне лексике у појединим подручјима војске не би се могла ваљано спровести – на пример у области војне технике, у којој је тешко разграничити чисто војне термине од техничких термина, а, такође, у овоме приступу неопходно би било знање војног стручњака.

Лингвистичком приступу лексичком материјалу својствена је класификација према граматичким категоријама и класама. Због тога смо у овом истраживању пошли од класификације према формалном, граматичком критеријуму класификовања лексике према врстама речи. У оквиру врсте спровели смо творбену и семантичку анализу термина, при чему смо узели у обзир творбене и лексичко-семантичке категорије.

Имајући у виду поменуте чињенице које произлазе из сложености војне лексике на семантичком и функционалном плану, сматрали смо да је за лингвистичку анализу војне лексике најподесније (и најкорисније) анализирати је из угла целине лексичког система српског језика. То подразумева анализу употребе језичких (семантичких и граматичких) средстава у номинацији специјалних појмова, категоријалну припадност лексике и њено функционисање унутар језичких нивоа (посебно морфолошког и творбеног), начине представљања војних термина у неколико типова савремених речника, као и анализу термина у ширем контексту војног језика.

У складу са одабраном методологијом истраживања, у раду смо користили следеће појмове класификације: термини именичке, придевске и глаголске номинације, термини од речи у специјалној функцији и термини од речи општег фонда, термини лексичко-семантичког образовања, термини постали семантичким калкирањем у терминологији; затим смо термине анализирали према начинима морфемске творбе: префиксација, суфиксација, композиција, комбинација ових начина творбе, као и према саставу: једночлани и вишечлани термини, дуже и краће верзије термина (скраћење вишечланих термина у једночлану лексичку јединицу, скраћенице).

5. Осврт на досадашња истраживања војне лексике и терминологије

Опсежнија лингвистичка истраживања специјалне лексике код нас се нарочито обављају последњих неколико деценија. Међу њима преовлађују истраживања заснована на дијалекатском материјалу одређеног ареала⁷. Резултати тих анализа представљају прилог осветљавању језичког блага тога ареала, а, такође, ове анализе пружају значајан материјал за израду диференцијалних дијалекатских речника, етимолошког речника, али и других речника.

У поређењу са истраживањима у пољу дијалекатске тематске лексике, стандардна специјална лексика или терминологија обухваћена је истраживањима у знатно мањем броју радова. Насупрот малом броју радова из области лингвистичке анализе савремене стручне терминологије, у српској лингвистици је објављен већи број истраживања и осврта на тему специјалне лексике из средњовековних текстова у различитим областима струке и друштвених односа (медицине, рударства, права, економије, војске, пољопривреде, трговине и др.). Српска војна лексика средњег века била је предмет истраживања неколицине аутора (Ковачевић 1990; Хафнер 2001; Шкриванић 1957).

Упркос чињеници да је лексички систем српског језика веома богат лексиком из области војне струке, војна лексика није била предмет детаљнијих лингвистичких анализа. Истина, у појединим радовима су на ужем језичком корпусу обрађени неки аспекти војне лексике (в. Авагјан 2014; Дешић 1967–1968; Јовановић В. 2011, 2014², 2014³, 2015; Клајн 1996: 37–86; Моловић 1973–1974; Поповић Љ. 1970; Фекете 2008: 22–24 и 52–54). У тим језичким испитивањима аутори су својим запажањима пружили подстицај за даља језичка истраживања. Као могућ разлог недовољне проучености војне лексике и војног језика може се навести чињеница да војска спада у ред организација затворених за јавност, „па је самим тим затворен и језик, који служи као инструмент комуникације у оквиру ње“ (Авагјан 2014: 243).

Значајније посвећивање проблемима војне терминологије и особеностима војног језика и стила учињено је на стогодишњицу од избијања Првог светског рата 2014. године, када је Међународни

7 Запазили смо да се у нашој средини код појединих аутора усталио назив 'терминологија' и за означавање тематске народне лексике. О томе сведоче и наслови појединих радова и монографија о различитим областима материјалне и духовне културе: „пастирска терминологија“ (в. Бошњаковић 1985; Јашовић 1997), „коларска терминологија“ (Вуковић 1984), „сточарска терминологија“ (в. Вујичић 1996), „терминологија куће и покућства“ (Вуковић 1988; Исаиловић 1994), „терминологија ђурђевданског обичаја“ (Зајић 1979) итд.

славистички центар Филолошког факултета у Београду организовао научни скуп на коме је једна од главних тема била *Први светски рат и његова периодизација развоја српског књижевног језика*. Наредне године (2015) објављен је зборник радова са овог скупа. У зборнику је неколико радова посвећено српској војној лексици и терминологији, а овде ћемо поменути неке од њих. Рад В. Половине (2015: 59–70) фокусиран је на промене у дискурсу текстова о Првом светском рату, које је Политика објављивала од 1914. године до данас. У раду је скренута пажња на промене у функционалној, текстуалној употреби лексичких израза у зависности од прагматских, социо-историјских услова. Рад Б. Милосављевић (2015: 85–97) значајан је по томе што се њиме први пут даје лингвистичка анализа једног типа војних текстова на великом језичком материјалу, а реч је о војним извештајима које је Врховна команда Српске војске објављивала у *Ратном дневнику* (1914–1918). Ауторка је истакла важност изучавања службеног дискурса и његових жанровских форми у контексту његове друштвене, политичке, социјалнопсихолошке и културне улоге. Чисто војном терминологијом бавио се рад Ђ. Оташевића (2015: 109–116) на грађи романа *Заборављени ђрбови* Мата Блажевића. У раду В. Јовановића (2015: 99–108) анализирани су војне команде Српске војске актуелне у време Првог светског рата, које са становишта лингвистике представљају особене језичко-стилске формације са институционално утврђеном структуром.

Војним терминима страног порекла у српском језику на лексичком материјалу добијеном из *Војног лексикона* посвећен је рад К. Авагјан (2014). Корпус рада чини сто тринаест одабраних лексема страног порекла, „преузетих из језика који су највише утицали на војну лексику српског језика“ (248).

Израда општег речника српског језика – Речника САНУ – подразумева и обраду стручне терминологије као саставног дела савременог лексичког фонда. Држећи се постављене концепције речника, лексикографи су дужни не само да идентификују термин и опишу његово значење него и да у одговарајућим случајевима препознају употребну вредност термина, опсег појмовног садржаја, хиперонимске и хипонимске односе у термилошким пољима итд. На тај начин Речник САНУ се може употребити и као речник стручних терминологија и као поуздан извор за израду речника термина. У њему су, на пример, забележени и застарели војни термини и значења која нису забележена у другим, војним термилошким речницима. Ипак, одабир термина који улазе у речник је селективан, што значи да се по правилу у речник уносе пре свега термини општејезичке вредности, дакле термини који су ушли у општеупотребни језик и књижевност.

Лексикографска обрада термина у Речнику САНУ у начелу се не разликује од основних елемената дефиниције нетерминолошке лексике, што значи да она подразумева адекватан граматички и семантички опис значења, сажетост и информативност дефиниције.

У погледу истражености војне лексике у словенском свету, истраживања у руском језику надмашују истраживања у другим словенским језицима. Према изворима којима располажемо, истраживања војне лексике у руском језику имају наглашен дијахронијски карактер, о чему сведоче опсежне лингвистичке анализе у којима се војна лексика посматра са становишта развоја лексичких јединица и историјске семантике.

Једна од најутицајних књига лингвистичке анализе војне лексике је *История военной лексики в русском языке XI–XVII вв.* Ф. П. Сороколетова (в. Сороколетов 1970). У њој је руска војна лексика датог периода анализирана не само у контексту руског него и општесловенског језичког развоја. Аутор се у књизи често осврће и на ситуацију војне лексике у другим словенским језицима, па тако и на ситуацију у српском језику. Такође, у оквиру посебног поглавља, аутор је дао преглед дотадашњих лингвистичких истраживања војне лексике на материјалу руског језика (в. Сороколетов 1970: 7–17).

Резултати истраживања војне лексике у руском језику примењују се у теоријским разматрањима опште терминологије у руској лингвистици. У радовима се војна лексика не посматра изоловано од руског терминолошког и општег лексичког система. Такав приступ и одражава потребу лингвиста да се испитивањима стручних терминологија дође до утврђивања релевантних језичких законитости у пољу стварања, функционисања и употребе стручних термина. Језичке анализе појединачних терминологија доприносе стварању теоријских оквира за истраживање опште терминологије, као посебне лингвистичке дисциплине (уп. Прохорова 1996; Суперанска и др. 2007).

Војна лексика се у руској лингвистици данас истражује не само у оквиру терминолошких испитивања, него и у контексту језичког раслојавања. Војна лексика продире у друге језичке жанрове, подстилове или стилове, при чему се садржај тако употребљене лексике трансформише, метафоризује и експресивизира помоћу емоционално-експресивних конотативних елемената (уп. Зајцева 2006). У свету су данас актуелна семантичка и когнитивистичка истраживања везана за процесе настајања термина и терминолошких значења, у којима лексичке јединице војне струке такође налазе своје место.

6. Језик струке као предмет лингвистичких истраживања

Интересовање за лингвистичка истраживања језика струке, у којем се огледају језичка обележја која текстове једне струке издвајају од текстова друге садржине, представља тековину развоја опште лингвистике, а посебно социолингвистике.⁸ Осветљавању језика струке социолингвистика је највише допринела учењем о функционалним стиливима.⁹

Функционални стилови настају прилагођавањем књижевног језика посебним улогама језика у друштву, односно нарочитим потребама које намећу домени његове употребе. Сваки функционални језик или стил има и своја властита језичка средства и начине њихове употребе (Б. Хафранек, према Тошовић 2002: 33). Међутим, језичка истраживања појединачних функционалних стилова нису била предмет опсежнијих студија ни на старијим ни на млађим текстовима, а готову изостају компаративне анализе које би пратиле језички развој и перспективе у појединим стиливима. Сумирајући резултате развоја књижевног језика на крају двадесетог века, аутори књиге *Српски језик на крају века* сагласни су са чињеницом да су „емпиријска истраживања системских особина појединих функционалних стилова у српској лингвистици и даље [...] оскудна“ (Луковић 1996: 144).

У нашој средини се у погледу интересовања за језичка питања струке највише одмакло у области медицине, поготово у пољу медицинске терминологије. Један од првих догађаја у вези са интересовањем за медицинску терминологију је појављивање рубрике *Наша терминологија* у Српском архиву за целокупно лекарство (в. Костић 1964: 27), а потом појава неколико једнотомних или вишетомних медицинских речника у другој половини прошлог и почетком овог века (в. Костић 1976; Одавић 2002; Мићић 2007). И у овој области језичке

8 Потреба за репертоаром текстова нелитерарне садржине у сврси лингвистичких истраживања, пре свега текстова закона, прописа и сл., постојала је и пре уобичења социолингвистике као посебне гране лингвистике. Истина, она је превасходно била у служби потреба у проучавању историје књижевног и народног језика (в. Грицкат 1964: 130).

9 Појам функционални стил изнедрило је учење познатог Прашког лингвистичког кружока, који се залагао за изучавање језика у свим његовим појавним облицима и функцијама. Функционални стилови су предмет више лингвистичких дисциплина. Кад је реч о њиховом настанку и формирању, пажњу им дугује историја књижевног језика и социолингвистика; диференцијални лексички инвентар (стручни, научни и сл.) предмет је терминологије као лингвистичке дисциплине; када се пописују, описују и вреднују њихова изражајна средства, на делу је лингвистичка стилистика; функционални стилови као различити појавни облици књижевног језика предмет су пажње и нормативне граматике.

употребе, у којој се можда најдаље отишло када је у питању рад на нормирању терминологије и изради терминолошких речника, појављују се исти проблеми који муче и друге области струке. Један од најчешћих проблема тиче се схватања и концепције стандардизације терминологије, односно уобличавања језичког терминолошког израза у погледу поштовања основних језичких правила, духа језика, у ређим случајевима и правописа.

Полазећи од чињенице да се у сфери војске у говорном или писаном медијуму разазнаје својеврстан вид језичке комуникације, војни језик посматра се као један од видова манифестације употребе књижевног језика. Он се, такође, у погледу фреквенције и предвидљивости употребе одређених језичких средстава, диференцира од других области употребе књижевног језика. Као и сваки други облик специјалне употребе књижевног језика, војни језик, поред својеврсног лексичког инвентара, показује и друга језичка обележја на нивоу реченице и текста, као и на плану комуникације у писаном и говорном медијуму, чиме се и по језичком критеријуму обезбеђује друштвена својственост војне струке.

Текстови војног стила имају обележје књижевног језика специјалне намене, који је у својој материји одређен лексиком својственом за именовање појмова из војног домена (лексика различитих видова војске, наоружања, тактике и др.). Поред препознатљивих обележја, као што су термини и језичко-прагматичке специфичности војних команди, у референтна обележја савремених војних текстова спадају и обележја до којих се дошло лингвистичком анализом на нивоу реченице: именичка категоризација појмова радње, кондензација реченичког садржаја номиналним, нереченичним средствима, декомпоновани предикат, устаљени лексички spojeви и др.

Запажено је да се у западној англосаксонској лингвистици, као и у руској, војни језик (*military language*) узима у неколико појавних облика и значења: специфичан професионални дискурс са обиљем стручних термина и појмова, бројним сложеним реченичним конструкцијама, текстуалним жанровима и сл., као и у значењу војничког жаргона или сленга. Узимајући у обзир то како се у науци о језику појам дискурса схвата и одређује, Б. Милосављевић (2015: 87) војни дискурс посматра из функционално-комуникативног угла, и одређује га „као свеукупност говорних активности, ситуативно одређених у области војне делатности, које су функционалностилски и структурно уобличене различитим језичким формама, односно говорним жанровима“. Према једној структурној подели, војни дискурс се дели на формални и неформални. Формални војни дискурс, који Б. Милосављевић означава као службени вој-

ни дискурс, обухвата војне документе различитог карактера – организационог, обавештајно-информативног, управљачког, административног, војно-дипломатског итд. Неформални војни дискурс обухвата књижевнo-уметничке, новинарске и др. текстове са војном тематиком. Будући да у себе укључује многе жанрове, војни дискурс блиско је повезан са другим видовима дискурса – са научним, публицистичким, правним, политичким и др. На другој страни, „службени (формални) војни текстови могу бити двојаки: текстови професионалног карактера, који се користе у унутрашњој служби војске, и текстови пословног карактера, који су намењени и доступни јавности. У овом другом случају, пословни карактер војног текста се додатно спецификује према сфери људске делатности у којој се појављује, нпр. војно-политички, војноправни, војно-дипломатски, војно-публицистички, војно-научни итд.“ (Милосављевић 2015: 89). Један од примера тих текстова јесу ратни војни извештаји пословног карактера. У раду Б. Милосављевић (2015: 89) анализирани су ратни војни извештаји пословног карактера објављени у Ратном дневнику 1914–1918, као званични документи Врховне команде Српске војске. Из угла лингвистичке анализе, ови текстови припадају службено-пословној врсти извештаја – тачније, званичним новинским саопштењима за јавност која се стручно називају *коминикеи*.

Оно што се у енглеском за појам језика у специјалној употреби означава термином *language for special purposes* блиско је руском *язык для специальных целей*. Садржај ових појмова заснован је на чињеници да језичку основу сваког језика у специјалној употреби чини његова специјална лексика (в. Суперанска и др. 2007: 63). У погледу граматике, посебно реда речи, језички идиом специјалних текстова одликује сиромаштво језичких средстава у поређењу са општим, неспецијалним језиком, затим честа понављања синтаксичких конструкција, калкирани изрази итд.

Покрећући 1979. године часопис *Fachsprache* у Аустрији, посвећен питањима језика у специјалној употреби, његови издавачи су у виду епиграфа навели цитат из рада Е. Вистера, који је гласио: „Лингвистика је све до данас истраживала само општи (књижевни) језик“ (Суперанска и др. 2007: 63–64). Тиме су ови аутори најавили нов приступ језичким истраживањима, заснован и на другачијем материјалу него што је то само дискурс општег књижевног језика. Жанрови у којима се употребљава језик специјалне намене разликује се од других жанрова и стилова књижевног језика (Исто: 66). Синтакса је нешто што њих посебно одликује, поред нарочитог избора лексичких средстава и терминологије.

II. ТЕРМИН И ТЕРМИНОЛОГИЈА (теоријска и практична разматрања)

1. Појмовно и термилошко одређење назива *термин* и *терминологија*

Термин. – Појмовно значење речи *термин* (од лат. terminus ‘међа, граница, крај’) у српској лингвистици подразумева језички знак од једне или више речи за означавање специјалног појма одређене области знања, културе, уметности, духовности и сл. Термини су по дефиницији лишени емоционалности, експресивности или стилогености садржаја, па је њихова функција искључиво номинациона. На спољашњем, морфолошком плану, термин је реч као и било која друга.

Термини нису увек једнозначни језички знаци, већ, напротив, термини врло често постају од вишезначних речи које у одговарајућем контексту реализују и значење у специјалној функцији. Међу њима је велики број речи општеупотребног фонда чија су се термилошка значења развила секундарно путем преноса имена на нове класе десигната.

У литератури се обично истиче неколико особина које лексичка јединица треба да задовољи да би се могла сматрати термином. Овде ћемо поменути неке важније особине термина.

а) *Једнозначносћ унутар терминосистема.* – Термилошка јединица се унутар одређеног терминосистема може употребити само за означавање једног специјалног појма. Дакле, једнозначност термина спроводи се унутар одређеног терминосистема, док се на нивоу општег лексичког система веома ретко наилази на случајеве термилошке моносемантичности. Термини, као и друге лексичке јединице, подлежу полисемији, у појединим контекстима или значењима садржај термина се детерминологизира (нпр. застарели термин *кайлар* употребљава се у експресивно-стилској функцији у војничком жаргону у значењу „десетар“), или се пак транстерминологизира (у случајевима када се

један термин употребљава у више научних или стручних области у различитим значењима, нпр. *бајтерија* – у војној терминологији и електроници, *дивизија* – у војној и математичкој терминологији и сл.).

б) *Системносћ*. – Термин мора бити члан одређеног терминолошког система, што значи да се појам означен термином може сврстати у поље појмова специфичних за дату струку или науку. Дакле, системност не обухвата само поље израза, тј. терминологију, него и сам појмовни комплекс области којој припада. Тако се, на пример, разликују појмови према општости, уочавају се више и ниже класе појмова и друге особине релевантне за појмовни систем конкретне струке. На пример, лексема *џој* се у ширем значењу употребљава као назив за различите врсте артиљеријског оружја широке, сразмерно дуже или краће, цеви, којим се обично на веће даљине испаљују експлозивни хици (гранате). У другачијем, ускостручном, професионалном војном контексту, прави се разлика између сродних артиљеријских оруђа – *џоја*, *хаубице* и *мерзера* – на основу релевантних појмовних обележја.

в) *Лингвистичка њравилносћ*. – Термини морају бити језички коректни, што значи да стандардизација термина мора бити усклађена са нормативним правилима књижевног језика.¹⁰ Нормативност подразумева то да је термин написана форма, док се код нетерминолошких јединица она изводи из изговорене (Шипка 2006: 150).

г) *Тачносћ*. – Термин мора бити довољно средство за означавање појма у датом систему специјалних појмова. За термин као језички знак није од пресудне важности његов лексички састав, тј. да ли ће термин сачињавати једна реч или више речи (синтагма), већ његова означавајућа функција.

д) *Укорееносћ, усџаеносћ и њрихваџљивосћ*. — Стандардни термин мора бити потврђен у контекстима струке. Када треба одабрати стандардни термин између двеју или више лексичких јединица, предност

10 Руски филолог С. Д. Шелов је у свом реферату „Термин как основная единица терминологии: разнообразие определений и единство понимания“, изложеном на конференцији *Українська термінологія и сучаснісць* (Кијев, 2015, Национална академија наука Украјине), изнео неколико компонената својствених термину као специјалном језичком знаку на основу прегледаних дефиниција у руским и иностраним речницима и енциклопедијама објављених у последњих 35 година: 1) ознака специјалног појма, 2) састоји се од једне или више речи, 3) значење термина одређено је тачном дефиницијом (тако се термини представљају у описним речницима), 4) строгост, тачност у означавању појма. Међутим, С. Д. Шелов примећује да у већини прегледаних дефиниција термина у речницима и енциклопедијама недостаје важна компонента – однос термина према књижевнојезичкој норми. Будући да се ради стандардизованим и унификованим језичким средствима за потребе науке, термини природно морају бити у сагласју са важећом књижевнојезичком нормом.

ће најчешће однети јединица са дужом традицијом употребе и већим бројем потврда у стручним текстовима. Стандардни термин је егзактна језичка реализација, која подразумева егзактно научно одређење, као и стручну дефиницију у одговарајућој литератури и термилошком речнику.

ђ) *Језичка оријентација*. – У српским терминосистемима језичка оријентација је добрим делом условљена развојем конкретне науке или струке, усмереношћу ка језику из којег се црпе извори и појмови знања, као и отвореношћу српског језика ка интернационализмима у терминологији. У војној терминологији тежи се томе да се нови термини граде од сопственог језичког материјала, док, на другој страни, медицинске и техничке науке теже ка интернационализацији језичких знакова, што се посебно огледа у преузимању интернационалних творбених средстава (суфикси, префикси и други творбени форманти су најчешће грчког или латинског порекла).

У славистичкој литератури термин се често употребљава уз збирни појам *специјална лексика*, чиме се наглашава његова лексемска природа у језику специјалне намене (рус. язык для специальных целей). Специјални језик струке подразумева особености на различитим језичким нивоима, при чему је терминологија једна од његових средишњих обележја. У лингвистици се за специјалну употребу језика употребљава и термин подјезик, чиме се жели нагласити аутономност употребе језичких средстава са препознатљивим обележјима струке.

Појам лексичка јединица у језику специјалне употребе шири је од појма 'термин' – онако како се он најчешће дефинише и одређује у литератури. Тако се у неким приступима термилошкој проблематици наглашава да лексичке јединице у језику специјалне намене обухватају и јединице „нелексемског“ типа: *абривијатуре* (нпр. у српској војној терминологији абривијатуре у придевској служби: Н-оружје = нуклеарно оружје, Х-оружје = хемијско оружје, НХБ-заштита = нуклеарна, хемијска и биолошка заштита и сл.), *номене* (трговачке или индустријске марке типа „*фанија*“, „*адидас*“ и сл., које теже да се прикажу у оригиналној графичкој слици: Kodak, Nike, Miss Dior) и друге сличне јединице (в. Суперанска и др. 2007: 32). Све ово може се подвести под ширу дефиницију термина, каква је, на пример, дата у Фелбер (1984, према Шипка 2006: 150): „Термин је било који конвенционални симбол који представља појам дефинисан у предметном пољу“. Ипак, већина дефиниција термина у словенској и домаћој лингвистици термин не изједначава са симболима, абривијатурама, поменутих номенима и другим јединицама „нелексемског“ типа. Због тога у контексту терминологије постоји термин номенклатура, који поред термина у себе

укључује и друге јединице значајне за одређену област науке. Управо номенклатуре представљају кључ за разумевање, развој и унапређивање сваке појединачне области знања и рада. Номенклатура је списак свих термина и појмова који чине одређену науку или струку, а најпотпуније је представљена и описана у њиховим специјалним речницима и појмовницима.

Терминологија. – Док су значење и употреба назива *термин* у српском језику мање-више једнозначни, назив *терминологија* има два значења. Прво значење је обичније, раширеније – скуп, систем назива у некој науци или струци, збирка термина, номенклатура, а друго значење ове речи подразумева посебну лингвистичку дисциплину која се бави изучавањем језичких особина термилошких система, стандардизацијом и језичким нормирањем термина. С обзиром на то да термини представљају језичке номинативне реализације у затвореним системима наука и струка, терминологија је важно интердисциплинарно научно поље за које се интересује савремена наука, а посебно лингвистика. У следећем одељку представимо терминологију као посебну лингвистичку дисциплину из српског и, шире, из славистичког угла.

2. Терминологија као лингвистичка дисциплина

2.1. Предмет и задаци

Последњих неколико деценија у лингвистици је запажено повећано интересовање за терминолошка истраживања, како за њихову практичну страну приликом систематизације и дефинисања термина у конкретnoj науци, трагања за најбољим решењима и сл., тако и за њихову теоријску страну која се огледа у проучавању саме природе термина као специјалног језичког знака, те односа тога знака према појму који означава. Када пажљиво погледамо природу термина, тј. његову структуру, састав, с једне стране, као и његову намену, употребу, с друге стране, уочавамо дуализам који термину омогућава припадање двама системима – *систему језика*, јер је термин, попут других речи, лексичка јединица и *систему специјалних појмова* одређене науке, струке и сл., јер је термин њихов језички израз. Због такве његове дуалистичке природе за терминологију су заинтересоване и наука којој термин припада и лингвистика. Неки теоретичари истичу још слојевитију природу термина, говорећи да између појма — као предмета професије (науке, струке), и језичког знака — као предмета лингвистике, егзистира поље логичких, филозофских, културолошких и других наноса, међуодноса, законитости. Због тога теоретичари терминологије суштину термина виде у следећем тројству: 1) предмет који се њиме означава, сам појам, 2) логички однос, веза и смисао његовог постојања, и 3) језички израз. Лингвистици, међутим, припада само једна трећина овога рада, но веома важна (Суперанска и др. 2007: 17).

Задаци који се пред терминологију постављају зависе од области којој термини припадају и од приступа у изучавању терминолошких јединица. У сваком случају, стални задатак терминологије јесте бележење и стандардизација терминосистема. Једно од важних питања употребе и стандардизације термина из угла лингвистике односи се на његов семантички садржај, тј. на потенцијалну склоност ка полисемији. Иако је слика идеалног термина моносемична реч, у савременој науци све је мање таквих термина, па се традиционална дефиниција термина у савременим условима мора модификовати. Ово посебно важи за српску лингвистику, у којој се још увек „провлаче“ дефиниције о једнозначности термина. Уколико се остане при томе да су термини моносемичне речи, овој тврдњи се мора додати то да су термини најчешће једнозначни само унутар свога уског терминолошког поља. То, на пример, значи да је термин *морфологија*, за који знамо да је полисемичан на нивоу општелексичког система, у лингвистици моносемичан, ограничен на конкретно значење са додатним семантичким нијансама: „лингвистичка

дисциплина која се бави обличком структуром речи; обличка структура, систем мењања, формирања речи у неком језику“. Управо због те особине термина да буде једнозначан на нивоу конкретног термилошког поља није било препреке да се и саме речи *ѿтермин* и *ѿтерминологија*, као вишезначне, употребљавају у датом контексту у одговарајућем значењу.

На унутрашњем плану, термин као научна или стручна категорија припада науци односно струци у којој има тачно дефинисано место у систему појмова и знања. За одабир термина и његову употребу одговорни су његови стручњаци. Међутим, на спољашњем, језичком плану термин остаје реч која се мора потчинити законима језика од којег је саздан, односно језика у којем се употребљава — уколико је реч о термину страног порекла. Лингвиста, као језички стручњак, према термину има другачији однос од стручњака области којој конкретан термин припада. Лингвиста је усредсређен на термин као на реч у специјалној употреби, њен лексички састав и адаптираност у лексички систем, док уско стручно значење појма који се њиме означаје у језичкој анализи долази у други план. Стручњак за одређену област терминима сматра све речи повезане с његовом професијом, при чему мање пажње обраћа на њихову системност, лексички израз, граматичку и књижевну исправност.

Значај који се постиже стандардизацијом термина било које области људске делатности омогућује њено нормално функционисање, а потом и сарадњу, односно пренос знања на подручјима других језика (Шипка 2006: 155). Будући да терминологија представља средишњи језичко-научни израз сваке озбиљне науке, терминологија као посебна научна дисциплина има изразито висок степен применљивости и изван лингвистике.

2.2. *О развоју ѿтерминологије у свейѿу и код нас*

Из рада на изради термилошких система, на састављању термилошких речника и на налажењу преводних еквивалената за разне области науке и струке постепено су се развијала теоријска знања о терминима, утирући пут терминологији као аутономној научној дисциплини. Терминологија се у посебну теоријску дисциплину почела развијати у првој половини 20. века када су се појављивали у знатно већем броју него раније једнојезични и вишејезични термилошки речници за разне стручне области. Почетак интензивнијег рада бављења терминологијом пада у време пре и после Великог рата, када су се за потребе европских војски стандардизовали војни, а потом и други технички термини. Овај рад био је повезан са радом међународних организација за

стандардизацију терминологије, као што је Међународна организација за стандардизацију, са својим седиштима у Аустрији, Канади, Швајцарској. Из овога рада поникла је *општа терминологија* као специјална област знања. У свету тога доба постојала су два главна термилошка центра, чији је задатак био систематизација и стандардизација термина – један у Аустрији, а други у Совјетском Савезу. На челу аустријског центра дуго су се налазили Е. Вистер и Х. Фелбер. Изучавајући средства комуникације у науци и техници, Е. Вистер је поставио себи задатак да разради општеважеће термилошке и лексикографске принципе који би послужили као основа термилошкој делатности у националним и међународним оквирима. Под његовим руководством састављене су инструкције за издавање међународних термилошких речника, координисан рад на терминологији у многим земљама, разрађени проблеми израде националних и упоредних термилошких система. Док је Вистеров рад превасходно био усмерен на практику, у Совјетском Савезу развијала се термилошка теоријска мисао. У раду совјетског центра учествовали су С. А. Чаплигин, Д. С. Лоте, С. И. Кошунова, Т. Л. Канделаки, В. И. Сифорова, Г. О. Винокур, А. А. Реформатски, С. И. Ожегов и други. У Чехословачкој су се од 30-их година обављала термилошка истраживања, чији су напори били усмерени ка изради националних, словенских термилошких еквивалената према терминима немачког и грчко-латинског порекла. У франкофоној Канади као главни импулс термилошком раду истицан је напор да се саздају француски термини који би заменили енглеске термине у свим областима науке и културе.

Будући да термини чине важно језичко средство за културно, научно, цивилизацијско повезивање народа, проналажење заједничких путева њиховог стварања представља научни интерес *опште теорије терминологије* (в. Суперанска и др. 2007: 10). Општа теорија терминологије односи се према специјалној лексици неког језика онако како се општа лингвистика односи према лингвистици појединачног језика. Оне се узајамно повезују како би обострано црпље знања једна од друге. Е. Вистер се у току свог рада повео за идејом да је могуће сачинити општи стандардни термилошки речник из области техничких наука за више светских језика. Да би то постигао, истраживао је оно што је опште, заједничко терминологијама различитих језика, заправо бавио се терминологијом изнутра и тиме допринео развоју опште теорије терминологије. Књига коју је постхумно, на основу Вистерових бележака (1972–1974), објавио његов настављач из тзв. Бечке школе терминологије Х. Фелбер инсистира на појединим разликама између терминологије и лингвистике, желећи тако да истакне особеност терминологије као посебне научне дисциплине (Тереса Кабре Кастелви 2003: 166). Објашњење због чега је Вистер инсистирао на издвајању терминологије

као аутономне интердисциплинарне науке лежи у чињеници да је у Вистерово време структурализам у лингвистици био толико снажан да осим формалног аспекта није било места за друге, а поготову не за интердисциплинарне приступе у истраживању језичких појава, па тако ни за терминологију. Суштински, Вистерова терминологија је сва у лингвистици (в. Тереса Кабре Кастелви 2003: 166).

У раду Тересе Кабре Кастелви 2003, поред осталог, даје се одговор на питање ком подручју лингвистике припада термилошка проблематика, односно у оквиру које области се развија теорија терминологије. Овај истраживач каже да је то комуникација у ширем смислу, тј. подручје специјалног дискурса у писаном или говореном виду. Терминологија се најпре уочава на лексичком нивоу дискурса, а потом и на другим нивоима: морфолошком, фразеолошком и синтаксичком. Седамдесетих година прошлога века на немачком говорном подручју појавио се термин *језик у специјалној употреби* (рус. язык для специальных целей, енгл. Language for special purposes). Овај појам се утврдио на страницама аустријског часописа Fachsprache и других посебних издања који су излазили у иностранству.

Посматрано у контексту шире европске лингвистике, упоредо са радом Е. Вистера, а касније Х. Фелбера и других, на истоку, нарочито у Русији, потом у Украјини, Пољској и другде живо се развијају наука о терминима (рус. терминоведение) и терминографија – наука о теорији и пракси израде термилошких речника.¹¹ Теоријску базу наше књиге управо чини рад савремених руских делатника у пољу терминологије – А. В. Суперанске, Н. В. Подольске, Н. В. Васиљеве, В. Н. Прохорове, Ф. П. Сороколетова, С. В. Грињева – као настављача рада својих претходника А. А. Реформатског, С. И. Ожегова и других.

Развитку термилошке теорије претходио је, дакле, практичан рад на стварању и заокруживању термилошких система, развоју модерних наука и струка, усавршавању знања о њима, изради термилошких речника и др. Прави почетак теоријског рада на пољу терминологије започет је онда када су се за термине заинтересовали лингвисти, пре свих они који су се бавили књижевнојезичком нормом и стандардизацијом. Нешто касније овој области више пажње посветили су лексиколози, лексикографи, дериватолози. Будући да термини представљају језичке номинационе реализације у затвореним системима наука и струка,

11 У књизи *Основи лексикологије и сродних дисциплина* Д. Шипке (2006) налази се одељак под насловом Терминологија (149–157). У њему је дат преглед основних приступа и погледа на америчка и западноевропска истраживања термилошке проблематике. Далеко мање пажње посвећено је доприносу источнословенских, а посебно руских лингвиста и теоретичара развоју опште теорије терминологије.

терминологија је важно интердисциплинарно научно поље за коју се, мимо лингвистике, интересују и друге појединачне савремене науке. На другој страни, на формирање и развој термина из области свакодневног, практичног живота, трговине, економије и привреде утичу нека друга, практична тела, удружења, заводи и сл.¹²

Терминологија као лингвистичка дисциплина данас се у славистици одређује као област са неколиким поддисциплинама или теоријским приступима: 1) учење о образовању, саставу и функционисању термина уопште (без обзира на област знања из које термини потичу), 2) учење о образовању, саставу и функционисању термина одређене области знања на материјалу једног или више језика (упоредна терминологија), и 3) општа терминологија или општа теорија терминологије. У руској лингвистици, на пример, ово су главне термилошке поддисциплине, а све три обједињују се под истим називом — *џерминологија*. Разлика међу њима превасходно се тиче тога да ли се истраживања врше на једном или више језика (упоредна терминологија), односно да ли се језичком материјалу приступа из перспективе једне области науке или струке на материјалу једног језика (национална терминологија), или се то чини из општелингвистичке перспективе, како би се утврдиле опште, универзалне црте термина својствене различитим језицима (општа терминологија).

Досадашње искуство и пракса показују да вишезначност назива *џерминологија* није била препрека да се овај термин употреби у одговарајућем значењу, као и то да се њиме обухвате различити приступи изучавању термина — општа терминологија, терминологија једног језика, упоредна терминологија и сл. Мада у српској лингвистици још увек нису теоријски разрађени, дефинисани и строго разграничени појмови релевантни за термилошку лингвистичку област, називом *џерминологија* у српској литератури означава се, поред осталог, и наука о терминима, а у одређеном броју радова већ се примењују знања, резултати и појмови из словенске, у првом реду руске термилошке проблематике.¹³ Реч је о појмовима из чисто термилошке лингвистичке области као што су: термилогизација, ретермилогизација, детермилогизација, термиоелемент, термилошка творба речи, терминографија итд.

12 При Институту за стандардизацију Србије постоји Комисија за терминологију, чији је задатак, поред осталог, да проверава, вреднује и утиче на језички израз термина у разним областима знања, привреде, стваралаштва и др., примењујући међународне стандарде на српску термилошку праксу.

13 У српској лингвистичкој литератури утицај руске термилошке школе запажен је у одређеном броју радова објављених у зборнику *Стандардизација џерминологије* (1996), који је у целини посвећен термилошкој научној проблематици.

На славистичком плану посматрано, поред назива *џерминологија* за означавање посебне лингвистичке дисциплине, у руској лингвистици се употребљава и назив *џерминоведение*. Овај назив широко је распрострањен у рускојезичним лингвистичким круговима, првенствено као учење о образовању, употреби и саставу термина у једној или више професионалних области, на материјалу једног језика или кроз упоредно проучавање двају или више термилошких система. Расправљајући о употреби назива *џерминоведение* у области термилошке науке, А. В. Суперанска и др. изнели су мишљење да назив *џерминоведение* може остати као назив за дисциплине које смо у већ поменутој подели термилошких поддисциплина означили под 1) и 2) (в. стр. 49), али предност ипак дају називу *џерминологија*. Притом, када се ради о општој терминологији (дисциплина под 3)), ауторке искључују могућност употребе претходног назива. У прилог овој тврдњи, ауторке, поред осталог, наводе и то да је назив *терминология* у корелацији са терминима истог творбеног гнезда – *терминолог*, *терминологический* (2007: 16), што у нашем случају важи и за српски језик. Затим, термини којима се означава област знања, науке најчешће укључују термиоелемент грчког порекла *-логија*, као што су фонологија, морфологија, лексикологија и др., што би био још један аргумент у прилог опредељењу за термин *терминология* уместо термина *терминоведение*.

Даље, у вези са полисемијом термина *терминология* аутори тачно и лепо примећују да и у самој лингвистици има термина који се без икакве сметње употребљавају у неколиким значењима, чак и у оквиру једне научне области – на пример, под *фразеологијом* се подразумева и комплекс фразеологизама као лексичких јединица, и њихово изучавање у оквиру посебне дисциплине, под *ејџимологијом* подразумевамо порекло одређене речи, али и науку која се овим послом бави. Исто се тако и *џерминологија*, без икаквих „значењских препрека“, може употребљавати у значењу скупа, комплекса термина, с једне стране, и у значењу науке која се њима бави, с друге стране. А, такође, вишезначје термина *џерминологија* јавља се не само у руској — и српској, као што знамо — већ и у међународној термилошкој пракси.

Важна одлика савремених термилошких система јесте тежња ка међународној унификацији термина, како би се избегле међунационалне језичке баријере и олакшала научна комуникација. С овим циљем почео се институционално, у оквиру међународног тела за стандардизацију, одвијати рад на изради међународне научне терминологије после Првог светског рата. Рад на овом послу утирао је пут стварању теоријске дисциплине – опште терминологије. Општа теорија терминологије, као посебна научна дисциплина, бави се истраживањем црта својствених сваком термину без обзира на језик од кога је саздан и на област којој

припада. Ипак, општа терминологија потекла је из практичног рада у појединачним термилошким системима, онда када се осетила потреба за њеном стандардизацијом и нормирањем уз помоћ језичких стручњака. Слично овоме, савремена лексикологија изникла је из рада на језичким речницима – теоријске и практичне лексикографије.

Терминологија, као аутономна дисциплина, такође има своју терминологију, тј. релевантан језички апарат за анализу и презентацију термилошког материјала. О стручним терминима као предмету анализе говори се посредством других стручних термина. Јасно је да без терминологије нема науке, па тако без термина не може бити ни науке о терминима. Неке од термина терминологије већ смо навели: терминологички елемент, термилошка творба (терминообразование), терминологизација, транsterминологизација, номен и термин, номенклатура, термин и абревијатура итд.

Последњих година пажња истраживача за термилошка питања усмерена је ка алтернативним, интердисциплинарним и когнитивним приступима и анализама. Тежиште терминологије у тим истраживањима заузима ономасиолошка перспектива – дакле појмови, а тек онда језички знаци (в. Шипка 2006: 153). Термини се проучавају у контексту, а као важне особине сада се показују полисемија и синонимија. Као основни механизми стицања термилошких значења речи истичу се метафора и метонимија, док је раније полисемија била сасвим изопштена из природе термина (Прохорова 1996).

Поред изузетно обимне руске литературе о терминологији и терминографији, у словенском свету се по обимности рада издвајају још украјинска и пољска, које, по нашем мишљењу, свака са своје стране дају одређен допринос развоју не само сопствене већ и шире, словенске терминологије.

У Кијеву је у организацији Института за украјински језик Националне академије наука Украјине до сада одржано десет научних конференција посвећених терминологији и терминографији, што говори о бризи коју тамошња филологија поклања изучавању термилошких система, теоријским и практичним питањима израде термилошких речника и науци о терминима уопште.¹⁴

У Институту за славистику Пољске академије наука у Варшави унапређује се библиографска база података светске славистике (пољ.

14 Председник Термилошке комисије при Међународном комитету слависта Викторија Људвиговна Ивашченко из Института за украјински језик НАНУ покренула је са својим сарадницима сајт Комисије www.term-in.net, на којем се могу пронаћи обавештења о скуповима, пројектима и другим активностима везаним за термилошку лингвистичку проблематику у словенском свету.

Bibliograficzna baza danych światowego językoznawstwa slawistycznego), где је до сада обрађено око 20000 библиографских јединица. С аспекта терминологије, занимљив је претраживач термина и појмова у апликацији кључних речи, где се, по извршеном претраживачком захтеву, уз тражени термин појављује и његов еквивалент на другом словенском језику (уколико такав, по облику сличан, термин постоји). На тај начин овај програм функционише и као својеврстан вишејезични речник или, боље рећи, регистар лингвистичких термина.¹⁵

2.2.1. СРПСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА ДАНАС. – У српској филологији терминима као речима у специјалној употреби пажња је посвећивана још од самих почетака развоја српског књижевног језика на народној основици. Друштво српске словесности покренуло је средином 19. века идеју да се отпочне са радом на стварању српске терминологије за разне гране научног и друштвеног живота. Друштво је тада предложило приличан број речи које су и данас распрострањене, а које пре ове делатности нису биле у употреби. То су позајмљенице из других језика, као и речи које су чланови Друштва сами сачинили или покупили у народу: *безусловно, њравобранииџељ, сазвежђе, злочинсџиво, џрибор, навод, оџрема, џоџис, џозив, џринуда, сукоб, нескладносџи, безбрачносџи, случајносџи, узрочносџи, саобразносџи* итд. Ове пионирске „лексикотворне идеје Друштва“ у нашој науци представљају почетак организованог рада на пољу терминологије, као и почетак институционалне брига за неговање српског књижевног језика, која је била покренута у највишој научној и културној установи у тадашњој Србији (Грицкат 1964, 136–138).

Од тада па до данас интересовање за термине из угла филологије одвија се у оквиру неколико тема и питања: језички односно лексички састав термина, однос термина према књижевнојезичкој норми, адекватност употребе термина у конкретној области струке или науке и однос према терминима других, посебно граничних области, питање стварања нових термина и преузимање термина из лексичких система страних језика итд. Отвореност српског књижевног језика према страним културним и језичким утицајима очитује се у његовој терминологији за разне области наука, струка, уметности и другог стваралаштва. Таква контактна оријентација српског језика и српске културе значи да се у српском књижевном језику не спроводи пуристичка идеологија од стране неког надлежног (државног) тела, већ се пажљиво при оцењивању и вредновању термина води рачуна о томе шта о конкрет-

¹⁵ Сајт на којем се налазе подаци о радовима из словенске лингвистике доступан је на следећој адреси www.isybislaw.ispan.waw.pl на трима језицима: пољском, руском и енглеском.

ном термину каже струка којој термин припада, а онда се укључивањем лингвиста износе саветодавна мишљења, дају препоруке, предлози и сл. Када је реч о интернационализмима грчко-латинског порекла, важи начелно правило да се они не замењују домаћим речима (Јовановић В. 2016¹:165).

Свестранији приступ термилошкој проблематици дуго је био изван главног интересовања језичких стручњака. Као важан предуслов да се лингвисти подробније посвете питањима стручних терминологија био је тај да термилошки корпус књижевног језика довољно нарасте, дакле да сама наука, струка и култура достигну одговарајући степен цивилизацијског развоја. Тај тренутак сазрео је око средине 20. века, када се уз практичан развој термилошке лексикографије, рада међународних тела на стандардизацији терминологија, компаративног термилошког рада и превођења, успешно почела развијати и термилошка теорија. Један од разлога што се тако касно приступило истраживању терминологије лежи у чињеници да је традиционална лингвистика у првом реду била заокупирана питањима језичке структуре и граматике, у којима су језичке јединице и појмови посматрани превасходно изван контекста употребе језика. У таквим околностима мало је пажње било посвећено специјалној употреби језика, а тамо где је таквих истраживања донекле и било, далеко више пажње посвећено је синтакси у појединим жанровима и функционалним стиловима него њиховој лексици.

Када је о терминологији у српском језику реч, ситуација се разликује од оне у другим, поготову великим и развијеним, лингвистичким центрима. Осим практичног рада на изради термилошких речника, теоријска истраживања у области стручних терминологија до данас су још увек недовољно заступљена, тако да се може слободно рећи да се терминологија као посебна лингвистичка дисциплина у науци о српском језику тек развија.

Још увек скрајнута термилошка проблематика остаје тек донекле предмет појединих лингвистичких дисциплина. У оквиру језичке културе терминима се приступа са становишта књижевнојезичке норме (в. Николић Мар. 2010, 63–68), у оквиру лексикологије термини се описују са становишта лексичког система, јер је терминологија његов део, са посебним структурним и функционалним особинама (в. Радовић-Тешић 2011, 12), а у творби речи термини су, као и остале речи, занимљиви са становишта творбеног састава, начина грађења, продуктивности творбених модела и сл. Осим ових, мање-више практичних приступа терминима, постоје, мада још увек у недовољној мери, радови у којима се на тематски заокруженом термилошком

материјалу кроз анализу термина одређене области разрађује појмовно-терминолошки и методолошки план својствен терминологији као теоријској лингвистичкој дисциплини. Због тога се може рећи да терминологија у науци о српском језику још увек није прерасла у самосталну теоријску лингвистичку дисциплину, али да је на добром путу да то постане.

Иако у свету постоји преко 2000 језика, научна терминологија развија се у свега 60-ак језика (уп. Суперанска и др. 2007: 4). Из овога се јасно закључује да је за постојање терминологије неопходно да је језик којем она припада стандардизован и књижевнोजезички утемељен. То уједно значи да друштво које се таквим језиком служи мора достићи одговарајући степен цивилизацијског, културног и друштвено-економског развитка, јер развијена писменост и брига о језику представљају важну осовину ка његовом свеукупном напретку. Супротно овоме, уколико не постоји уређено стање у језику и правила његове употребе, нема цивилизованог друштва нити има националне државе и националног језика. Имајући ове чињенице у виду, неће нам бити тешко да разумемо напор српске интелигенције средином 19. века да одмах по васпостављању модерних установа српске државе после ослобођења од Отоманског царства себи постави као један од првих задатака, заједно са стандардизацијом српског језика, стварање терминологије на народној основи (Јовановић В. 2016¹:164).

У науци о српском језику под *термином* се најчешће подразумева реч или израз којим се именује специјалан појам неке научне или стручне области. У овој начелној дефиницији остаје пак недоречено шта се све под стручном или научном облашћу тачно подразумева. Ако бисмо уважили чињеницу да се у пракси терминологија понегде узима и шире, проширујући значење са поља научних или стручних области на поље народних назива за појмове које покрива народна култура, знање и стваралаштво (нпр. сточарска терминологија, пчеларска терминологија, виноградарска терминологија, терминологија коњарства и др.), реч *термин* добила би и шире значење назива за именовање специјалног појма у разним областима културе, знања, уметности и др. О томе сведоче и наслови појединих радова и монографија о лексици из различитих области материјалне и духовне културе: „пастирска терминологија“ (в. Бошњаковић 1985; Јашовић 1997), „коларска терминологија“ (Вуковић 1984), „сточарска терминологија“ (в. Вујичић 1996), „терминологија коњарства“ у српском језику с посебним освртом на турцизме (Ћинђић 2009), „терминологија куће и покућства“ (Вуковић 1988; Исаиловић 1994), „терминологија ђурђевданског обичаја“ (Зајић 1979) итд. На другој страни, налазимо ауторе који народни тематски лексички фонд означују појмом лексики, а не терминологија (уп. Богдановић–Првуловић 1996; Марковић Ј. 1997).

У поређењу са стањем у српској лингвистици када је реч о употреби термина *џерминологија*, у неким другим срединама које имају дугу традицију истраживања терминолошких система појмови *џермин* и *џерминологија* употребљавају се само као ознаке за стандардне називе специјалних стручних или научних појмова (уп. Прохорова 1996, 107–120), а не за народне, дијалекатске називе којима се означавају појмови из различитих области свакодневног живота. Стога сматрамо да је за случајеве народних лексичких фондова прикладније употребити назив *лексика* уместо *џерминологија*.

У науци о српском језику термини су пажњу лингвиста најпре привукли у оквиру питања језичке културе и нормативистике, где се терминима приступа као речима које се, као и остале, оцењују и вреднују са становишта књижевнојезичке правилности. Касније, са развојем лексикологије и укључивањем лексичког фонда у средиште њеног интересовања, термини су, као специјалан део тога фонда, постали, у одређеној мери, и предмет лексиколошких истраживања (в. Драгићевић 2007, 20–22).

Природно је што се у оквиру лингвистичке науке подробније него у другим наукама расправља о адекватности употребе одређеног термина, посебно са становишта његове семантике, употребе, адаптације и лексичке норме. Разлог овоме је сасвим јасан – термин је реч, а речи и језик јесу предмет науке о језику – лингвистике. У новије време теоријским и практичним питањима термина у језику и лингвистици посвећено је неколико дела, међу којима издвајамо следећа: зборник радова *Терминологија – џеорија и џракса* (МСЦ, 18/1, 1990), монографски зборник *Стандардизација џерминологије*, у којем је начињен напор ка уређењу терминологије у појединачним научним дисциплинама у српској средини (в. Фекете 1996, Предговор) и три зборника радова *Терминолошка стандардизација лингвистичког ојиса савременог српског језика* (2003–2005). У трима последњепомнутим зборницима, насталим као резултат истоименог пројекта Катедре за српски језик Филолошког факултета у Београду, пажња је посвећена теоријским питањима терминолошке стандардизације науке о српском језику. Главни задатак тих истраживања био је опис актуелног појмовно-терминолошког апарата на свим нивоима савременог српског језика, са циљем да се допринесе истраживању савременог српског језика и да се олакша примање и коришћење језичких информација на теоријском и практичном плану (примена у настави, лексикографији и сл.). Надамо се да ће ова истраживања бити употребљена за израду терминолошког лингвистичког речника, који би свакако имао велику практичну примену.

2.2.2. ПЕРСПЕКТИВЕ ИЗУЧАВАЊА ТЕРМИНОЛОГИЈЕ У НАУЦИ О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. – Увидом у литературу на српском језику с краја 20. и с почетка 21. века, приметили смо да се истраживања термилошке проблематике одвијају у двама правцима: практичном и теоријском. Практични план подразумева поглед на терминологију из угла језичке норме и језичке културе, где се термини анализирају са становишта књижевнојезичке правилности, па се као такви вреднују и оцењују. Практичан значај за терминологију има примена дериватолошких знања, која се огледа у стварању и моделовању термина према правилима српске творбе речи. У практичне домене спада и израда термилошких речника – термилошка лексикографија или терминографија¹⁶, која подразумева лексикографске фазе и радње везане за утврђивање одреднице, дефинисање значења, упућивање на синонимне речи итд.

Теоријски план истраживања термилошких система одвија се у оквиру лексикологије, што значи да се терминологији приступа из угла општег лексичког фонда српског језика, а у анализи се примењују знања и појмовно-термилошки апарат савремене лексикологије. У радовима и монографијама посвећеним терминологији обрађују се најчешће појединачни системи одређене области науке, струке, културе, духовности и сл., а резултати тих истраживања представљају допринос изучавању лексичког система српског језика, посебно његовог термилошког подсистема. Иако се у појединим, засад малобројним, радовима назире методологија и појмовно-термилошки апарат својствен термилошкој дисциплини, терминологија је у науци о српском језику још увек тесно везана за лексикологију.

2.3. Облас̑и (йоддисциплине) йтерминологије

Основна гледишта на термилошку научну проблематику у општој теорији терминологије потичу из поменутог тројства у природи термина. Први приступ је *йпредмејни* или *сйручни*, усредсређен на специјалистичке аспекте оне стручне или научне области којој терминологија припада; следећи је *философски йрисијуи*, окренут првенствено општим онтолошким и логичким законитостима конструисања предметног поља и његовог означавања; и на крају *лингвистички* приступ који термине посматра првенствено као лексичке јединице (Шипка 2006: 149). На другој страни, широко подручје интересовања лингвиста у пољу научних терминологија долази од саме ширине појма 'термин'. Термин је

¹⁶ Последњих деценија у руској литератури усталио се појам *йтерминографија* (рус. терминография), под којим се подразумева речничка обрада термина – дакле, оно што се код нас назива *йтермилошка лексикографија*.

члан терминосистема одређене научне области. Али, на другој страни, термин је ознака специјалног појма из одређене сфере свакодневног живота и рада (нпр. у трговини, угоститељству, саобраћају и сл.).

Из угла лингвистике, терминологија у значењу руског 'терминоведение' (наука о терминима, односно аутономна лингвистичка дисциплина посвећена проблематици терминолошких јединица) начелно обухвата следеће истраживачке области: изучавање термина једне или више области знања на материјалу једног или више језика, односно општелингвистичку перспективу анализе термина¹⁷. Све поменуте области узимају у обзир резултате следећих терминолошких активности (уп. Фелбер 1984, према Шипка 2006: 152): а) сакупљање и бележење термина приписиваних појмовима, б) проналажење, стварање или стандардизовање система појмова, в) проналажење, стварање или стандардизовање термина за појмове, г) описивање појмова помоћу објашњења или дефиниција или стандардизовање објашњења или дефиниција, д) бележење терминографских, терминолошких и с њима повезаних података, ђ) поређење појмова у традицији различитих језика и утврђивање степена еквивалентности, односно проналажење еквивалентних термина. Овим активностима треба додати процес израде терминолошких речника, као и њихову теоријску разраду у терминографији.

Од времена рада Е. Вистера, кога у западној лингвистици сматрају оснивачем терминологије као самосталне дисциплине, до данас су се развила различита гледишта на терминолошку научну проблематику. Захваљујући њима терминологија се развија као аутономна лингвистичка дисциплина. У последњих 25 година у Европи је објављено више радова посвећених терминима него што их је било објављено до тада (в. Тереса Кабре Кастелви 2003: 163). То довољно говори о замаху лингвистичког и шире научног интересовања за терминолошка питања данас.

17 Општа терминологија поникла је из практичног рада у појединачним терминолошким системима, када се осећала неопходност за његовом интеграцијом, уређењем и стандардизацијом. Истраживања у оштој терминологији тичу се универзалних факата присутних у већини појединачних терминологија и језицима. И не мање важно, предмет опште терминологије обухвата преглед рада истакнутих истраживача, установа и школа.

3. Терминологија и сродне лингвистичке дисциплине

3.0. Поред терминологије, као аутономне лингвистичке дисциплине која се систематски бави терминима почев од његове форме као језичког знака па до семасиолошких интердисциплинарних анализа, терминима се баве и традиционалне лингвистичке дисциплине. Из угла језичке норме и језичког планирања, термини су веома важан књижевнојезички комплекс јер се управо преко јединица тога комплекса преносе тековине научних, стручних и културних достигнућа, а, такође, преко стручне терминологије унапређују се сарадња, знање и комуникација међу цивилизованим народима. Као језичке категорије, термини су природно упућени на лингвистику, а посебно на гране лингвистике које се интересују за лексички ниво језика. Истраживања процеса настанка нових терминолошких јединица улазе у творбу речи, а анализа релевантних семантичких и појмовних категорија стручних терминологија значајна је за семантичка и лексиколошка истраживања. Језичка истраживања терминологије у поменутим областима имају практичан значај и за лексикографију.

3.1. ТВОРБА РЕЧИ И ТЕРМИНОЛОГИЈА. — Терминологија се развија као засебна лингвистичка дисциплина, користећи у својим теоријским поставкама и резултате других дисциплина, од којих се посебно истичу творба речи, лексикологија и теоријска лексикографија. Поред лексичко-семантичких процеса којима настају терминолошке јединице, термини често настају у процесу творбе речи тако што се за одређени стручни појам помоћу одговарајућих творбених средстава гради нова лексичка јединица. Најчешћи начин грађења је додавање творбених форманата домаћег или страног порекла, који се, такође, додају основама домаћег или страног порекла. За елементе грчко-латинског порекла којима се граде термини као интернационалне речи у руској терминологији раширен је назив *терминоэлемент*.¹⁸ Њихова семантичка, структурно-комбинацијска и функционална својства не испољавају се на комуникацијском нивоу било ког националног језика, већ у области специјалног метајезика (Суперанска и др. 2007: 186).

Терминоэлемент је еквивалент творбеном елементу (форманту), али употреба првог термина проширена је и на друге појмове.

¹⁸ Међу терминолошким речницима по својој особености издвајају се речници терминоелемената, као што је, на пример, *Словарь греко-латинских терминологических элементов (этимологический справочник) медицинской терминологии* у књизи Энциклопедический словарь медицинских терминов, Москва, 1984 (в. Суперанска и др. 2007: 190). Структура речничког чланка ових речника изгледа овако: 1) терминоэлемент у свом основном виду (с напоменом на евентуалну варијантност, аломорфност и сл.); 2) етимон (грчка или латинска реч или морфема); 3) значење етимона (етимолошко значење); 4) терминолошко значење елемента (научна специјализација); 5) илустрација (термини који у себе укључују дати елемент).

Терминоелементом се означавају и словне скраћенице или графички симболи у позицији детерминативног члана термина: нпр. А-бомба – терминоелемент А (<атомски), Х-оружје – терминоелемент Х (<хемијски), или у физици: α-честица – терминоелемент α (<алфа) и сл. (уп. Суперанска и др. 2007: 100).

Аналогно појму *творба речи* (рус. „словообразование“) у истраживањима терминологије код појединих руских истраживача усталио се појам *терминологичка творба*¹⁹ (рус. „терминологическое словообразование“). У творби термина, као и у творби других речи, истичу се исти продуктивни начини: морфемски, семантички, синтаксички. Морфемским начином творбе настају термини помоћу творбених форманата који се једнако користе и у творби других речи, што значи да у начелу творба термина не подразумева посебна творбена средства. Ипак, запажено је да су у појединачним терминологијама активни одређени начини творбе, који су у мањој мери продуктивни у творби речи општега језика. На пример, сложенице су у општем књижевном језику ређе заступљене него суфиксалне или префиксалне творенице. Највиши степен номинације у терминолошком именовању специјалних појмова припада именицама. Придеви и глаголи се такође употребљавају у служби термина, али је њихова номинациона способност знатно нижа од именичке.

Термини настају и од постојећих речи на основу појмовне сличности са релевантним семантичким компонентама специјалног појма. Такав начин настајања термина у литератури се назива *лексичко-семантичко образовање термина* (према руском „лексико-семантический способ словообразования“).²⁰

Под лексичко-семантичком способношћу образовања термина подразумевамо настајање терминолошких значења речи општеупотребног фонда на основу појмовне везе са неутралним, нетерминолошким појмовним значењем. Тако су настали следећи термини, односно терминолошка значења у војној терминологији: *бок* „лева или десна страна неке војне јединице у маршевском или борбеном поретку“, *џлава* „предњи део војних јединица који за собом вуче осталу војску“, *зрно* „метак“, *крило* „бочни делови редова у које су постројени војници или бочни делови војних формација у борбеном поретку“, *чело* „предњи део војне формације у покрету“ итд. Овај тип постанка терминолошких значења заузима значајно место не само у војном терминолошком

19 Више о творби речи у терминологији на материјалу руског језика в. у Даниленко 1977: 89–90; Суперанска и др. 2007: 105–108.

20 Више о овом начину творбе в. у ЭСЛТП, под *способы словообразования* и под *лексико-семантический способ словообразования*.

систему него и у другим стручним терминологијама (Прохорова 1996: 11), а по значају у творби термина раван је с афиксацијом. Ово је, такође, и данас најједноставнији начин именовања нових појмова, који у језику регуларно функционише још од најстаријих времена.

Следећи продуктиван начин термилошке номинације појмова је спајање двеју или више лексичких јединица у вишечлани термин, којим се означава одређен, јединствен специјални појам, релевантан за одређену струку или науку.²¹ У војној терминологији вишечлани термини чине знатан део термилошког корпуса: *аџиомска бомба, бојева глала, бојеви меџак, борбени њоредак, борна кола, вајџрена џачка, вежбовни меџак, вођени џројекџил, врховна команда, гласна комора, димна завеса, иницијална каџисла, маневарски меџак, минско џоље, мрџива сџиража, одсудна одбрана, оклојно возило, оружане снаге, џоврајни механизам* итд. И. Н. Волкова (1984: 77) је на материјалу од десет хиљада стандардних руских термина различитих научних и стручних области статистички утврдила да је у укупном термилошком корпусу само 10 посто једночланих термилошких јединица, док огромну већину чине двочлани и вишечлани термини.

3.2. ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ТЕРМИНОЛОГИЈА. – Поред тога што су термини специјалне јединице термилошког система, ове јединице представљају и део укупног лексичког система српског језика. Као његов део, терминологија је предмет и лексиколошких проучавања (в. Гортан-Премк 1997: 116–125; Драгићевић 2007: 20–22; Радовић-Тешић 2009: 85–93; Шипка 1998: 126–132). Веома су значајна лексиколошка истраживања у области која се бави односом термина, као специјалног дела лексичког фонда, према општем лексичком фонду, као и истраживања заснована на поређењу терминосистема²² – утврђивању језичких сличности и разлика међу њима и анализом односа термина према општеупотребној лексици књижевног језика. Резултати лексиколошких истраживања у пољу лексичког значења, полисемије, семантике, затим разних типова лексичких односа међу лексичким јединицама (синонимија, антонимија, хомонимија, хипонимија) веома су значајни у области језичких истраживања термилошког система.

21 У руској литератури у области творбе речи устао је термин лексичко-синтаксичка творба за грађење вишечланих речи са значењем једног појма (в. ЭСЛП, под *сџособы словообразования* и под *лексико-синџаксический сџособ словообразования*).

22 Поред назива *џерминосисџем*, у стручној литератури се у истом значењу користе и називи *џерминолошџи сисџем* и *џерминолошџи џодсисџем*. У овој књизи чешће користимо назив *џерминолошџи сисџем* него назив *џерминолошџи џодсисџем*. Други термин употребљавамо у контекстима када се говори о међусобном односу више термилошких подсистема (нпр. војни, медицински, математички, систем техничких термина итд.).

У оквиру лексиколошких истраживања терминологије значајно би било прокоментарисати и нека термилошка одређења везана за употребу назива за појам вишечланих термилошких јединица. У домаћој лингвистичкој литератури вишечлани термини се употребљавају под неколико назива, међу којима се, поред поменутог, срећу и други: *вишечлани назив*, *вишечлана лексема*, *дволексемске* односно *вишелексемске речи*, *сложена лексема*, *фразеологизам*, *фразеолошка јединица*. Сматрамо да називи са компонентом '-лексем-' или 'лексема' (вишечлана лексема, вишелексемска реч, сложена лексема), којима се означавају термини сложени од две или више речи, нису најподеснији са становишта теоријске анализе. Покушајмо да замислимо колико би у српском језику било 'лексема' када би се под овим појмом подразумевали и сви могући лексички спојеви обједињени значењем одређеног појма. А како би тек изгледао речник у којем би се као одреднице издвојили сви лексички спојеви са значењем једног појма.

Сложене, вишечлане јединице у литератури се именују и називом *фразеологизам* или *фразеолошка јединица*, па се на основу струке којој такве јединице („фразеологизми“) припадају ове јединице називају професионалним, научним, административно-правним фразеологизмима (в. Станојчић и Поповић 2008: 202). Међутим, немали број аутора којима је област фразеологије средишњи предмет интересовања²³ под појмом *фразеологизам* или *фразеолошка јединица* не подразумева јединице термилошког карактера, већ само експресивне фразеолошке јединице, односно јединице са искључиво конотативним значењем (в. Мршевић-Радовић 1987: 11). Ми прихватамо схватање ових других аутора па у нашем истраживању за вишечлане јединице термилошког карактера употребљавамо називе *вишечлани термин* или *термилошка синџагма*.

3.3. ЛЕКСИКОГРАФИЈА И ТЕРМИНОЛОГИЈА. — Као јединице термилошког, а шире узев и општелексичког система српског језика, термини представљају језичку грађу која се на одговарајући начин презентује у речницима. Приступ обради термилошке грађе зависи од намене и типа речничког текста. Значење и употреба термина се, по правилу, најдетаљније описује у одговарајућем термилошком речнику или енциклопедији, док се у описним, језичким речницима, као што су РСАНУ, РМС, РСЈ, термини обрађују, пре свега, као језички знаци, и то тако што се издвојене лексичке јединице (у овом случају термини) прво обраде

23 Поред тога што се и фразеологизми сматрају предметом лексиколошких истраживања, ове јединице су примарно предмет посебне лингвистичке дисциплине – фразеологије. У ширем пак смислу фразеологију можемо сматрати и делом лексикологије (в. Драгићевић 2007: 21; Станојчић и Поповић 2008: 201)

граматички, а потом се наводи информација о подручју употребе (стављањем техничке скраћенице – тзв. квалификатора) и описује њихов лексички садржај.

Ослањање на лингвистику у проблемима око терминологије нема само теоријски већ и врло практичан значај: многа питања у вези са изградњом термина не могу се решити без познавања граматичких, правописних, стилских и других законитости језика у којем се израђује терминологија. Изучавању српске терминологије претходио би лексикографски рад на терминолошким речницима, који би пружили поуздану грађу за истраживања у терминологији. Последњих деценија у већим славистичким центрима рад на пољу терминолошке лексикографије све се више одвија под окриљем посебне дисциплине *ѿтерминоѿграфије*. Њоме се, заправо, означава како сама пракса израде терминолошких речника тако и теоријска дисциплина о терминолошким речницима проистекла из лексикографске праксе. Нажалост, када је реч о војној терминологији, рад на изради савремених описних војних речника или енциклопедија нагло је посустао у последње три-четири деценије, па је тако и одређен број нових војних термина остао небележен.

За терминологију је природно заинтересована и теоријска лексикографија, с обзиром на то да термини чине знатан део језичког материјала описних речника. Теоријска разматрања у овој дисциплини заснивају се на утврђивању системских појава у обради речничког текста, тј. на утврђивању језичких, али и других, нејезичких чињеница, како би се уочиле класе и модели који се могу системски представити у одговарајућим типовима речника. У области теоријске лексикографије веома су значајни радови наших афирмисаних лексикографа који раде (или су радили) на изради великог Речника САНУ. Реч је, пре свега, о ауторима као што су И. Грицкат, М. Пешикан, Д. Гортан-Премк, М. Николић, М. Радовић-Тешић, М. Дешић, С. Ристић и други, који су у својим радовима износили конкретне проблеме на које су наилазили током рада на речнику, са циљем да на постављена питања понуде адекватна решења (када је то могуће) и тиме унапреде домаћу лексикографску праксу.²⁴ Практичан значај за лексикографију

²⁴ Издвојићемо неколико, по нашем мишљењу, посебно значајних теоријских прилога домаћој лексикографској пракси: радови у зборницима са научних скупова посвећених лексикографији и лексикологији, одржаних у Београду и Новом Саду 1982, 1984. и 2002. године, затим књига М. Пешикана *Наш књижевни језик на сѿо ѿгодина ѿослије Вука* (Пешикан 1970), у којој аутор у оквиру поглавља „Из лексикографије“ (97–178) осветљава нека актуелна лексиколошко-лексикографска питања, „дајући оквирне опсервације, искуствено утемељене, на лексички систем, лексичке фондове и лексички потенцијал српскохрватског (српског) језика“ (Радовић-Тешић 2009: 9, у

imala bi istraživanja pojedinih jezičkih aspekata termina, kao što su utvrđivanje korpusa, identifikovanje termina i utvrđivanje odrednice, principi obrade terminoloških jedinica, definisanje leksičkog značenja itd. Sa druge strane, teorijska leksikografija se bavi utvrđivanjem tipova rečnika s obzirom na njihovu namenu, pa se u skladu sa tim razmatraju питања везана за обухват корпуса и његовог презентовања у речницима.

3.3.1. ТЕРМИНОГРАФИЈА И ТЕРМИНОЛОГИЈА. – Потреба за посебним теоријским приступом у изучавању термина као специјалног лексичког комплекса условила је то да се терминографија издвоји као аутономна дисциплина у односу на лексикографију, која се превасходно бави речником опште лексике. Посматрано из творбеног угла, краћи назив *терминографија* уместо *терминолошка лексикографија* у српском језику јесте сложеница са интерфиксом и двама терминелементима (префиксоидом и суфиксоидом), а припада продуктивном творбеном моделу сложеница као што су *лексикографија*, *лингвографија*, *археографија*, *географија* итд. (в. Јовановић В. 2016²).

Предмет терминологије као аутономне лингвистичке дисциплине јесте термилошки речник. Задаци и циљеви у теоријском смислу усмерени су на проналажење одговарајућих метода у систематизацији и обради термина као речничког материјала, док практична страна ове дисциплине представља примену тих знања у лексикографској пракси израде термилошког речника. Систематизација и унификација научне терминологије постиже се пажљивим лексикографским радом при одабиру термина, успостављању одреднице и ваљаним описом њеног значења, оценом употребне вредности термина и сл. У погледу обраде и презентације термилошког материјала, те намене речника, треба разликовати 1) описну (дескриптивну) од 2) прескриптивне, нормативне терминологије (Дубичински 2009: 147). Описна терминологија подразумева рад на тачном, кратком и једноставном попису и опису термина, док се рад на прескриптивној или нормативној терминологији заснива на указивању на то који термин треба употребити у ком контексту.

фусноти), затим монографије Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику* (в. Гортан-Премк 1997), С. Ристић, *Експресивна лексика у српском језику* (2005), *Раслојеност лексике српског језика* (2006), М. Радовић-Тешић, *С речима и речником* (в. Радовић-Тешић 2009) и др. У теоријске темеље наше лексикографије спадају необјављена интерна упутства за израду Речника САНУ (Упутства), чији је највећи део саставила И. Грицкат, искусни лексикограф и редактор Речника САНУ. Значајно допринос у поменутих теоријским истраживањима pruжила је књига Ладислава Згусте *Приручник лексикографије* (Згуста 1991). Овом списку додајемо недавно објављену колективну монографију под називом *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (Драгићевић 2014).

писменог или усменог научног општења. Оба ова приступа подједнако су важна: први приступ обезбеђује приказ богатства националне терминологије и друге специјалне лексике, не само оне кодификоване и савремене већ и оне нестандартне, народне, као и оне коришћене у прошлости, данас застареле. У домаћој терминолошкој лексикографији савремени речници наука и струка нормативно су структурирани, што значи да су одреднице дате према стандардном лику, а термини страног порекла адаптирани онако како норма налаже (ако занемаримо изузетке) (в. Јовановић В. 2016²).

Теоријску потпору *терминографија* налази у себи најсроднијој дисциплини *терминологији* – науци која систематски изучава термине, почев од њихове форме као језичког знака па до семасиолошких интердисциплинарних анализа. Еквиваленти овим двама дисциплинама у пољу изучавања лексичких јединица и теорије и праксе израде речника су *лексикографија* и *лексикологија*. Поред аналогije у називу, међу четирма дисциплинама постоји узајамна повезаност како у предмету изучавања, тако и у примени теоријских знања (в. Јовановић В. 2016²).

Као што је теоријску лексикографију у делу који се односи на семантику лексичких јединица тешко одвојити од лексикологије, којој је у средишту пажње лексичко значење речи (в. Шимчук 2003: 5), тако је и теоријску терминографију у својим основним задацима изучавања бројних језичких аспеката терминолошких јединица тешко одвојити од терминологије (в. Јовановић В. 2016²). Поникнувши као део лексикографије, терминографија је увек тежила терминологији као посебној дисциплини, под чијим су се окриљем решавали проблеми терминолошких јединица као што су синонимија, хомонимија, полисемија, терминолошки еквиваленти у превођењу и др. Због тога и данас многи терминолози сматрају терминологију теоријском базом терминографије или пак терминографију сматрају делом терминологије. Ипак, у последњих неколико деценија у науци су елаборирани проблеми и питања чији теоријски и методолошки приступ омеђују посебну дисциплину – *терминографију*. Подручје њеног простирања у пољу лингвистичких дисциплина налази се између лексикографије и терминологије (в. Грињев 2008: 8). Пишући о терминографији, С. В. Грињев (2008: 9) је навео следеће главне предуслове који су допринели њеном формирању као посебне дисциплине: 1) развој теоријске лексикографије у пољу утврђивања научних лексикографских параметара при типолошкој класификацији речника; 2) неопходност примене лингвистичких знања при изради терминолошких речника разних типова (описних, преводних, информационах и др.); 3) разматрање терминолошког речника као посебног жанра научног

текста и, на крају, 4) примена информатичких технологија у обради и презентацији термиолошког материјала и израда термиолошке базе података.

3.4. ЈЕЗИЧКО НОРМИРАЊЕ И ТЕРМИНОЛОГИЈА. – Спољашња особина термина јесте његова усклађеност са нормом књижевног језика. Због тога су питања везана за стварање нових термина, њихово вредновање и стандардизацију тесно везана за питања књижевнојезичке норме. Попут других речи, термини подлежу језичким и изванјезичким процесима у погледу настанка, развоја, грађења речи, међукултурних контаката, интернационализације и национализације, затим односа према књижевнојезичкој норми итд.

Однос према терминима одражава истовремено однос према речима страног порекла и мерило језичке правилности, будући да је научна и уопште стручна терминологија српског језика у знатној мери заснована на јединицама позајмљеним из страних језика. Чувајући свој језик од излишних наноса и помодног разметања туђицама, морамо бити свесни и тога да је преузимање речи из других језика један од најважнијих начина да се обогати речник сопственог језика (Ивић П. и др. 2004²: 61). Што се иде даље у специјализацију природније је употребљавати стране речи јер оне погодују међународној научној комуникацији. Термини са грчко-латинском језичком основом чине део терминосистема већине европских језика и по правилу се не замењују речима домаћег порекла. Такав благонаклон однос према усвајању термина страног језика, који је у складу са контактном природом српске културе, никако не значи да српски језик нема своју научну терминологију. Сваки термин који се преузме из страног термиолошког система мора проћи кроз фазу вредновања, фазу адаптације и фазу нормирања (в. Мршевић-Радовић 2005, 273–275). Уколико за именовање одређеног специјалног појма постоји адекватна српска реч, она ће свакако однети примат над страном речју или би барем требало тако да буде. Међутим, ако такве речи нема, посегнуће се за речју страног порекла, која, као и други термини, мора бити прихваћена у лексичком систему српског језика, као и од стране специјалиста у датој области. У овом простору, између струке којој термин припада, на једној страни, и захтева за језичком правилношћу, с друге стране, усмерава се пажња филолога и језичких стручњака (в. Јовановић В. 2016¹:167).

III. ВОЈНА ТЕРМИНОЛОГИЈА

1. Термин у лексичком систему српског језика

1.0. Под војном терминологијом или, општије, било којом појединачном терминологијом српског језика подразумевамо систем лексичких јединица које језички спецификују област одређене струке или науке – у нашем случају област војне струке. Лексичке јединице које чине речи или скупови речи специјалног (научног, стручног и сл.) језика, настале у сврси тачног изражавања специјалних појмова и означавања специјалних предмета, називамо терминима. Међутим, термини, као јединице одређеног термилошког система, не функционишу изоловано од целине лексичког система, већ као и остале лексичке јединице подлежу свим његовим законитостима и правилима. Стога војну лексiku посматрамо као део лексичког фонда српског језика, у оквиру којег подлеже свим његовим општим правилима, с једне стране, а истовремено испољава и одређене специфичности везане за специјалну функцију унутар лексичког система, с друге стране. Термини, као и остале лексичке јединице, подлежу граматичким правилима, ступају у лексичке односе са осталим јединицама лексичког система, садржај термина је такође променљив, условљен изванјезичким факторима, а термини не искључују ни потенцијалну склоност ка полисемији.

Војна терминологија, као и терминологија уопште, заузима знатан део фонда српског језика, па се као једно од питања одређења појма *војни термин* намеће питање разграничења ове лексике од нетерминолошке лексике, односно проналажење оних обележја на основу којих се у оквиру лексичког система српског језика издваја ужи, терминолошки корпус од нетерминолошког. Да би у језику једна лексичка јединица могла бити оквалификована као терминолошка, она мора бити део стандардног терминолошког система одређене струке или науке. Терминолошка лексика требало би да диференцира термине којима се означавају појмови из одређеног подсистема од појмова других области језичког општења (језика свакодневне комуникације или јединица неког другог терминолошког подсистема).

Поред тога што је термин, као језички знак, лингвистички појам, истовремено термин као специјалан језички знак одређене професионалне области, у конкретном случају – војске, представља појам изванјезичке природе. У овоме се огледа двострукост приступа војној терминологији, као и различитост захтева који се пред њу постављају. Стручњаци за поједине науке траже од терминологије да им обезбеди што је могуће прецизнију и тачнију научну комуникацију, док лингвисти терминолошкој лексици приступају првенствено као делу лексике одређеног језика, испитујући како таква лексика функционише у специјалној употреби, какав је однос ове лексике према општекњижевној лексици, којим се језичким начинима или средствима творе нови термини у језику и како се све то одражава на језик као целовит систем. Отуда произлазе разлике у лексикографском опису термина у терминолошком и општем језичком речнику. Навешћемо следећи пример као илустрацију:

дефиниција у језичком речнику општег типа: *аеродром* „место подешено за узлетање и слетање авиона“ (РСАНУ);

дефиниција у специјалном, војном терминолошком речнику: *аеродром* „уређено земљиште (просторија) оспособљено за полетање, слетање и размештај авиона; представља уједно и полазни положај авијације за борбена дејства. Састоји се из: летишта, зоне размештаја и зоне прилаза“ (Вој. р.).

У поређењу са дефиницијом у РСАНУ, која је општа и концизна, информативна за шири круг корисника речника, терминолошки речник (Вој. р.) појам аеродрома дефинише као ускостручни термин, уносећи у дефиницију и друге војне термине релевантне за овај појам: *ипросјорија* у значењу „део, комад Земљине површине на коме се изводи одређена радња“, *иполазни иположај* „место које служи као исходиште са кога се креће на ватрени положај (у борби)“, *борбена дејства* „оружани сукоб, борба, акција“ итд.

Дакле, дефиниција у терминолошком речнику пружа нам информације које се тичу најужег дела области којој описани термин припада. Лексикографски опис одражава појмовне релације струке, односно захтева употребу еквивалентних термина.

1.1. Присвојени идентификацији војног термина

Домаћа лексикографска пракса у изradi речника општег типа обрађује терминологију разних струка и научних грана, па тако и терминологију војне струке. За ову врсту лексике не важе посебна

правила када је о самом лексикографском опису реч, осим што се термилошки корпус у речнику мора ограничити на разумну меру. За терминологију важи начелно правило да се у речник уноси само „оно што је ушло у обични, свакодневни живот и у књижевност, као и у средњошколске уџбенике“ (Упутства, чл. 19).

Лексикографи-лингвисти терминологију обрађују као и осталу лексiku, с том разликом што се за термине одређене области, односно за поједина термилошка значења речи одговарајућим квалификатором маркира домен њихове употребе. За војну лексiku у РСАНУ је уобичајен квалификатор *вој.* (= војни, војнички).

Лексикограф-терминолог терминологију одређене области обрађује тако што значења термина дефинише ускостручно, трудећи се да за одређени појам пронађе адекватан, стандардни термин. Заправо, он тежи да значење термина изједначи са појмом. При томе, састављач термилошког речника рачуна на ужи круг корисника, па зато у објашњења термина уноси (каткад прекомерно) термилошке јединице и фразе карактеристичне за дату област науке или струке.

Иако се у речницима општег типа селективно обрађује термилошка лексика, она је, у поређењу са термилошким речницима, у одређеном смислу богатија, свестранија. Ако узмемо војну лексiku као пример, видећемо да је ова лексика у Речнику САНУ веома богато заступљена. Осим рестриктивног услова када је реч о одабиру извора приликом ексцерпције термина, унос ове лексике у речник општег типа ничим другим није условљен. У Речнику САНУ налазе се бројни термини војне лексике који могу потицати из различитих периода и из различитих средина. Речник САНУ бележи не само савремене стандардизоване термине него и старију војну терминологију, која је у одређеним периодима била и институционално стандардизована. У до сада објављеним књигама Речника САНУ нашло се више војних термина него што их је забележено у појединим специјалним речницима или енциклопедијама. Примера ради, упоредићемо поједине лексичке јединице у термилошком *Војном речнику* Ј. Хаџидамјановића са одговарајућом лексиком у Речнику САНУ. Поменути Војни речник садржи око 2000 војних термина (речи и израза) који су енциклопедијски објашњени – уз дефиницију значења, лексикограф је давао и шире информације: нпр. под одредницом *артиљерија*, поред термилошке дефиниције „род војске и најмоћније ватрено средство копнене војске“, аутор наводи и друге информације као што су моћ, покретљивост, дomet и способност маневрисања, затим податке о задацима и циљевима артиљерије у борби итд. (Вој. р.). У Предговору речника аутор наглашава да је циљ речника „да омогући правилно схватање и лако праћење војне

литературе, ради чега књига обухвата основне тактичко-оперативне термине видова, родова војске и служби, који су званични и као такви садржани у пројекту наше нове Опште ратне службе, или су са њима у непосредној вези“ (Вој. р., V). На основу изнетог циља, јасно се види да је лексички фонд војних термина ограничен само на појаву нових термина и појмова, како би њихова објашњења у речнику помогла у читању савремене војне литературе, као и у разумевању актуелних појмова војне науке и праксе. Такав приступ лексичкој грађи довео је до тога да у речнику недостају бројни, чак и најпостојанији, војни термини као што су *војска*, *војник*, *вод*, *чеџа* и др. Претерано инсистирање на селекцији грађе довело је и до тога да се у речнику наводе бројне сложенице са *авио*- а да притом нема одреднице *авион*.

И поред бројних методолошких недоследности и пропуста, *Војни речник* Ј. Хацидамјановића представља пионирски и, колико је нама познато, до данас једини термилошки подухват код нас када је реч о речничком лексикографском опису домаћих војних термина. Општепознато је да је рад на термилошким речницима обиман и сложен, да „захтева много ангажовања, стваралачке енергије, али исто тако и педантности, систематичности и посвећености послу“ (Радовић-Тешић 2009: 87), па је сваки труд оваквих прегалаца за нашу науку веома драгоцен. Лексикографима-лингвистима који раде на општем описном речнику какав је Речник САНУ термилошки речници помажу да препознају релевантне, стандардизоване термине одређене области и да их на основу постојећих термилошких дефиниција у термилошком речнику адекватно обраде и опишу.

Међутим, иако је главни развој савремене војне терминологије почео још у првој половини 20. века (при чему је немали број савремених војних термина у употреби још од прве половине деветнаестог века), ми још увек немамо систематску обраду стандардне стручне војне терминологије. Ова констатација могла би се односити на српску терминологију уопште. Упркос томе да је српска терминологија у последњих сто година „прешла знатан степен развоја и формирала одређен степен номинација, [...] у наше време се још увек није пришло системској обнови стручних терминологија које би биле у складу са савременим убрзаним развојем појединих струка [...] Не постоје ни очекиване модерне школске терминологије, које би задовољиле потребу за бар основним стручним упутима у поједине области“ (Радовић-Тешић 2009: 85–86).

1.2. Војна терминологија и општи књижевни лексички фонд српског језика

Терминологија било које струке која држи до свога предмета захтева неколико важних услова за њено функционисање унутар лексичког система, међу које се посебно истичу следећи:

- термин мора бити фонолошки и граматички уклопљен у лексички систем српског језика;
- термин мора бити јасан и прецизан, а његова основна функција номинациона;
- термин не сме да има емоционалну, експресивну и модалну функцију.

Такође, да би савремени термин функционисао у одговарајућем термилошком систему, он мора бити струковно стандардизован, тј. као такав верификован, озваничен у одговарајућој стручној литератури.

Када погледамо српску војну терминологију у целини – дакле, савремену (стандардну) и старију (данас нестандардну) – уочавамо сложеност јединица у погледу лексичког састава (просте, изведене и сложене речи, термилошке синтагме), порекла термина (домаћа или страна реч), вршења термилошке функције (општеупотребна реч у термилошкој функцији, термини настали творбом речи), те односа према другим деловима лексичког система, као што су терминологије других струка и опште књижевни лексички фонд. Поред поменутих структурних особина као начела класификације, војна лексика и терминологија, из угла функционалних нивоа може се класификовати на следећи начин:

- 1) традиционална, народна лексика (домаћег или страног порекла) која се давно уклопила у српски лексички систем, а у одговарајућем контексту речи овог функционалног слоја функционишу и као стандардни војни термини: *бојиште, борац, боришти се, војвода, војник, војска, заседа, оружје, рај, рајник, рајовати, ров, сила, снага, сирелац, сирељати, шабор, усирелишти* итд.;
- 2) лексика ужег термилошког одређења, настала као резултат термилошких номинација током развоја војне струке, у коју спадају:
 - а. термини од домаћих (или одомаћених) речи, настали различитим процесима номинације:

- стварањем нових значења од постојећих речи, тј. терминологијом примарно општих речи: *бок* „лева или десна страна војне јединице“, *вајџра* „пуцање из ватреног оружја“, *џлава* (нпр. бојева ~), *дуџа* „унутрашњост пушчане цеви“, *јеж* (врста артиљеријског оруђа), *леђа* „зачеље војне јединице“, *лице* „предња страна војне јединице у борби или строју“, *крило* „бочни делови строја или јединица у борби“, *йеџак* „војник који служи у пешадији“, *саобраћајница* „спојни ров у ратним утврђењима“, *сџрелац* „војник који служи у пешадији“, *усџа* „предњи део цеви пушке, топа и сл.“ итд.;
 - одговарајућим творбеним начинима: суфиксација – *баџач* „оруже за избацивање бомби, граната и сл.“, *доносач* „део пушке или митраљеза“, *доносилац* „војник у послузи митраљеског одељења“, *коначар* „војник одређен за припрему коначишта“, *йобочница* „део војске у покрету, на маршу, који се истура ради заштите бокова“, *йунилац* „онај који пуни артиљеријска оружја муницијом, стреливом“; затим поименичавањем глагола односно нултом суфиксацијом: *исџад* „изненадни напад; јуриш“, *налетџ* „брз, одсечан напад борбеним авионом“; префиксацијом: *конџранайад*, *йойџоручник*, *йойџуковник*, *йроџивнајад*, *йроџивоклојни*, *йроџивофанзива*, *йроџивџеџадијски*, *йроџивџенковски*, *йроџивџерорисџички*, *йроџивџудар*, *садејсџиво*; композицијом: *минобаџач*, *миноловац* „ратни брод опремљен справама за откривање и уништавање мина“; *йуџкомиџраљез* итд.;
 - вишечланим описом појма у виду терминолошких синтагми: *баџач йламена*, *војна вежба*, *војни рок*, *војно лице*, *џлавни сџан*, *зајречна вайџра*, *јуриџна џруџа*, *командно месџо*, *минско йоље*, *оклојна јединица* итд.;
 - калкирањем према страном обрасцу: *џлавнокомандујуџи*, *мриџва сџраџа*, *носач авиона*, *рајџоводсџиво*, *садејсџиво* и др.;
- б. термини страног порекла који су у српски терминолошки систем ушли у различитим фазама развоја српске војне терминологије: *аџовчић*, *бивак*, *ејолейџа*, *кайџетан*, *карџеч*, *комиџа*, *конакџија*, *лафеџ*, *миџраљез*, *ниџанџија*, *офиџир*, *йиџиџољ*, *револвер*, *резервисџа*, *йой*, *йобџија*, *фиџеклија*, *џиџалир*, *џрајнел* итд.;
- в. термини страног порекла, често интернационализми, који се у основи преузимају из страног језика: *баџаљон*, *бриџада*, *десанџ*, *дивизија*, *дирекџива*, *навиџација*, *офанзива*, *радар*, *рејон*, *йорџедо*, *униформа* итд., или се прилагођавају твор-

беном систему српског језика, односно учествују као основе у творби термина: **миноловац**, **противавионски**, **противџенковски** итд.;

г. термини од страних лексичких елемената (терминоелементи) у препозитивном или постпозитивном положају терминологичке јединице: *авио-* (*авиојолеј*, *авиојук*), *аеро-* (*аеромитинг*, *аерочвор*), *аутио-* (*аутиоколона*, *аутиочейа*), *контра-* (*контранатад*, *контраобавештајни*, *контраофанзива*), *-дром*: *џенкодром* „ненасељена земљишна просторија уређена за обуку возача гусеничних оклопних возила“ итд.

д. термини страног порекла који у различитим семантичким реализацијама учествују у више терминологичких система: *активирајти* у војном контексту „превести у активну војну службу“ и у неутралним контекстима „ставити или стављати у дејство, (у)чинити активним (некога или нешто)“, *џруја* „тактичка или оперативна јединица под једном командом за извршење неког војног задатка“ или у другачијем контексту „лица повезана заједничким убеђењима или интересима“, *деријација* у лингвистици „образовање нових речи помоћу суфикса и префикса“, а у војним наукама „хоризонтално скретање путање зрна; хоризонтално померање цеви при нишањењу“, *корпус* у лингвистици „збирка текстова; језички материјал, грађа“, а у војној струци „већа војна формација састављена од више дивизија или бригада“, *операција* у војном контексту „планирана војна акција“, а у медицини „хируршки захват“, *радар* „уређај за откривање непријатељских циљева у ваздуху“ или у другим контекстима „уопште уређај који служи да се њиме одреди удаљеност, положај и брзина неког објекта“ и сл.;

3) некада уобичајена лексика, стандардизована још у првој фази развоја српског војног терминологичког система (око половине 19. века), а данас застарела терминологичка лексика; у састав ове лексике улазе речи различитог порекла, којима се означавају:

а. појмови који су некад били актуелни, па лексичке јединице са овим значењем називамо историзмима: *војвода* „највиши чин, додељиван обично за ратне заслуге, у некадашњој српској и црногорској војсци и у југословенској војсци пре Другог светског рата“, *војница* „порез који су плаћали неспособни за служење у војсци“, *војничар* „војни обвезник који је плаћао војницу“, *џолаћ* „ратник добровољац, војник најамник (нарочито у време Првог српског устанка)“, *зна-*

чар „онај који неким сигнализационим средством даје знаке позива, саопштава и сл.; добошар, трубач“; *кайлар* „најнижи војни чин, десетар“; *кара* „борбени поредак у облику квадрата, којим се служила пешадија за одбијање напада коњице“, *наредник* „поволицирски чин изнад чина поднаредника или водника“, *ордонанс* „војник додељен команданту или штабу ради преношења наређења“, *поднаредник* „подофицир најнижег чина“, *йолукайџан* „у војсци Кнежевине Србије, чин између поручника и капетана“, *йосилни* „војник додељен старешини ради опслуживања“; овде би ишли и називи за старе моделе пушака и пиштоља: *верндловка*, *џлунџа*, *крушкарица*, *маузер*, *маузерка*, *москејо*, као и народни називи за одређене врсте оружја, нпр. *озадњача* „врста пушке која се пуни са задње стране цеви, острагуша“, *фийџљача* „врста тешке старинске пушке“ и сл.;

- б. појмови за чију номинацију данас постоје друге лексичке јединице, па их зато називамо застарелим речима; такође могу бити домаћег или страног порекла, односно саграђене од домаћих или страних елемената: *авангарда* „трупе које претходе главнини војске, претходница“; *ађуџани* „официр на служби код неког вишег старешине“, *аеројлан*, *амуниција* „1. војничка опрема. 2. муниција“, *војачина* „служење војног рока“; *војин* „војник“; *војеначалник* „војни старешина, командант“; *војени* „ратни, који је у вези с ратовањем“; *војеник* „онај који војује, ратник“, *војинство* „људство које сачињава војску, војништво“; *џласник* „средство, оружје којим се нешто објављује, разглашава (често уз реч топ)“, *заставничар* „заставник“, *заставоносац* „1. заставник (подофицирски чин); 2. барјактар“, *иџра* (ратна) „вежба војних јединица у извођењу ратних операција, војна вежба“, *оџњар* „онај који гађа из артиљеријског оруђа, нишанција на топу“, *озадница* „задњи, пратећи део војне формације, позадина“, *оков* „опсада, окружење, обруч (око непријатељске војске, утврђења и сл.)“, *окриље* „мања војна јединица која штити главнину снага у одступању или при напредовању, заштитница“, *ојколница* „војна јединица која опкољава, која држи (некога, нешто) у обручу, окружењу“, *роџа* „мањи одред војске, вод“, *сеиз* „коњушар“ итд.

- 4) застарела лексика Војне крајине коју сачињавају речи домаћег порекла, односно домаће речи сковане према страним језичким обрасцима: *надкайџан*, *надвојвода*, *йойкайџан*, *йуковнија*, *сайнија* „чета“, *сайник* „капетан“ и др.;

5) лексика страног порекла која је у народни језик ушла из других језика (мађарског, немачког, талијанског, турског), а којом се означавају некада релевантни појмови у војскама некадашњих страних управа на домаћем тлу (аустроугарска, турска, млетачка)²⁵: *бака* „војник који служи у пешадији, пешак“, *бедел* „онај који је, уз новчану надокнаду, служио у турској или аустријској војсци место другог“, *бусай* „оружје, опрема“, *вахмајсџор* „наредник, водник у некадашњој аустроугарској војсци“, *вермац* „војсковођа, заповедник војске“, *врајџер* „војнички старешина у аустроугарској војсци“, *џазилук* „јунаштво, храброст (у рату)“, *кайџана* „припадник коњице, коњаник“, *кварџир-мајсџор* „војно лице које се стара о смештају, становању војника, коначар (обично у некадашњој аустроугарској војсци)“, *лоџош* „војни бегунац, дезертер из аустроугарске војске“, *мускеџар* „војник пешак наоружан мускетом“, *оберкајџџан* „у Војној крајини (славонској и банатској): чин виши од капетана“, *оберлајџџанџи* „нижи официрски чин, натпотпоручник“, *реџимџџи* „пук, пуковнија“, *ројџмајсџор* „коњички капетан“ итд., итд.

У средишту наше анализе биће савремена, стандардизована војна лексика, али због целовитости и заокружености предмета нећемо изоставити анализу релевантних лексичких и општејезичких процеса на корпусу војне терминологије, као што су застарелост термина, архаизација, стилизација, утицај терминолошких фраза на фразеологију општеупотребног језика итд., који се не могу објаснити без увида у старије лексичке слојеве.

Лексику савременог терминолошког корпуса чине релевантни војни термини заступљени у званичној војној литератури и војном професионалном стилу. Међутим, војна лексика, иако функционално одређена, не функционише изоловано од осталих функционалних слојева српског књижевног језика. Напротив, ова лексика продира у слојеве књижевности, публицистике и разговорног језика. Лексички састав савремених војних термина поред препознатљивих, чисто војних термина типа: *арџиџерија*, *бараж*, *вод*, *џџелон*, *вајџрени џоложај*, *џук*, *лиџија развоја*, *мрџива сџража* итд., чине и речи општеупотребног фонда као што су: *војник*, *војска*, *вајџра*, *бок*, *бој*, *џлава*, *зрно*, *крило*, *одбрана* и др.

²⁵ Ова лексика је из народног слоја продрла у књижевне текстове, па се отуда у великој мери нашла и у описним речницима српског језика – РСАНУ и РМС.

1.3. Ужи терминологијски корџуси (могућности семантичке класификације термина)

Свака појединачна терминологија има сложен систем семантичких парадигматских односа (в. Радовић-Тешић 2009: 91). Мислимо да је у војној терминологијској области овај систем квантитативно богатији него у неким другим научним или стручним областима, јер је познато да је војска, као једна од најстаријих „народних“ и државних установа, од самог почетка активно учествовала у стварању и развоју друштва, његовог техничког, технолошког па и цивилизацијског напретка. Притом, област савремене војске обухвата и сферу практичног и сферу научног деловања. У том погледу није увек једноставно раздвојити терминологије из ових сфера.

Један од начина класификације војне лексике могао би бити семантички, према значењу појмова. Овај критеријум разврставања лексике познаје и теорија семантичких поља, које се придржавају савремени истраживачи терминологије лексике.²⁶ Тако би се могли издвојити општији појмови, који би се потом и сами груписали у одговарајуће потпојмовне терминологијске системе или семантичка микропоља. У категорији именовања најтипичније су именице, али у номинацији појмова учествују и глаголи, придеви, у незнатном броју и прилози. Номинациони именички тип, као најбројнији у војном терминологијском систему, чине термини од једне или више речи.

Семантички критеријум класификације војне терминологијске лексике омогућава да се јасније сагледају појмовни домени из области војске, односно њихова терминологијска номинација. На овај начин може се, поред осталог, закључити за које се системе испитиване струке чешће везују домаће, а за које стране речи, затим који су семантички и граматички процеси релевантни за одређени терминологијски подсистем итд.

У оквиру војне области може се издвојити више семантичких подсистема у зависности од критеријума класификације. Тако би, на пример, једну општију класификацију чинили термини распоређени према виду војске (*коинена војска, ваздухопловство и пројативаздушна одбрана и морнарица*). Потом би се у оквиру копнене војске могла успоставити класификација на основу родова (*јешадија, артиљерија, инжењерија* итд.), у оквиру које би се формирали одређени подсистеми, нпр. наоружање пешадије, артиљерије, потом делови тих наоружања (нпр. *јушке, миџраљеза, минобацача*) и др. Затим, у оквиру одабраног рода могу се класификовати термини према саставу војних јединица (*армија, баталјон, батерија, бригада, чета, вод, одељење*) и других делова војске (*гарда,*

26 О критеријумима класификовања термина у новије време писали су, поред осталих, М. Радовић-Тешић (2009: 91–92) и М. Луковић (2009: 317).

главнина, зруја, заштитница, побочница, прейходница), затим се термини могу груписати у оквиру ужих терминологија, као што су терминологија тактичких радњи (нпр. двокајина одбрана, димна покривка, исјад, леђна вајра, линија оштора, маневар, налеп, нападни фронт, одстојни марш, повлачење, пробој итд.), терминологија војних локалитета, објеката и њихових делова (база, барута, бред, бивак, бивачиште, гарнизон, зрудобран, канина, логор, логориште, маска, митраљеско гнездо, ров), терминологија војних команди („Вољно!“, „К нози!“, „Марш!“, „Мирно!“, „Готовс!“, „На десно/лево!“, „Остав!“, „Равнајс!“, „Разбројс!“), терминологија војног поретка (бок, врска, ешелон, крило, линија, ред итд.), називи за лица која војују, ратују (борац, војник, рајник) или називи за лица која обављају одређену службу у војсци (ађутант, граничар, минер, минобацачица, пунилац), називи чинова, односно називи за лица, носиоце одређених чинова (разводник, десетар, водник, пошторучник, поручник, капетан, мајор, поштовник, пуковник, генерал), називи за припаднике рода војске (артиљерац, коњаник, пешадинац, сајер), називи војних области (армија, округ, рејимент) итд.

Према семантичком критеријуму војна терминологија се, дакле, може посматрати у оквирима одабраних, ужих или ширих, термилошких корпуса. Међутим, нису сви термини једнаког лексичког потенцијала. Једни обухватају лексику чија је примарна номинациона функција да се њоме означи спецификован појам из војног домена (бајонет, десант, дивизија, митраљез, офанзива, пешадија, артиљерија, шенк и др.), док остале термине чини вишезначна лексика у којој је термилошко значење настало термилогизацијом основног лексичког значења лексеме (бок, вајра, глава, зусеница, душа, јеж, језик, крило, лејпир, маказе, мушица, уска итд.). Знатан део термилошког корпуса чине и речи општег значења и употребе, наслеђене из народног, односно општекњижевног лексичког фонда (борац, борба, војска, војник, оружје, рај, ров, сила). Без обзира на разлике у погледу мотивисаности ових група термина, њихова заједничка особина је регуларност, односно релевантност у означавању војних појмова, која их у лексичком систему издваја као лексику специјалног (термилошког) слоја.

У даљем излагању анализираћемо војну терминологију као део лексичког система српског језика, узимајући у обзир однос термилошке лексике према општекњижевној, односно општеупотребној лексици, затим однос према термилошким системима других области струка и наука, однос према граматичким нивоима језика, посебно морфолошком и творбеном, и књижевноејезичкој норми. У складу са постављеном методологијом анализе, семантичке групе и одабрани термини тих група биће у функцији истраживања основних процеса настајања војних термина, критеријума њихове идентификације, творбених и граматичких особености итд.

2. Семантички и граматички аспекти номинације и творбе војних термина у српском језику

2.0. Основна функција термина јесте номинација специјалних појмова одређене струке или науке. Термини често настају од лексичких елемената који већ постоје у језику, и то по правилима граматичког и лексичког система датог језика. Најчешћи начини настанка термина су:

а) давање постојећим речима специјално, термилошко значење (нпр. *крило* у основном значењу „орган за летење у птица“, а *крило* у војној терминологији „бочни делови војних формација у борбеном или стројевом поретку“);

б) употребљавање творбених елемената типичних за творбу речи књижевног језика (префиксација, суфиксација, композиција, комбинација ових начина творбе);

в) спајање двеју или више речи у вишечлану термилошку јединицу (*димна завеса*, *мртва слика*, *одбрана на брзу руку*, *одсудна одбрана*, *сасрећена њаљба* итд.);

г) калкирање, тј. позајмљивање значењског смисла стране речи и њено уклапање у домаћи лексички систем.

Речи којима се исказује термилошка функција у одређеном појмовном значењу у основи припадају именичкој категорији, а секундарно придевима и глаголима.

2.1. Именичка номинација термина

Именице чине језгро сваког термилошког система, па тако и војног. Разлог због којег именице чине окосницу терминологија лежи у категоријалној природи ових речи. Именице могу самостално, без других речи означити конкретне и апстрактне појмове, па се стога за категорију именица може рећи да су језички знаци за номинацију појмова.

Именички термини јављају се као једночлане лексичке јединице (*батљон*, *дивизија*, *ешелон*, *касарна*, *офанзива*, *официр*, *пушкомитраљез*), али су такође бројни вишечлани термини са именицом као семантичким центром термилошког значења (*ајомска бојева глава*, *брисани простор*, *ваљена њачка*, *димна завеса*, *мртва слика*).

О присуству именица у војној терминологији говори и следећи податак. У *Војном речнику* Ј. Хаџидамјановића, који броји нешто више од 2000 одредница-термина, забележена је само једна термино-

лошка одредница неименичке категорије. Придеви се јављају углавном у лексичким саставима са именицама које у таквим саставима, тј. терминолошким синтагмама имају функцију семантичког (и синтаксичког) центра (нпр. артиљеријско гађање, одбрана организована на брзу руку и сл.).

Војне термине или војну лексику чине именице различите по својој саставу, пореклу, односу према речима општег или специјалног фонда, семантичком потенцијалу (једнозначне или вишезначне), способности самосталне номинације или удруживања са другим речима, нпр. *артиљеријски* (у *артиљеријска група*, *артиљеријска подршка*, *артиљеријска припрема*), *ваљени* (у *ваљена линија*, *ваљена тачка*), *мршав* (у *мршав угао*, *мршава слика*), *форсирање* (у *форсирање реке*) итд.

У најужем језгру именичке терминологије налазе се именице општеупотребне лексике код којих се војно терминолошко значење реализује у контексту актуализације војне струке. То су домаће речи, често давног постања, дубоко укорене у српски лексички систем, али и у системе других словенских језика. Одређен број ових речи и данас представља део стандардне војне терминологије, па ћемо њима започети анализу војних термина.

2.1.1. Термини – речи општег лексичког фонда

Под општим или општеупотребним лексичким фондом овде подразумевамо неутралне, језички неспецификоване речи које су познате компетентним говорницима српског језика без обзира на степен њиховог образовања или припадност одређеној професији. У општеупотребној лексици издвајају се лексичке јединице традиционалног, народног слоја које истовремено, у секундарној функцији актуализације појмовног система неке оделите струке или професије, могу припадати и делу одређеног терминолошког система. У том смислу може се говорити о терминима од речи општег фонда, као што су: *борац*, *борба*, *војвода*, *војска*, *војник*, *заседа*, *одбрана*, *оружје*, *рај*, *ров* и др. Основно или прво значење ових лексема у општем лексичком фонду еквивалентно је значењу лексема у функцији војних термина. Поменуте речи чине део стабилног лексичког система српског језика јер улазе у најужи корпус речи домаћег порекла општекњижевног лексичког фонда, које имају широк комуникацијски распон употребе и развијену полисемију. Већ сама реч *војска*, као средишња у пољу војних појмова и термина, садржи општесловенски везани корен *voj* наслеђен од некадашње самосталне основе **voj* (уп. Винокур 1959; Фасмер 1986, под *войско*; Шански 2010³: 137). Постојаност употре-

бе и значења поменутих лексема потврђују и старији слојеви српске језичке писмености (в. Дан. Рј; Хафнер 2001). Основна значења ових лексема преплићу се у двама, условно оделитим, лексичким системима – термилошком и општеупотребном, што нам показују и лексикографске дефиниције у речницима општег и термилошког типа (уп. РСАНУ, РМС, Вој. енци., Вој. р.).

Лексеме као што су *борац*, *борба*, *војвода*, *војска*, *војник*, *заседа*, *оружје*, *раји* налазе своје место у виду речничких одредница и у општем језичком и у термилошком речнику. Опис и место основног лексичког значења у хијерархијском поретку значењског смисла, начелно се поклапа у општем језичком речнику (РСАНУ, РМС) и у термилошком (енциклопедијском) речнику (Вој. енци.). Разлике постоје само у интерпретацији садржаја, имајући у виду различиту концепцију и намену двају речника. Релевантност термилошког значења или термилошке функције лексема *борац*, *борба*, *војска*, *војник*, *заклон*, *заседа*, *нејријашељ*, *оружје*, *раји*, *ров* потврђена је и изворима у којима се ове речи употребљавају у функцији стандардних војних термина.

Поред основног значења, које по хијерархији долази на прво место, у општем речнику (в. РСАНУ и РМС) наводе се и друга, пренесена значења ових лексема. Тако се, на пример, релевантна обележја основног значења лексеме *борац*: „онај који се бори оружјем“ проширују на друге појмове на основу одређене блискости са обележјима полазног појама: нпр. борац у спорту, такмичар. Појам такмичења се перципира кроз појам борбе који обухвата следеће релевантне појмове елементе: постојање две супротстављене стране, нападање и одбрана, победа и пораз, преживљавање напора током надметања итд.

Појмовна веза се може проширити и даље, на поље апстрактних појмова: нпр. значење лексеме *борба* може се проширити на појам егзистенције, опстанка, који се перципира као борба за опстанак, сукоб против бројних недаћа, напор у њиховом савлађивању и сл.

Лексема *војник*, поред примарних значења која се односе на област војске и ратовања, развија фигуративна значења на основу појмовне везе са одговарајућим основним значењем: „борац за какву идеју, онај који одано служи некоме, некој идеји“.

Затим, лексема *оружје* „оруђе за напад и одбрану, убојно средство: хладно ~, ватрено ~, нуклеарно ~“ развија и друга значења, од којих је једно добијено метафоричним преносом појама из сфере ’конкретно’ у сферу ’апстрактно’: „средство, оруђе за постизање неког циља.“ – Знаш ли писати? Знам и служим се тијем моћнијем оружјем против непријатеља човјечанскога напретка (Срем. 16, РСАНУ), а друго

значење „борба, бој; рат“ добијено је метонимијском везом: Мацари још нису побеђени, напротив тако бујно у оружју напредују (Бршљан 1885, РСАНУ).

Такође, лексема *раић*, поред основног значења „оружани сукоб између противника“, развила је метафорично значење, које је у РМС обележено квалификатором фиг. „жестоки међусобни напади завађених страна, беспоштедна борба свим средствима (осим оружја)“.

Дакле, лексеме *борац*, *борба*, *војска*, *војник*, *оружје*, *раић* по својој природи употребе и значења припадају општекњижевном, неутралном лексичком фонду. Допунски квалитет ових лексема јесте њихова термилошка функција у контекстима војне струке. Ове лексеме су током језичке еволуције развиле и друга, пренесена значења, која се могу сагледати у оквиру заједничке појмовне перцепције (нпр. рат као сукоб двеју војски → рат као вербални сукоб двају лица, двају мишљења итд.).

2.1.1.1. Термини лексичко-семантичког образовања. – Семантичка способност образовања термина од општеупотребне лексике разликује се од такве способности настајања неутралних, језички неспецификованих значења у томе што се семантичка деривација речи друге поменуте групе јавља као резултат дуге еволуције семантичког развоја, док се термилошка значења развијају брже, бивајући подстакнута утицајима лингвистичке (нпр. утицај терминологије страних језика) и изванлингвистичке природе (убрзани развој струка и наука) (уп. Даниленко 1977: 102; Прохорова 1996: 10).

Под лексичко-семантичком способношћу образовања термина подразумевамо настајање термилошких значења речи општеупотребног фонда на основу појмовне везе са неутралним, нетермилошким појмовним значењем. Овај тип постанка термилошких значења заузима значајно место не само у војном термилошком систему него и у другим стручним терминологијама (уп. Прохорова 1996: 11). То је, такође, и данас најједноставнији и сасвим уобичајен начин именовања нових појмова, који у језику регуларно функционише још од најстаријих времена. О овом лексичком типу термина В. Н. Прохорова (1996: 13) каже следеће: „Головка, плечо, лебедка, бык, зерно, ядро, коромысло, мост, дуга, хомут – распространенные в ряде подсистем термины. На начальных этапах формирования многих терминосистем у носителей терминологии не было большого выбора языковых средств для называния специальных понятий, и семантическое образование – название общеупотребительным словом – было самым доступным, простым и удобным. Позже, когда были разработаны различные средства термино-

образования, достаточно активен он и в настоящее время“ (Прохорова 1996: 14). Реч је, дакле, о фонду вишезначних лексема, које у одређеним контекстима актуелизују терминолошку употребну вредност. Ново, терминолошко значење вишезначне речи настаје у процесу преосмишљавања на бази примарног или неког одређеног секундарног значења речи.

С обзиром на то да се у аргументацији полисемије односно процеса настанка нових значења на бази старог оперише терминима релевантним за морфемску творбу речи, поједини лингвисти, аналогно морфемској творби, настајање нових значења у оквиру исте речи називају семантичком творбом, односно семантичком деривацијом, а значења која произлазе из тога процеса – дериватима (уп. Прохорова 1996: 8). О аналогiji између појмова вишезначности и творбе писао је, поред осталих, руски семантичар Ј. Д. Аפרесјан.²⁷ Овакав методолошки приступ у семантици и творби речи нарочито је карактеристичан за руску лингвистичку школу. У руској лексиколошкој литератури за резултате процеса семантичке творбе употребљавају се два појма: лексичко-семантичко образовање речи („лексико-семантическое образование“) и хомонимија („омонимия“). Као резултат лексичко-семантичког образовања речи произведен је термин са прозирнијом везом према основном значењу, док је за удаљенија значења од исте речи устаљен термин *хомоним*.

У домаћој лингвистичкој литератури наилазимо на различита терминолошка одређења ових појмова. Традиционално се све семантичке реализације једне лексеме, без обзира на степен удаљености од основног значења уколико постоји још увек прозирна заједничка етимолошка база, сматрају значењима која су део полисемантичке структуре једне речи. Овакав приступ произашао је код нас из лексикографске праксе рада на речнику тезаурусу *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ. Поред „етимолошког“ критеријума, за категорију хомонимије релевантан фактор је поимање и интерпретирање значења или смислова идентичних форми. Према Л. Згуста, „хомонимија почиње у тренутку кад говорници језика нису у стању да схвате различите смислове као повезане“ (Згуста 1991: 75). Ово није егзактан критеријум, али то не значи да је концепција хомонимије која се овде нуди погрешна. Л. Згуста истиче да „овде постоји огромна област несигурности“ и да одређење хомонимије много зависи од лексикографске традиције конкретног језика (в. Згуста 1991: 76). Питање односа полисемије и

27 „Аналогия между словообразованием и многозначностью простирается настолько далеко, что в ней сказываются применимыми такие типично словообразовательные понятия, как регулярность–нерегулярность, продуктивность–непродуктивность и др.“ (Апресјан 1974: 192).

хомонимије нарочит значај има у лексикографији, па представља један од средишњих проблема теоријске лексикографије.

Под утицајем руске и западнословенске дериватологије, која се у другој половини 20. века развија неодвојено од семантичких и лексиколошких истраживања у лингвистици, српска дериватологија је тек у новије време прихватила термине као што су творбени тип, творбена категорија, творбени модел и др., а спорадично се у литератури прихвата да проблем развоја секундарних значења речи представља предмет и творбе речи. „Традиционални“ дериватолози под појмом *семантичка творба* подразумевају нову лексичку јединицу насталу конверзијом речи из једне граматичке категорије у другу, што се у лексикографији означава посебном одредницом. Иако се појам семантичке творбе уводи у домаћу дериватологију, његова употреба ограничена је традиционалним приступом, по којем је за творбу речи релевантан процес грађења нове речи (и новог значења свакако) а не само развијање новог значења постојеће речи. Дакле, код нас ипак преовлађује приступ по којем је творба речи пре свега граматички или, прецизније, морфолошки појам, док се појмови хомонимије и полисемије разматрају у теоријској лексикографији и лексикологији.

Основни начини лексичко-семантичког образовања терминолошких значења речи условљени су релевантним когнитивним процесима, међу којима се као најважнији истичу метафорични и метонимијски пренос имена (уп. Прохорова 1996: 8). Као важан принцип појмове и језичке организације, когнитивисти посебно истичу метафору. Метафоризација је продуктиван начин семантичког образовања термина у терминологији техничких наука, медицинској и војној терминологији, затим у терминологијама природних наука, док су у терминологији хуманистичких наука заступљенији други начини семантичког образовања (уп. Прохорова 1996: 41). Различита активност метафоризације у терминолошким системима појединих наука објашњава се различитим односима у конкретној и апстрактној лексици. У војној терминологији широко је распрострањена конкретна лексика, па су метафорички процеси у развоју терминолошких значења евидентни. Метафоризација у терминологији је пре свега процес карактеристичан за конкретну лексичку и представља доминантан начин развоја терминолошких значења. Метафора – као пренос именовања на основу сличности обележја двају појмова – семантички је заснована на поређењу. Због тога се метафора одређује као поређење изражено несинтаксичким средствима.

Корпус нам показује да су термини лексичко-семантичког образовања посебно заступљени у одређеним терминолошким микросистемима. Стога ћемо термине лексичко-семантичког образовања разматрати

на корпусу одређених ужих терминологија: терминологији војног поретка и терминологији делова наоружања и војне опреме.

2.1.1.1.1. Терминологија војног поретка (бојишта и строја).

— Терминологија фронта или бојишта окупља називе којима се означава положај јединица у односу на непријатеља у борби, место њиховог положаја, распоред и кретање домаћих јединица у односу на противничке јединице итд. Ови термини припадају ужој области војне науке – *џакиџици*. Знатан број релевантних термина из ове области, као што су: *бок, ѓлава, ѓнездо, коџао, крило, ланац, леђа, линија, лице, обрuch, џозадина, џојас, снађа, срце, џело, чело*, настао је терминологизацијом општеупотребних речи, тј. давањем терминолошког значења постојећим речима. Основна, неутрална лексичка значења ових речи припадају одређеним семантичким пољима: делови тела човека (*бок, ѓлава, леђа, лице, џојас, чело*) и животиња (у овом случају птица, нпр. *крило*), називи предмета општеупотребног карактера (*коџао, ланац, обрuch*), геометријске представе (*линија, џачка*), апстрактни појмови (*снађа*) итд.

У целини посматрано, распоређеност војних јединица перципира се кроз релевантна физичка обележја бића које је лицем окренуто ка противнику. На супротној страни је такође „биће“, као противничко лице (ево и синегдохе!), које напада, удара противника спреда, с бока, наилази с леђа, покушава да га изненади итд. Називи ових радњи примарно припадају семантичком пољу 'човек', али су се метафоричним преносом релевантних обележја појма 'човек' пренели у поље појмова релевантних за распоред трупа у борби или строју.

Предњи део војних јединица у правцу кретања, који са собом вуче осталу војску означен је термином *ђлава*: И тако главу непријатељску мало узиђу ... и, сви сложено ударивши, потисну непријатеља до саме висине где су му топови били (Вук 8, РСАНУ); Генералу Мишићу није остало ништа друго, но да пуштајући главу напред, лактовима притисне непријатеља у бокове (Ков. Д. 1, РСАНУ) или термином *чело*: „Колона брже“ – преносило се од чела према зачељу (Чол., РМС); Чело батерије нагло застаде (Јак., 60); челни одред (Вој. р. р-с., 27).

Обележје примарног појма 'горњи део људског тела', којим се мотивише описано терминолошко значење именице *ђлава*, представља одраз перцепције војних јединица на бојишту као тела човека у усправном положају, при чему се као релевантна семантичка обележја појма истичу: 'горњи', 'истурени', 'окренут лицем према правцу кретања' и сл.

Нека од ових обележја учествују у перцепцији других појмова, при чему се у први план истиче сличност са полазним појмом у погледу

положаја дела у односу на целину: нпр. *Глава* : атомска бојева глава (Вој. р. р-с, под голова).

Тако је и лексема *бок*, која примарно означава „леву или десну страну људског тела“, „део људског тела од пазуха до кука, слабина“, „заобљени део тела око кука, бедро“, или „леву или десну страну на задњем делу тела код животиња, сапи“ (уп. РСАНУ), проширила своје значење на сферу предмета из непосреднијег или даљег човековог окружења (суд, зграда, брод, обала реке, брдо или планина итд.), потом и на област војске у термилошком значењу: „лева или десна страна неке војне јединице у маршевском или борбеном поретку“: Напад врши читава бригада у леви бок противника (Ђурић Д. 1, 24, РСАНУ); У страну изаслата батерија излаже се опасности да буде уваћена с бока (Ратн. 9, РСАНУ); У правцу бокова и крила треба непрестано пазити патролама (ПРС, 503).

Овде се ради о когнитивној перцепцији појма 'положај дела војне јединице у односу на друге делове у поретку' кроз релевантна обележја полазног појма 'човек', односно уже 'део људског тела', и још уже 'положај тога дела у односу на друге делове тела'.

Сличност појмова заснована у когнитивном пољу простора односно положаја мотивисала је војно термилошко значење лексеме *леђа* „положај, простор иза предње линије фронта, задњи део борбеног распореда“: Ваља нам прво на Чачак ударити – рећи ће Паштрмац ... – Осигурајмо прво леђа! – примети Вучић (Дело 13, РСАНУ); Водили су комбиноване операције, обухватили крила, залазили за леђа (Моск. 2, РСАНУ).

Терминологизација општеупотребне лексике одвија се на основу сличности појмова, при чему сличност према форми може бити додатно мотивисана и сличношћу према функцији.

Когнитивни процеси развоја термилошких значења нарочито су уочљиви код вишезначних лексема са примарно општим, неутралним значењима. Лексема *крило* са основним значењем „орган за летење у птица и неких инсеката, ређе у других животиња“ развила је нова значења путем одређених метафоричних процеса, од којих су најтипичнији засновани на сличности појмова према следећим обележјима:

1. форме: „једна од равних, пловнатих површина авиона, лево и десно од трупа, помоћу којих се авион одржава у ваздуху“;

2. одређених радњи или својстава – покретљивост, склопљивост: „(обично са додатком: шаторско) један од платнених, ланених и сл. комада од којих се склапа, саставља шатор“;

3. положају једног дела у односу на друге делове одређене целине, на пример у војном термилошком значењу „бочни делови војних формација у борбеном поретку“: Бјеланић распореди војску у два крила која ће ... опколити напуштене ријечке кућере (Лал. 3, РСАНУ); Немци почеше да узмичу уз поток. Средина се разби, али крила пођоше да опколе партизане (Ћос. Д. 1, РСАНУ); У правцу бокова и крила треба непрестано пазити патролама (ПРС, 503); Распоред јединица и оруђа треба извршити тако ... да старешине јединица, које се налазе на крилима, обезбеде крила и бокове борбеног распореда, употребљавајући што јачу ватру (Наст. гађ., 100).

Војни речник (в. Вој. р.) дефинише термин *крило* са становишта целине фронта, уносећи у дефиницију додатне информације из области војне тактике: „Крило – појам који, гледан кроз геометријску поделу фронта борбеног поретка или положаја (појаса), означава део борбеног поретка (положаја) извесне јединице са обе стране центра за око 1/3 фронта, а по дубини обухвата дубину јединица прве линије“.

Иако се по дефиницији терминима одузима својство експресивности или било који вид конотативности, управо су посредством конотативности настала нека термилошка значења односно термини. Као пример, илустроваћемо термилошко значење лексеме *гнездо*, чија мотивациона база није примарно значење ’станиште птица’, већ пренесено ’сигурност, заклоњеност’ у следећим термилошким значењима:

а) „упориште, утврда, заклон подешен за дејство ватреним оружјем“:

Убацују бомбе у разна непријатељска гнезда и склоништа (Мин. в. 27, РСАНУ); Приликом јуриша на још заостала жива гнијезда, герилци су их истребљивали ручним бомбама (Ћон. Ј. 3, РСАНУ); Кућа по кућа бива очишћена. Гнезда одбране заузета (Дед. В. 3, РСАНУ); Копају канале око града, у које су они постављали митраљеска гнезда (Симић Д. 1, РСАНУ);

б) „легло, стечиште војске“:

Ми смо предузели мјере за чишћење горње Неретве од усташких гнијезда (Дапч. П. 1, РСАНУ).

Терминологизација речи општеупотребног фонда у значење војног термина запажа се и код лексеме *јеж*. Примарно лексема *јеж* означава животињу чије је тело с леђне стране и на боковима покривено игластим бодљама. На основу релевантних обележја ове животиње, као што су изглед и, пре свега, заштитна, одбрамбена улога игличастих

бодљи, лексема *јеж* је проширила значење у неколико термилошких контекста, међу којима спада и војни. У терминологији грађевинарства, на пример, лексемом *јеж* се означава зупчасти ваљак за набијање и равнање путева и насипа, при чему је когнитивна перцепција појма из области технике, као циљног појма, настала на основу сличности изгледа или форме са основним, полазним појмом. На другој страни, у војној терминологији запажамо неколико значења лексеме *јеж* у термилошкој функцији, насталих на основу перцепције новог појма посредством релевантних обележја примарног, полазног појма: 1. форме и функције: *јеж* „врста препреке са гвозденим или бетонским шиљцима“ (Вој. енци. 6) или само 2. функције: „затворени борбени поредак способан за одбрану у свим правцима“ (Вој. енци. 6).

На основу сличности форме настала су војна термилошка значења лексеме *ланац* и *обруч*:

ланац „низ бораца који представљају извесну препреку за некога или нешто, борбена линија, фронт“: Ланац наших бораца и четника затеже се око Шапца (Минд. 1, РСАНУ); У решавајућем моменту дивизија би имала: 6 чета у ланцу, 6 у потпори (Јовишић П., Ратн. 9 и 10, РСАНУ);

обруч „војска која опкољава, окружује непријатељске јединице са свих страна“: Други [стрелачки стројеви су] отварају ватру на опкољене четнике, па се ватрени обруч око њих све више сужавао (Ђурић А. 3, РСАНУ); Пилоти су видјели ватрени обруч око наших јединица (Ћил. 1, РСАНУ).

Полазни појам у термилогизацији значења војних термина може бити и геометријска представа простора. Тако се лексемом *линија* означава војни појам у области тактике „војни, борбени ред, борбени или војнички строј; копнене оружане снаге распоређене на бојном пољу за дејствовање; појас земљишта на којем се води борба између противника, фронт, односно привремена, неутврђена граница између зараћених страна на фронту“: За време командовања, наставник са извученом сабљом налази се на 15. м. пред средином линије топовске (Мин. в. 16, РСАНУ), Линија главни основни строј како за борбу тако и за марш под непријатељском ватром (Мишков., Отаџб. 1, РСАНУ); У решавајућем моменту дивизија би имала: 6 чета у ланцу, 6 у потпори, 2 батаљона у резерви и 4 батаљона у другој линији (Ратн. 10, РСАНУ); Линија фронта [је] сада код старог ... града Харара (Пол. 1977, РСАНУ).

Лексема *снага* развила је војно термилошко значење метафоричним преносом имена из сфере апстрактно „способност физичког рада, јачина, моћ, сила“ у сферу конкретно, у којој је настало

збирно значење термиолошког појма „војне јединице, оружани одреди, војна сила, војска“: Нападамо са седам пута већом снагом него кад смо долазили из Црне Горе (Дед. В., РМС).

Релевантне термине од постојећих речи налазимо и у пољу војног строја. Под војним стројем подразумевамо утврђени ред војника постројених према одређеном распореду делова који чине једну целину. У овом термиолошком микрокорпусу налазимо термине настале од речи општеупотребне лексике, које у примарној реализацији означавају делове тела човека и животиња: нпр. *бок*, *крило*, односно растојање или одстојање између делова: нпр. *ширина* или *дубина* колоне и сл. Овде су, такође, значења термина добијена метафоричним преносом релевантних обележја полазних појмова, од којих се издваја сличност положаја неког дела у односу на целину: *бок* „лева или десна страна војне јединице у маршевском поретку“: Десна страна колоне зове се десни, а лева, леви бок (Мин. в. 5, РСАНУ); *крило* „лева и десна страна редова у које су постројени војници“: Официри су испред редова, а на крилима подофицири (Јак. С. 5, РСАНУ).

2.1.1.1.2. Делови наоружања и војне опреме. У овом термиолошком пољу такође проналазимо одређене термине од речи општеупотребног фонда, настале метафоричним преносом појма:

1. по сличности форме која укључује следеће елементе:

’ситан и заобљен’:

зрно „метак, тане, куршум“, односно само на основу заобљености – „ђуле“: Тежња је да се, одговарајућим калибром и специјалним зрном, туку успешно и блиндиране мете (ПРС, 273); Почетна брзина зрна је 825 m/s (Зб. в. т.); Једно хаубично зрно заковало га је на земљу (Петк. В. 2, РСАНУ);

’оштар и истурен’:

кљун „шиљаста метална подводна избочина на прамцу ратног брода из ранијих времена, која је служила за пробијање непријатељског брода“: Кљун ... се престао градити 80-тих год. XIX ст., кад је снага артиљерије толико порасла, да се брод више није могао приближити за удар кљуном (Енц. Лекс. I, РСАНУ);

’издужен’:

враћ „узак и издужен део кундака“: Пушка је ремиком обешена о десно раме тако, да је цев назад, а уста цеви навише окренута и да врат кундака буде прислоњен уз средину бутине (ПЕП 1894: 27–28); (КЕП, 129);

’издужен и шупаљ’:

џрло „предњи део и отвор цеви ватреног оружја (топа и др.), грлић“: За појас му седам самокреса, | Седам грла, четрнаест зрна (НП Вук 4, РСАНУ); Шанђерову погоди лубарду, | у грло јој зрном угодіо (Њег. 7, РСАНУ); Кроз земљане опкопе ... вири грло топовско (Лаз. Л. 2, РСАНУ);

душа (према значењу ’душник’) „шупљина цеви ватреног оружја“: Цев [пушчана] има: душу цеви са 4 жљеба и лежиште метка (Јок. 2, РСАНУ); Оса душе цеви је замишљена линија, која пролази кроз средину душе цеви (Мин. в. 25, РСАНУ);

’гусеничавост, оно што изгледом подсећа на гусеницу’ –

џусеница „гвоздени ланац у облику широке у круг спојене (бескрајне) траке која обухвата више точкова тенка; читав такав систем (ланац и точкови)“: Тенковске гусенице мрве цомбасту калдрму (Симић Д. 1, РСАНУ); Наишао на мину и застао је разбијених гусеница (Минд. 1, РСАНУ); Већ се с Главице јасно видјело, како гусјенице тенкова остављају на сочној ... трави своје широке трагове (Барк. 1, РСАНУ);

’отвор на нечему, улаз у нешто, шупљост’

усџа „део цеви оружја или оруђа“ (ПОП, 11; 3б. в. т.);

’гладак и широк’:

чело „спољашњи део кундака који се наслања на раме при гађању“ (ПЕП, 41);

2. по сличности форме и функције:

’заштитна, одбрамбена улога игличастих бодљи’:

јежс: „оруђе за избацивање противподморничких бомби“ (Вој. енци. 6);

’доњи, завршни део ноге на који се животиње ослањају’:

џајџа „доњи део постоља аутоматског бацача граната који подсећа на шапу“: Нишанџија ... десном руком придржава лучник, а левом ослобађа утврђивач предње ножице. Хвата за њену *џајџу* и потискује је напред колико је потребно (3б. в. т.).

3. по сличности функције ’омотач, штитник’:

кошуљица „челична навлака преко оловног дела, језгра метка“:

Зрно [брзометне пушке] је од тврдог олова и челика и то: срце од олова, а кошуљица од челика (Јок. 2, РСАНУ); Зрно [бојевог метка] је шиљато и има кошуљицу и језгро. Кошуљица је од челичног лима (Мин. в. 24, РСАНУ); Земљиште унаоколо ... покривено је шрапнелским кошуљицама и куглицама (КС 1927, РСАНУ); Озго на нас падају

празне шрапнелске кошуљице, темпирачи и оловне куглице (Ђурић А. 2, РСАНУ); Дали су ми једноставан посао: да испражњене металне кошуљице котрљам до пруге (Лал. 4, РСАНУ).

4. по сличности положаја дела у односу на целину:

ишло „највећи део тенка, између куполе и гусенице“ (Зб. вој. т.);

срце „средишњи део метка испуњен оловом“: в. 1. пример под кошуљица.

5. по сличности облика (форме) и положаја дела у односу на целину, која укључује следеће елементе:

’заобљен’, ’истурен’:

глава „заобљени, проширени, задебљали део на горњем делу пројектила (нпр. атомска бојева глава)“ (Вој. р. р-с, под голова);

6. по сличности неке релевантне особине, која је примарно обележје појма:

’способност покретања, покретљивост’

крило: „део кочнице, који се покреће кад хоће да се закочи или откочи оружје“: Ако је пушка била пуна и укочена, онда [војник] палцем и првим прстом десне руке хвата за крило кочњаче, и окрене је с десна на лево и тиме пушку откочи (Мин. в. 5, РСАНУ); Војник на команду „укочи пушку“ ухвати палцем и кажипрстом десне руке за крило кочњаче и окрене га са лева на десно и тиме укочи пушку (И. 13, РСАНУ);

’узаврело место’, ’пламен’, ’ватра’:

жаришће (борбе) „рејон у непријатељској одбрани у којем се воде огорчене борбе“ (уп. Вој. р.).

2.1.1.1.3. Описана термиолошка значења лексема општеупотребног фонда мотивисана су основним, неутралним значењима лексема, претежно лексема домаћег порекла. Оне такође припадају лексичко-семантичким групама конкретне лексике, од којих се издвајају соматизми (*бок, врай, глава, жрло, душа, леђа, кљун, крило, ђојас, срце, ушћа, шайа*), зоосемизми (*јеж, гусеница*), ботаникосемизми (*зрно*), као и називи других група конкретне и апстрактне лексике (*дубина, гнездо линија, ширина*). Једном успостављено термиолошко значење лексеме путем метафоричног преноса, као на пример код лексеме *зрно* у значењу ’метак, тане’, може развијати и друга значења на основу новог појмовног садржаја. На пример, у значењу појма на вишем нивоу апстракције, насталом на основу сличности функције са полазним појмом ’средство, муниција са убитачним дејством’, губи се мотивацијска веза са изворним појмом „ситни, обично заобљени биљни плод“, нпр. *зрно* у значењу

„ракетно средство авиона разних калибара“, или *зрно* у значењу било ког пројектила који се избацује из ватреног оружја, без обзира на облик (уп. Вој. енци. 10).

Поред метафоре, у терминологији лексичко-семантичког образовања војних термина именичке категорије јављају се, у мањој мери, метонимија и синегдоха. Метонимија се обично описује као језичка појава која настаје онда када се одређени појам означи лексемом којом се обично означава неки други појам који је у одређеној логичкој вези са првим појмом, или се веза између двају појмова заснива на некој вези која је конвенцијално прихваћена (в. Грицкат 1967: 220; Гортан-Премк 1997: 67–85; Драгићевић 2007: 160–180; Мршевић-Радовић 1987: 36–41; Прохорова 1996: 67–77). Навешћемо неколико примера у којима су метонимија и њена подврста синегдоха условиле настанак терминолошког значења:

вајтра:

1. „пуцање из ватреног оружја, паљба, плотун; напад ватреним оружјем“: Начелно је, да никада пешадија не сме бити изненађена непријатељском ватром (ПРС, 184); Треба тежити да се главној одбранбеној линији обезбеди ... могућност да непријатељев јуриш сломије ... користећи се надмоћнијом ватром ... својих оруђа (ПРС, 333); Десетар редовно рукује ватром своје десетине (Наст. гађ., 117); Јачина ватре може се постићи ... употребом веће брзине гађања (Наст. гађ., 130); Његов је задатак, да најпре брзо ућутка ватру непријатељеве артилерије (Ратн. 9, РСАНУ); Непријатељски пешадиски делови дочекани су нашом најјачом шрапнелском ватром (Павл. Ж. 1, РСАНУ); Други дан увече главну ватру на себе привукла је Шеснаеста омладинска бригада (Дед. В. 2, РСАНУ);

2. „оружана борба, битка, окршај“: Од месеца августа ови људи су у ватри и први пут, после шест месеци, они ће уживати мало одмора (Мил. В. 6, РСАНУ); Стојан и неколико његових другова погину у првој ватри (Вукић. М. 5, РСАНУ); Већ месец дана су они у ватри (Крак., СКГл НС 3, РСАНУ); Најжешћу ватру издржала је једна десетина (Дуд. 1, РСАНУ);

3. ист. „група војника поред једне ватре“: У логорском животу војска се дијелила на ватре, те су се за једном ватром гријали и на једној ватри готовили јело, обично војници, који су били од једне породице (Братић Т., БВ 1910, РСАНУ);

језик „заробљеник од кога треба изнудити обавештења, податке о непријатељској војсци, плановима непријатеља и сл.“: Додавићу језик

од Татара, | баш везана под шатор донети (НП Вук 8, РСАНУ); Неколико његових четника пошло је на чамцу с друге стране код непријатеља да „ухвате један језик“, то јест једног Аустријанца који ће морати причати (Мил. в. 6, РСАНУ); Засада немамо тачно података о непријатељу. Још нисмо ухватили ниједан „језик“ – заробљеника (Дед. В. 2, РСАНУ); Имао је [непријатељ] задатак да ухвати „жив језик“ (Милин. Јљ., Борба 1951, РСАНУ); Да пошаљемо Ђурђа са петорком за „језике“? – предложи Вук (Ћос. Д. 1, РСАНУ);

митраљез „војник наоружан митраљезом“. – Митраљеци обично маршују на зачелју свога пука пред бојном комором (ПРС, 180);

одбрана „војне јединице ангазоване у одбрани положаја“;

оружје „војска, армија“ – Њен [је] отац служио у коњици ... презирала [је] сваки други род оружја (Грол, РМС);

йојас „каиш, опасач о који се носи оружје и муниција“ – назив предмета добијен је према називу дела тела на коме се предмет носи (најужи део тела између груди и трбуха, струк);

цев „пушка“ – Старо и младо, велико, мало, смртном се цевљу наоружало (Јакш. Ћ., РМС); Они су ... отворили ватру на непријатељски поредак у коме се кретало око двеста цеви (Ољ., РМС); Десет једанаест [Турака] је моја цијев препјевала на онај свијет (Буд., РМС).

Пренос назива на основу логичке везе међу појмовима може се остварити не само путем метафоризације или метонимије, и не само при тзв. семантичкој деривацији термина. Један од продуктивних начина именовања специјалних појмова представља морфемска творба речи, која је увек у спрези са појмовним системом језика. Тако се, на пример, путем суфиксалне творбе граде термини од речи са којима постоји асоцијативна веза са новим појмом, при чему се садржај термина семантизује помоћу означене функције суфикса. Узећемо за илустрацију суфиксе *-ач* и *-лац* у образовању назива за лица или предмете који су у вези са одређеном радњом: *бацач* „оруђе за избацивање бомби, граната, мина, пламена и др.“, *доносач* „део затварача пушке, пушкомитраљеза или митраљеза који припрема метак за убацивање у лежиште“ и *доносилац* „војник у послузи пешадијског или артиљеријског оруђа“, или суфиксе са локационом функцијом *-иште*: *бојиште*, *завојиште* „у Првом св. р. и у предратној Југосл. војсци санитетска етапа у којој је рањеницима указивана прва медицинска помоћ“ (Вој. енци. 10), *војиште*, *егзерцириште* „место на коме се изводи егзерцир, вежбалиште“, *збориште*, *коначиште*, односно *-ина*: *образица* „део заштитне маске који покрива лице испод очију“ итд. Ипак, о терминима насталим у

процесу морфемске творбе речи говорићемо више у посебном делу књиге (в. погл. 2.5. овог дела књиге).

2.1.1.1.4. Избор општеупотребне речи за номинацију специјалног појма представља најкраћи пут за попуњавање термилолошких фондова. Такође, употреба познате речи за номинацију новог, језички спецификованог појма повећава интересовање за стручни текст и повећава степен његове рецепције (Лаиновић-Стојановић 1996: 65–66). У војној терминологији општеупотребне речи се употребљавају самостално или у саставу термилолошких синтагми. Општеупотребна лексика у функцији термина, као што смо већ истакли, није особеност нашег војног термилолошког система, већ је то особина која се среће и у страним термилологијама. Све се ово, очигледно, противи општем месту у дефиницијама термина као о једнозначним језичким знацима.

2.1.1.1.5. Поједина термилолошка значења у полисемантичкој структури речи општелексихког фонда нису настала унутрашњим лексичко-семантичким развојем значења у полисемантичкој структури, иако у њима постоји логичка веза са појмовима примарних или основних значења. Овде је реч о семантичким калковима, насталим семантичким трансфером значења појма из језика даваоца у значење еквивалентне лексичке јединице језика примаоца. Ипак, логичка веза међу означеним појмовима омогућила је уклапање таквих значења у полисемантичку структуру одређених лексема. У следећем делу размотрићемо случајеве калкирања у српској војној терминологији и узајамност веза између калкирања и семантичке творбе термилолошких значења.

2.1.2. Калкирање у војној терминологији. Узајамност калкирања и лексичко-семантичког образовања војних термина

2.1.2.1. ПОЈАМ КАЛКИРАЊА У ЈЕЗИКУ. – Потврда калкирања у језику стара је колико и његова писменост. Наш први књижевни језик – старословенски – изграђивао је и богатио своју богослужбену и апстрактну лексичку превођењем речи и појмова са грчкога језика, као језика узвишене религијске, научне и културне мисли. Од тада па све до данас калкирање као начин превођења страних речи, њихових творбених делова и израза одвија се непрекидно у српском језику, при чему се међу калкираним речима очитују различити језички узорци у различитим временима и раздобљима – данас са доминантним присуством енглеског језичког узора. Оно што се запажа као језичка константа у процесу калкирања уопште јесте то да калкови по правилу настају као плод стручног превођења у научне, књижевноуметничке, економске и друге сврхе, или пак као плод спонтаног међујезичког

контакта и билингвизма. Када је реч о српском језику, првом поменутом извору калкирања припада средишња, најважнија улога за настанак калкова (Јовановић В. 2014¹: 329–330).

О калковима се код нас писало пре свега из угла језичке културе и нормативистике, где су ове речи анализирани у контексту односа домаће лексике према страној лексици, адаптације, пуризма и сл. Ово се може објаснити тиме што знатан број речи настао калкирањем пролази кроз фазу адаптације у лексичком систему, потом и кроз фазу лексичког нормирања у књижевном језику (в. Мршевић-Радовић 2005: 273–275). Будући да калкови по правилу продиру у српски језик превођењем страних текстова, о калковима се писало и из угла теорије превођења, залажењем неминовно у поље чистоте књижевног језика, његове функционалностилске раслојености, књижевнојезичке норме и сл. Ово се чини због тога што се код превођења као резултат калкирања добија нова реч или конструкција, па се такве речи или конструкције нормативно вреднују и оцењују (в. Клајн 2004: 179–182; Прћић 2005: 166).

Ако погледамо саму језичку супстанцу калкова анализираних у радовима и изнетих у приручницима и речницима, примећујемо да њу чине, готово по правилу, творенице, потом синтагме или изрази. Одатле су произашле дефиниције у којима су ове речи представљене као део творбене или пак синтаксичке проблематике. Међутим, калкирање се не врши само у деловима речи и израза, већ и у 'нематеријалном' језичком слоју – семантици, при чему вишезначна реч домаћег језика блиског или истог значења позајмљује ново значење из семантичке структуре речи страног језика, нпр. термилошка значења лексема *миш*, *ћрозор*, *алајли* из информатичке области настала су према семантичкој структури еквивалентних енглеских речи *mouse*, *window*, *tools*. Овај начин калкирања углавном изостаје у дефиницијама о калку и калкирању у домаћим лингвистичким појмовницима и приручницима, а као проблем код нас није подробније разматран ни у синтетичким студијама у којима се обрађују теме из лексикологије и лексикографије.²⁸

28 Проблем семантичког калкирања споменут је у делу у којем се разматрају питања међујезичких контаката, превођења и сл. (в. Филиповић 1986: 155). Исти проблем, само именован другим термином – *семантичко позајмљивање*, споменут је у раду М. Поповића (1997: 347). У овом раду наглашена је разлика између „полисемијског“ позајмљивања, као појаве преношења значења стране речи на домаћу реч сличног облика и најчешће истог етимона (*асоцијација* је првобитно у српском имала изворно секундарно значење „ментално повезивање представа и појмова“, а касније је под утицајем облика ове речи у европским језицима у српски пренето изворно примарно значење „удружење“), од „обичног семантичког позајмљивања“ код којег нема идентификације по облику речи, већ се неко значење стране речи преноси на

Иако је свако калкирање по својој суштини семантичко позајмљивање, термин семантички калк у овој књизи употребљен је да се њиме означи нарочит вид преузимања значења стране речи које се одвија у пољу семантике, не задирући у поље творбених или лексичких јединица. Термин семантички калк преузели смо из руске лингвистике, у којој се у класи лексичких калкова јасно прави разлика између, с једне стране, морфолошког или творбено-семантичког калка насталог усвајањем стране творбене структуре уз употребу домаћих творбених елемената (корена, афикса), од семантичког калка, с друге стране, код којег реч домаћег језика која је блиског или истоветног значења са страном речи преузима из тога језика ново значење, а неретко са њим и нови појам (в. Мршевић-Радовић 2005: 274, у напомени; Прохорова 1996: 29–30).

2.1.2.2. КАЛКИРАЊЕ КАО ВИД СЕМАНТИЧКОГ ПОЗАЈМЉИВАЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. – У домаћој литератури под калкирањем традиционално се подразумева стварање речи од домаћег језичког материјала према структури стране речи или израза. Традиционалном дефиницијом превасходно су обухваћени случајеви твореница, добијени превођењем појединачног творбеног елемента (основа, афикс) са језика даваоца на језик прималац²⁹, нпр. нем. *Übermensch* – натчовек, *Handbuch* – приручник. Дакле, у погледу лексичке структуре калкирање обухвата елементе од несамосталног, везаног форманта до целе речи (основе).

Поред калкирања страних речи превођењем творбених елемената са страног на домаћи језички израз, у литератури се под овим процесом подразумева и дословно превођење лексичких спојева, синтагми и израза, при чему се појмови калк и калкирање проширују. Прегледавши радове и приручнике у којима је овом питању посвећена већа или мања пажња, приметили смо да се у неким дефиницијама калкирање ограничава само на творенице, док се у другим дефиницијама оно проширује и на јединице сложеније језичке структуре.

С. Бабић, на пример, за појам *калк* употребљава термин *преведеница*, подразумевајући под њим само творбене преведенице. Преведеница је по њему „нов израз и нов садржај којима је преузето значење стране ријечи тако да су јој творбене јединице замијењене домаћима“ (Бабић 1984: 10). Према овој дефиницији појам калка (преведенице) ограничава се на једночлане лексичке јединице нивоа

домаћи лексички еквивалент (нпр. у српском *јасџреб* према енглеском *hawk* у значењу „присталица агресивне политике“).

29 Калкирање може бити и делимично, тако што се у структури речи калкира само један елемент, нпр. хуманост (лат. *humanitat*, где је -ост = -itat) (в. ЭССЛП, под калькирование).

речи, прецизније на творенице настале деривацијом или композицијом.

У лингвистичким појмовницима и језичким описним речницима појам калка такође подразумева превод речи или конструкције од елемената језика из којег се врши посуђивање (в. СХЈ, 174; Радовић-Теших 2011; РМС; РСАНУ), с тим што се у неким појам калка проширује и на чисто семантичке односе – додавање значења стране речи оној речи која је по другим значењима синоним тој страниј речи (Симеон 1969, под калк [2]).

На основу прегледаних дефиниција примећујемо да се термином калк не означава подједнак појмовни садржај, односно да се под овим термином означава ужи или шири појмовни смисао. Поједини аутори експлицитно се опредељују и образлажу шта се под овим термином тачно може обухватити у језику. Насупрот ауторима који, поред лексичког, говоре и о синтаксичком калку (за исти појам налазе се и други називи као структурни или фразеолошки калк), у литератури се могу наћи мишљења оних који сматрају да је за појаве које излазе из лексичких оквира боље не употребљавати термин калк (в. Клајн 1971: 179). Узевши у обзир појмовно одређење калкова и калкирања у термилошким речницима и радовима, можемо уопштити оно што је свима њима заједничко, а то је пресликавање, дословно превођење страног језичког предлошка на домаћи језички израз.

Уважавајући чињеницу да су у литератури појмовне границе овог термина различито одређиване, односно да се по једним термин *калк* ограничава на појмове лексичких једница, док се, по другима, појмовна одређења калка могу проширити и изван чисто лексичких конструкција, о калкирању се може говорити у оба ова смисла. У случају сложенијих конструкција важно је утврдити јасне границе између онога што се може назвати калком, тј. конструкције која се у одговарајућем редоследу делова и прагматичкој употреби издвојила као самостална целина, и пуког површинског превођења синтаксичких делова текста. Отуда сматрамо да би у погледу језичке структуре и порекла калкова била прихватљива подела на 1) *лексичке калкове* – којима се у језик уводи или нова језичка јединица или се садржај појма преузет из страног језика именује постојећом лексемом са еквивалентним основним значењем као у језику даваоцу, и 2) *синтаксичке* или *структурне калкове* – којима се у језик уноси нов израз или конструкција (в. Прохорова 1996: 30).

И поред отворености за стране културне и језичке утицаје, што се огледа у немалом броју посуђених и адаптираних речи страног порекла, у лексичком фонду српског језика калкирањем је добијен знатан број

речи у непрекидном процесу позајмљивања још од настанка српске писмености – било да је реч о оној заснованој на старословенској или о писмености заснованој на народној књижевној основици. У домаћој литератури пажња се углавном посвећивала творбеним (морфолошким) и структурним калковима, док се о калкирању у семантици вишезначних речи код нас веома мало писало. Разлог оваквом стању ствари вероватно лежи у традиционално већој посвећености домаће лингвистике формалним (граматичким, творбеним) аспектима језика, у оквиру којих је калкирање као предмет анализе пронашло своје место (в. Јовановић В. 2011: 48; Јовановић В. 2014¹: 332).

2.1.2.3. СЕМАНТИЧКО КАЛКИРАЊЕ У ПОЛИСЕМАНТИЧКОЈ СТРУКТУРИ РЕЧИ. – У овом делу књиге, у којем говоримо о семантичким односима у садржају војних термина насталих у процесу терминологизације значења речи опште лексике, размотрићемо неке случајеве семантичког калкирања, док ћемо о лексичким калковима, због другачијег вида настајања у језику примаоцу, нешто рећи у делу о грађењу војних термина. Дакле, калкирање се, као нарочит облик позајмљивања садржаја из лексичке структуре страних језика, у одређеном смислу може упоредити са лексичко-семантичким видом образовања термина од речи општеупотребне лексике. У српској терминологији није нимало лако са потпуном сигурношћу утврдити да ли је нека реч у терминолошком значењу семантички калк или није. Када је реч о војној терминологији, постоји више разлога које можемо узети у обзир.

Српски језик је своју војну терминологију богатио усвајањем војних термина као готових језичких знакова из других језика, пре свега из руског, француског, немачког, турског, италијанског, а у периоду после Другог светског рата и из енглеског језика. Поред лексичких усвојеница из страних језика, прилагођених српским гласовним, граматичким и правописним правилима, српски језик је војну терминологију богатио и усвајањем семантичких образаца из лексике страних језика, нпр. *рајшоводсѣво* (РМС), *мрѣва сѣпража* према фр. *sentinelle perdue*. Поред лексичких усвојеница и калкова, семантичко посуђивање терминолошких значења терминологизацијом општеупотребних речи представља уобичајен начин богаћења терминолошких фондова. Семантичко посуђивање из страних терминолошких система одвија се у семантичкој структури вишезначних општеупотребних речи, па је стога питање семантичког посуђивања тесно скопчано са проблемом полисемије и њених извора. То значи да се семантичка посуђеница по правилу мора уклопити у полисемантичку структуру речи, што подразумева сличност између нових и старих значења речи.³⁰

30 Ако ново значење нема ништа заједничко са старим, онда имамо тзв. хомонимску посуђеницу (Филиповић 1986: 155).

Међутим, универзалност когнитивних процеса у полисемији, идући од језика до језика, утицала је на то да се извесне семантичке реализације у појединим језицима могу подударити независно од језичког контакта или утицаја једног термилошког система на други. Стога је у већини случајева тешко утврдити примарни језик у којем се развило одређено термилошко значење, које је посредством језичких контаката доспело у српски лексички систем. Наиме, српски језик је долазио у контакте са различитим језицима из којих је преузимао термине, а сваки од тих језика је такође долазио у контакте са термилошким системима других језика. Значајно је споменути и то да савремену војну науку, светску па и српску, одликује интернационалност и интердисциплинарност, па је и ова особина разлог постојања заједничких обележја са другим језицима и на плану семантичких реализација одређених лексема. О овом проблему свој став је изнела В. Н. Прохорова: „В терминосистемах [...] затруднительно, а иногда даже невозможно найти термин-источник, с которого калькированы термины других языков, обычно это и не нужно, так как в ряде недавно образованных терминосистем сильно стремление к интернационализации терминологии, а подобное калькирование – один из видов этого процесса. Очень важной особенностью калькирования является возможность соединения интернационального и национального в термине“ (Прохорова 1996: 35). Стога ћемо овде само изнети поједине лексичке случајеве за које се на основу поређења са еквивалентним семантемама у семантичкој структури страних језика може претпоставити да су у српском језику настали као резултат семантичког калкирања. Такође, можемо претпоставити и да је калкирање, као пратилачки процес семантичког развитка, учврстило одређену реч односно њено значење у стандардни термилошки корпус српског језика. Издвојене примере војних термина испоређивали смо са еквивалентним примерима у двосмерним војним речницима (Вој. р. е-с.; Вој. р. н-с.; Вој. р. р-с.; Вој. р. т-с.; Вој. р. ф-с.) и у описним речницима српског језика (РСАНУ и РМС).

Анализирајући значења појединих српских војних термина и испоређујући их са еквивалентним терминима у страним војним терминологијама, приметили смо да су неки термини у српском језику настали у процесу семантичког калкирања.³¹ Ово није неочекивано, имајући у виду то да су стручне терминологије веома плодно тле за настанак семантичких калкова. У њима се лепо може видети како се уз увоз предмета, знања и идеја увозе и називи којима се ти појмови означавају. Војни термин *мушица* „нишан на врху пушчане цеви,

31 О семантичком калкирању у војној терминологији писано је у Јовановић В. 2011.

предњи нишан“ у истом значењу еквивалентне лексеме постоји у руском и француском језику. Имајући у виду развој српског војног термилошког система, који у себи баштини лексику страног порекла, у највећој мери руског и француског порекла, можемо претпоставити да је термин *мушица* настао семантичким калкирањем из страних војних система (уп. ТСРЈ, под *мушка*; Сх-фр. р., под *touche*). У описном речнику савременог руског језика *Толковый словарь русского языка* (ТСРЈ) војни термин *мушка* обрађен је као хомонимна одредница *мушка*² „небольшой выступ на передней части ствола огнестрельного оружия, служащий для прицеливания во время стрельбы“, дакле одвојено од лексеме *мушка*¹ 1. „уменьш.-ласкат. к муха“ и др. Такође, уз опис значења термина *мушка*² дат је и квалификатор *сйец.*, чиме је обележен статус и домен употребе ове лексеме. У поменутом речнику нема податка о томе да је ова реч, односно њено значење преузето из страног војног термилошког система, али је успостављањем посебне одреднице назначена удаљеност лексичког садржаја термина од садржаја општеупотребне речи *мушка*¹. Постојање еквивалентних термина у трима језицима – српском, руском и француском – упућује на претпоставку да се и овде ради о семантичком калку, који се у српском језику реализовао као ново термилошко значење општеупотребне речи *мушица*. У Речнику САНУ термилошко значење лексеме *мушица* описано је у оквиру једне одреднице *мушица*, јер ново значење, иако по пореклу семантички калк, садржи семантеме основног значења лексеме *мушица*, као што су визуелна сличност предмета (предњи нишан) са инсектом (мушица) по форми и димензији (Јовановић В. 2014¹: 335).

У војном термилошком систему налазимо и друге термине – као што су *сѣан* (објекат са војном наменом), *маказе* (положај војних јединица опкољених и стешњених противничким трупима распоређеним у два крака који се сужавају у облику маказа; војне јединице распоређене са страна противника у два крака, клешта), *јеж* (врста препреке са гвозденим или бетонским шилцима), *ред* (линија фронта) и др. – за које, према поређењу са еквивалентним лексемама у другим језицима из којих смо традиционално позајмљивали речи и значења, такође можемо претпоставити да су настале калкирањем у структури вишезначних речи.³²

Као посебне случајеве издвојили бисмо значења оних речи у српском језику које имају исти или сличан морфемски састав као и речи у језику даваоцу. Такође, на примеру руско-српских језичких контаката уочава се понекад да није лако дати одговор на питање да ли је одређено

³² Детаљније о овим терминима из угла семантичког калкирања в. у Јовановић В. 2011: 50–51.

терминолошко значење по пореклу семантички калк или није због генетске сродности двају језика. На пример, не може се лако одговорити на питање да ли је терминолошко значење лексеме *йоложај* „место и распоред војске у рату, бојна линија, фронт“ – Батаљон је остао са водом митраљеза на истом положају и месту гди је био и прошлога дана (Вој. арх. 1915) – у српском језику настало метонимијским преношењем имена у процесу полисемије према основном значењу „место на којем нешто лежи, налази се с обзиром на нешто друго, смештај у простору“, или је реч о преузимању терминолошког значења према руској речи *йоложение* у истом терминолошком значењу, под снажним утицајем руске војне терминологије. Према Речнику ЈАЗУ из руског језика преузето је следеће значење лексеме *йук* „сноп, кита, руковат цвећа“. С обзиром на то да ово значење лексеме *йук* нема заједничких семантема са основним, примарним значењем „народ, светиња“, нити са значењем самосталне војне јединице у саставу бригаде или дивизије, лексеме *йук* у значењу 'сноп, кита, руковат цвећа' представља хомонимску посуђеницу³³, што је и у поменутом речнику обележено издвајањем ове лексеме као посебне речничке одреднице.

Појава блиска калкирању у семантици домаћих речи, односно појава која на посредан начин даје импулс калкирању, одражава се у случајевима када се калкирање врши накнадном или сукцесивном попуном значења речи која је раније усвојена у домаћи терминолошки систем. Овде имамо у виду стране речи које су се давно уклопиле у српски лексички систем, па је њихова употреба давно изашла из уских терминолошких оквира и постала део општеупотребне књижевне лексике српског језика. Тако је, на пример, именица *линија*, којом се најпре означавао појам из геометрије, толико проширила своје значење да се више не осећа као реч са примарно терминолошком функцијом. Њоме се данас означавају и неутрални, терминолошки необележени појмови: нпр. „смер, правац кретања“, „саобраћајница, пут“, „ред, редак у штампаном или писаном тексту“ итд. Добро укореењена лексема *линија* лако је могла преузети из страног језика и терминолошка значења „бојни, борбени ред, борбени или војнички строј“, које је уз семантичку прозирност на општеупотребном плану и захваљујући синонимношћу у појединим значењима са лексемом *ред*, проширила поље синонимности са овом лексемом и на рачун терминолошког значења „бојни, борбени ред; борбени или војнички строј; фронт“; уп. и вишечлане термине: *йрви борбени ред* : *йрва борбена линија* и сл. Еквивалентно терминолошко значење налазимо и у другим језицима: енглеском: *line* „строј војника“, „линија фронта“, „положај“, односно у спојевима *be in the line* „бити

33 Термин хомонимска посуђеница преузели смо из Филиповић 1986: 155.

на фронту“, *fall back to a new line* „повући се на нови положај (нову линију)“ (Вој. р. е-с.); тал. *linea di prima* срп. *први борбени ред*, тал. *linea di sicurezza* срп. *линија осигурања* (Вој. р. т-с.).

Одатле и застарели вишечлани термин *линијска војска* у значењу стандардног термина *редовна војска* (в. РСАНУ), који налазимо у стандардним термилолошким системима других језика: рус. *линейный* „редован, регуларан (војска)“ (Вој. р. р-с.), енгл. *line* „редовна војска“ (Вој. р. е-с.). Изнети подаци указују на процес калкирања у српском језику, који је ишао посредним путем преко адаптираних усвојеница, нпр. *линија*, *линијски*, у семантички еквивалент *ред* (*борбени ред*), *редован* (*редовна војска*).

Запажене сличности између српске војне терминологије и страних војних терминологија у одређеним случајевима представљају резултат сличне когнитивне перцепције света као универзалне способности људског мишљења и изражавања, а не као резултат калкирања. Тако се у језицима могу пронаћи лексички еквиваленти у војној термилолошкој функцији који нису настали под утицајем међујезичких контаката, већ унутрашњим механизмима развоја семантичке структуре речи: уп. срп. *вајџра* према рус. *огонь* „гађање“ (Вој. р. р-с.), енгл. *fire* „паљба, ватрено дејство (из оруђа)“ (Вој. р. е-с.) и нем. *Feuer* у истом значењу.

Семантички калкови који су се давно укоренили у термилолошки систем српског језика не разликују се од термина семантичког образовања од постојећих домаћих речи. Важна особина семантичког калкирања термина је та што реч-термин задржава унутрашњу форму релевантну за носиоца српског језика и по томе је настајање термина као семантичких калкова блиско настајању термина семантичког образовања. Оно што суштински повезује два процеса је чињеница да се калкирање и семантичка творба остварују од истог материјала – од речи општеупотребног фонда.

На основу анализираних примера калкирања у српској војној терминологији можемо закључити да је калкирање продуктиван процес термилологизације војне лексике. Калкирање је најактивније у именичкој категорији речи јер су именице примарно речи са заокруженим садржајем номинованог појма. Такође, примери семантичких калкова показују да калкирање није само просто усвајање одељеног значења семантички еквивалентне стране речи, него је то сложенији процес који подразумева целокупно уклапање, тј. прилагођавање елемената страног језика домаћем лексичком систему.

2.1.3. Термини – језички знаци за специјалну номинацију појмова у примарном лексичком значењу

Велики број војних термина у српском језику чине лексеме са примарним термилошким значењем, које су настале граматичким средствима номинације (морфемска творба), угледањем на структуру речи-термина из страних језика (калкирање) или позајмљивањем термина из страних језика, који се у адаптираном виду прилагођавају систему лексике и правилима творбе речи нашег језика. Већина термина из овог лексичког комплекса је вишезначна са становишта општег лексичког фонда, па је термилошко значење из војне области само једно од најмање два значења, без обзира на то да ли се ради о речима домаћег или страног порекла.

Као илустрацију за поменути комплекс термина издвојићемо неке термине домаћег и страног порекла који се јављају у виду самосталних одредница или као делови вишечланих одредница у *Војном речнику* Ј. Хаџидамјановића (Вој. р.). Релевантност њихове термилошке функције у примарном лексичком значењу проверавали смо упоређујући именице из термилошког речника са обрадом еквивалентних именица у великим описним речницима српског језика (в. РСАНУ и РМС).

На основу увида у термилошки корпус Вој. р. и испоређењем одабраних термина и њихових значења са описом еквивалентних одредница у великим описним речницима српског језика, приметили смо да је одређен број војних термина који се налазе у Вој. р. у речницима општег типа представљен у термилошкој функцији у примарном лексичком значењу³⁴. Издвојићемо следеће такве речи (термине) домаћег и страног порекла, односно речи саграђене од домаћих и страних основа:

– термини од домаћих (и одомаћених) речи: *бојиште* „место где се води борба, поприште; фронт“, *извидница* „војна јединица која извиђа, прикупља податке о непријатељу, о његовој снази, положају и др.; група људи која извиђа и претходи главнини војске, претходница“, *коначар* „војник који се благовремено упућује испред трупе ради припреме преноћишта, коначишта“, *крстарица* „велики и брзи ратни брод с јаким артиљеријским наоружањем и великим радијусом кретања“, *мостобран* „мањи запоседнут простор, утврђење на непријатељској обали одакле се брани форсирање реке, извођење десанта, пребацивање или извлачење војних јединица и сл.; утврђење (бункер и сл.) из којег се контролише

34 Под примарним лексичким значењем овде подразумевамо употребну вредност лексеме која је у поменутим речницима описана у првом или у неком од првих значења (ако се ради о лексеми са више значења).

и брани прилаз мосту; уопште какав географски објект, топографско подручје и сл. погодно за заштиту и пребацивање трупа на друго место“, *налет* „напад из лета, у лету“, *наоружање*, *напад*, *објавница* „група војника осматрача као истурени део предстраже, страже или војне јединице“, *обухват* „облик маневра којим се непријатељ напада с једног или оба бока и фронтално, обруч, блокада“, *одбрана* „организована акција ради заштите од оружаног напада непријатељске војске“, *одред* „војна јединица са одређеним, често привременим задатком“, *ојачање* „појачање у броју живе силе или у механизацији“, *окружење* „изоловање дела непријатељских трупа од позадине и суседних трупа“, *осмањрање*, *осмањрачница*, *оштор* „борба оружане акције против непријатеља, одбрана“, *пешадија*, *пламенобацач*, *побочница* „део војске у покрету, на маршу, који се истура ради заштите бока, односно бокова маршевске колоне“, *подилажење* „организовани покрет према непријатељу оперативних и тактичких јединица и поморских снага“, *преданак* „временски ограничен одмор између маршева, обично 24–36 сати после 3–4 дана тзв. обичног или 2 дана тзв. усиљеног марша“, *подморница* „врста ратног брода који плива под воденом и над воденом (најчешће морском) површином“, *предстража* „стража која је распоређена испред главнине војске са задатком да је обезбеди од изненадног непријатељског напада; место где је таква стража распоређена“, *пук* „самостална војна јединица, већа од батаљона, која улази у састав бригаде или дивизије“, *разарач* „врста брзог ратног брода наоружаног торпедима, који првенствено служи за заштиту ратних и трговачких бродова“, *рајшиште*, *раководство* „вештина вођења рата“, *стража*, *пловача* „мањи ратни брод (до 2000 тона) намењен првенствено за уништавање обалских објеката и за артиљеријску подршку трупам на копну“, *чеја* „основна војна јединица која улази у састав батаљона“ итд.

– термини страног порекла и они изведени од стране основе: *артиљерија*, *база* „место које служи као ослонац, упориште са кога се врше операције“, *бараж* 1. „препрека“, 2. „запречна ватра, обично топовска“, *барикада* „заклон, грудобран; бедем“, *биваковање* „борављење војске ван насељених места под шаторима или у заклонима израђеним на брзу руку“, *блокирање* „изоловање непријатељских делова који ометају продирање у току напада“, *бомба*, *бомбардовање*, *бункер*, *дегазација* „уклањање бојних отрова“, *десант* „пребацивање трупа на непријатељско земљиште воденим или ваздушним путем“, *дефанзива*, *диверзија*, *дивизија*, *евакуација*, *еволуционирање* „развој, прелазак трупа из једног поретка у други, најчешће из маршевског или зборног у борбени“, *ескадрила* „нижа формација ратне авијације за извршење мањих тактичких задатака“, *ескорта* „оружана пратња ради заштите, надзора или из почасти“, *ешелон*, *изоловање* „цепање

и одвајање на групе делова непријатељског фронта, да би се потом поједине од њих разбиле и уништиле“, *инжињерија* „род војске који извршава задатке радног и техничког карактера“, *кајонир* „утврђени казаматирани објект намењен првенствено за одбрану тврђавског рова и међупростора између мањих утврђења, форова“ (уп. Вој. р.; РСАНУ), *конвој*, *конџаминација* „тровање људи или загађење (хране, предмета, околине) услед радиоактивног зрачења“, *корџус* „већа војна формација састављена од више дивизија или бригада“, *маневар* „тактички или стратешки покрет, поступак којим се оружане снаге и средства у рату доводе у најповољнију ситуацију за постизање одређеног циља“, *мина*, *монитор* „оклопни ратни брод“, *офанзива*, *партизан* 1. „војник који води борбу у залеђу, позадини непријатеља“, 2. „војник нередовне, герилске војске“, *парола* „одред или неколико војника, стражара и сл. који извиђају“, *пловун* „пуцањ у исто време из више пушака или топова“, *прегруписавање* „поновно, другачије груписање снага у борби“, *шенк*, *шорџедо* „подводно оружје за разарање бродова“, *шраншеја* „борбени ров који се добија повезивањем стрелачких ровова и који служи за осматрање, ватрено дејство, заштиту од непријатељске ватре, за прикривени саобраћај и сл.“, *шруја*, *флота*, *флотила* „одред мањих ратних бродова који плове уз обалу мора, река или језера“, *фронт*, *хаубица* „врста тешког топа“, *шшаб* итд.

Већини издвојених речи заједничко је то што им је основна мотивација настанка била номинација језички спецификованог појма из војне области, па смо их стога означили **терминима за специјалну номинацију појмова у примарном лексичком значењу**. Они се у смислу мотивације образовања разликују од далеко бројнијих термина за номинацију језички спецификованих појмова узетих од речи којима се у примарном лексичком значењу изражава језички неспецификован појам: уп. нпр. термине од постојећих речи, тј. терминолошка значења према примарним, нетерминолошким значењима: *обилазак* „један од облика маневра у нападу“ (уп. Вој. р.) према примарном, појмовно неутралном значењу речи *обилазак* „кретање, пролажење, простирање око, поред или иза нечега, заобилажење, заобилазак“ (РСАНУ); *одељење* „мања организациона јединица у војсци; мања војна јединица са специфичним задатком“ (уп. Вој. р.; РСАНУ) према примарном значењу „преграђени део унутрашњости зграде, куће, стана или неког другог простора, просторија“ (РСАНУ); *оруђе* „убојно оружје јачег дејства (артиљеријско ~, минобацачко ~)“ према примарном значењу „предмет подешен за вршење неког рада, направа, алатка, средство за производњу“ (уп. РМС); *позадина* „подручје које је иза, позади борбене линије“ (уп. Вој. р.; РМС) према примарном, терминолошки неутралном значењу „задњи део чега, оно што се налази позади“ (РМС); *положај*

„место и распоред војске у рату, бојна линија, фронт“ (уп. Вој. р.; РМС) према „место на којем нешто лежи, налази се с обзиром на нешто друго, смештај у простору“ (РМС) итд.

Такође, термини за специјалну номинацију појмова у примарном лексичком значењу разликују се и од оних термина који се употребљавају у војној науци, али су примарно мотивисани појмовима из других струка или наука. Међу њима је највише термина из технике: уп. нпр. термин *навиђаџија* „вештина управљања пловним објектима (одређивање позиције, правца кретања и др.); наука о тој вештини“ (уп. Вој. р.; РСАНУ) или у области ваздухопловства „вештина и начин управљања кретањем авиона и других летелица; наука о тој вештини“ (уп. РСАНУ), који се такође користи у војној терминологији са одређеном мером спецификације појма: „мере које се предузимају у ваздухопловству како би авиони упућени на борбене задатке безбедно и успешно обавили, извршили наређење“ (уп. Вој. р.) или примарно значење лексеме *елевација* „дизање, уздизање; висина“ (РСАНУ) према војном терминолошком значењу „угао до којег се подиже топовска цев“ (РСАНУ) итд.

Посебну групу термина чине глаголске именице на *-ње*, које су у Вој. р. издвојене у виду самосталних одредница: *биваковање*, *блокирање*, *ђоњење*, *зайречавање*, *изоловање*, *извиђање*, *обавештавање*, *осмајрање*, *јовлачење*, *јодилажење*, *јоседање*, *рашчишћавање* итд. Без обзира на именичку категорију у коју је конвертован садржај основних речи, оне у своме садржају задржавају значење радње која се природно исказује глаголима: *биваковаџи*, *блокираџи*, *ђонџи*, *зайречаваџи*, *изоловаџи*, *извиђаџи*, *обавештаваџи*, *осмајраџи*, *јовлачиџи* се (са бојишта, фронта), *јодилазиџи*, *јоседаџи*, *рашчишћаваџи* (терен) итд.

Мноштво глаголских именица у речнику указује на замах номинализације у језику војног професионалног стила. Номинализовани глаголи у савременој војној терминологији улазе у састав бројних вишечланих термина, па се и ова чињеница може узети као додатни разлог што су аутору речника биле ближе девербативне именице него глаголи. Запазили смо да се у савременим војним текстовима номинализација толико раширила да је обухватила и глаголске именице на *-ње* од глагола свршеног вида: нпр. *зайровање* (*зайроваџи*) – Контаминација [је] радиоактивно затровање (људи, оружја, опреме, месних предмета итд.) (Вој. р., под контаминација).

Раширености појаве поименичења глагола доприносе и друге именице са глаголском мотивационом базом: *напад* (: нападати) „организована акција на непријатељску војску“, *обухвај* (: обухватати)

„облик маневра којим се непријатељ напада с једног или оба бока и фронтално, обруч, блокада“, *одбрана* (: одбранити (се)) „организована акција ради заштите од оружаног напада непријатељске војске“, *ћродор* (: продрети) „силом извршен пробој непријатељских редова“, *удар* (: ударити) „војни напад, јуриш“ итд.

Радња изражена именицом означава се и терминима страног порекла, међу којима су најбројнији на *-ација*: *дегазација* „уклањање бојних отрова са загађених места; неутралисање бојних отрова“, *дезорганизација* „уношење пометње у непријатељским редовима помоћу авијације, артиљерије, брзих јединица, убачених снага и сл.“, *евакуација* „повлачење војске и народа на сигурније, безбедније место“, *конџаминација* „загађење радиоактивним зрачењем“, *навигација* „скуп мера предузетих у ваздухопловству како би се осигурало безбедно и сврсисходно испуњење борбеног задатка пилота“, *ојерација* „планирана акција (напад, битка) у циљу извршења одређеног борбеног задатка“, али и други термини, као што су: *десант* „пребацавање трупа на непријатељско земљиште воденим или ваздушним путем, искрцавање“, *дефанзива* „вођење одбрамбених акција, одбрана од оружаног напада; став одбране, пасивност у борби“, *диверзија* „самостална војна операција која се врши одвојено од центра бојишта да би се одвукле непријатељске снаге и одвратила њихова пажња са главног бојишта“, *маневар* „тактички или стратешки покрет, поступак којим се оружане снаге и средства у рату доводе у најповољнију ситуацију за постизање одређеног циља“, *обилазак* „један од облика маневра у нападу“, *офанзива* „напад, навала већих војних јединица ради постизања стратегијских циљева, наступање, напредовање“ итд.

Поједини термини у категорији глаголских именица накнадно добијају предметно именичко значење: нпр. именица *окужење* поред значења стања „стање, положај онога који је опкољен, окружен непријатељским трупима“ – Наша војска се не налази у окужењу (РСЈ), може реализовати и предметно значење „обруч, круг који опкољава противничке трупе или положај“ – Морамо се пробити кроз окужење непријатеља (РСЈ); затим, именица *одбрана* поред значења радње „организована акција ради заштите од оружаног напада непријатељске војске“, реализује и предметно значење „организоване, опремљене, наоружане војне формације спремне за сузбијање, неутралисање напада непријатељске оружане силе“ итд.

Многи од горе издвојених термина означавају и појмове из других професионалних домена. Нека од значења термина су примарно припадала војном терминолошком систему, али захваљујући развоју

науке и њеној интернационализацији постала су део термилошких система других наука (монитор, радар) или су војни термини настајали проширивањем значења (терминологизацијом) постојећих термина других области: тако, на пример, термин *корџус*, поред војног термилошког значења, означава појмове у више стручних области: нпр. у савременој лингвистици термином *корџус* се означавају следећи лингвистички појмови: „скуп текста писаног или говорног језика“ или „електронски уређен текст од више милиона речи из различитих извора који треба да омогући поуздану лингвистичку анализу“, док се новија лингвистичка методологија која се залаже за исправну квантитативну проверу језичких теорија и резултата лингвистичких истраживања назива *корџусна лингвистика* (в. Добрић 2009: 47).

На другој страни, развој војне професије подстицао је прогресију нових речи-термина, односно терминологизацију у семантици постојећих термина из одређених појмовних области. Тако су на основу постојећих термина конкретизацијом новог, оделитог значења настајали вишечлани термини, чија је основна функција сужење значења основног појма односно уношење нове термилошке компоненте у садржај основног термина. То се најчешће постиже синтагмама *придев + именица*, у којима придев уноси нов квалитет у садржај појма исказаним именицом: *ајџомска бомба*, *брдска артиљерија*, *брза јединица*, *дивизијска база*, *дубинска бомба*, *ещелонирани удар*, *лако наоружање*, *минско поље*, *мртва сјража* итд.

2.2. Придевска номинација термина (придеви у саставу вишечланих термина)

Улога придева у означавању специјалних појмова ограничена је на употребу у придевско-именичким термилошким синтагмама. Према томе, примарна улога придева у номинацији термина огледа се у детерминацији садржаја основног појма чији је садржај исказан именицом. На тај начин придев заједно са именицом или именичком синтагмом у функцији термина образује вишечлане термилошке јединице.

Вишечлани термини чине знатан корпус термилошких јединица у војној терминологији. У прегледаним војним речницима (Вој. р.; Вој. р. е-с; Вој. р. н-с; Вој. р. р-с; Вој. р. ф-с) вишечлани термини готово да иду уз сваку једночлану термилошку јединицу коју ближе одређују, па ни приближно није могуће утврдити у којој мери су вишечлани термини заступљени у односу на једночлане термине. У *Вој. р.* највећи број термилошких одредница чине управо вишечлане термилошке јединице.

Придеви у саставу вишечланих термина разликују се у погледу припадности општем или специјалном лексикону српског језика, мотивисаности придевске речи у случајевима придева изведених од речи других врста, затим у погледу порекла (домаћа или страна реч), односу према другим компонентама вишечланих термина итд. На основу природе придева у саставу вишечланих термина уочава се неколико типова синтагми са придевом као носиоцем детерминативног значења.

У једну групу терминолошких састава са компонентама придев + именица улазе придеви са примарно терминолошким значењем. Ови придеви могу бити изведени од именица страног порекла, као и од домаћих именичких или глаголских основа: *артиљеријска* авијација, *бојеви* метак, *бригадна* база, *десантна* операција, *дефанзивна* операција, *дивизијска* артиљерија, *инжињеријска* јединица, *инжендантска* служба, *контиминирани* рејон, *корпусна* артиљерија, *корпусна* база, *маршевски* поредак, *минске* препреке (у мн.), *иригационска* артиљерија, *иригационска* мина, *иригационска* одбрана, *ракетно* зрно, *хаубички* ров, *бојни* отров, *борбени* извештај, *вајирени* положај, *извиђачка* патрола, *јуришни* одред, *јуришни* положај, *коњичка* дивизија, *командно* место, *одбрамбена* линија, *одбрамбени* појас, *одсушни* марш, *окопна* јединица, *падобранска* пешадија, *ишадијска* ватра, *ишадијски* пук, *ракетно* ваздухопловство, *иригациони* заклон итд. У издвојеним терминолошким синтагмама садржај придева, као садржај детерминативне компоненте синтагме, уноси терминолошку компоненту у садржај именице. У функционално-семантичком смислу именичка компонента синтагме такође може бити носилац терминолошког значења: *пољска артиљерија*, *авионска бомба*, *артиљеријска ватра*, *пешадијска ватра*, *атомска бомба*, *дивизијска артиљерија*, *дубинска бомба*, *коњичка дивизија*, *вежбовни метак*, *нагазна мина*, *падобранска ишадија*, а може бити и терминолошки неутрална: *главни ишан*, *минско поље*, *ратни дневник*, *борбени извештај* итд.

Другу групу синтагми чинили би термини са терминолошки неутралним придевом чија је основна функција сужавање појма исказаног именицом. Тако је, на пример, *полазни* појам исказан именицом: *артиљерија*, *бомба*, *извидница*, *марш*, *наоружање*, *одбрана*, *одред*, *иригола*, *ишадија*, *ишлагај*, *ириг* и др. шири од појма исказаног вишечланим термином са придевом у неутралном, терминолошки необележеном значењу: *блиска извидница*, *бочна* патрола, *бочни* одред, *брзосна* пешадија, *брза* јединица, *брзи* миноловци, *дубинска* бомба, *коса* ватра, *лако* наоружање, *лећна* ватра, *одсудна* одбрана, *ишлагни* положај, *сасрећена* паљба, *ишлагни* фронт, *ударна* резерва, *унакрсна* ватра, *унакрсни* фронт, *усиљени* марш итд.

Поједини придеви који учествују као детерминативне компоненте вишечланих термина имају ограничену лексичку спојивост. То се на првом месту односи на придеве са термилошком компонентом у примарном лексичком значењу (уп. нпр. придеве *бојни*, *борбени*, *инжињеријски*, *интендантски*, *јуришни*, *маршевски*, *рајни*, *сирењачки*), али и на придеве изведене од речи са неутралним значењем, који се употребљавају у војним контекстима: *нагазни* „који дејствује кад се притисне одозго, кад се нагази (обично о минама)“ – Собом је одвео друга Ратка због нагазних мина као стручњака (Дуд. 1, РСАНУ), Згрушали се: пушке, митраљези, бацачи, бомбе, нагазне мине и топови (Ђур. 6, РСАНУ); *сасређени* – у споју *сасређени удар* „једновремено дејство већих јединица авијације по једном циљу или више циљева који у једном рејону чине тактичку целину“ (уп. Вој. р.) или *сасређена ватра* „концентрисано гађање ватреним оружјем или оруђем већег састава војне јединице у одређену мету“ (Зб. вој. т.); *ускупан* „скупан, групни“ – Дивизије Прве армије кренуше ... у укупном поретку (Лаз. М., РМС) итд. Ограничена лексичка спојивост само на војне термине потврђује термилошку компоненту садржаја придева.

У савременој војној терминологији актуелна је тенденција номинализовања термилошког израза и свођење војних појмова на двокомпонентну термилошку структуру. Отуда се глаголи по правилу номинализују најчешће у виду глаголских именица на *-ње*, а у тежњи да се вишечлани термини по сваку цену уклопе у продуктиван двокомпонентни модел придев + именица, функцију атрибута заузимају речи од попридевљених глаголских облика, пре свих од глаголског прилога садашњег, на основу којих се образују облици за мушки, женски и средњи род: *бришући* лет (уп. Вој. р.; Вој. енци. 2), *зонећи* одред (Вој. р.), *заваравајуће* оруђе (Вој. р.), *задржавајућа* одбрана (Вој. р.), *очекујући* положај (Вој. р.), *иливајући* док (Вој. р.), *ипраћећа* артиљерија (Вој. р.), *решавајућа* битка (Вој. енци. 2, под Чешме), *скривајућа* ватрена тачка (Вој. р.), *сипражареће* одељење (КЕП, 209) итд. Такође су активни и придеви од глаголског придева трпног, међу којима се одређен број појављује само у војним контекстима (*сасређена* ватра, *ускупни* поредак). Има и других, мање обичних придева од речи других врста: нпр. *сусрећан* у *сусрећна борба* „судар непријатељских снага које су се кретале једна према другој у сусрет“ (уп. Вој. р.).

Секундарно придеви могу самостално именовати појам уколико се употребе у именичкој служби. Мали је број таквих придева у савременој војној терминологији: *главнокомандујући* „главни командант, заповедник“, *војарни* „војник одређен да стражари над положеним наоружањем војника; војник који по утврђеном распореду

по сменама без личног наоружања чува, надзире објекат који му је поверен“, *дежурни* „војник одређен на дежурство“, *надређени* „војник старији по чину, старешина“, *попчињени* „војник подређен у служби вишим по чину“ и сл.

2.3. Глаголска номинација термина

Глаголима се такође означавају релевантни специјални појмови из области војне струке. У глаголима се, изгледа, јасније него код других врста речи (именица и придева) одражава специфичност војног професионалног стила, односно специфичност употребе војног језика. Неке од ових особина већ смо раније споменули: номинализација глагола, тј. претварање речи из глаголске у именичку категорију, при чему се као најтипичнији вид претварања истиче творба именица са суфиксом *-ње*, затим улога глагола у функцији перифрастичног или декомпонованог предиката: *вршиши службу* ум. служити, *(из)вршиши гађање* ум. гађати, *дајши команду* ум. командовати, *сјавиши у дужности* ум. задужити итд. Ове особине нису особеност само војног професионалног стила, већ су широко заступљене и у другим областима специјалне употребе језика.

Глаголи у функцији војних термина разликују се по природи значења, самосталности употребе и могућности лексичке спојивости са другим речима, лексичкој структури, пореклу (домаћа или страна реч) и сл. Узимајући у обзир поменуте особености, глаголе у терминолошкој служби начелно можемо класификовати у оквиру следећих група.

2.3.1. Термини глаголске номинације са примарно војним терминолошким значењем

Глаголи ове групе примарно означавају појам из војне области, а семантички садржај глагола представља довољно обележје да се глагол препозна као војни термин и без спојивости са другим речима, тј. глаголске допуне. Реч је о глаголима који примарно означавају спецификоване појмове из области војске. У секундарној номинацији могу се употребити у другом, појмовно неутралном значењу. Такви су следећи глаголи: *биваковати* „бити, боравити у биваку, логоровати у пољу (под шаторима или без њих)“. – По церској падини ... биваковале су аустриске трупе (Јанк. Р. 1, РСАНУ), Спроводно одељење бивакује испред или са стране транспорта где буде zgodније (ПРС, 501); *блиндираши* „заштитити, заштићавати челичним оклопом; земљаним радовима, конструкцијама од дрвета и др.“. – [Врло јака артиљерија] би била у стању да ... поруши израђена утврђења, у чијим блиндираним постројима Турци имађаху врло добар заклон (Лаз. М. 3, РСАНУ);

бомбардоваџи „(из)вршити напад (на некога или нешто) артиљеријским зрнима, авионским бомбама или сличним пројектилима“ (уп. Вој. р., под бомбардовање); *џарнизонираџи* 1. „боравити као посада, као гарнизон; бити смештен као посада, гарнизон“. – Истог дана изврши 5. дивизија напад на Лећицу, где је такође један пешачки пук гарнизонирао (Ратн. 9, РСАНУ), 2. „сместити, смештати као посаду гарнизон распоредити, распоређивати у гарнизоне“. – И војска која је била гарнизонирана по селима ... крену и она у планине (Ћод. Д. 1, РСАНУ); *дебушоваџи* „изаћи, излазити, извући се, извлачити се са стешњеног, незгодног положаја“. – Од заклона, из којих непријатељ може изненада дебушовати, треба се довољно удаљавати (ПРС, 330), Управо, први ешалон Дринске дивизије ... почео је тада дебушовати из Прилепа битољским друмом (Лаз. М. 3, РСАНУ); *дезертираџи* „самовољно побећи, бежати из војске, са положаја, фронта и сл.“. – Сматрају се народним непријатељима и они који разарају ... војску или дезертирају (Пиј. М. 2, РСАНУ); *егзерцираџи(се)* 1. „обучавати у војним вештинама, вежбати“. – То је сад мој солдат, а ја сам капетан, па га егзерцирам (Петр. В. 1, РСАНУ), 2. „вршити војне вежбе, учити се војним вештинама, увежбавати се“. – У позадини егзерцира читава земља (Давичо 1, РСАНУ), Да би и другим људма омилио егзерцир, [мој отац] скине официрски мундир, па стане у ред и егзерцира се као прост фрајкорац (Ненадовић, 51); *изолучиџи* „(цев ватреног оружја) урезати канале у облику завојнице с унутрашње стране цеви ватренога оружја (да би се зрно у лету окретало око своје уздужне осе)“ – С топовима чије су цеви биле изолучене из прошлих ратова и оним задобивеним од непријатеља ... он је, потом, поново наставио да бди на крвавим рекама (Вас. Д. 1, РСАНУ); *маршираџи* „кретати се организовано, у одређеном поретку и ритму, укорак, обично ради извршења неког борбеног или уопште војног задатка“. – Војска није била спремна да маршира (Јов. Ј. 1, РСАНУ); *минираџи* 1. „поставити, постављати мине по нечему“. – При јучерањем повлачењу трупа порушени су сви објекти, који су били минирани (Павл. Ж. 2, РСАНУ); 2. „разорити, разарати минама, дићи, дизати у ваздух минама“. – Сад они минирају пруге и друмове (Поп. Ј. 4, РСАНУ); *џосџројаваџи* и *џосџројиџи* „постављати и поставити у строј, размештати и разместити у редове“. – Војници под командом свога старешине одлазе на збориште, где се постројавају (ПРС, 479); *џреџруи(се)* „поново, другачије груписати (војску), груписати се (о војсци), распоредити у поједине групе (војску), распоредити се у поједине групе (о војсци)“ (уп. Вој. р., под прегруписавање); *раџоваџи* „водити рат, бити у рату“; *рекоџносцираџи* „извидети, извиђати, осмотрити, осматрати“ (Јакш. Ђ., РМС); *сџројиџи* „постављати војнике у строј, постројавати“. – Ако є войника числомџ манџ одџ 9, то строити

осморицу и манџ до 3 у две врсте, а три и два војника у једну (ППС 1854/I, 2), Вод се строји у две врсте по величини с десна у лево (КЕП, 151), Ујутро нас строје, прозивају, једне трпајући у камионе и одводећи некуда, а друге остављајући (Ћон. Ј., РМС); *џемџирајџи* „удесити, удешавати, наместити, намештати упаљач тако да изазове експлозију (бомбе, гранате) у одређено време, односно на жељеној тачки путање“ (уп. Вој. енци. 10, под подилажење) и др.

Глаголи којима смо илустровали овај тип термиолошке номинације немају развијену полисемију, па као такви највише одговарају типичној дефиницији термина као једнозначних језичких знакова. Њихов настанак, значење и мотивација примарно су везани за војни термиолошки систем у најужем смислу. Секундарна значења ових глагола јасно се диференцирају од значења војног термина. У неким случајевима појављује се семантичко варирање основног значења у погледу стила: уп. *бомбардовајџи* „обасипати, обасути поклонима, речима или чим другим што се упућује, намењује или даје“ (уп. РСАНУ), *зарайџијџи* „не моћи се сложити са нечим, заузети опречан став; доћи у сукоб, завадити се (с неким, нечим)“ (уп. РСАНУ) и сл.

2.3.2. Термини лексичко-семантичког образовања од глагола општеупотребне лексике

Глаголи у функцији номинације специјалних појмова чије је термиолошко значење настало лексичко-семантичком надградњом општеупотребних речи представљају релевантан термиолошки корпус не само у војној него у стручној терминологији уопште. Реч је о глаголима који у примарном значењу означавају језички неутралне, неспецификоване појмове, док се језичка спецификација одређене термиолошке области реализује у процесу проширивања значења, тј. успостављања новог денотата. У ову групу термина са глаголском номинацијом спадају глаголи полисемантичке структуре, који се најчешће појављују у обе видске варијанте: *зайоведајџи* / *зайоведијџи* „наређивати и наредити у виду команде, издавати и издати команду“. – Стрелци морају одма извршавати заповеђену радњу (Мин. в. 5, РСАНУ); *одсџујџи* / *одсџујџијџи* „повлачити се / повући се с неке територије, напуштати / напустити положај, узмицати / узмаћи“ (уп. Вој. р., под одступање; РСАНУ); *ојкољавајџи* / *ојколијџи* „окруживати / окружити непријатеља ради онемогућавања покрета, повлачења, затварати / затворити круг, обруч око непријатељских положаја“ (уп. РСАНУ); *осиџурајџи* „учинити чврстим, сигурним, заштитити“. – [Трећа армија] оставила је Дринску дивизију ... да јој осигура позадину (Лаз. М., РМС), *џовлачијџи се* / *џовући се* „одступати / одступити, узмицати /

узмакнути“ (уп. Вој. р., под повлачење; РМС), *уклињавајџи се / уклинијџи се* „правити / направити клин, пробој, продирати / продрети, пробијати се / пробити се у борби у противнички фронт“. – Упорном одбраном у садејству са суседима ... спречити ... уклињавање [непријатеља] ... и створити услове за извођење противнапада и одбацивање непријатеља (Зб. в. т.) (уп. Вој. р., под уклињавање; Вој. р. р-с.), Непријатељ је поново кренуо у напад и уклинио се до саме Раковице (Дед. В., РМС); *рашчишћавајџи* (терен) „проналазити и уклањати непријатељске препреке како би се властитим трупима обезбедила слобода дејства“ (уп. Вој. р., под рашчишћавање) итд.

2.3.3. Термини од глагола општег фонда чије основно значење има и додатну термиолошку компоненту

У ову групу термина са глаголском номинацијом спадају глаголи који у својим основним значењима припадају општекњижевној, неутралној лексици српског језика, док у професионално маркираним контекстима ове речи функционишу и као стручни војни термини. При томе, обе семантичке реализације, неутрална и језички маркирана, задржавају исти, заједнички денотат. И то је једна од особина по којој се глаголи ове групе разликују од глагола општелексихког фонда у термиолошкој функцији посталих терминологизацијом новог значења постојећих речи. Навешћемо неколико глагола ове групе: *боријџи се* „водити, бити (бој, битку)“; *бранијџи (се)* „заштићивати (некога, нешто) од напада, чувати (се) од напада“; *џађајџи* „бацати, бацити нешто на неки циљ; пуцати у мету или у какав други циљ; нишанити“; *исјалијџи* или *исјаљивајџи* „ставити или стављати у дејство, активирати ватрено оружје, барутно пуњење, избацити или избацити, опалити или палити; избацити или избацити метак, хитац и сл. из таквог оружја, лансирати“. – На прсте [се] могло избројати колико је у целом рату топовских метака испаљено (Вас. Д. 3, РСАНУ); *одбранијџи се* „отклонити, одбити напад на државу, војску и сл.“

Дакле, глаголи типа *боријџи се*, *(од)бранијџи се*, *џађајџи*, *исјалијџи* и *исјаљивајџи* спадају у општекњижевни, неутрални слој српске лексике, с једне стране, док, с друге стране, у одговарајућем стручном контексту ови глаголи са истим примарним значењима функционишу као стандардни војни термини.

2.3.4. Термини од широкозначних глагола чије једно од значења припада војној терминологији

Глаголи ове групе означавају различите појмове међу којима се, у погледу примарности значења, не може успоставити хијерархијски поредак какав постоји код глагола код којих се примарно значење појма диференцира од секундарних значења насталих на основу сличности обележја са полазним појмом. Значења широкозначних глагола реализују се помоћу лексичке спојивости са адекватним речима са којима се ови глаголи везују: уп. значења глагола *насићујайти* и њихову употребу у следећим контекстима: „кретати се, ићи напред потискујући противника и заузимајући земљиште, напредовати; кретати се према противничким положајима“: Срби су наступали у бојном поретку до на поље Ветерник иза Приштине. Ту се приберу и опет нападну на Турке (Мишков. 1, РСАНУ), Ми ни на кога полазити ни наступати нећемо, а који би на нас пошао да се од онога бранимо (Гавр. М. 1, 34, РСАНУ), (Вој. р.); „појављивати се пред публиком ради глуме, игре, певања, свирања, такмичења, држања говора итд.“: Ту ће вјежбати и наступати дилетантске групе (Прегл. 1948, РСАНУ), Јелка наступа за три дана, прекосутра ће пробати с оркестром (Давичо 3, РСАНУ) итд. Навешћемо и друге широкозначне глаголе чије једно од значења припада војној терминологији: *дејсћивовајти* „узимати учешћа у борби, борити се“, поред других значења „производити неки учинак, имати утицај, деловати“, „пословати; функционисати“ итд. (уп. Вој. р.; РСАНУ), *извиђајти* „посматрањем, проверавањем или ухођењем прикупљати податке о снази или покрету непријатељских јединица“, поред значења „прегледати, разматрати; проверавати, утврђивати“ (уп. Вој. р., под извиђање; РСАНУ); *иодилазјити* „кретати се у сусрет непријатељу (о јединицама)“ (уп. Вој. енци. VII, под подилажење) поред значења „долазити близу, ближити се“, „обузимати, спопадати“ (страх, јежа и сл.) итд.

Овима су блиски глаголи који, поред војног, припадају и другим термилошким системима код којих је значење војног термина једно од примарних значења вишезначне лексеме: *активирајти* „превести, преводити у активну војну службу“ (уп. РСАНУ), „ступити, ступати у активну службу“ (РМС); *алармирајти* „знаком за узбуну ставити, стављати у припремно стање“ (РМС); *ангажовајти* „увести, уводити у борбу“, *демонстрирајти* „изводити демонстрацију, тј. предузимати мере (покрети трупа, лажни напади и др.) које се изводе у сврху заваривања, оперативног маскирања“ (РСАНУ); глагол *демонтирајти*, поред значења војног термина „онеспособити, онеспособљавати, уништити, уништавати, (у)чинити неспособним за дејство (неко оружје)“, у обла-

сти технике означава следећу радњу: „расклопити, расклапати; скинути, скидати одвртањем, ослобађањем од подлоге или одвајањем од целине“; *деморалисати* „изазвати опадање, слабљење борбености у рату“ (уп. РМС); *маскирати* „покри(ва)ти маском, заклонити, заклањати од погледа непријатеља војску, војне објекте, технику и сл.“ (уп. Вој. р., под маскирање; РСАНУ). Глаголом *неујтралисати* поред значења војне радње „онемогућити, онемогућавати, онеспособити, онеспособљавати акцију непријатеља“, у области хемијских наука означава се следећа радња: „додавањем киселине бази или базе киселини (у)чинити да дође до губљења киселости (код киселина), односно базичности (код база)“; глаголом *ојерисати* поред значења војне радње „изводити војне операције, борбене задатке на терену“, означава се и медицински појам „сећи, резати, одстранити, одстрањивати хируршким путем; (из)вршити хируршку операцију“ и сл. Код ових глагола не може се говорити о лексичко-семантичком образовању термилолошких значења јер се ради о речима страног порекла, односно о преузимању не само лексичке него и семантичке структуре страних речи. Термилолошко значење глагола могло је и накнадно бити усвојено у наш језик, онда када је реч страног порекла већ прихваћена у домаћи лексички систем. Често није лако ни утврдити примарну област науке или струке из које је термин преузет. Због тога се може рећи да се у овом случају ради о процесу транстерминологизације, који подразумева номинацију појма помоћу термина позајмљеног из друге, сродне или несродне струке (в. Суперанска и др. 2007: 203).

2.3.5. Глаголи у термилолошким синтагмама

Глаголи у термилолошким синтагмама имају своје одређено значење које се допуњава садржајем именичких речи. У синтаксичком смислу те именице представљају допуне глагола. У војном термилолошком систему глаголи са допунама означавају одређене појмове из области војске, па се у термилолошком смислу ове речи издвајају као засебне термилолошке јединице, а у термилолошком речнику наводе као термилолошке одреднице. Аналогно одређењу фразеологизама, термилолошке синтагме, као вишечлане лексичке јединице, можемо груписати према садржају појма који означавају у односу на садржај делова или компонената од којих су састављене.

Тако би једну групу термина чиниле синтагме чије се значење парцијално разабире у компонентама од којих су састављене. Обично се једна од компонената и сама препознаје као термин, док је друга лексички неутрална: нпр. *објавити раи* „званично обавестити противничку, непријатељску страну (државу, народ и др.) о својој одлуци да

против ње отпочиње рат“ (РСАНУ); *йодилазиѣи нейријаѣѣљу* „кретати се ка бојишту изван сфера вероватног дејства непријатеља“ (уп. Вој. р., под подилажење) и сл. При томе, значење једне од компонената може бити добијено језичком метафором или метонимијом: нпр. *одсеѣи од-сѣуѣиѣицу* „онемогућити, спречити одступање, повлачење“ (РСАНУ); *оѣворѣиѣи ваѣѣру* „почети пуцати, запуцати“ (уп. Вој. р.), *сасредѣиѣи ва-ѣѣру* „усредсредити, усмерити, сконцентрисати паљбу ка једној тачки“ (Вој. р. ф-с.), *уѣравѣаѣиѣи ваѣѣром* „давати правац гађања, одређивати мету, руководити гађањем“ (Васић Д., 45) и сл.

Другу групу чиниле би вишечлане јединице код којих постоји узајамна зависност међу компонентама које их чине, тј. ниједна од појединачно употребљених компонената не функционише као самосталан војни термин: *форсираѣиѣи реку* „нападати у условима кад нападач под браничевом ватром мора да пређе реку и овлада простором потребним ради преласка главнине и њеног увођења у борбу на супротној обали“ (уп. Вој. р., под форсирање); *чисѣиѣиѣи ѣѣерен* „заузимати заостале делове непријатељског положаја од заосталих браничевих бораца“ (Зб. в. т.) итд.

У посебну групу ишао би вишечлани термин у којем се радња означена глаголом квалитативно одређује именичком речју у функцији одредбе: *разви(ја)ѣиѣи се у сѣрелце* „заузети, заузимају нарочити положај у борбеној линији“ (уп. РМС, под стрелац изр.).

Као компоненте вишечланих термина јављају се и поприведљени глаголски облици код којих је глаголска мотивација још увек прозирна не само у формалној него и у семантичкој структури. Глаголска семантика се исказује одговарајућим поприведљеним облицима, којима се одређује квалитет основног појма исказаног именицом (*усѣѣени марѣѣи, задржавајуѣа одбрана* и сл.). Овакву придевску службу глаголских облика у термилошким синтагмама војне терминологије чине глаголи у облику трпног придева и глаголи у облику прилога садашњег.

Међу термилошким синтагмама са глаголима у облику трпног придева издвајамо следеће синтагме и њихова значења:

брисани ѣѣросѣѣор „простор у правцу гађања у коме се путања зрна не издиже изнад циља“ (РСЈ); *ѣѣњени ѣѣочкови* „део гусеничних точкова тенка“ (Вој. енци. 10, под тенк); *здружене снаѣѣе* (јединице, одреди и сл.). – [Одсеци] ... се поселају здруженим одредима ... пешадије (ПРС, 400); *насѣуѣиѣи ѣѣравац* (ПРС, 436); *одсечене снаѣѣе* (у мн.) „делови јединица које непријатељ у борби, при одбрани или одступању, одсече, одвоји од главних снага“ (Вој. р.); *одсѣуѣиѣи марѣѣи* „повлачење војне јединице на одређено место одакле ће у повољнијим условима извршити

постављени задатак“ (Вој. р.); *одсџуиџи љравац* (ПРС, 436); *оружана сила* „војне јединице, војска“ (Зб. в. т.); *осџављене снаге* (мн.) „јединице које су на основу договореног плана остале са одређеним задатком на територији коју је главнина напустила, односно са које се повукла“ (уп. Вој. р.); *убачене снаге* (у мн.) „делови војске које се са одређеним задатком убацују у рејон непријатељског борбеног поретка или у његову позадину“ (Вој. р.); *уговорени сигнаџи* (у мн.) „нарочити сигнали које је команда издала нижим јединицама у циљу командовања, садејства и обавештавања“ (Вој. р.); *укојано склониџије* „врста објекта ископаног у земљи и обложеног дрвеним гредама који служи за заштиту живе силе и борбених средстава од дејства непријатељске ватре, бојних отрова, атомског и сл. оружја“ (Вој. р.); *усиљени марџи* „убрзани, форсирани марџи“ (Вој. р.; РСАНУ) итд.

Глаголи у облику трпног придева у саставу вишечланих термина означавају одређену радњу попривдељивањем глаголских речи. У овој служби трпни глаголски придев има све особине придева, а његова примарна улога као елемента у творби терминолошких јединица је сужавање значења друге конститутивне јединице. Друга конститутивна јединица је именица у терминолошком значењу: уп. нпр. *снага* „војне јединице, оружани одреди, војна сила, војска“ (РСАНУ); *марџи* „организовано кретање војних јединица у одређеном поретку и ритму, обично ради извршења неког војног задатка“ (уп. Вој. р.; РСАНУ); *склониџије* „место где се може склонити, заштитити од непријатељског напада“ (уп. Вој. р.; РСАНУ) итд.

У војној терминологији, односно у текстовима војног професионалног стила видљива је употреба глаголског прилога садашњег с придевском функцијом у случајевима који нису уобичајени у савременом књижевном језику. У овој служби глаголски прилог садашњи, који означава стално стање, добија све карактеристике придева (облик и промену придева), удаљујући се тиме од глаголских речи (осим што чувају њихово значење као лексема). Навешћемо следеће примере глагола употребљених у гл. прилогу садашњем у терминолошким синтагмама:

бриџући леџи борбене авијаџије (Вој. р.), *водећи диск* (Вој. р. р-с.), *водећа чахура* (део пиштоља) (Зб. в. т.), *зонећи одреди* (Вој. р.), *заваравајућа оруђа* (у мн.) „топови, минобаци тенкови или целе јединице (водови, батерије) које у борби, планским мењањем положаја и ватром, заваривају непријатеља у погледу груписања и јачине властите артиљерије“ (Вој. р.), *задржавајућа одбрана* „одбрана којој је циљ да нанесе непријатељу што веће губитке и да му не дозволи продор пре

предвиђеног рока“ (Вој. р.), *леићећа колона* (ПРС, 497), *носећи роиџор* (хеликоптера) (Вој. р. р-с.), *очекујући њоложај* „просторија на коју се доводи покретна група из рејона концентрације“ (Вој. р.), *очекујући рејон* (Зб. в. т.), *иливајући док* „врста пловила за материјално-техничко обезбеђење јединица ратне морнарице“ (Вој. р.), *иловећа дизалица* „врста лучког пловног средства“ (уп. Вој. р.), *ирићећа артиљерија* „артиљеријска јединица придодата стрељачким (пешадијским) и тенковским јединицама“ (уп. Вој. р.), *ирићећи вод*, *иреламајући рукохват* (Пушкомитр., 59); *свеићећа ракеића* (ПРС, 386); *скривајућа ваиџрена итачка* „ватрени објекат уређен испод површине земље и удешен тако да се ватрено оружје подиже над површину земље само у моменту његове употребе“ (уп. Вој. р.) итд.

Употреба глагола у служби придева од глаголског прилога садашњег у номинацији језички спецификованих појмова може се објаснити као надомешћивање улоге некадашњих партиципа, који су некада били жива категорија у књижевном језику, са значајном функцијом у одређивању релевантних појмова у терминологији.

2.3.6. Глаголске именице у функцији номинације термина

Номинализација речи од глаголских основа представља једну од основних особина војне терминологије, као и особину војног професионалног стила на нивоу текста. У овом делу књиге, који обухвата разматрање глаголске категорије речи у војној терминологији, осврнућемо се само на оне глаголске именице код којих постоји директна мотивациона веза са одговарајућим глаголским речима терминима: уп. гоњење : гонити, маскирање : маскирати, осматрање : осматрати итд.

Међу глаголским именицама најчешће су именице на -ње: *заиџречавање* (ватре), *неуиџралисање* (непријатеља), *базирање* (авијације), *биваковање*, *блокирање* (аеродрома), *бомбардовање*, *осиџурање*, *осмаиџрање*, *извлачење* (из борбе), *одржавање* (везе), *иодилажење*, *форсирање* (реке), *изненађење* (непријатеља), *изоловање*, *извеиџијавање*, *извиџање*, *минирање* и др. Свим овим именицама заједничка је глаголска мотивација и значење радње, процесâ који се примарно исказују глаголима. Поједине именице од глагола опште лексике, као што су *креијање* и *иуиџовање*, термилошко значење реализују у поменутој именичкој категорији, па се у војним контекстима избегава глаголски предикат, чијом би употребом ослабила термилошка функција речи. И не само да би ослабила термилошка функција, него би се пуким вербализовањем номиналног исказа (глаголска именица → глагол) изгубила редундантност реченичног садржаја.

Примат именице над глаголом у термиолошкој функцији у поменутим случајевима уочљив је и у томе што се именицом могу конкретизовати појмовне варијанте основног термина помоћу типичних двочланих придевско-именичких конструкција (нпр. *ноћно крейшање*, *усиљено крейшање*, *крейшање у скоковима* и сл.). Предметност радње у одговарајућој синтагми потврђује се објекатском функцијом термина: нпр. извршити *ноћно крейшање* (ПРС, 79). Термини *крейшање* и *јуишовање* стоје у односу хиперонима и хипонима (као основне врсте кретања, ту су још, поред *јуишовања*, *маршевање* и *борбено крейшање* (в. Вој. р.)).

Ево и другог примера. Глаголска именица *извиђање*, настала од глагола *извиђајти* у значењу „посматрањем, проверавањем или ухођењем прикупљати податке о непријатељу“, само у именичкој категорији може генерисати термине сличног појмовног значења као што су *борбено извиђање*, *блиско извиђање* и сл. То значи да се садржај ових термина не може пренети транспоновањем глаголско-именичког, тј. главног члана синтагме у глаголску реч. Оваква особина глаголских именица у термиолошкој функцији често резултира перифрастичним предикатом: *Борбено извиђање ... врше сви родови војске, сваки с обзиром на своје особене борбене циљеве* (ПРС, 166).

Самостално употребљене глаголске именице на *-ње* у служби термина у одговарајућем стручном контексту имају термиолошко значење независно од именичке допуне: *гоњење* „наступање победиоца после успешно завршене борбе коме је крајњи циљ уништавање живе силе и материјалних средстава непријатеља, не дозвољавајући му одвајање, уредно повлачење и организовање одбране на новој линији“ (Вој. р.); *маскирање* „мере које трупе предузимају да би се заклониле од непријатељског погледа са земље и из ваздуха“ (уп. Вој. р.); *осмајрање* „извиђање са нарочитог места (најч. осматрачнице) како би се прикупили подаци о снази и кретању непријатељских јединица“ (уп. Вој. р.) итд.

Од глаголских речи настале су и именице са другим суфиксима, којима се такође означава радња, процес и сл.: *одбрана* (: одбранити (се)) „организована акција ради заштите од оружаног напада непријатељске војске“, *заштитица* (: заштитити (се)) „војна одбрана“, *налет* (: налетети) „напад из лета, у лету“ (уп. Вој. р.) итд. Друге глаголске именице захтевају именичку допуну, тј. термиолошку номинацију успостављају у саставу са допуном: нпр. *развој (борбе)* „заузимање повољног положаја, довођење у погодно стање за борбу, кретање и сл.“ (РМС).

Међу именице од страних основа којима се означавају одређене радње у специјалној, термиолошкој функцији спадају и оне код којих је деривациони однос према глаголу од исте основе индиректног ка-

рактера. На пример, именице типа *дезорганизација*, *демонстрација*, *евакуација*, *концентрација* и сл. доспеле су у српски језик у изворном лику из страних језика. На другој страни, глаголске речи од истих основа: *дезорганизовати*, *демонстрирати*, *евакуисати*, *концентраирати* такође су биле усвојене из страних термилошких система и из исте граматичке категорије – глаголске. Стога сматрамо да је деривациона веза између ових термина у категорији глагола и именица последична, а не директна.

У особине војног језика спадају и оне универзалне карактеристике савременог административног или професионалног стила уопште, међу којима се на прво место истиче појава декомпоновања предиката са глаголом *врши* и одговарајућом глаголском именицом: нпр. *врши напад* у пр. Напад врши читава бригада у леви бок противника (Ђурић Д. 1, РСАНУ).

Терминологизација општеупотребних речи и конструкција одвија се и посредством глагола на основу поређења појмова према сличним обележјима. Тако је, на пример, настао вишечлани термин *би* „налази се у котлу“: Италијанска дивизија „Мурђе“ нашла се у котлу, одрезана са свих страна (Дед. В. 2, РСАНУ); Партизани су, по дефиницији, увек у котлу. – И сад смо, на пример, заокружени (Давичо 1, РСАНУ).

2.4. О њиховој и класификацији вишечланих термина

Под вишечланим термином (термилошка синтагма, вишечлани назив) подразумевамо језички знак састављен од двеју или више лексичких јединица, којим се означава јединствен појам релевантан за одређену струку или науку. У војној терминологији вишечлани термини чине знатан део термилошког корпуса.

На основу грађе којом располажемо, примећујемо да је највећи број вишечланих термина састављен од двају конституената, од којих је један управног, а други детерминативног карактера. Обично је први део синтагме детерминативна, а други део управна реч (у придевско--именичким синтагмама): *ајомска бомба*, *брдска артиљерија*, *вајрени положеј*, *минско поље*, *мишраљеско гнездо* и др., а нису ретке ни синтагме са обрнутим распоредом синтаксичких функција у п р а в н а р е ч + детерминативна реч: *форсирање реке*, *бацач гранаја*, *зона очекивања*, *линија развоја*, *носач авиона* итд.

Вишечлани називи означавају појмове везом постојећих (досадашњих) речи, које могу припадати општеупотребном или терми-

нолошком лексичком комплексу. Такав начин образовања термина не можемо сматрати правом творбом речи јер се њиме не повећава број означаца, него само број значења. Стога овакав начин образовања речи неки дериватолози сврставају у посебан вид творбе, који називају синтаксичко-семантичком творбом (в. Бабић 2002: 53).

Вишечлани термин и термилошка синтагма у домаћој лингвистици се употребљавају као синонимни називи за сложену структуру термина којим се у општем (глобалном) садржају именује контекстуално спецификован појам. Ови сложени термини се попут фразеологизма употребљавају као готове језичке јединице с релативно стабилном синтагматском структуром. Међутим, између фразеологизма (идиома) и термилошких синтагми постоји прилично јасна разлика у погледу устаљености лексичких делова и у погледу прагматичке употребе. С обзиром на значење и функцију коју имају, термини су стабилне јединице, док су фразеологизми само релативно устаљеног лексичког састава. Вишечланим терминима се означавају посебни предмети, који се класификују за различите сврхе, из различитих потреба, а притом су лишени сваке експресије и емоције, док се за фразеологизме то не може рећи (Мршевић-Радовић 1987: 21).

Ово дистинктивно обележје послужило је као критеријум према којем је извршена једна од класификација везаних (устаљених) лексичких спојева на фразеолошке јединице (идиоме) и термилошке синтагме. Међутим, поменуто термилошко разликовање термилошких синтагми од фразеолошких јединица није општеприхваћено, јер неки аутори у фразеолошке јединице убрајају и устаљене неекспресивне јединице, као што су термилошке синтагме. Износећи различита мишљења о појмовном одређењу и класификацији различитих типова устаљених лексичких спојева, Д. Мршевић-Радовић (1987: 22) посебно издваја гледиште Н. Шанског³⁵, који сматра да се термини од осталих фразеологизма разликују само на експресивно-стилском плану, док се по семантичкој сливености унутар језичког знака не разликују од осталих фразеологизма. Д. Мршевић-Радовић (1987: 23) се у својој књизи *Фразеолошке глгоолско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику* опредељује за гледиште према којем термилошке синтагме и фразеологизми припадају различитим типовима устаљених језичких јединица, па термилошке синтагме као језичке номинате не убраја међу фразеолошке јединице, које у језику првенствено имају експресивну функцију. Ми ћемо се у представљању вишечланих термина држати таквог става, што значи да ћемо устаљене лексичке спојеве са термилошком номинацијом именовати тер-

35 Н. М. Шанский, *Лексикография современного русского языка*, Москва, 1972.

мином *вишечлани назив* или *терминолошка синџаџма*, а не термином *фразеологизам*³⁶.

Ипак, у анализи вишечланих терминолошких јединица служићемо се методолошким и терминолошким достигнућима фразеологије, која је у своја теоријска разматрања појам устаљености и вишечланости лексичких јединица поставила у средиште анализе.

Структурно-семантичке особености терминолошких синтагми (вишечланих термина). – Терминолошку синтагму, слично као и фразеолошку јединицу, обједињује то што се јединствено, у овом случају терминолошко, значење остварује сложеним структурним обликом. Када је реч о војним терминолошким синтагмама, оне се у српском језику могу класификовати према структурним и семантичким критеријумима, а најчешће је класификација ових синтагми условљена комбиновањем поменутих двају критеријума.

Према структури, вишечлане термине можемо поделити на двочлане терминолошке синтагме и на терминолошке синтагме са више од два члана, а унутар ових лексичких класа вишечлане термине можемо класификовати и на основу других критеријума, које ћемо представити у даљој анализи. Прво ћемо анализирати двочлане терминолошке синтагме јер су оне најтипичнији представници вишечланих термина у војној терминологији, а уз то и најбројније међу вишечланим терминима.

Двочлане терминолошке синтагме:

- 1) Класификација на основу морфолошких обележја и синтаксичких односа конститутивних јединица синтагме:

а. придевско-именичке терминолошке синтагме: *артиљеријска њодрица* (Вој. енци. 1, под артиљерија; Одбр. 62, 23), *артиљеријска њриџрема* (Вој. р.; Одбр. 72, 13), *аџиомска бомба* (Вој. р.; Вој. енци. 2), *аџиомско оружје* (Вој. р.), *аџиомајска њушка* (Зб. в. т.), *баруџино њуђење* (Пушка, 18), *бесџрзјни џоџ* (Вој. енци. 10, под топ), *бојева џлава* (Вој. р. р-с.; Зб. в. т.), *бојеви меџак* (Вој. енци. 5, под метак), *борбена џоџовосџ* (ПСП, 24), *борбени џоредак* (Вој. р., под рашчлањени ~), *борна кола* (ПРС, 273), *брдска артиљерија* (Вој. р.), *брдски џоџ* (Вој. енци. 2); *бри-сани џросџор* (Наст. гађ., 15), *бриџуџи леџ* „хоризонталан лет авиона на најмањим висинама на којима се још може извршити предузета радња“ (Вој. р.; Вој. енци. 1; Одбр. 72, 64), *бојна линија* (ПРС, 167), *борна кола* (ПРС, 273); *брдски џоџ* (Вој. енци. 2), *ваздуџни десанџ* (Вој. р.), *ваздуџни џросџор* (Зб. в. т.), *ваџрена завеса* (Вој. р. р-с, под огневая), *ваџрено*

36 Више о овој теми у руској лингвистици в. Прохорова 1996: 59.

тактичке јединице), *ијакџички маневар* (Вој. р.), *ијешка артиљерија* (Одбр. 71, 39), *ијешко наоружање* (Зб. в. т.), *ијојовска цев* (Јак., 18), *ијорједни чамац* (Вој. р.), *ијромблонски нишан* (Зб. в. т.), *ијрчећи корак* (КЕП, 99), *ударна ијгла* (Зб. в. т.), *усиљени марш* (Вој. р.), *фронџални рај* (Вој. енци. 3), *хладно оружје* (ПРС, 287), *шайорско крило* (Јак. С., 86) итд.;

б. глаголско-именичке синтагме: *бијџи у џојовосџи* (Зб. в. т.), *ијџи у ноџу заст.* (РСАНУ, изр. под корак), *дајџи вољно* (Јак., 24), *ојворџи вайџру* (Зб. в. т.), *сложџиџи*, *(ио)сџавџиџи џуџке у џирамиду или куџу* „сложити, (по)ставити пушке тако да им цеви чине заједнички врх“ (Зб. в. т.), *развиџи се у сџрелце* (Јак., 101), *сџаџи џод оружје* (Зб. в. т.), *ујравџиџи вайџром* (Зб. в. т.), *форсираџи реку* (Вој. р., уп. форсирање реке) итд.;

в. именичке синтагме са падежним атрибутом: *баџач ѓранџа* (Зб. в. т.), *баџач џламена* (Вој. р.), *ѓруџа армиџа* „виша оперативна јединица која стратегијске задатке решава самостално, на засебном војишту или у садејству са суседним армијама“ (Вој. енци. 3); *зона дејсџива* (Вој. р., под одговорна зона дејства), *зона очекивања* (Вој. р., под чекање у зони очекивања), *конценџраџиџа вайџре* (Вој. р., под поступне концентрације ватре; Вој. енци. 4), *корекџура вайџре* (Вој. р.), *корекџура ѓађања* (Вој. енци. 4), *креџање у скоковима* (ПРС, 173), *линиџа осџурања* (Вој. р.), *линиџа оџџора* (Вој. р., под главна линиџа отпора), *линиџа развоја* (Вој. р.), *механизам за окидање* (Зб. в. т.), *носач авиона* (Вој. р.), *одлука за најад* (Вој. р.), *одлука за одбрану* (Вој. р.), *офиџир за везу* (Вој. р.), *џомоћник нишанџије* (Јак., 83), *разбиџач ѓасова* (део снајперске пушке) (Зб. в. т.), *реѓулаџор џаљбе* (део аутоматске пушке) (Вој. енци., под аутомат), *род оружја* (ПП 1876, 23), *сисџем вайџре* (Вој. р.), *сисџем везе* (Вој. р.), *скривач џламена* (део цеви пушкомитраљеза) (Зб. в. т.) итд.;

г. именичке синтагме са атрибутивом: *брод замка* „трговачки или рибарски брод наоружан маскираним оружјем и намењен за борбу против подморница“ (Вој. енци. 1); *брод маџиџа* „нарочити тип помоћног брода који снабдева ратне бродове погонским материјалом, намирницама, опремом и машинским резервним деловима“ (Вој. р.), *меџа џадалиџа* (Наст. гађ., 142), *ијенк џламенобаџач* (Вој. енци. 7, под пламенобаџач) итд.

2) Класификација придевско-именичких термиолошких синтагми према носиоцу базног термиолошког значења:

а. један од конституената синтагме носилац је базног (самосталног) термиолошког значења, при чему он може бити:

а) у функцији у п р а в н о г члана синтагме: атомска *бомба* (Вој. р.; Вој. енци. 2), аутоматска *йушка* (Зб. в. т.), бестрзајни *йой* (Вој. енци. 3), бојеви *мейак* (Вој. енци. 5, под метак), брдска *артиљерија* (Вој. р.), ваздушни *десант* (Вој. р.), вежбовни *мейак* (Вој. енци. 5), вођени *йројектил* (Вој. енци. 2, под Браун Вернер), врховна *команда* (Вој. р.), задњи *нишан* (Зб. в. т.), кумулативна *мина* (Зб. в. т.), мртва *сйража* (Вој. р., под главна мртва стража; Вој. енци. 5), одсудна *одбрана* (Зб. в. т.), пољски *марш* (ПЛС 1845, 4), речна *мина* (Вој. р.), решавајућа *бийка* (Вој. енци. 2, под Чешме), ручни *бацач* (Вој. р.), ручна *жранати* (ПРС, 273), саобраћајни *ров* (Вој. р.), старији *водник* (Зб. в. т.), хладно *оружје* (Зб. в. т.) итд.;

б) у функцији з а в и с н о г члана синтагме: *артиљеријска* подршка (Вој. енци. 1), *артиљеријска* припрема (Вој. р.), *бојева* глава (Вој. р. р-с.), *борбени* поредак (Вој. р., под рашчлањени борбени поредак), *борна* кола „ратно оклопно моторно возило снабдевано убојним оружјем, које се креће обично помоћу гусеница; тенк“, *командно* место (Вој. р.; Вој. енци. 4), *лансерна* цев (део лансера ручног ракетног бацача) (Зб. в. т.), *лансирна* рампа (Зб. в. т.), *маршевски* корак (Зб. в. т.), *маршевски* поредак (Вој. р., под дезорганизација маршевског поретка), *мински* браник (Вој. енци. 5), *минске* препреке (у мн.) (Вој. р., под одбрамбене минске препреке), *минско* поље (Вој. р.; Вој. енци. 5; Зб. в. т.), *оклопно* возило (Зб. в. т.), *ракејно* зрно (Вој. р., под ракетна зрна авиона), *рајни* дневник (Вој. р.), *рајно* стање (ПСП, 75), *рафална* ватра (Зб. в. т.) и др.;

б. оба термиолошка конституента у двочланој синтагми носиоци су базног (термиолошког) значења: *борбена жойовост* (ПРС, 466); *маневарски мейак* (Подсетн.), *йројивйенковска мина* (Вој. р.), *сйрељачки вод* (Зб. в. т.), *сйрељачки мейак* (Вој. енци. 5, под метак), *йромблонски нишан* (Зб. в. т.) и др.;

в. оба конституента су примарно нетермиолошке речи, које тек у одговарајућем споју добијају одређено термиолошко значење: *брисани йросйор* (ПРС, 397), *водећа чахура* (Зб. в. т.), *димни уложак* (Подс.), *дрвена обложа* (Зб. в. т.), *зборно месйо* (ПРС, 382); *димна завеса* (Зб. в.

т.), *заштитнијна маска* (Зб. в. т.), *земљишна њроситорија* (Зб. в. т.), *мриви угао* (РМС, изр. под угао), *њоврајни механизам* (Зб. в. т.), *њолазна линија* (Вој. р.), *ситијациони ситио* (Вој. р.), *њирчећи корак* (КЕП, 99) и др.

У поређењу са двочланим терминолошким синтагмама, трокомпонентни и вишекомпонентни термини ређе су заступљени у војној терминологији. Трокомпонентни и вишекомпонентни термини у многим случајевима су пре описи сложених појмова него што су праве терминолошке јединице. Ипак, у војним речницима и стручним војним текстовима издвајају се следеће терминолошке синтагме: *аитомска бојева глава* (Зб. в. т.), *двојни ситрељачки заклон* (Вој. р.), *јединачна њешадијска ваитра* (Вој. р.), *књига дневних зайовесити* (Вој. енци. 10), *корекитурa артиљеријске ваитре* (Вој. р.), *маршевски њоредак армије* (Вој. р.), *нењокрејна зайречна ваитра* (Вој. р.), *одговорна зона дејсита* (Вој. р.), *оитиорна итачка вода* (Вој. р.), *њојас главне зайречне ваитре* (Вој. р.), *очекујући њоложај њокрејне жрује* (Вој. р.), *њрихваитни ваитрени њоложај артиљерије* (Вој. р.) и др.

У случајевима трокомпонентних и вишекомпонентних термина углавном је посреди спајање двокомпонентног термина са другом компонентом или више компонената: нпр. *њроитијавионска артиљеријска жруја* = артиљеријска група у служби противваздушне одбране, *резервни ваитрени њоложај* = ватрени положај који се посада за случај принудног напуштања основног ватреног положаја, *књига дневних зайовесити* = књига у којој је регулисан свакодневни (дневни) унутрашњи живот и рад у јединицама и установама (дежурство, пожарство, смена страже, пријем материјала итд.) итд.

Једна од веома важних мотивација за настајање вишечланих термина је сужење значења основног (општег) термина. Ова функција вишечланих термина постиже се употребом речи у атрибутској, детерминативној функцији. Тако, на пример, према појму означеном термином *артиљерија* „род војске наоружан топовима; артиљеријска оруђа, топови“ образују се термини ужег значења: *брдска артиљерија* „топови малог калибра“, *њешка артиљерија* „топови великог калибра“, или према појму означеном термином *њешадија* „род војске који се бори пешке“ образују се термини ужег значења као „јединице тога рода у саставу веће јединице или неког другог вида или рода војске“ у синтагмама: *антитерористичка* ~, *брдска* ~, *граничарска* ~, *морнаричка* ~, *падобранска* ~ и др.

И, коначно, терминолошке синтагме могу се класификовати према резултату семантичке спојивости лексичких конституената, односно према распоређивању значења терминолошке јединице у односу на њену сложену синтагматску структуру, на следеће синтагме.

1) *Синџаџме код којих је ѿерминолошко значење насџало збиром базних ѿерминолошких значења*. – У овај лексички комплекс спадају синтагме чија је основна функција сужење значења основног појма: *ваџра*: артиљеријска ~, пешадијска ~; *мина*: кумулативна ~, противтенковска ~, тромблонска ~ итд.

Поједине синтагме настале као резултат именовања нових појмова мотивишу краће варијанте термина путем одређених творбених начина, као што су супстантивизација: *дежурни* (: дежурни војник или официр), *ѿожарни* „војник у служби пожарства“, *ѿреџџо-сџављени* „војник старији по чину, старешина“; овде долазе и случајеви скраћења придевске основе придевског дела синтагме и њено поименичавање: *редов* (редовни војник, војник на редовном одслужењу војног рока), *снаџпер* (: снајперска пушка); у н и в е р б и з а ц и ј а – *маневарац* (: маневарски метак); к о м п о з и ц и ј а : *арџобезбеђење* (: артиљеријско обезбеђење), *арџириџрема* (: артиљеријска припрема), *авиодивизија*, *авиоџриџрема*, *авиоџук* итд.

2) *Синџаџме код којих је комџоненџа у функцији џлавноџ члана уџуђена на обавезни лексички консџџџуенџ да би реализовала ѿерминолошко значење*. – Смисаони фокус је најчешће члан који нема директно, већ пренесено значење: митраљеско гнездо, бојева глава, дубина одбране, жариште борбе, жариште одбране, жариште отпора, живи зид (или штит) итд.

Као и у случајевима једночланих лексичких јединица насталих лексичко-семантичком надградњом примарног појма речи општеупотребне лексике, вишечлани термини који настају у процесу метафоризације или метонимије такође у основи садрже реч општепотребног фонда којом је мотивисан садржај терминолошке јединице. Реч која мотивише вишечлано састављен термин најчешће је именица у семантички транспонованом метафоричном или метонимијском значењу: митраљеско гнездо, бојева глава, ватрена тачка, димна завеса, дубина одбране, жариште борбе, жариште одбране, жариште отпора, живи зид (или штит), ракетно зрно, димна завеса, отпорна тачка, род војске, чело војске „део веће војне јединице истурен у правцу кретања, чело војске“ итд; борбени појас или борбена линија у значењу „војници који образују борбени ред, појас или линију“, затим термини једног гнезда: запречна ватра „гађање непријатеља из већег броја оруђа ради спречавања његовог наступања“, коса ватра „врста ватре (пешадијске или артиљеријске) којом се дејствује косо у односу на фронт циља“, рафална ватра „убрзана паљба из свих оруђа“ итд.

Речи са управном функцијом ових синтагми унеле су пренесено значење у вишечлани термин. Самостално оне не могу реализовати

терминолошку функцију већ само у споју са одређеним лексичким конституентима. Међу побројаним примерима велики број чине општеупотребне речи које су развиле одговарајуће терминолошко значење у споју са другим деловима синтагме. Оне су најчешће састављене од речи именичке категорије, које у споју са одговарајућим детерминативима (најчешће придеви или именице у падежном атрибуту) постају прави термини са сликовитим, метафоричним значењем, као нпр.: *минско поље*, *димна завеса*, *бојева глава* итд.

У састав вишечланих терминолошких јединица могу ући и речи код којих је детерминативни члан настао семантичком транспозицијом метафоричног или метонимијског значења: *мртва ситража* „стража на положају која ни по цену живота не сме пропустити непријатеља“, *мртва ви уљао* „део нападнутог простора у који не допире ватра из непријатељског оружја“. Терминолошка јединица *лака артиљерија* настала је према базној терминолошкој јединици *лако наоружање*, у којој је детерминативни конституент настао семантичком транспозицијом значења 'који је по својој конструкцији, облику и тежини и сл. лаган, спретан за ношење, преношење, руковање'. У овој терминолошкој синтагми придевски члан синтагме не може самостално реализовати терминолошко значење, већ само у дистрибуцији са одређеним терминолошким јединицама: ~ наоружање, ~ артиљерија. Дакле, терминолошко значење ове синтагме је глобалне природе јер се реализује у одређеном лексичком споју, а не збиром самосталних конституентских јединица.

У појединим глаголско-именичким синтагмама оба терминолошка конституента, глагол и именица, употребљена су у семантички транспонованом значењу према одређеној сликовитој представи: *ошва-рајти ватру* (према базној, мотивишућој структури 'отпочињати паљбу'). Иако је уобичајено да се вишечлани термини употребљавају као модификатори основних, општих појмова, чиме се у садржај основног термина уноси компонента којом се означава нов квалитет полазног појма (вод: стрелачки ~, минобацачки ~; пешадија: граничарска ~, морнаричка ~, падобранска ~), у ређим случајевима синтагме са глаголском или девербативном компонентом настају у процесу перифразе, па се њихова вишечлана структура језичког знака може заменити једночланом, нпр. отворити ватру ум. запустити; отпочети напад ум. напасти и сл. Перифраза је, дакле, семантичка фигура која настаје на бази лексичко-семантичког функционисања речи, а огледа се у томе што се појам који се обично исказује једночланом јединицом замењује одговарајућим вишечланим описом (уп. Мршевић-Радовић 1987: 44).

Семантички начин образовања вишечланих терминолошких јединица очувао је актуелност и у данашње време. Анализа нам

је показала да основу семантичког образовања термина чине речи активног речничког језгра општекњижевне лексике, и то углавном речи домаћег порекла, којима се означавају општи, конкретни појмови из свакодневног живота. Овакви термини несумњиво доприносе већој сликовитости језика и стила, а донекле и вишезначности језика струке. Све се ово, такође, противи општем месту у дефинисању језика струке и термина само као језика тачности, велике прецизности и једнозначности (Лаинових-Стојанових 1996: 66).

3) *Синџагме са фразеолошком комџоненџиом у сџрукџури вишечлане џерминолошке јединице*. – Међу вишечланим терминима посебну врсту чине они са фразеолошком компонентом у структури. Ипак, у нашој грађи мало је таквих терминолошких јединица: *борџи се џрса у џрса* „борити се из непосредне близине“, *одбрана на брзу руку* „брза, одсечна одбрана“, *иђи у нођу* заст. „држати корак, иђи укорак, иђи упоредо (с неким)“, *џоложџи оружје* „предати се противнику“ и сл. У терминолошкој јединици *одбрана на брзу руку* фразеолошка компонента *на брзу руку* добијена је сликовитом семантичком транспозицијом од базног облика „брзо, журно, одсечно (урадити нешто)“. У конкретном примеру детерминативни члан терминолошке синтагме (на брзу руку) долази на друго место, после управног, централног дела терминолошке синтагме (одбрана), што се разликује од позиција управног и детерминативног члана у базном (нефразеолошком) облику синтагме, нпр. *брза, одсечна одбрана*.

Фразеологизирана терминолошка јединица *иђи у нођу* настала је такође семантичком транспозицијом базног облика „иђи, кретати се укорак, иђи, кретати се упоредо са неким“: Да би регрут, кад не иде у ногу, могао ногу променити, наставник ће сваког појединог учити како се то врши (Мин. в. 5, РСАНУ), Кад се какво одељење на марш крене, војници иду у ногу све дотле, док командант ... не буде дао знак вољни корак (Паун. П. 1, РСАНУ).

У комплекс професионално обележених речи или термина долазе и војне команде, које могу бити једночлане или вишечлане. Војне команде представљају одређену врсту устаљених јединица са значењем говорног чина. За разлику од терминолошких синтагми, војне команде, попут устаљених фраза, представљају на семантичком плану завршену реченицу (заповедну). С обзиром на специфичности војних команди, које се могу анализирати на језичким нивоима сложенијим од речи или синтагми, о овом језичком проблему детаљније ћемо говорити у делу о комуникативним особинама војних команди (в. т. V).

2.5. Терминологија и творба речи

2.5.1. Под творбом речи у српском језику углавном подразумевамо грађење речи на основама других речи уз промену њихове морфемске структуре и граматичке категорије.³⁷ Творенице, које чине основни материјал истраживања у творби речи, по правилу су речи општег књижевног језика, док се проблем термина насталих у процесу творбе речи разматра у терминологији, као засебном предмету лингвистичких истраживања. Анализи творбеног састава војних термина приступамо у контексту општих језичких појава у творби речи, с једне стране, као и у контексту особености терминолошких појмова унутар одређеног терминолошког подсистема, с друге стране.

У домаћој лингвистици творби термина није посвећивана посебна пажња јер је творба речи примарно усредсређена на процесе у општем слоју књижевног језика, а не на истраживања у појединачним лексичким подсистемима, међу које спада и војна лексика, али и терминологија уопште. У појединачним терминологијама уочавају се одређене особености које су у већој или мањој мери заједничке и другим терминолошким подсистемима. Војна терминологија, као део српског лексичког система, подлеже језичким законитостима који важе у књижевном језику уопште. Такође, поједини термини који су продрли у савремени књижевни језик обогатили су његов општи лексички фонд, а тиме допринели активности (продуктивности) одређених модела у творби савременог књижевног језика (нпр. продирање термина у општи фонд српског језика повећава удео сложеница у односу на изведенице и просте речи).

Запажено је, дакле, да су у појединачним терминологијама активни одређени начини творбе који су у мањој мери продуктивни у творби речи општег језика. На пример, сложенице се у општем књижевном језику граде знатно ређе од суфиксалних или префиксалних изведеница, а ако се граде, онда је то обичнија сложено-суфиксална творба него чиста композиција. На другој страни, у војној терминологији творба речи композицијом представља продуктиван творбени модел у одређеним семантичким пољима (нпр. у савременим техничким војним терминима: *аерочвор*, *авиокорџус*, *авиоџук*, *артијодришка*, *артијријпрема*, *радиоџредајник*, *контриранајад*, *миноисцртаживач*, *миноџолађач*), а сличну ситуацију налазимо и у другим терминолошким подсистемима,

37 У највећем броју случајева творба подразумева и промену морфемске структуре и промену граматичке категорије. У неким случајевима, међутим, творба речи подразумева промену само у морфемској структури (нпр. деминутиви, аугментативи, речи са моционим суфиксима, речи са сингулативним значењем) или пак само промену у граматичкој категорији (речи настале конверзијом).

нпр. у хемији: *сумњордиоксид*, *сумњороводоник*, *уљеноводоник*, *цијановодоник* (уп. Бабић 2002: 366). Ово је само једна од особености којом се може илустровати посебност творбе термина у поређењу са творбом других речи које припадају општем књижевном језику. О творби термина у домаћој литератури писано је веома мало. Осим радова посвећених појединим аспектима овог проблема, обично на ужем корпусу (в. Маројевић 1996; Оташевић 1996; Ћорић 1996; Ћорић 2008: 117–152), шири термилошки корпус није обухваћен синтетичким радовима у области творбе речи. Тек С. Бабић се у монографији *Творба ријечи у хрватској књижевној језику* осврнуо на проблем стручних терминологија истакавши становиште по коме се творба речи у лингвистици заправо тиче речи општег језика, док творба термина за творбу речи у класичном смислу има теоретски, а не практичан значај (в. Бабић 2002: 366). Узимајући у обзир специфичност творбених процеса у термилошким подсистемима, С. Бабић је у делу о композицији истакао да се термини као називи струка тичу терминологије, односно творбени начини настајања термина иду у „термилошку творбену проблематику“ (в. Бабић 2002: 366). Таквим својим ставом, С. Бабић је признао посебност, аутономност термина и у области творбе речи.

Термини могу бити речи домаћег или страног порекла, затим речи комбиноване од домаћих и страних основа, потом речи саграђене од грчко-латинских, односно интернационалних основа или у комбинацији ових основа са речима домаћег или страног порекла. У литератури се у последње време говори о термилошкој творби као посебној области терминологије и предмету лингвистичких истраживања. Ово се посебно односи на руску лингвистику, у којој се терминологија афирмисала као област вредна лингвистичких истраживања, за коју је уобичајен назив *терминоведение* (в. Суперанска и др. 2007: 15). Тако се у области истраживања руске терминологије запажа употреба термилошког појмовног апарата који се у одређеној мери ослања на методолошке и теоријске тековине сродних дисциплина међу које спада и творба речи: *терминообразование* (: словообразование), *терминоэлемент*, *лексико-семантичское образование терминологии*, *лексико-синтаксический способ словообразования* итд.

У творби термина учествују исти механизми творбе као и у творби речи општег књижевног језика. На другој страни, анализирајући војне термине у енглеском језику, В. Н. Шевчук³⁸ је запазио да се при творби војних термина такође користе творбена средства карактеристична и за творбу речи опште лексике, с тим што се у војној терминологији истичу

38 Уп. В. Н. Шевчук, *Производные военные термины в английском языке*, Москва, 1983, 10–11.

као посебно продуктивни одређени творбени елементи и одређен тип творбе. У конкретној терминологији аутор истиче продуктивне творбене компоненте у сложеницама. Међу компонентама које се јављају у првом делу аутор издваја следеће: *anti-*, *counter-*, *out-*, *post-* итд., а као компоненте у другом делу: *-proof*, *-man* (Суперанска и др. 2007: 105).

Запажено је тако и у домаћој војној терминологији да су одређени творбени модели карактеристични за војни термилошког подсистем, нпр. именички термини са суфиксима *-ац*, *-лац* и *-ач* у творбеним значењима *nomina agentis* и *nomina instrumentalis*, префикси: *конџра-*, *проџив-* (у пољу војне тактике), композити са префиксоидном или суфиксоидном морфемом (у семантичком пољу савременог наоружања) итд.

Највиши степен номинације термина припада именичкој категорији, али се садржај термилошког појма може изразити и придевима, глаголима, прилозима, али је њихова номинациона способност у тим категоријама знатно нижа. Овоме иде у прилог и чињеница да у свакој терминологији, па тако и војној, важи правило по коме се свака термилошка јединица може транспоновати у именичку категорију, чиме се постиже максимална номинативност термина.

2.5.2. ТВОРБЕНИ САСТАВ ВОЈНИХ ТЕРМИНА. – Војни термини саграђени на основама мотивних речи подлежу правилима творбе речи као и друге творенице. Један од најпродуктивнијих начина образовања војних термина је морфемска творба, иначе доминантан творбени начин у творби речи српског језика.

Најбројнија врста речи у номинацији термина насталих творбом јесу именице, а доминантност одређеног начина творбе у војној терминологији зависи умногоме од припадности термина лексичкој групи унутар конкретног термилошког система.

У најопштијим цртама творба речи у војној терминологији подразумева творбена средства уобичајена у српском књижевном језику. Творбена средства помоћу којих се граде речи у значењу језички спецификованог појма јесу средства која су и иначе веома продуктивна у разним творбено-семантичким категоријама, као што су суфикси *-(л)ац*, *-ач*, *-ик*, *-ициџе*, *-ник*, *-ње* и др.

Под терминима насталим творбом подразумевамо најпре термине чији је настанак у лексичком систему примарно мотивисан значењем језички спецификованог појма. Садржај тих термина описан је у одговарајућем поретку значења у описним речницима српског језика. Такви би били следећи именички војни термини: *артиљерац* „војник који служи у артиљерији“, *миноловац* „ратни брод опремљен справама за от-

кривање и уништавање мина“, *окидач* „део уређаја којим се ставља у дејство ватрено оружје, ороз, обарач(а)“, *реденик* „прибор који служи за смештање и ношење метака“ итд.

Другачију лексичку природу имају термини у форми твореница које, поред актуелног значења у термиолошкој функцији, реализују неутрално значење у примарној функцији: уп. значење у термиолошкој функцији са уобичајеним неутралним значењем: *заштитница* „мање одељење војске које заштићује главнину у одступању, ређе у наступању“ (: „жена заштитник“), *ишћач* „уређај у склопу нарочитог противавионског оруђа помоћу којег се одређује даљина ваздушне мете“ (: „онај који пита, питалац“), *иовраћник* „део кочионог механизма који помоћу челичних опруга враћа цев после испаљеног метка у првобитни положај“ (: „онај који се враћа откуда“) итд.

Дакле, творенице којима се исказује војно термиолошко значење могу бити речи примарно мотивисане спецификованим појмом, као и речи чије је термиолошко значење само једно од значења вишезначне речи.

2.5.2.1. У лексичком комплексу твореница са значењем војних термина вероватно је највећи број изведеница насталих суфиксацијом, као најуобичајенијим начином творбе у српском књижевном језику. Суфикси помоћу којих су саграђене речи које у одговарајућем стручном контексту функционишу као термини уобичајени су и у творби речи општег језика: *-а*: *доиуна* „јединице придодате главним снагама“, *заседа*, *обзнана* „знак команде којим се војска позива да се спреми, да буде приправна за извршење наредних команди“, *одбрана*, *ојрема*, *ојсада*, *иојуна* (муниције), *иослужа* „људство запослено око артиљеријског оруђа (топа, минобацача, митраљеза)“, *-ак* – *језичак* „део реденика митраљеза“, *-аћ* – *ипредњак* „предње двоколице закачене за лафет које служе за премештање и превоз топова“, *-ар* (*-ичар*): *ауиомаићичар* „војник који рукује аутоматом“, *бивачар*, *војничар* „војни обвезник који је плаћао војницу“, *џраничар*, *даљинар* а. „део нишанских справа на артиљеријском оруђу којим се одређује елевациони угао цеви саобразно даљини циља“, б. „војник који утврђује даљину циља“, *десетар*, *дивизионар*, *добошар*, *заманичар* „заст. припадник заманичне, добровољне војске“, *значар*, *коначар*, *оружар*, *стиражар*; *-ац* (*-лац*): *артиљерац*, *бранилац*, *добровољац*, *доносилац* „војник митраљеског одељења задужен за муницијске кутије“, *ескадронац*, *митраљезац*, *иешадинач*, *иозадинач*, *иозивац* „онај који припада позиву (2), старијем годишту које је позвано да врши војну дужност“, *иослужилац* „војник у послузи артиљеријског или пешадијског оруђа“, *иунилац* „онај који пуни артиљеријска оружја муницијом“, *стирелац*, *фрајкорац* заст.;

-ација (и сложене варијанте овог суфикса): *действија*, *дериација* „хоризонтално скретање путање зрна; хоризонтално померање цеви при нишањењу“, *конценџирација* „скупљање, окупљање војске, тупа на једном месту ради предузимања неке акције, напада и сл.; тако скупљене снаге“, *мобилизација*, *реџруиџација*, *форџификација*; **-ач**: *доносач* „део митраљеза чија је улога да помоћу зуба извуче метак из реденика на добош разводника“, *затварач* „део оружја који затвара задњи део цеви“, *збиџач* „део добоша на митраљезу који утискује метке у реденик“, *избаџач* „део на пушци, митраљезу и др. који служи за избацивање празних чаура“, *извиџач*, *извлакач* „направа у склопу затварача на ватреном оружју којом се извлачи чахура или неиспаљени метак из цеви или лежишта“, *окидач* „део уређаја којим се ставља у дејство ватрено оружје, ороз, обарач(а)“, *ојасач*, *иџиџач* „уређај одређеног типа ракетног бацача који показује даљину до циља“, *иодасиџач* „оруђе којим се подасипа прах у оружје“, *разарач* „врста ратног брода“, *иџемџирач* „справа која аутоматски регулише висину и даљину распрснућа топовског зрна, гранате“, *ударач* „ороз на пушци“, *уџаџач* „део експлозивног пуњења“, **-ача** (**-џача**, **-иџача**): *баруџиџача* заст. „оно у чему се носи барут“, *џледач* заст. „справа за вежбање нишањења“, *затџиџача* „зубац на механизму за окидање који запиње одн. ослобађа ударну иглу“, *зеџиџиџача* заст. „део митраљеза за подмазивање чауре“, *кочџача* заст. „механизам на ватреном оружју који спречава паљење, окидање“, **-аџ**: *бомбаџ*, *фронџиџаџ*; **-ик** (**-аник**, **-ник**, **-еник**): *браник* „метални лук који штити обарачу на пушци, револверу и сл.“, *војеник* заст., *војник*, *застџавник*, *калибреник* „направа за мерење калибра цеви лаког ватреног оружја и артиљеријских граната“, *коџаник*, *коџик* заст., *наредник*, *обвезник*, *иџерјаник* заст., *иовраџиџник* „део кочионог механизма који помоћу челичних опруга враћа цев после испаљеног метка у првобитни положај“, *иојачник* „део за појачавање трзаја оружја (на пушци, пушкомитраљезу) при вежбању маневарском муницијом“, *иџроџиџивник*, *разводник* „онај који распоређује стражу“, *реденик* „прибор од тканине, коже или метала који служи за смештање и ношење метака“, *ременик* „каиш, ремен на пушци“, *иџемџирник* (темпирач), *уводник* „део митраљеза који уводи метак у цев“, *усадник* „део кундака који служи као лежиште цеви“, *чеџиџник*, *џиџиџиџиџник* „део на предњем делу цеви ручног бацача граната“, **-ина** (**-ачина**): *војачина*, *џлавнина*; **-ираџи**: *базираџи*, *блиндираџи*, *џарнизонираџи*, *дебуџиџираџи* „изаћи, излазити, извући се, извлачити се са стешњеног, незгодног положаја“, *дезерџиџираџи*, *демаскираџи*, *демонсџиџираџи*, *демонџиџираџи*, *деџиџаџираџи* „одвојити, одвајати од главнине војске односно од војне јединице (ради извршења неког задатка или пребивања на другом месту), откомандовати“, *деџиџонираџи*, *дисџиџонираџи*

„распоредити, распоређивати, разместити према ратној диспозицији“, *еџерцирајџи* „обучавати војним вештинама, вежбати“, „вршити војне вежбе, увежбавати“, *камуфлирајџи*, *кајџијулирајџи*, *конџирабајџирајџи* „артиљеријом нападати непријатељску артиљерију“, *марџирајџи*, *минирајџи*, **-исџа**: *џардисџа*, *резервисџа*, *џенкисџа*, *џромболисџа*; **-иџа**: *ножџице* (мн.), *џоџлавиџа* ист.; **-иџџиџе**: *бивачиџџиџе*, *бојџиџиџе*, *водиџџиџе* „унутрашњи део ижлебљене цеви кроз коју пролази метак“, *војџиџиџе*, *еџерцириџџиџе* „место одређено за егзерцир, вежбалиште“, *завојџиџиџе* ист. „у Првом св. р. и у Југосл. војсци санитетска етапа у којој је рањеницима указивана прва медицинска помоћ“, *зборџиџиџе*, *коначиџџиџе*, *лејџелиџџиџе* „место погодно за узлетање и слетање војних авиона“, *лоџориџџиџе*, *маневриџџиџе* „место где се врше, изводе маневри“, *рајџиџиџе*, *склониџџиџе*, *сџирелиџџиџе*, *ујориџџиџе* „утврђена тачка, база“, **-ка**: *маџинка* „врста лаког аутоматског оружја, са дејством до 300 т, погодног за блиску борбу, аутомат; митраљез“, **-лиџа**: *минобаџачлиџа*, *фиџиџеклиџа* „кожни појас с преградацама, џеповима у којима стоје фишеци; кеса или кутија за фишеке“, **-ник**: *водник*, *засџавник*, *наредник*, *џоручник*, *џуковник*; **-ниџа**: *војниџа* „порез који су плаћали неспособни за служење у војсци“, *засџиџиџиџиџиџа* „мање одељење војске које заштићује главнину у одступању, ређе у наступању“, *извидниџа*, *објавниџа* „група војника осматрача као истурени део веће групе или јединице“, *одсџијуџиџа*, *џобочниџа* „део војске у покрету, на маршу, који се истура ради заштите бока“, *џоџиџорниџа* „одред војске за појачање друге војске“, *џреџходниџа*, *џрихџвајниџа*; **-ње** (-ање): *базирање* (авијације), *бомбардовање*, *џаџање*, *деблокирање* „ослобађање изолованих или окружених тачака у одбрани“, *дејсџивовање*, *еволуџионирање* „развој, прелазак трупa из једног поретка у други“, *изџиџање*, *изџлачење*, *командовање*, *лоџоровање*, *марџевање*, *нареџење*, *одсџијуџање*, *окружење*, *осмајџирање*, *џаџролирање*, *џовлачење*, *џојачање*, *џонирање* „лет под одређеним углом (25°–45°) који изводе борбени авиони (бомбардери)“, *џреџруџисавање*, *уклиџавање* „продирање у облику клина у непријатељски одбрамбени поредак“, *форсџирање* (реке); **-оваџиџи**: *биваковаџиџи*, *демилиџиџаризоваџиџи*, *збиваковаџиџи се*, *лоџороваџиџи*; **-сџиџво**: *дежурсџиџво*, *дезериџерсџиџво*, *џожарсџиџво*; **-џиџа**: *коморџиџа* „онај који гони натоварене коње или иде уз возила у комори, припадник коморе“, *конаџџиџа* „војник одређен да припреми коначиште трупaма“, *ниџџаџиџа* „војник у митраљеској, минобаџачкој и др. посади задужен да нишани и пуца из ватреног оруђа“, *џобџиџа* „војник обучен да рукује топом, артиљерац“, **-џ**: *заклон*, *исџад* „тактички, изненадни напад“, *џуриџи* „тактички, изненадни напад, напад војске у трку“, *налеџи* „брз и снажан напад, удар војних јединица“, лет изнад нечега у одређеном правцу, наилазак у лету, налетање; напад из лета, у лету“, *наџад*, *одбеџа*.

„војни бегунац, дезертер“, „недозвољено напуштање војске или борбене линије, бежање, дезертерство“, *йоход, йрихвай, йродор, редов*³⁹, удар „војни напад, навала непријатеља“ итд.

Глаголске именице најчешће учествују као управни или као зависни чланови термиолошких синтагми. Ова врста речи, у науци позната и као *nomina actionis*, има хибридную граматичку природу, глаголску и именичку. У морфолошком погледу глаголске именице имају све одлике именице (род, број, падеж, као и употребу са предлозима). Међутим, када се овој врсти именица прилази са аспекта творбе речи, запажа се да је изведена од глагола, да има исти корен, да је семантички везана са глаголом. Глаголска обележја ове врсте именица видљива су и у томе што се њихова функција предикативности испољава онда када су употребљене у синтагми у функцији управне компоненте, тј. улога по којој управљају објектом у генитиву: нпр. *оџварање ваџре* (Вој. р., под готовост артиљерије), *раџчиџавање џерена* (Зб. в. т.), *форсирање реке* (Вој. р.).

Категорија именица је због своје номинативне природе, тј. способности именовања најразличитијих лексичких садржаја, најпогоднија врста речи у терминологији. Тако је читав глаголски корпус лексема које се односе на војску транспонован у именички, којим се радња примарно исказана глаголом номинализује у назив за ту радњу. Један од најчешћих начина ове категоријалне транспозиције је додавање суфикса *-ње* на основу глагола: *џађање, заџречавање* „предузимање мера којима се спречава напредовање или напад непријатеља“, *извиђање, командовање, креџање* „тактичка радња премештања јединица с једног места на друго ради извршења одређеног задатка“, *лоџоровање, марџевање, (раз) минирање, наређење, насџујање, ниџањење, одсџујање, окружење, осмаџрање, џаџролирање, џовлачење, џодилажење* „организовани покрет према непријатељу“, *џојачање, џонирање, џреџрујисавање, џреџиџање* „разлика у положају циља у којем је он био када је опаљен метак и у којем се налази у тренутку сусрета са зрном“, *џуџовање* „кретање у простору у којем нема опасности од непријатељских дејстава“, *џемџирање* „намештање упаљача тако да изазове експлозију (бомбе, гранате) у одређено време, односно на жељеној тачки путање“, *уклињавање* „прављење клина, пробоја, продирање, пробијање у борби у противнички фронт“, *форсирање* (реке) итд.

Глаголске именице на *-ње* у великом броју случајева термиолошку функцију остварују тек у споју са другим речима.

39 Позивајући се на мишљење П. Скока, И. Клајн (2003: 176) ову реч сврстава у изведенице са суфиксом *-џв* (од именице *ред*). Поред ове могућности, именица *редов* могла је настати и скраћењем основе супстантивата *редовни* (од *редовни војник*), а као трећа могућност прилагођавањем руског *редовой*.

2.5.2.2. У поређењу са суфиксацијом, остали начини творбе мање су заступљени у војној терминологији. У области деривације ту су још префиксација и префиксално-суфиксална творба.

Префиксацијом су настали следећи термини: *йод-*: *йодна-редник*, ист. *йодофицир*, *йойййоручник*, *йойййуковник*; *йред-*: *йредсйиража* „део снага који осигурава главнину на одмарању од изненадног дејства са земље“; *йроийив-*: *йроийивнайад*, *йроийивофанзива*, *йроийивудар*; *са-*: *садејсйиво* „усклађивање активности елемената борбеног поретка“, *сасредиййи* „усмерити, концентрисати ватру“; затим од префикса страног порекла⁴⁰ налазимо термине као *деконййаминација*, *демобилизација*, *дислокација* „мирнодопски размештај војних јединица у сопственој земљи“, *конййранайад*, *конййрамарш*, *конййрамина*, *конййраојерација*, *конййра офанзива* и др. Префиксално-суфиксалном творбом настали су следећи термини придевске номинације: *бесйирзајни* (~ *йойй*), *брзомеййни* (*брзомеййно оружје*), *конййраобавешйајни* (~ *йодаци*), *йодручни* (*йодручна ариййљерија*), *йроийивавионски* (*йроийивавионска ариййљерија*), *йроийивваздуџни* (*йроийивваздуџна одбрана*), *йроийивдесанййни* (*йроийивдесанййна йрейпрека*), *йроийивйенковски* (*йроийивйенковска мина*, *йроийивйенковска средсйива*).

2.5.2.3. Композиција је у терминологији уопште, па тако и у војној терминологији, сразмерно више заступљена него у општеупотребној лексици српског језика. Најобичнији начин грађења речи слагањем је спајање двеју пунозначних самосталних речи са спојним вокалом: *минобаџач*, *миноловац* „ратни брод опремљен справама за откривање и уништавање мина“, *йламенобаџач*, *йуџкомиййраљез*. Такође, у ову лексичко-творбену групу долазе именичке полусложенице као што су, на пример, називи генерала разних чинова: *йенерал-мајор*, *йенерал-йойййуковник*, *йенерал-йуковник*.

Овим примерима ћемо додати и именичке и придевске сложене настале комбинацијом композиције и суфиксације; именице: *ваздохойловсйиво*, *водоносац* „помоћни транспортни брод који преноси воду за потребе снабдевања трупа“, *дружойозивац*, *левокрилац*, *леђобран* „заклон, део заклона (обично од ископане земље) који у борби штити од леђне ватре“, *миномеййач* „војник у саставу минобаџачке посаде“, *миноловка* „справа коју тегле бродови миноловци и која служи за откривање и уништавање мина“, *минойолаџач*, *наред-*

40 Поједини термини, по пореклу творенице у изворним језицима, преузети су из страних језика као такви (нпр. дислокација, контраоперација), па их у нашем језику сматрамо твореницама само онда кад се могу творбено раставити на саставне делове као и наше речи (дис- + локација ; контра- + операција) (в. Бабић 2002: 64).

бодавац, њрвоборница заст. „претходница“, *рајшоводсѣво* „вештина вођења рата“, *ѣојовођа* „главни тобѣија, заповедник тобѣија“, придеви: *блискобомбардерски* (у *блискобомбардерска авијација*), *блискоборно оруђе*, *ваздухоѣловни*, *војносѣрајѣѣијски*, *војноѣерѣијорѣијални*, *извиђачкодѣверзанѣијски*, *конѣтраобавѣијѣјни*, *левокрилни*, *малокалибарски*, *мосѣобрански*, *средњекалибарски* итд. У овај творбени тип уврстили смо и сложенѣце са нултим суфиксом: *ѣрудобран* „насип, бедем, зид или каква природна узвишица која у борби штѣти од непријатељске ватре“, *леђобран* „заклон, део заклона (обично од ископане земље) који у борби штѣти од леђне ватре“, *мосѣобран* „просторија коју трупе посадају и бране на супротној обали при форсирању река и при извођењу поморских или ваздушних десаната“.

Поред речи насталих слагањем основа двеју пунозначних речи у једну, у композиите убрајамо и речи (термине) са везаним основама (најчешће префиксоиде, а ређе суфиксоиде) у првом односно другом делу сложенице: *йолубаиџаљон*, *йолувод*, *йолукайеџан* ист., *йолучеџа*, *џенкодром* и др. У творби војних термина истиче се нарочити творбени модел који обухвата сложенице са интернационалном везаном основом. Ово посебно важи за новије војне термине, који су се развили у другој половини 20. века: *авио-*: *авиојолеџ*, *авиојук*, *авиодивизија*, *авиоескадрила*, *авиокорџус*, *авиојодрџка*; *аеро-*: *аерочвор*, *аерорејон*; *мојџо-*: *мојџосџрељачки* (*мојџосџрељачка џеџадија*); *радио-*¹ (*радиоакџиван*), *радио-*² (*радиолокаџор* „уређај помоћу којег се врши радиолокација“); *хидро-*: *хидроизвиђач* „авион опремљен за узлетање с воде и за слетање на њу“, *хидројџлоџ*; *-дром*: *џенкодром* „ненасељена земљишна просторија уређена за обуку возача гусеничних оклопних возила“ итд.

У творби војних термина у другој половини 20. века наилазимо на случајеве који ни до данас нису постали обични у творби речи савременог српског књижевног језика. Реч је о краћим верзијама термина од вишечланих терминолошких назива, при чему се први, атрибутски део синтагме, скраћује и као такав додаје другом, управном делу, али без спојног вокала, нпр. *арџиријрема* (: *арџиљеријска њријрема*), *арџијодрџка* (: *арџиљеријска њдрџка*), или о случају скраћења, синтагме са другачијим, у овом случају равноправним односом међу саставним елементима, нпр. *џранџиџрајнел* „зрно које по конструкцији и дејству сједињује особине гранате и шрапнела“ (Вој. енци. 9). Претпостављамо да су термини овог творбеног типа могли настати угледањем на страни језички образац. Могуће је да је такав образац потекао из руског језика, са кога се доста преводило и одакле су преузети многи војни термини, добрим делом прила-

гођени правилима српског језика. У руској војној терминологији овај творбени тип је широко заступљен, нпр. са скраћеним првим делом основе *арт-* (< артиллерийский): *артколонна*, *артконтподготовка*, *артподдержка*, *артпозиция*, *артполк* итд. (примери су преузети из Вој. р. р-с).

Неки домаћи лингвисти за префиксоидну или суфиксоидну везану основу, која представља детерминативни односно управни део сложеног термилошког номината, употребљавају назив *йерминоелементӣ*, преузет из руске лингвистичке терминологије. Ова сложеница са препозитивном компонентом *йермино-* заправо представља скраћену верзију придевског дела синтагме *йерминолошки елементӣ* (= елемент који припада термину, којим је саграђен термин) (уп. Ћорић 2008: 121).

Међутим, творба именичких сложеница са префиксоидима добијеним скраћењем атрибутивног дела именичке синтагме, али са спојним вокалом између основа, данас се показује као експанзиван сложенички тип у појединим стиливима употребе језика. М. Николић (1995–1996: 82–87) је на већем броју примера анализирао сложенице са префиксоидима српског порекла као што су: *бео-* (скраћењем придева *београдски*, односно свођењем његовим на прву компоненту *бео-*, тј. „на одредбену саставницу сложенице од које је изведен“ (83): *Беоауто*, *Беобагаи*, *Беобанка*, *Беоовоз*, *Беооашииша* итд.), *ино-* (скраћењем придева *инострани*: *иноагенти*, *инобизнисмен*, *иногоси*, *инозадужење* итд.), *јуџо-* (скраћењем придева *јуџословенски* (<Југославија): *јуџоаграр*, *јуџобрак*, *јуџодипломатија*, *јуџодискусија*, *јуџокриминалац*, *јуџокуи*, *јуџоносиалгичар* итд.), *пољо-* (од *пољопривредни*: *пољомеханизација*, *пољоопрема*, *пољослужба*, *Пољобанка*, *Пољокомерц*, *Пољоопрема*, *Пољопродукт*, *Пољопром* итд.), *Ново-* (од *новосадски*: *Новограј*, *Новојак*, *Новојранс* итд.). Ову појаву М. Николић види као резултат деловања закона језичке економије, при чему се као најпродуктивнији творбени модел издвајају сложенице са двосложним творбеним формантом на *-о* (које је понекад истовремено и део основе и спојни вокал, интерфикс).

2.5.3. СТРАНЕ ПРЕПОЗИТИВНЕ КОМПОНЕНТЕ. У последњих неколико деценија у творби речи српског језика дошла је до изражаја експанзија разноврсних устаљених страних елемената у првом (препозитивном) делу сложених номинативних формација у функцији детерминатора другог именичког дела сложеног назива. Реч је о језичкој тежњи ка интернационализацији израза (Ћорић 2008: 119). Ова појава првенствено је особина стручних терминологија, али се у последње време

проширује и на друге стилове књижевног језика. Термини са страном препозитивном компонентом у војној терминологији су: *авиојријпрема*, *авиоескадрила*, *авиојук*, *авиодивизија*, *арјијријпрема*, *аујио-чејта*, *мојосјпрељачки* (у *мојосјпрељачка јешадија*), *радиоакјиван*, *радиолокајор*, *радиосјаница*, *радиовеза*, *јиројтехника*, *јиројтехничар*, *хидроизвијач*, *хидројилој* и др. Тенденција ка интернационализацији у терминологији данас је заступљена и у другим језицима, при чему се као најтипичнија тековина овог процеса истичу речи са препозитивном компонентом грчког или латинског порекла.

Ове компоненте су у славистици, или, прецизније, руској дериватологији, обележаване неколиким терминима: аналитички придеви (аналити), придевска морфема, лексико-морфема, префиксоид, аглутинативни елемент, аналитички придев, терминоелемент, односно почетни терминоелемент (уп. Суперанска и др. 2007: 103; Ћорић 2008: 121). Међутим, у оквиру терминологије као посебне гране лингвистике, или уже у пољу творбе термина (уп. рус. *јерминологическое словообразование* у Суперанска и др. 2007: 105–108) изгледа да је преовладао термин *јерминоелементј* за означавање интернационалне компоненте без обзира на место које заузима у сложеници. У прилог овој теми споменућемо податак да је термин 'терминоелемент' својевремено прихватило посебно тело задужено за стандардизацију термина научно-техничких терминологија у некадашњем Совјетском Савезу. О томе се у литератури каже: „Комитет научно-технической терминологии АН СССР определяет терминоелемент как 'минимальная единица, имеющая терминологическое значение'“ (Суперанска и др. 2007: 100). Поједини руски аутори појам *јерминоелементј* ограничавају само на интернационалне компоненте грчког и латинског порекла (в. Суперанска и др. 2007: 102), док се код нас овај термин, додуше још увек ретко употребљаван, устаљује за значење везаног конституента сложеног термина.

У литератури се нуди нешто једноставнија, дводелна подела препозитивних компонената (Цветенка А., према Ћорић 2008: 122): а) префиксоиди – морфеме блиске префиксима и близу су да то и постану (*анји-*, *вице-*, *екс-*, *квази-*, *конјира-*, *макро-*, *меџа-*, *микро-*, *мини-*, *нео-*, *јосј-*, *јсеудо-* итд.); б) радикасоиди – јединице блиске правим коренским морфемама (*авио-*, *аујио-*, *енерџо-*, *јиро-*, *јрофи-*, *јшеле-*, *фојио-*, *хидро-*). При томе, треба нагласити да је подела условне природе, будући да границу није лако одредити, јер има компонената које могу бити у обема групама (уп. Ћорић 2008: 122).

Терминоелемент се у термилошким сложеницама појављује као тројака конститутивна јединица: а) као морфема у термину у виду једночлане термилошке јединице: *авио-* (*авиокорџус*), *конира-* (*конираофанзива*), као б) конститутивни члан термина у форми полусложеница: нпр. *џенерал-* као први део полусложеница у називима генерала разних чинова, а, такође, налазимо и случајеве када в) један од елемената термилошке синтагме чини скраћеница (абривијатура) употребљена у придевској служби: Н-оружје (нуклеарно оружје), Х-оружје (хемијско оружје), НХБ-заштита (нуклеарна, хемијска и биолошка заштита) и сл.

Наша грађа бележи и извешан број препозитивних компонената насталих слагањем уз скраћење основе првог композицијског дела: *артиобезбеђење* (<артиљеријско обезбеђење) (Вој. р.), *артиријпрема* (<артиљеријска припрема) (Вој. р.) и др.

2.5.4. СКРАЋЕЊЕ СЛОЖЕНОГ ТЕРМИНА (КРАЋА ВАРИЈАНТА ТЕРМИНА). У војној терминологији једнако се употребљавају два супротна процеса настајања нових термина на бази постојећих речи. У једном се огледа тежња ка рационализацији у коришћењу језичких средстава, што доводи каткад до структурног преображаја сложенијих номинативних јединица у краће (*снајпер* уместо снајперска пушка, *редов* ум. војник на редовном одслужењу војног рока; прост, обичан војник). У другом случају, нови термини настају описном номинацијом која подразумева најмање два конституента, што доводи до стварања вишечланих термилошких јединица (нпр. називи за одређене видове пешадије: гранична ~, морнаричка ~, падобранска ~). Међу поменутих јединицама само се прве сматрају предметом творбе речи у ужем смислу, тј. творбе која за резултат има творенице са новим лексичким значењем и углавном новим категоријалним значењем (промена граматичке категорије).

У терминологији уопште, а поготово у војној, сложене номинативне јединице могу се скратити на основу неког „редуктивног творбеног модела“, чиме се добија краћа верзија термина (Ћорић 1996: 53). Овакав начин творбе речи веома је продуктиван у српском језику (нпр. централни затвор = цз, тј. „це-зе“, Српска академија наука и уметности = САНУ), па је краћа верзија термина заступљенија у колоквијалном изражавању и у професионалном жаргону него у стандардној научној терминологији: уп. нпр. *снајперска ђушка* : *снајпер*, (*џолу*)*аутоматска ђушка* : *џушка*, *војник у џослужи минобацача* : *минобацачлија* итд. У разговорном језику скраћују се не само удвојене номинације (вишечлани термини) него и композити, тако што се

губи први део сложеница, нпр. пушкомитраљез разг. *миџраљез* (и у значењу оружја без постоља).

У поређењу са другим терминологијама, у војној терминологији синонимне јединице ретко се јављају.

У грађи смо забележили и ове минималне лексичке варијанте: нпр. *бацач бомбе*: *бомбаци*, *војник ђољске байтерије* : *ђољак*, *зборно месџо* : *зборишџе*, *маџинџевер* : *маџинка*, *ручни ракетни бацач* : *РРБ* (ер-ер-бе), *ђравило службе* : *ПС* (пе-ес), *ђрофесионални војник* : *ђрофесионалац*, *редовни војник*, односно *војник на редовном одслужењу војноџ рока* : *редов* итд.

У сваком терминолошком систему постоји велик број вишечланих термина или терминолошких синтагми. Терминолошке синтагме, као језичка средства којима се постиже прозирност терминолошког значења, веома су погодне за стварање назива у разним наукама и струкама. Употреба терминолошких синтагми коси се са законом језичке економије, који подразумева рационализацију језичких средстава у корист економичности, краткоће језичког израза. Због тога језичка пракса, упркос решењима у сфери званичне струке, захтева употребу кратке верзије термина. Скраћење термина одвија се на неколико начина. У предмет нашег истраживања улазе само скраћене верзије термина из сфере фиксације (формалне употребе), док би лексика скраћених термина из неформалне сфере припадала другачијем типу истраживања у домену стилистике, прагматике, творбе речи и др. (в. Поповић Љ. 1970).

Најобичнији начини скраћења у области творбе речи су суфиксација, композиција, супстантивизација и абревијација (уп. Ћорић 1997: 54–55).

Суфиксација је продуктиван начин грађења једночланих изведених термина мотивисаних вишечланим базним обликом термина: *зборишџе* : *зборно месџо*, *ђоврајник* : *ђоврајни механизам* (део пушке) и др.

У стандардној војној терминологији композиција је врло продуктиван модел у стварању нових термина мотивисаних вишечланом базном номинацијом, што је посебно распрострањено у терминима са препозитивном компонентом или терминоелементом типа *авио-*, *аниџи-*, *конџира-* и др. Овај творбени начин је нарочито чест у стручним терминологијама, док је у српском књижевном језику далеко мање заступљен од суфиксације и префиксације. Најчешће се употребљава модел композиције са окрњеном основном придева из саста-

ва терминологизирани синтагме, нпр.: *авиокорџус* (Вој. р.), *артиљеријска припрема* [напада] (Вој. р.), *аутиоколона* (Вој. р.) итд. Неки од назива насталих композицијом и другим начинима творбе усталили су се у војној терминологији и употребљавају се као стандардни термини упоредо са вишечланим називима: *артиљеријска припрема* и *артиљеријска припрема*, *пламенобацач* и *бацач пламена* итд.

Супстантивизација се у војној терминологији ретко користи за прављење кратке верзије термина (уп. Ћорић 1996: 55). Ипак, међу малобројним примерима супстантивата налазимо оне који су поставили стандардни термини: *главнокомандујући* (: главни командант, заповедник оружаним снагама), *дежурни* (: дежурни официр), *надређени* (: лице старије по чину, претпостављени, старешина), *пожарни* (: војник који пожарчи или војник у служби пожарства), *пошчињени* (: онај који је подређен вишим по чину), *препостављени* (: онај који је старији по чину, старешина), *редов* (: редовни војник; обичан војник, војник без чина) итд.

Абревијација је веома раширен начин скраћивања термина у војној терминологији. О томе говори широк списак скраћеница дат у свих десет томова Војне енциклопедије (Вој. енци.), нпр. БГА – бацач граната аутоматски, ВОЈИН – ваздушно осматрање, јављање и навођење, ВШ – врховни штаб, ЈНА – Југословенска народна армија, ЈРМ – Југословенска ратна морнарица, ПВО – противваздушна одбрана, ПТО – противтенковска одбрана, ПХЗ – противхемијска заштита, РАП – резервни алат и прибор, РВ – ратно ваздухопловство итд. У највећем броју случајева приликом скраћивања узета су само почетна слова сложеног назива. Овом приликом не улазимо у оцену да ли су све ове абревијатуре, односно њихови описни еквиваленти конкретних термина у свим случајевима у потпуној сагласности са творбеним законитостима и правописним нормама српског језика.

Дакле, краћа верзија термина у војној терминологији подразумева појаву да се поред вишечланог термина, насталог у виду терминологизирани синтагме, може употребити синонимни једночлани термин, састављен најчешће од једног елемента који чини конститутивну јединицу терминолошке синтагме. При томе, једној варијанти термина, и то обично вишечлавној, припада примат у текстовима професионалне садржине. Међутим, једна варијанта термина може потиснути другу варијанту или јој узети примат основног термина. Поједине вишечлане варијанте због своје рогобатности, непрактичности никада не заживе у професионалном говору, већ њихова употреба остаје ограничена само на писане

контексте⁴¹, уп. *војник минобацачко̄ вода* (или *одељења*) : *минобацачлија*, (*йолу*)*ауџомай̄ска џушка* : *џушка*, *бацач ѓранай̄а ауџомай̄ски* : „бе-ге-а“ (БГА), *маневарски мей̄ак* : *маневарац*, *ѓоњени џочкови* „део гусеничних точкова тенка“ : *лењивци* итд.

41 Скраћење стандардних војних термина по сили закона језичке економије одвија се и у другим језицима. У раду Мури (1986: 127–128) каже се следеће: „We can clearly see the benefit of saying *backseater* rather than *radar intercept officer* or *huffer cart* instead of small vehicle used to blow air into the engines of a fighter plane to get them started“.

3. О развоју српске војне лексике у светлу стандардизовања војне терминологије

Српска војна лексика посведочена је у рукописним изворима старијих епоха српске писмености, чиме се стиче увид у корене њеног лексичког развоја. Током постојања српске државе у средњем веку обавеза служења војске била је општа, тј. односила се на све мушке поданике. Војска је сазивана само у моменту потребе, а иначе људи су се бавили својим свакодневним пословима (Нар. енци., под војска).

За време турског ропства у Србији није било народне војске, па се то доба узима као међа између онога што је раније било створено у српској војној терминологији у средњем веку и онога што се касније изнова стварало, почев од обнављања српске државности започете Првим српским устанком. Ипак, током периода дисконтинуитета војске и државе традиционална војна лексика наставила је да живи, али и да се обогађује новим речима у аутономним српским областима унутар Аустријског царства.

Вишевековни развој српске војне лексике подразумевао је не само стварање нових речи или значења речи од домаћих лексичких елемената већ и позајмљивање речи из других језика. Неке речи су задржале функцију номинације језички спецификованог појма и постале део стандардне војне терминологије, друге су престале да постоје јер су нестали појмови које су оне означавале, треће су се задржале до данас, али без значења војног појма. Неке су временом нестале из активног терминолошког система, али су наставиле да живе у појединим народним говорима или у одређеним функционалним стиливима (књижевноуметничком, разговорном).

У овом делу књиге анализирани су поједине речи или лексичке групе из старијих периода развоја српског књижевног језика како би се свестраније сагледала слојевитост војне лексике и терминологије: домаћа или позајмљена реч, застарела или актуелна реч, застарело или актуелно значење, семантичка структура речи, употребна вредност речи, језичко-стилска обележја и сл. У средишту описа налази се традиционална војна лексика, чији лексички елементи и данас чине актуелни слој српске војне терминологије. На основу увида у главне токове развоја војне лексике, осветљени су путеви стандардизације савремене војне терминологије.

3.1. Терминологија и традиција

3.1.1. Старији слојеви војне лексике и однос ове лексике према савременој терминолошкој лексци

Говорећи о главним етапама развоја српске војне лексике и терминологије (в. т. I. 3) истакли смо значај одређења установе војска у перспективи времена у којем се војна терминологија истражује. С обзиром на то да се о терминологији не може говорити у условима неразвијене писмености, слабе организације или непостојања установа државе, најранији период у којем се о њој може говорити јесте средњовековна српска држава под Немањинима. Пре овог времена Срби су у државно-организационом смислу живели својим животом, заснованим углавном на устаљеним обичајним односима. Ти односи су, према тврдњи С. Новаковића, као дубока провалија били одвојени од установа развијене грчко-римске цивилизације, са којом су се сусрели.

О прошлости српске војске научноистраживачки модерно приступило се још у 19. веку, где се међу првим проучаваоцима издваја С. Новаковић са својом студијом *Сџара српска војска* (историјске скице из дела „Народ и земља у старој српској држави“, Београд, 1893). И поред тога што су оновремени критичари у овој књизи налазили као главни недостатак недовољност грађе, тј. изостављање из анализе већег броја оружја и малобројност употребљених релевантних извора (в. Томић–Станојевић 1894), ово дело „извршило [је] знатан утицај на касније проучавање војске, које, свакако, није било у сразмери са великим српским ратничким традицијама. [...] Тек после Другог светског рата, више од пола века након појаве *Сџаре српске војске*, настављен је систематски рад на ономе што је било предмет Новаковићеве студије, првенствено у радовима Гавра Шкриванића“ (Ћирковић 2002: IX–XXI).

Међу радовима Гавра Шкриванића за ову тему посебно бисмо издвојили монографско дело *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику* (в. Шкриванић 1957), у којем је аутор детаљно, систематски анализирао оружје нашег средњег века, али тако што у средишту његове пажње није само опис предмета и његова класификација, већ и назив који оно носи, укључујући и друге податке као што су живот и судбина речи у народу и писаним изворима. Због тога ово дело представља незаобилазан извор за филолошка истраживања српске војне лексике и терминологије. О теми историјског развоја српске војске до средине 19. века може се читати у књизи *Војна организација Србије* Саве Грујића, објављеној 1874. године у Крагујевцу.

Поред поменутих дела, српској војсци посвећен је енциклопедијски чланак под одредницом *војска* у *Народној енциклопедији* С. Станојевића. Новији резултати истраживања српске војске уопште саопштени су у раду *Војска у средњовековној Србији* А. Веселиновића (1994), а од радова који анализирају ратну фразеологију и војну терминологију истиче се поглавље у књизи *Српски средњи век* Станислава Хафнера (Хафнер 2001: 65–75) под насловом *О речнику и фразеологији ратних описана Данила II и његовог ученика*. Такође, у новије време објављен је извештај број чланака који је на ограниченом корпусу и ужој тематици анализирао проблеме из домена српске војне лексике и терминологије.

Важан извор за ваљано истраживање историје војне терминологије српске војске средњег века чини средњовековна рукописна заоставштина, и то, пре свега, српска, а од велике користи за опис појединих предмета, поред оних сачуваних до данас, вредни су помена и други извори, међу којима се истичу живописи у средњовековним црквама и манастирима.⁴² Никако не треба запоставити ни друге, секундарне али важне изворе као што су народна поезија, затим слој ономастике, посебно имена локалитета, разних географских појмова, властита имена или презимена, где се чувају преживели остаци некада актуелних војних термина.

Када је реч о избору штампаних текстова за лексикку војевања средњег века, биографско дело Данила II и ученика заузима посебно место у средњовековној књижевности јер се по обради теме налази између књижевности и историографије. У овој збирци текстова чувена битка код Велбужда описана је тако да представља „најопширнији текст описа рата у старосрпској књижевности“ (Хафнер 2001: 74). И заиста, ово дело обилује војном лексиком и фразеологијом, које су детаљно обрађене у поменутој Хафнеровој студији. Ту су затим и друга дела из којих се ова лексика може црпети, као што су објављена житија, закони, разна архивска документа и списи, те незаобилазна лексикографска дела – *Рјечник из књижевних сјарина српских* Ђ. Даничића (1863–1864) и *Рјечник хрватског или српског језика* Југославенске академије знаности и умјетности (РЈА).

42 У поменутом делу Г. Шкриванића ликовни извори из зидног сликарства представљају важну и богату истраживачку грађу за проучавање средњовековног оружја.

3.1.1.1. Иако је Србија са својом војском у средњем веку, дакле од Стефана Немање, као оснивача средњовековне српске државе, па до њеног краха и коначног пада под Турке средином 15. века, пролазила кроз разне фазе разоја, успона и падова, овај период у погледу наше теме може се узети као целина, и то као прва етапа у развоју српске војске и српске војне терминологије. Када је реч о историјској перспективи развоја српске лексике уопште, поменуто временско раздобље узима се као њен први период (уп. Ивић П. 1980). Сумирајући резултате истраживања до којих су, пре свега у друштвено-историјској перспективи, дошли истраживачи српске војне прошлости – наравно уважавајући у многим питањима разлике у њиховом мишљењу – могли бисмо уопштити следеће чињенице.

Према истраживачима српске војне прошлости, у средњем веку није било разлике између цивилне и војне власти, или је она пак била врло мала, јер су господари и властела обављали и ову другу, војну функцију у случају потребе, а од својих поданика, сточара и земљорадника у датом тренутку сачинили би војнике које би предводили у рату. С. Новаковић каже да извори „показују ... јасно, да је војника било у свима редовима грађанства, и у највишим и у најнижим, али да опет зато сваки није био војник, и да се сваки није кретао на војску кадгод би се војевало“ (Новаковић 2002: 70–71). У таквим друштвеним околностима терминологија ратовања у општим појмовима није се разликовала од лексике опште употребе, тј. војна лексика још увек није била строго терминолошки одвојена од општеупотребне лексике српског језика.

Овакво начелно гледиште на српску војску и њену терминологију средњег века може се поткрепити одговарајућим примерима. За означавање појма 'војна снага, сила, војска уопште' употребљавала се општесловенска реч *ѡук*, која је такође на општесловенском плану сасвим обично означавала и појам 'народ, свет уопште'. Оба значења лексема забележена су у Даничићевом *Рјечнику* под одредницом *плѣкъ* – као *exercitus* „војска“ и као *plebs* „народ, пук“. На лексичку блискост лексема за означавање општих појмова, с једне стране, и специјалних, у овом случају војних појмова, с друге стране, указано је у руској литератури у којој се обрађује тема из руске војне лексике средњег века. Тако руски филолог Ф. П. Сороколетов примећује, као и наш С. Новаковић раније, да су у средњем веку народ и војска били исто, тј. војску је у највећој мери чинио народ који се, иначе, у мирнодопским условима бавио својим свакодневним пословима. То је време у којем још увек друштво није строго издиференцирано на властелу и „народну масу“, време у коме народ исте народности чини војску и војну власт, а аутор сматра, позивајући се на друге руске историчаре, да је ово фаза која повезује

све народе: „В этот период у всех народов войско было равно народу“ (Сороколетов 1970: 38). На сличан начин о овој теми наш С. Новаковић казао је следеће: „Стара друштва и државе нису никако ни делили војску и народ једно од другога“ (Новаковић 2002: 249). Ову констатацију потврђује и српски језик, у којем је *ѣук* значио „народ, прост народ“ или лат. *vulgus*, а потом проширио значење на „наоружани народ, војска“, а онда још уже „одређена војна јединица у саставу војске“. Реч *ѣук* је у источнијим српским говорима у значењима *plebs/populus* и *exercitus* потиснута лексемама *народ* и *војска*, док је термилошко значење ове лексеме ’строга одређена борбена јединица у војсци’, као и уопште њена употреба у српском језику вероватно била подстакнута руским утицајем у 18. и 19. веку. Вук је у *Српском рјечнику* забележио лексему *ѣук* само у значењу „народ, свет“.

Када је реч о семантици ове именице у руском језику, али и у другим словенским и несловенским језицима, Сороколетов (1970: 45) каже следеће. „Известна попытка видеть в этом употреблении слова *пѣлкѣ* старое, первичное значение, общее для всех славянских и ряда индоевропейских языков, – ‘племя’, ‘род’. [...] Семантическая эволюция термина пошла по двум линиям: а) развитие и дифференциация значений, связанных с военными понятиями, и б) развитие значений ‘бытовых’, объединяемых общей идеей множества, совокупности многих предметов“. Дакле, употреба исте лексеме *ѣук* у значењу ’*populus*’ и у значењу ’*exercitus*’ у српском и другим словенским језицима говори о томе да војска, као специјално, професионално поље деловања, испрва није била оштро оделита од појмова других области свакодневног живота, па, сходно томе, ни лексика за означавање појмова из области војске и ратовања није могла бити строго термилошки одвојена од лексике опште употребе.

У том смислу навешћемо и друге лексеме општеупотребне лексичке сфере које су означавале појмове из живота војске, међу којима је велики број оних које су се до данас у истом или сличном лику и истом значењу сачувале у српском књижевном језику. На пример, лексема *бранити* употребљава се у истом лику и у истом значењу као и у савременом језику „заштитити (некога, нешто) од напада“ – *бранѣ отъѣство твоѣ отъ насилна воюющихъ на те* (Дан. 1866: 61). Од исте глаголске основе је девербатив *бранѣ ’ригна’*: *на бранѣ кралѣвства дн, прѣѣти хотѣ сръбскоу землю* (Дан., Рј.). Сам појам сукоба, борбе између двеју страна – *ратѣ*, такође је остао до данас у савременом српском језику, као и експресивна реч за исти појам *крѣвопролитнѣ* – *тоу велнцѣ н рати бывѣши н крѣвопролитнѣю междоу ндн* (Дан. 1866: 122).

Ако војну лексику посматраног периода сагледамо из угла семантичких поља, приметимо да лексика појединих поља (чинови и достојанства, оружје итд.) у себе укључује лексику која је у већој или мањој мери специјализована у односу на лексику опште употребе. Семантичка поља представљају један од уобичајених критеријума класификације лексике, коју ћемо, када је реч о војној терминологији средњег века, представити у обрисима у даљој анализи.

3.1.1.2. Називи за војску и појмове рата, војевања и сл. — У збирци текстова Данила II и ученика налазимо називе за војску и војне јединице, наоружање и чинове, затим глаголе којима се означавају различите војне радње. Најчешћи назив за војску, односно војне снаге је *сила* — *дахъ вѣдѣ власть настоупати ... на вѣсоу силоу вражню* (Дан. 1866: 48), *дошѣдѣшоу кѣлоу съ силами своим* (Дан. 1866: 110), а најближи синоним речи *сила* у истом тексту је *конска* — *и сами не възмогыше възвратити толкыи силы конскы многыхъ языкъ* (Дан. 1866: 111). Заједничку основу са овом именицом имају и друге речи које скупа чине творбено гнездо: *кон* „(мн.) војници, ратници“, *коннь* „војник“, *конньствовати* „војевати, ратовати“, *кокеквати*, *повокеквати* „свр. кренути у рат, завојевати“ и др.

Поред речи *сила* и *конска*, у тексту се у сличном појмовном значењу „војници, ратници“ употребљава множински облик *кон*⁴³: *посылавъ великондѣнныи свои съ многю силоу кон избранныхъ* (Дан. 1866: 355). Ф. П. Сороколетов (1970: 37) издваја множински облик *кон* 'оружане снаге' као посебну лексему у руском (рускословенском) језику, према којој у српском (српскословенском) језику налазимо еквиваленте: *плѣк(ь)*, *сила*, *конска*, *кон*, *побѣда*⁴⁴, *люди*.

Српски писци употребљавају *плѣк(ь)* у семантичком пољу рата онда када је реч о војним снагама у борбеној готовости, у борби или наступању (Хафнер 2001: 71). Ф. П. Сороколетов (1970: 37–38) каже да је још раније утврђено да се именица *плѣк(ь)* давно усталила као део војне номенклатуре у свим словенским језицима: „Во всех славянских языках, с древнейших времен, термин *полкъ* употреблялся в военном значении (ср. ст.-сл. *ѿлѣкъ*, болг. *ѿлѣк*, серб.-хорв. *ѿук*, чеш. и словац. *pluk*, польск. *rólk*, укр. *ѿолк*, белор. *ѿолк*). *Пѣлѣк* (*ѿолѣкъ*) — общеславянский термин, отражающий организацию военных сил“.

43 Према Даничићевом *Рјечнику* (под *кон*) облик јединице нема потврда у споменицима.

44 Ова реч могла је значити и „војска, војна јединица“: *и тако обѣсѣвъкоупникша побѣды свои* (Дан. 1866: 116), а могла је означити и одређену војничку формацију у оквиру војске: *царь ... съвъкоупникъ великоу побѣдоу конскы свои* (Дан. 1866: 110).

Поредећи староруске називе за војску, војне јединице и ратнике са одговарајућим старосрпским називима, уочавамо велику блискост у употреби и специјализацији термилошких значења појединих лексема. Неки термини из старосрпског или староруског језика задржали су се до данас као део стандардне војне терминологије у савременом српском односно савременом руском језику, а неки су ишчезли, или пак постали део одређеног функционалностилског комплекса. На пример, у српском језику лексема *враг* представља континуанту лексеме *врагъ*, која се у старијим текстовима уобичајено употребљавала у значењу „непријатељски војник, противник у рату и сл.“ (в. Дан, Рј.). У Даничићевом *Рјечнику* налазимо синонимну лексему *противъникъ*, која се и данас употребљава као војни термин „онај против кога се ратује, једна зараћена страна у односу на другу, непријатељ“.⁴⁵

У руском језику уочени су слични процеси као у српском термилошком систему, који се тичу тога да је једна лексема још из средњовековног лексичког инвентара данас добила статус стандардног војног термина, а да је друга током језичког развоја своју некада термилошку функцију заменила употребом у књижевно-поетском или литерарном контексту. Тако је, на пример, лексема *врагъ* „непријатељ, противник“ сачувала термилошко значење у савременом руском језику, односно у савременој руској војној терминологији (в. Вој. р. р-с.), док је староруска лексема *ратъ* (ратъ) у значењу „војска, војна јединица“ данас историјски термин са статусом лексичког архаизма (Сороколетов 1970: 54).

Када је реч о самом чину рата, борбе и сл., С. Хафнер издваја лексему *ратъ*, која заједно са лексемом *бранъ* спада међу „најчешће употребљаване термине у семантичком пољу рата“ (Хафнер 2001: 67). За ову лексему аутор каже да се употребљава у значењу „рат, борба, битка, ратни сукоб уопште“, али да нема значење „војска“ или „трупа“, које потврђују споменици руске редакције црквенословенског језика. Ф. П. Сороколетов каже да је семантичка диференцијација лексеме *ратъ* на појмове „битка“ у српкословенском и „војска“ у рускословенском резултат развоја засебних лексичких система ових словенских језика (Сороколетов 1970: 76). Затим, Ф. П. Сороколетов (1970: 49) подсећа на мишљење Ф. П. Филина (1949), који каже да „по своей семантической структуре термин *ратъ* относится к такому периоду жизни славянских

45 Ф. П. Сороколетов у наведеном делу показује да су се и у руском језику још од средњег века лексеме *ѣроушвѣникъ* и *врагъ* – *ворогъ* употребљавале као синоними „непријатељ у рату“. Такође, из руско-српскохрватског војног речника М. Ђ. Перишића (Београд, 1980) сазнајемо да обе лексеме, које данас гласе *ѣроушвѣник* и *врагъ*, представљају стандардне руске војне термине у истом првобитном значењу.

употребљавао се назив *σεβαστοκράτωρ* (грч. Σεβαστοκράτωρ), чијим се именом, поред лица, означавала и титула превасходно додељивана царским, тј. византијским и владалачким рођацима и највећој господи (Новаковић 2002: 299). Иначе, називи у пољу чинова и достојанстава одражавају формацијско устројство војске која делом представља наставак старе традиције, а делом плод веза Србије са Источним царством, од којег је отимала земље и на чију се војну и уопште државну организацију угледала.

Називи војничких чинова, односно носилаца таквих чинова саграђени су по творбеном моделу – броја у основи и суфикса *-ник*: *сѣтънѣкъ*, *тысоушѣтънѣкъ*, што је веома продуктиван модел у српској војној терминологији у различитим периодима њеног развоја. Број у основи + *-ник* за грађење назива чинова, односно њихових носилаца налазимо и у другим изворима и у следећим примерима: *десетѣник* (Нар. енци., под војска), *дваесѣник* (И.), *ѣдесетѣник* (И.), *саѣник* (Вуловић и др. 2012: 239). Да је реч о општесловенском творбеном типу, показује нам и ситуација у руском језику, у којем је такође у пољу војне терминологије био активан модел творбе војних термина помоћу суфикса *-никъ* са бројем у основи: *шестѣникъ*, *десяѣтънѣкъ*, *пятидесяѣтънѣкъ*, *сотѣникъ*, *тысяѣцѣнѣкъ* (Сороколетов 1970: 106–107; 243–245).

У нашој историјској науци Новаковић је на основу старијих грчких и српских извора и њиховим упоређењем утврдио да је српски двор Стефана Душана преузео на себе издавање правилника којим се уводи ред на српском двору у погледу додељивања цивилних и војних чинова и достојанстава. Узор је свакако налазио у грчким правилницима који су тада већ уживали дугу традицију постојања.⁴⁷ Исти аутор сматрао је да се код нас мало истиче то да смо ми стари византијски ред и терминологију, која се у црквеним достојанствима сачувала до данас, изгубили у световној хијерархији достојанственика. „Као што се можемо уверити лаким погледом на слике старих наших и византијских владалаца, сачуване по црквама или по рукописима или на новцима, и одело је чиновника много наличило на одело које и сад облачи свештенство кад своју службу врши“ (Новаковић 1908: 215).

3.1.1.4. ПОЉЕ ОРУЖЈА И ВОЈНЕ ОПРЕМЕ. – Општи назив за основно средство рата – *оружје* 'средство за одбрану и напад у борби': *носе оружѣна жѣлѣзнаѣ* (Дан. 1866: 32) – задржао се у истом облику до данас. Поред ове, задржале су се у српском језику и многе друге речи које су се у средњем веку употребљавале као специјални називи – термини.

47 О зборницима правила од Теофила, Порфирогенита и Ђ. Кодина в. у С. Новаковић, *Византијски чинови и њихове титуле*, Београд 1908, стр. 207 и даље.

Назив *сѣрела* до данас се није заборавио у живоме језику, а са њим су у творбеној вези и друге речи: *сѣрелаѣиѣи*, *сѣрелиѣиѣи*, *усѣрелиѣиѣи* итд. *Мач* и *сабља* употребљавале су се за означавање истог или сличног појма, с том разликом што је прва реч словенског, а друга турског порекла. Као врста кратког мача употребљавао се назив италијанског порекла *корда* *корѣда* 'gladius' (Дан. Рј.), што сведочи и о пореклу самог предмета. Назив *коѣѣе* до данас је остао жив за означавање истог појма као у средњем веку, потом речи *ѣиѣиѣи*, *нож*, *секира* и др.

Као врста краћег копља које се употребљавало за вежбање оружја, и то вероватно од стране госпде, употребљавала се реч *ѣиѣиѣи*. Пошто је *ѣиѣиѣи* турска реч, могуће је да је игра са цилитом дошла с Турцима, али је такође вероватно да је сличних игара с копљима било и пре турске најезде (Новаковић 2002: 310). Вук је у свом *Рјечнику* унео глагол *ѣиѣиѣиѣи се*, објаснивши га као врсту игре бацања копаља: „Цилит се узме по средини па се баци тако да иде управо као стријела. Турци се обично цилитају с коња, тј. узме сваки по један цилит па узјашу на коње, па онда бацају један за другијем и бију се. А дјеца се цилитају пјешнице, и гледају који ће даље бацити“ (Вук, Рј.).

Међу историјским ударним оружјем данас је добро познат *буздован*, вероватно захваљујући слави епских песама о Марку Краљевићу и његовом главном оружју *буздовану*, којим побеђује насилнике и поробљиваче. Називом *брадва* такође се означавала нарочита врста ударног оружја, а данас се овим именом означава дрводељско оруђе за тесање, налик секири или кухињска секира за сечење меса и сл. (РСАНУ).

Оклопи и оклопници чинили су главну карактеристику средњо-вековне војске и главну разлику међу војском старијих и новијих времена. Војска оклопничка највише је била под западним утицајем, о чему сведоче и саме речи за војне појмове које долазе из западноевропских језика. Назив *брња* „војничка хаљина од коже, обложена колутима (брњама) или плочама и оплатама гвозденим, чији је задатак био да одбијају и спречавају ударце, а војника да бране од повреда“ (Новаковић 2002: 345–346) (срлат. *brunea*, фр. *la broigne*, гот. *brunjô*, стнем. *brunja*, стсл. *бръна*) сачувала се у српском језику, али са ознаком других појмова: „белега, обично бела, на њушци животиње“, „назив за домаће животиње с брњом (белегом) на њушци или на глави и име таквим животињама“ и др. (РСАНУ). Лексеме *ѣлем* (шенкел) (нем.) и *каѣиѣа* (ром.) сачувале су се у истом терминолошком значењу до данас „заштитна метална војна капа“. Обе речи биле су кориштене као синоними, с тим што је прва немачког, а друга романског порекла.

Поједине речи које су се у датом периоду употребљавале у функцији специјалних номината данас представљају лексичке историзме. Међутим, основа таквих речи може остати у речима других граматичких категорија и другачијег лексичког значења. На пример, назив средњовековног оружја *млаи* „средњовековно ударно оружје, које се састојало од дршка и ударача са гвозденим шиљцима или без њих“ везује заједничка основа са речима општеупотребног фонда као што су *млаишии*, *млаинуи*, *иремлаишии*, *смлаишии* итд. Слично се догодило и са историзмом *баи* у значењу „батина, буздован, штап“, која се данас налази у основи именице *баишина*. Историјски посматрано, *баишина* је могла настати као аугментатив према речи *баи*. Под утицајем турског језика називи појединих оружја замењени су речима турског порекла: нпр. *ѿоѿуз* и *буздован* заменили су општу лексему домаћег порекла *ѿалица* (в. Шкриванић 1957: 58), која се сачувала у српском језику у другим значењима.

О називима средњовековног оружја сведоче и поједини топоними и патроними. Г. Шкриванић наводи поједина места која су добила назив према оружју које су израђивала: *Сѿреоци* (*Сѿрелац*) у околини Дечана, Дренице и око Пирота, затим *Сѿрелари*, *Сѿрелица*, *Коѿљари* у околини Гњилана и Крагујевца, *Тоболац*, *Тулари*, *Шѿишиари*, *Шѿишиар*, *Шѿишиарица* и др. Међу данашњим српским презименима има оних која у себи чувају успомену на назив одређеног оружја. Тако су, на пример, презимена или презименски надимци: *Балиић*, *Коѿљевић*, *Кордић*⁴⁸ (од корда „велики нож“), *Лукаревић*, *Тоѿузић*, *Сабљић*, *Шѿадијер* давана по називу заната који су преци некада обављали (1957: 173). Према традицији, како је забележио Ј. Ердељановић, „у доњем крају Старе Црне Горе постоје 'шпадијери' који тврде да су им преци били ковачи који су ковали 'шпаде' (мачеве) и да воде порекло из Приморја.“⁴⁹

3.1.1.5. У време ропства под Турцима Срби нису имали сопствену власт, законе, институције, па тако ни војску ни државу. Међутим, Срби су и у таквим околностима и даље били војници и војсковође, али сада као поданици стране власти. Истраживања у области закона и њихове примене у почетном периоду турске владавине показују да су Турци у Србији прихватили и прилагодили тзв. Деспотов закон⁵⁰ из XV века.

48 *Корда* је средњовековно оружје које се употребљавало у Србији и у Дубровнику. Она се и код нас израђивала, што се види из старих презимена као Кордић, „чији је неки предак био ножар и израђивао – корде“ (Г. Шкриванић, *нав. дело*, стр. 56).

49 Ј. Ердељановић, *Сѿара Црна Гора*, Српски етнографски зборник, XXXIX, Насеља и порекло становништва, 24, Београд, 1926, стр. 308–309.

50 Реч је о скупу законских одредаба обједињених у једном правном акту, који је био познат као Деспотов закон. Нажалост, овај правни акт, у којем је садржана

Према истраживању Г. Томовић (2009), Турци су у свом прилагођеном закону задржали поједине српске називе, међу којима и војне термине: *пейник*, *заманица*, *коморница*, *збор* и *кмеј*.

Пейник је био редован војник кога је давала свака пета кућа. Иако овај појам из српске историје није оставио трага у српским изворима, „петник и Деспотов канун у турским законским одредбама показују укоревеност закона у пракси која је трајала више од стотину година“ (Томовић 2009: 293).

У обавезне послове обухваћене појмом *заманица* спадало је и обавезно служење у војсци у ситуацијама када је била неопходна општа мобилизација. Слично значење термина *заманица* забележено је у изворима у Речнику САНУ, с том разликом што је компонента 'обавезности' замењена компонентом 'добровољности' у значењу „нередовна војска, добровољци“, односно „прикупљање нередовне, добровољачке војске“.

Именом *коморница* означавао се слуга у војној комори, или, како би се то данас казало, *коморџија*. Војна комора је у средњем веку подразумевала пратеће војне снаге одређене за снабдевање војске (благајна, храна, стока, наоружање и опрема и др.). Основа овог термина сачувала се у савременој стандардној војној терминологији, с том разликом што је српски (словенски) суфикс замењен турским *-џија* у *коморџија*. Лексема *коморница* је током развоја лексичког система српског језика, на који су утицале и друштвено-историјске промене, изгубила одговарајуће терминолошко значење, а можда је и читава лексема замењена лексичком варијантом са турским суфиксом *-џија*. Стога је врло вероватно да је лексема *коморница*, забележена у Речнику САНУ у значењу „коморкиња“, тј. „дворкиња, слушкиња, собарица“, у ствари именица изведена моционим суфиксом *-ица* према *коморник* „човек у дворској, властелинској и сл. служби, који се, као слуга, собар брине о личним господаревим потребама или о личним потребама више лица“, а не лексичка континуанта некадашње лексеме *коморница* са специјалном функцијом. Дакле, старији облик *коморница* настала је додавањем суфикса на основу именице *комора*, на основу чега је добијено појмовно значење *nomina agentis*, док је *коморница* у значењу „жена коморник“ настала другачијим творбеним процесом, додавањем моционог суфикса *-ица*.

реформа војне и државне управе деспота Стефана, није сачуван у српском препису већ се делимично може реконструисати само на основу појединих одредаба најранијих турских закона и законских прописа који се односе на поједина подручја, санцаке у Србији (в. Томовић 2009: 292).

У Кануну за Влахе смедеревског санцака из 1516. године, којим се укида Деспотов закон, стоји одредба у којој се истичу два термина из области организовања и управљања друштвеним и политичким животом у српским насељима. Реч је о терминима *збор* и *кмет*: „Да убудуће влашки народ и остали не чине збор и скупштине и нека међу собом не истичу кметове“ (Бојанић-Лукач 1974: 66).

Реч *збор* у турском извору наводи се непреведена, као *izbor*, што показује да је преузета из српског изворника Деспотовог закона (Томовић 2009: 296). Реч *збор* је, дакле, у најширем смислу означавала окупљање народа, са кметовима као одабраним представницима. Иако је турска власт у почетку прихватила битне одредбе старијег, већ укорененог српског закона, очигледно је почела да јој смета самосталност потчињеног народа, а посебно његово окупљање, које је могло представљати озбиљну претњу за турски управни поредак. Лексема *збор* се до данас задржала и у значењу које се односи на војску „сазивање, окупљање (у војсци одн. у организацијама које подражавају војни живот, дисциплину)“ (РСАНУ).

Лексема *кмет*, која је позната историји свих словенских језика, давно је изгубила значење које се односи на војску и ратовање. О општесловенској лексеми *къметъ* у историји руског језика, Ф. П. Сороколетов каже да јој је значење 'витез' било својствено само у староруском, с тим што је овом значењу било блиско и српскословенско значење 'вазал' (Сороколетов 1970: 66–67). Значење „великаш, властелин“, које је забележено у Даничићевом *Рјечнику*, налазимо и међу изворима у Речнику САНУ: Што је софра од срме жежене, | За њом сједе кмети и бољари (НП, Петрановић П., РСАНУ).

Деспотов закон, као и потоњи турски закони којима се регулисала управа на окупираним српским просторима, садржао је и одредбу о *војводи*, као представнику војне, судске и општинске управне власти у одређеном подручју. У турским законима *војвода* се помиње управо под овим српским називом. Готово да се од речи до речи може препознати српски изворник у следећој одредби из турског закона: „Што се тиче војводе, у свакој нахији на једном одређеном месту народ те нахије нека направи кућу свом војводи. Али војвода нека је нипошто не руши. А ако током месеци и током времена буде склона паду, народ те нахије договорно нека је поправи и оправи. Тако да убудуће сваки војвода који дође ту станује и пребива“ (Томовић 2009: 299).

Пошто су Турци покорили српску државу, у почетку своје владавине примењивали су на српском терену поједине законе проистекле из управног система деспотовине. У њима су задржани и оригинални називи носилаца војне и управне власти (*кмет*, *војвода*).

Лексема *војвода* означавала је старешину са одређеном функцијом и привилегијама у различитим управним и обичајним системима некадашњих српских земаља. У Речнику САНУ наводи се неколико таквих значења: 2. ист. а. у Црној Гори и Херцеговини старешина кнежине, нахије, племена или великог братства, који је своје племе водио у бој; исп. кнез.; б. старешина кнежине у Србији за време првог српског устанка, који је заповедао и војском свога краја; в. административно звање код Турака у београдском пашалуку, врста среског поглавара. г. титула поглавара српске аутономне области Војводине у бившој Аустро-Угарској.

Грађа из различитих извора показује да је реч *војвода* у општем значењу „војни старешина“ имала специјалну функцију номинације у различитим системима управе у српским земљама у прошлости.⁵¹ Ова лексема је изгубила статус стандардног војног термина тек у војној терминологији формираној после Другог светског рата.⁵²

3.1.1.6. За разлику од Србије, у којој је по поробљавању прекинут развој српских војних установа и закона, у прекодунавским и прекосавским земљама, на територији некадашњег Аустријског царства, Срби су недуго после Велике сеобе добили територијалну аутономију и одређену политичку и културну самосталност у оквиру Војне границе. Војна граница била је засебна област у Аустријском царству, потпуно војнички организована и сасвим издвојена од ма какве грађанске власти (Гароња-Радованац 2008: 20). Војна граница је почетком 18. века била подељена на пуковније или регimente, а унутар њих на компаније. Срби су у организационом поретку били потчињени аустријским властима, које су командовале војском Војне границе. Војска Војне границе увела је нове термине за старе и нове појмове, али је у одређеној мери наследила и одговарајуће термине из српске војничке прошлости. Језичка грађа којом располажемо за овај период сведочи о лексичкој слојевитости термина у погледу утицаја страних система на српски термилошки систем, односа старих и нових термина, синонимије итд. Терминологија Војне границе није оставила трага у савременој српској војној терминологији, али је у једном значајном историјском тренутку – у периоду српских устанака у првој половини 19. века – њен утицај на формирање терминологије новопостављених установа очигледан. Такође, терминологија Војне границе једним делом ослањала се на традиционалну војну терминологију из старе постојбине, па у неку руку представља континуитет терминологије традиционалних војних установа.

51 Реч *војвода* је општесловенска, а руски извори показују да се у домену војних номинација лексема *воевода* употребљавала у истим значењима као и у српском језику „војсковођа“, „командант“ (в. Сороколетов 1970: 232).

52 У Српској војсци и у Црногорској војсци, као и у Војсци Краљевине Југославије, реч *војвода* је означавала највиши чин, додељиван обично за ратне заслуге.

Навешћемо неколико примера војних термина из различитих извора и различитог периода настанка. С обзиром на то да код нас не постоји некакав терминолошки речник Војне границе, нити објављена збирка тематских текстова везана за овај период српске прошлости (ако изузмемо књижевно-уметнички текст Ерлангенског рукописа⁵³), грађу за овај део истраживања црпили смо фрагментарно, из извора у којима смо наилазили на термине који би се могли означити као војни. Па ипак, и као такви, прикупљени примери указују на одређене токове развоја терминологије Војне границе, и то не само током постојања ове аутономије него и касније, када су се као застареле речи или историзми употребљавале у књижевним делима или као речи које се у савременом речнику означавају као покрајинизми, народске речи и сл.

У једном од ранијих текстова, датираном 1696. године, дакле пре званичног успостављања Војне границе, крушедолски игуман обраћа се у писму у Сентандреји угледним Србима из различитих места ондашње Угарске, тражећи материјалну помоћ за манастир.⁵⁴ Овај игуман помиње војна лица Србе, као носиоце одређених војних титула, чинова или достојанстава, обраћајући им се од највишег ка најнижем чину: *женерал, обршиџер, кайеџан, вицекайеџан, хаднађ, барјакџар (барјакџар), џизедуџи, сџиражамеџиџер, салаџварда*⁵⁵ (Арх. САНУ).

Овај низ чинова, односно називи носилаца таквих чинова, наведен је редом, од највишег ка најнижем, онако како је важио према тадашњем војном устројству. Примећујемо да су називи чинова различитог порекла, а међу њима се можда само *барјакџар*, иако турског порекла, може сматрати традиционалним, наслеђеним термином. Барјактар је овде означавао заставника или водника. Ово значење лексеме *барјакџар* забележено је и у Речнику САНУ из извора у којем се обрађује тематика Војне границе: „3. заст. старешински чин у војсци, заставник, водник“. – Имадијаху онда ове Крајине [војне] своје оберкапитане, капитане, војводе, барјактаре, стражмештре (М. А. Рељковић, РСАНУ).

53 Ерлангенски рукопис, зборник народне поезије с почетка 18. века, представља најстарију збирку јужнословенског десетерачког усменог песништва. ЕР, по језичкој основи претежно штокавски, Геземан смешта у северозападне делове Војне крајине као просторе његовог настанка. У највећем броју забележених епских песама присутни су међугранични сукоби с краја XVII и почетком XVIII века, у доба аустро-турских ратова, под командом аустријског војсковође Евгенија Савојског.

54 На значај рукописа за ову тему пажњу ми је скренуо Димитрије Е. Стефановић, на чему му овом приликом захваљујем.

55 У раду Јовановић В. 2014³ случајном омашком је уместо основног облика *салаџварда* пренет облик датива *салаџвардам* (176–177).

У нашим великим описним речницима забележене су лексеме *обрцићар* (нем. Oberst) „пуковник“ (РСАНУ) и *хаднађ* (мађ.) „поручник граничарске милиције“ (РМС).

Лексеми *тизедуш* (мађ. tíz deset) одговарао би српски еквивалент *десетар* „старешина са најнижим командирским чином, онај који руководи војном десетином“, док би називу *сѣражамецићер* у овом контексту одговарао појам који би се у савременом језику означио термином *разводник* – „онај који распоређује стражу“. Ова сложеница настала је комбиновањем домаће и стране речи (*mester*), што подсећа на модел као у речи *сѣражарбаца* у истом или сличном значењу „заповедник стражара; разводник страже“. Реч *салаџварда* је немачког порекла (нем. Saal велика дворана, тал. guardia стража) и означава угледног војника, стражара, гардисту.

Када се речи из поменутог извора из 17. века упореде са еквивалентним речима из знатно млађих извора забележених у поменутих описним речницима, као што су речи *женерал*, *обрцићер*, *кайеџан*, *вицекайеџан*, *хаднађ*, *барјактар* (барјактар), стиче се утисак о вековном континуитету употребе ових термина на терену Војне крајине. Лексема *сѣражамецићер* није забележена у Речнику МС, али је у Речнику САНУ присутна у оквиру дефиниције лексеме *обербаца* као „стражмештар“. Различито адаптиране речи *сѣражмесѣер* и *сѣражмецићер* налазимо и у *Мемоарима* Проте Матеје Ненадовића: Ђока Мићановић (из села Клинаца, сат и по ниже Ваљева, који је доцније постао стражмештером) дочека га наред пута и карабиљ опали (Ненадовић, 40); Поп Ђука [Поповић?] био је фендрик, а Ђока Мићановић стражмештер (И. 51).

Поред термина из немачког и мађарског језика, терминологија Војне границе темељила се на традиционалној терминологији или на лексци која се у земљи из које се пребегло развијала под утицајем турског језика. Стога је војна лексика Војне границе била веома разноврсна у погледу утицаја лексичких система из разних језика (немачког, турског, мађарског) и њиховог међусобног прожимања у српској терминологији (немачког и турског у *обербаца*, домаћег и немачког у *сѣражмецићар*), адаптације страних термина у терминологији Војне крајине (нпр. *сѣражмецићар*, *сѣражмесѣер*, *сѣражамецићар* или *сережанин* и *џережанин*), односа домаћих (или словенских) и страних терминолошких решења (уп. *џуковнија* : *реџименџа*; *саџник* : *кайеџан*) итд. Навешћемо и друге примере из извора који илуструју поменути лексичку разноврсност утицаја: *ађуџанић*, *кайеџан*, *џодкайеџан*, *џуковнија*, *саџник* (в. Арх. Срб.; Вуловић и др. 2012).

Међу побројаним речима *сајџник* и *кајџџан* су синонимне речи различитог порекла и различите термилошке заступљености. *Сајџник* је термилошки континуант српскословенске лексеме *сѣџникъ*, која по значењу одговара војном термину *кајџџан* „највиши чин нижих официра; носилац таквог чина; старешина чете“. У деривационом односу са именицом *сајџник* стоји именица *сајџнија* „чета“ (РМС).

У Речнику САНУ такође налазимо примере војне лексике из времена Војне границе. Тако, на пример, у овом речнику налазимо сложенице у којима се као засебан творбени елемент истиче први део сложенице *обер-* или *обр-* (нем. *ober*, изнад). Творбени елемент немачког порекла *обер-* комбинује се са домаћим или одомаћеним турским називима војних чинова као што су *војевода*, *баша*, *буљуџбаша* и сл.: *обербаша* „вој. ист. у Војној крајини: наредник; исп. стражмештар“ – Шережани су као пандури у Хрватској на сухој међи, који чувају да из Турске не би амо прелазили и зло чинили хајдуци и други рђави људи ... Њихове старјешине зову се обербаше (Вук, Рј., под Шережанин); *обервојевода* „главни, врховни војвода“ – А друго је Церовић Новица ... | На крајини обер-војевода (НП Вук, РСАНУ); *оберкајџџан* „вој. ист. у Војној крајини (славонској и банатској): чин виши од капетана“ – Оберкапетан Вук Исакович, одведен [је] из Печуја, везан (Црњ. 2, РСАНУ), Добио је официрски чин у моришкој милицији 1704. г. и постао оберкапетан у Араду (Кост. Мита 1, РСАНУ); *обрбуљуџбаша* „ист. врховни, главни буљубаша“ итд.

Поједини термини из војничке прошлости Војне крајине нашли су се у војној терминологији усташа у тзв. Независној Држави Хрватској током Другог светског рата. Такође, у савременој хрватској стандардној војној терминологији поједини називи из тог времена поново су оживели, па су сада као стандардне речи забележене и описане у савременим хрватским речницима. У Анићевом *Хрвајском рјечнику* уз лексему *сајџник* налазимо следеће објашњење: „војн. највиши од нижих часничких чинова у војсци Републике Хрватске“ (Анић 2003). Речи попут ове никако не треба означити само као хрватске, јер оне историјски припадају српском језичком корпусу.

3.1.1.7. Почетак нове, модерне етапе у развоју српске војне терминологије започиње српским устанцима почетком 19. века и борбом за ослобођење и обнављање српске државе. Током Првог српског устанка формиране су све важније државне институције и установе законодавне, судске и извршне власти. Пре свих, институције војда као врховног команданта (1804) и Правитељствујушћег совјета (1805), који је обједињавао извршну и судску власт. Постављањем народних поглавара и кнезова (1807) спроведена је управна и административна

подела земље. Уставни оквир државе са акцентом на војно-кривичном праву утемељен је Карађорђевим законом (1808), а у јеку ратних операција ствара се и институција стајаће војске (1808).

Особено ратно звање устаничких *војвода* и тзв. *великих војвода* органски је укоренењено у традицију српске средњовековне државе. Опредељење за овај назив којим се именује високо ратно звање у Првом српском устанку представља смишљено наслањање на институције и звања српске средњовековне државе. Звање *војвода* у ратним збивањима стицали су угледнији и виђенији људи, али и прости и неуки сељаци.

У српском друштву у време подизања устанка нису биле наглашене класне разлике међу Србима, па тако није било ни термина којима би се означавали појмови везани за статусне ознаке и чинове. Окосницу војске чинио је народ, чији је командни кадар такође долазио из народа. Тако је у српској устаничкој војсци *војник* означен као *момак*, понегде и *ѝросѝ момак* „обичан војник“: Један Ћурчијин момак ... избаци пушку на дивљу патку (Вук, 83); Мој отац Алекса са 700 момака ... у некаквим ритовима 15 дана чувао ћесарову војску (Ненадовић, 51); За субашама [су ишли] прости момци (Вук, 53). Насупрот неутралном називу *момак*, истакнути војник означен је као *јунак*: Станоје Главаш и Ђорђије Ћурчија били су на гласу ... као јунаци, али нахија својих управо нијесу имали (Вук, 99). За појам војника употребљавани су и називи *хајдук* (Вук Рј.), *чеѝник* (Ненадовић, 51), а називи команданата гласили су: *војвода* (Вук, 116), *зайоведник* (Вук, 122), *ѝоглавица* (Вук, 98; Ненадовић, 40), *сѝпареѝина* (Вук, 77). Противник у рату, боју означен је општим називом *неѝријайељ*: „Гонио сам непријатеље и бежао од њи“ (Ненадовић, 32). Домаће сложеннице којима би се изразили појмови из области војске веома су ретке у поменутих текстовима: нпр. *чеѝобаѝа* (Вук, 63), твореница настала комбиновњем домаће и стране основе.

С обзиром на то да на територији тадашње Србије пред почетак Устанка није било аутономних српских институција, недостајале су речи домаћег порекла којима би се изразили појмови специфични за одређену друштвену област, па тако и војну. Стога се у почетним фазама формирања српске аутономије власт ослањала на стране моделе организације војске. То се одразило на именовање појединих војних појмова. У нашим изворима налазимо турске и немачке речи којима су се означавали носиоци војних чинова, оружја и други појмови везани за војску и ратовање. Сведочанство о томе пружају следећи примери: Око њега се окупила сва дружина Станкова, али га више не зваше харамбашом него *буљубаѝом (каѝеѝаном)* (Весел. 6, РСАНУ), Над војском једне нахије био је *војвода* ... над војском кнежине *буљубаѝа* (Вукић. М. 5, РСАНУ), Мој отац [Алекса] ... слао је свога *буљубаѝу* и

йандуре кмету, а кмет је опет кнезовску наредбу сељацима казивао и тако је себи труд олакшавао (Ненадовић, 53). О војничкој хијерархији драгоцен извор пружа нам Вук С. Карацић у следећем опису: Свака наија имала [је] свога *комендаџи*, свака кнежина *војводу*, сваки срез *великоџ*, а свако село *малоџ буљубашу* (Вук 8, РСАНУ), За времена Карађорђевијева, пошто се војска била мало уредила, велике буљубаше назову се капетанима, а подручје свакога капетана звало се срез у ком је било неколико села и малијех буљубаша (Вук, Рј, под капетан).

У Протиним *Мемоарима* налазимо речи којима су се означаваале титуле и личности као носиоци тих титула у аустроугарској војсци. У следећем одломку текста побројано је неколико таквих чинова, као што су *мајор*, *кајейтан*, *обрлајјнант* (поручник), *лајјнант* (потпоручник), *фендрик* (заставник), *сѣражмешѣер* (претпостављамо да је означавала водника у улози командира страже), *фрајкорац* (доброволац): Ту је било официра из Срема све сами' Срба: мајор Лукић, капетан [Ђорђе] Кљуновић и капетан [Јован] Бежановић; а из ваљевске нахије био је: мој отац Алекса обрлајтнант, Петар Ракарац, Лазар Илић ... лајтнант; поп Ђука [Поповић?] био је фендрик, а Ђока Мићановић стражмештер. Ту сам гледао како мој отац ...стане у ред и егзерцира се као прост фрајкорац (Ненадовић, 51).

3.1.2. Под утицајем аустријске војске, чију су организацију и терминологију подражавале устаничке вође које су у њој стекле војничко искуство, у српски терминолошки систем ушли су поједини термини, од којих су се неки до данас задржали: *егзерцирајши* „обућавати у војним вештинама, вежбати“ (Ненадовић, 51), *лоџор* (нем. Lager) „војни објекат (шатори, бараке, земунице или зграде, касарне) у којем војска борави привремено (за време обуке, војних вежби и сл.) или стално“: Утом Ђорђевије изда заповијест да се по логорима не мећу пушке узалуд, а један Ђурчијин момак ... избаци пушку на дивљу патку (Вук,83); *мајор* (нем. Major) „први чин вишег официра; официр са тим чином“ (Ненадовић, 51) и др. Исто је тако у српски језик из турског ушао одређен број речи које и данас чине стандардни фонд српске војне терминологије: *бусија* (тур. rusu) „заклон, заседа“: Турци, видећи да Срба нема много, опколе их и навале на њих, а они, ухвативши бусије, стану се бранити (Вук,78), *џој* (Ненадовић 2005, 51), *џанац* „дубок ров с насипом за одбрану у рату“ (Вук,80; Ненадовић, 40) и др.

У Протиним *Мемоарима* и Вуковим историјским списима основни појмови који се односе на војску и ратовање, као 'војник', 'војни', 'рат', 'ратовати' и сл., означени су лексемама које су са становишта савременог језика застареле речи: *војени* (савр. војни) – Мој отац и мати имали су ... Симу, који је у Ћесарији учио војену академију и био кадет

(Ненадовић, 33), *војна* (савр. рат, ратовање) – Отац ми је причао: кад су Немци хтели војну на Турке да подигну, слали су му прокламације (Ненадовић, 34), *војевајџи* (ратовати): Ко ће њему платити што је оно љето војевао са својим крцалијама (Вук, 97) или лексемама чије значење из области војске не припада неком од основних значења: нпр. *момак* у значењу „војник“: Мој отац Алекса са 700 момака ... у некаквим ритовима 15 дана чувао ћесарову војску (Ненадовић, 51).

Такође, застареле речи су и називи оружја, међу којима је највише назива турског порекла: *џардија* (*џарџија*) од тур. *kargi* „копље“ (Ненадовић, 100), *кубура* (Ненадовић, 100), *кумбар* (тур. *kumbara*) „врста старинске гранате; топ којим је испаливана та граната“ (Вук, 122), *миждрак* (*миздрак*) од тур. *mizrak* „копље“ (Ненадовић, 100) итд.

3.1.3. У ранијим епохама развоја језика, разлика између речи и термина одређене области, па тако и војне, била је мање значајна и уочљива него што је то данас. Историјски посматрано, што се време више ближило савремености, тиме је ова разлика бивала дубља и израженија. То се огледа не само у сфери употребе термина него и у модификацији термилолошких значења, али и у структури самог термина. Због тога је поред семантике, творба речи једна од средишњих дисциплина у изучавању термилолошких система.

Војна лексика посматраног периода не поседује сва она обележја термина која се подразумевају под савременом терминологијом. Савремене термине повезују барем три основна обележја: 1) ограниченост сфере употребе; 2) ограниченост сфере номинације; 3) постојање дефиниције у одговарајућем термилолошком речнику (уп. Прохорова 1996: 107). На основу ових обележја термина, лексика одређене струке диференцира се у односу на остале, стручне или неутралне, појмове. Међутим, у ранијим фазама развоја језика струка није било институционалне и стручне кодификације речи у специјалној употреби, већ се специјална функција тих речи узурпно (обичајно) утемељавала. Такве речи, међутим, нису имале чврсту норму, подлегале су разним територијалним и другим варијантама, па их стога још увек не можемо сматрати правим терминима. Речи овога типа поједини руски аутори називају специјалном лексиком, јер тиме желе истаћи функционалну разлику према нормираним, стандардизованим терминима (в. Прохорова 1996: 107). Реч се могла оквалификовати као термин онда када је добила једнозначно одређење (дефиницију) у стручном тексту. Дакле, посматрано из перспективе језичког развоја термина, лексика којом се означавају специјални појмови одређене области може се поделити на специјалну лексику и терминологију. При томе, савремена терминологија се управо темељи на специјалној лексици, као претечи стандардизованих савре-

мених термина. Ова зависност стандардне терминологије од специјалне лексике различитих термилошких система одражава се у следећем: **а.** у непосредном наслеђивању термилошког инвентара – једночланих и вишечланих термина, који функционишу у датој области током дужег времена, сачуваних у неизмењеном или у измењеном виду, **б.** у односу наслеђеног термилошког инвентара и најновијих стремљења у терминологији, условљених развојем одређене струке, науке и друштва, као и утицаја других термилошких система и савременог књижевног језика на конкретан термилошки систем.

Истраживања у области специјалне лексике руског језика, на пример, показала су да се овај слој лексике најпре издиференцирао у области друштвених односа (терминологија администрације или права, војна терминологија и сл.), док су се касније формирали термилошки системи заната, као претече савремене техничке терминологије, као и других савремених научних терминологија (Прохорова 1996:109).

3.1.4. Грађа из старијих извора, коју смо одабрали за ово истраживање, показује способност лексичког система старијег периода развоја српског језика да изрази специјализоване појмове из области војске, при чему се специјализовани термини развијају у оквиру специјализованих значења лексике опште (неспецијалне) употребе. Ф. П. Сороколетов (1970: 100) је приметио посебно упечатљиву везу између војнопрофесионалне и опште употребе руских речи у старијим етапама развоја језика. У српском (српскословенском) језику реч *плѣкъ* (савр. *џук*) употребљавала се у значењу „војска, војна јединица“, али је сачувала тесну везу са основним значењима лексема *народ* и *људи*.

Ово показује да је професионални језик тога доба био тесно повезан са језиком свакодневне употребе. Значење војних појмова у многим случајевима било је условљено контекстом, па тако, на пример, у другачијем контекстуалном окружењу реч је могла примити и друга значења, уп. нпр. контексте употребе речи *џук*, *момак*, *јунак*.

Поред лексичко-семантичке способности образовања термина, такође се као један од целисходних начина образовања речи у специјалној употреби издваја сужавање значења помоћу лексичке спојивости са другим речима, тј. образовање вишечланог термина. образовање вишечланих термина било је продуктивно још од раних етапа образовања специјалне лексике.

3.1.5. Јединице специјалне лексике постале су термини тек онда када се област на коју се односе јасно развила и издиференцирала према другим професионалним областима. Та издиференцираност подразумева представнике одређене области који својом активношћу

дограђују и усложњују лексички и општејезички инвентар националног језика. Све док се не испуне поменути услови, специјална лексика има околиналну вредност у оквирима још нестандардизованог узуралног термилошког система (уп. Прохорова 1996: 111).

Један од најстаријих извора значајан за институционални развој савремене српске војне терминологије јесте *Карађорђево законик*. То је, пре свега, правни извор, који садржи одредбе кривичног, војно-кривичног, државног и породичног права.⁵⁶

Још у другој години устанка, митрополит С. Стратимировић, саветујући устанике како да уреде војску, благајну, суд, школе и др., предлаже: „У први ма(х) учините уредбу просту, но незаплетену, но тако како може сваки употребити; например, војску уредити по начину крајишника наших ...“ (Мирковић 2008: 22). Речи немачког порекла или латинске речи стигле немачким језичким посредовањем у тексту законика, као што су: *циљбок*, *кајлар*, *магисѿрайѿ*, *кумѿанија*, *каѿѿѿиѿга*, *ѿѿион*, *ѿревио*, *аресѿѿ* и др., говоре да је Карађорђево власт у Србији прихватила идеју митрополита Стратимировића да нове српске институције уреди према институцијама Војне границе (Мирковић 2008: 18). Од 1808. г. у Србији се ствара стална регуларна војска, увежбана по угледу на аустријску војску. Ипак, текст *Карађорђевог законика* сачуван је фрагментарно, а сам текст закона који нам је доступан не пружа довољно материјала за детаљнији увид у војну лексику и њену употребну вредност у другим текстовима тога времена. Због тога се о стандардизацији војне терминологије у правом смислу не може говорити пре стицања аутономије Србије тридесетих година 19. века и формирања модерних државних установа, па тако и војних.

56 Према З. С. Мирковићу текст овог законика први је објавио Милош Поповић 1844. г. у часопису *Подунавка*, а делове рукописа Законика објавио је Данило Медаковић 1852. године. О правној терминологији законика в. у Г. Јовановић, *Правна терминологија у Карађорђевог законик*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 39/1, Београд, 2010, стр. 143–148.

3.2. Стандардизовање савремене војне терминологије

3.2.1. Познато је из историје нашег књижевног језика да се стандардизација терминологије одвијала готово истовремено са нормирањем језика и стила (научног, стручног). Упоредо са покушајима кодификације српског књижевног језика и правописа средином 19. века радило се на стварању српске терминологије. Питање научне терминологије уследило је у тренутку формирања националне државе, њених институција, ширења писмености на народном језику и у тренутку почетка функционалног раслојавања српског књижевног језика.

3.2.2. За ову тему веома је значајан рад Ирене Грицкат (1964), објављен у часопису *Наш језик*, под насловом „Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века“. У овом раду ауторка је скренула пажњу на једну лингвистичку појаву из области творбе речи која се догодила у Вуково време средином 19. века. Реч је о иницијативи Друштва српске словесности за стварањем српске терминологије за разне области науке и друштвеног живота.

3.2.2.1. И. Грицкат је ову тему из књижевнојезичке прошлости посматрала из угла творбе речи, сматрајући да тај поглед „даје подстрека за размишљање о томе како се попуњавају неки фондови књижевног језика и какве су биле некадашње тешкоће на том путу“ (Грицкат 1964: 131). Иако се рад на општој терминологији завршио неуспехом јер се Вук Караџић, у то време неоспорни ауторитет у језику, жустро супротставио таквом пројекту, наводећи као главни разлог то да његови чланови не знају добро свој језик, „може да изненади чињеница да је Друштво предложило немали број сложеница које су и данас распрострањене, а које пре ове делатности нису биле у употреби“ (Грицкат 1964: 136). То су позајмљене речи из других језика, као и речи које су чланови Друштва сковали или покупили у народу, нпр. *безусловно*, *правобранишћел*, *сазвежђе*, *злочинсџиво* и др., затим глаголске именице *џрибор*, *навод*, *оџрема*, *џоџис*, *џозив*, *џринуда*, *сукоб*, изведенице на -*осџи*: *нескладносџи*, *безбрачносџи*, *случајносџи*, *узрочносџи*, *саобразносџи* итд. На основу анализе рада Друштва и његових тековина у пољу научних терминологија, И. Грицкат је утврдила то да нису све „лексикотворне идеје Друштва биле у толикој мери погрешне, колико му је то наша филолошка наука приписивала. Друштво [је] имало или правилне инвенције или доброга слуха, бар за неке речи, које су данас себи избориле општекњижевно право“ (Грицкат 1964: 138). Ауторка даље каже да „наш књижевни језик није могао понићи ни из неког – једног – дијалекта, којим је говорио територијално ограничен део живља, са такође ограниченим интересима и потребама, ни из

пресађеног руског, који се растапао у славеносрпски а зачињавао се народним елементима. Он је морао да се формира – и формирао се – као коине, узимајући за себе све оно што му је било потребно, из свих постојећих извора, из говора народа, из жаргона појединих слојева и сталежа, из уметничке литературе, па и из лексичког стварања обдарених појединаца лексикографа или сличних лингвистичких прегалаца. Специфичност наших књижевнојезичких прилика лежи у томе што су у њима учествовали, својим књижевним и културним деловањем, и грчки и латински и руски језик“ (Грицкат 1964: 130).

3.2.2.2. Потреба за стручном терминологијом била је природни захтев учењака тога времена, који су знали не само то да се језиком поред свакодневне, друштвене одвија и научна комуникација већ су знали да се саме нучне дисциплине не могу развијати без уређеног стања у терминологији као и уопште стања у националном књижевном језику. Реч је о људима који су имали јасну представу о томе да терминологија мора бити јасна, недвосмислена, очишћена од разних лексичких дублетизама произашлих из различитих језичких наноса – народног језика, рускословенских и славеносрпских језичких елемената итд.

3.2.3. Језик војних текстова тога доба показује широку заступљеност стручне терминологије и елементе већ започетог развоја војног професионалног стила. Грађа којом располажемо из извора предвуковског периода, тј. периода пре победе Вукових правописних начела (јер су основна језичка начела углавном већ била прихваћена), говори нам о томе да се војна терминологија развијала систематски, држећи се одређених, у то време важећих, језичких принципа⁵⁷. Податак којим можемо поткрепити ову тврдњу је уједначеност језичких решења у текстовима војне садржине са ставовима Друштва, изражених у покушају стандардизације српске научне терминологије половином 19. века, као и подударност творбених, нормативних и стилских решења у службеним текстовима различитих стилова и жанрова⁵⁸. То значи да се рад Друштва није заснивао на предлагању некаквих нових решења независно од ондашње писане праксе, већ на решењима која су била у сагласју са прихваћеном (макар само у писменом изражавању) језичком праксом. Друго је питање да ли је и у којој мери таква пракса испуњавала све услове стандардизације књижевног језика на народној, свима разумљивој основи. Овим питањем нећемо се бавити у овој књизи.

57 Грађу за овај део истраживања ексцерпирали смо из војних приручника 40-их, 50-их и 60-их година 19. века (в. ПЛС 1845; ППС 1845/III; ППС 1854/I –III; ПГС 1861; ППС 1864; ПОП 1866).

58 Језичке особине војних текстова упоредили смо са особинама текстова правног садржаја из средине 19. века, које је анализирао Б. Ђорић (2009: 155–164).

3.2.3.1. Војни текстови средине 19. века садрже већ оформљене, стандардизоване термине, који заједно са другим језичким цртама ове текстове издвајају у погледу припадности одређеном професионалном стилу. Терминологија је углавном именичка, састављена претежно од речи домаћег порекла, али су заступљени и термини преузети из страних термилошких система: руског, француског, немачког, турског.

Међу терминима има оних који су се у истом или сличном фонетском лику и у истом значењу сачували до данас: *бајонет* [бајонетъ] (ППС 1854, I/22), *вод* [водъ] (ППС 1854, III/72), *војник* [войникъ] (ПГС 1861, 7), *Вољно!* [Вольно] (команда) (ППС 1854, I/19), *џошовоси* [бити у готовости] (ППС 1854/II, 57), *дежурни* [дежурный официръ] (ПГС 1861, 13), *зайовеси* [заповѣсть] (ПГС 1861, 22), *збор* [зборъ] (ПЛС 1845, 8), *касарна* (ПГС 1861, 13), *команда* (ППС 1864, 7), *командир* [командиръ] (ПЛС 1845, 3), *конакчија* [конакци(я)] (ПЛС 1845, 1), *крило* [крыло] (ПЛС 1845, 7; ПГС 1861, 22), *лозинка* [лозынга] (ПЛС 1845, 77), *наредник* [наредникъ] (ПЛС 1845, 14), *нишанџија*, *обарач* [обарачъ] (ППС 1854I, 51), *обзнана* (ПЛС 1845, 16), *одељење* [одѣлені(е)] (ППС 1854I, 4; ПЛС 1845, 62), *одзив* [одзывъ] (ПЛС 1845, 77), *одстојање* [одстоянѣ] (ППС 1864, 20); *ороз* [орозъ] (ППС 1854, I/20), *йоредак* [поредакъ] (ППС 1854, I/6), *йойчињени* [подчинѣн(ый)] (ПГС 1861, 1), *разводник* [разводникъ] (ПГС 1861, 53), *райорџи* [рапортъ] (ПЛС 1845, 7), *райорџираџи* (ПГС 1861, 3) и *райорџоваџи* (ППС 1864, 16), *резерва* (ППС 1845, III/79), *сџареџина* (ПГС 1861, 5), *сџрелац* [стрѣлац] (ППС 1854, I/55; ППС 1854, III/49), *сџрељачки* [стрѣлчкый] (ППС 1854, III/72), *сџрој* [строй] (ППС 1854, IV/57; ПЛС 1845, 8), *фишек* [фишекъ] (ППС 1864, 16), *фронџи* (ПГС 1861, 5) и др., затим: *биџи у џошовосиџи* (ППС 1854/II, 57), *развод сџраже* (ПЛС 1845, 13; ПГС 1861, 24), *безбѣдносиџи войске* (ПЛС 1845, 20), *сборно мѣсио* (ПЛС 1845, 2) итд.

3.2.3.2. Састављачи војних текстова, међу којима је вероватно било и преводилаца у случају да су састављачи користили стране приручнике као предлогачак српског текста, трудили су се да унесе народна језичка средства у творбу речи, о чему сведоче бројни термини који и данас живе у језику и савременој војној терминологији. Поменућемо, на пример, девербативе мушког рода на -Ø суфикс, односно женског рода са суфиксом -а: *збор* [сборъ] (ПЛС 1845, 8), *звод* [зводъ] (ППС 1854I, 3), *одзив* [одзывъ] (ПЛС 1845, 77), *йодбир* [подбиръ] (ППС 1854I, 2), *йоход* [походъ] (ПЛС 1845, 1), *разброј* [разбро(й)] (ППС 1864, 4), *ранџир* [ранџиръ] (ППС 1854I, 2), *обзнана* (ПЛС 1845, 16), девербативи на -ње: *дејсџивовање* [дѣйствованѣ] (ППС 1854, II/57), *обучење* [обученѣ] (ППС 1854I, 1), именице *nomina agentis* и *nomina instrumentalis* на -ач: *обарач* [обарачъ] (ППС 1854I, 51), -ар: *значар* [значар(ъ)] (ППС 1854, I/7), -ло: *оџњило* [огњило] (део пушке) (ППС 1854, I/26); -ник: *браник* [браникъ]

(део пушке) (ППС 1854, I/26), *йоднаредник* [поднаредникъ] (ППС 1854, III/18), *разводник* [разводникъ] (ППС 1854, I/6) итд.

Међутим, у текстовима су још увек заступљени црквенословенизми, који се у то време – без обзира на жељу већине интелектуалаца, вероватно и самих састављача ових текстова, да пишу народним и разумљивим језиком – поновним утицајем руског књижевног језика управо у стручним текстовима и административног стила допуњују усвојеним неадаптираним терминима из тада савременог руског књижевног језика.

3.2.3.2.1. Тако поред српског морфемског лика *обучење* [обучене] (ППС 1854I, 1) имамо рускословенско *одбленіе* (ПЛС 1845, 62), ту су затим примери у којима су пренета и руска правописна (вероватно и одређена фонетска) обележја: *дробъ* (рус. дробъ 'сачма') (ППС 1854, III/9), *квартира* (ПЛС 1845, 7), *началник* [началникъ] (ППС 1845, III/4), *воєначелникъ* (Матић Д. 1, РСАНУ), *полковникъ* (ППС 1854, III/3; ПОП 1866, 16), *препятствіе* (ППС 1854, III/16; И. 18), *приклад* [прикладъ] у команди: *Подъ прикладъ* (ППС 1854, I/28), *приуѣотовљєње* [приуѣотовленѣ] (ПЛС 1845, 1), *вниманије* [вниманіе] (ППС 1861, 4; ППС 1864, 1), *оѣњило* (део пушке) [оѣньило] (ППС 1854, 26), *окончаніе палбе* (ППС 1845, III/5), *отечество* (ПГС 1861, 10), *прекращченіе палбе* (ППС 1854, III/10), *рота* (ППС 1854, I/3; ПГС 1861, 13), затим термилошке синтагме придев + именица: *баталіонный командиръ* (ПЛС 1845, 3), *бойный поредакъ* (ППС 1854, I/6), *ротно ученѣ* (ППС 1845, III/72; ППС 1854, II/5), *ротни командиръ* (ППС 1854, I/1), *воєнниначалникъ* (ПГС 1861, 1), *линейни поднаредникъ* (Ђорђе. Вл. 2, РСАНУ), *ротна остраѣа* (ПЛС 1845, 14), *скоры(й) коракъ* у команди: *Скорымъ коракомъ* – *Маршъ* (ППС 1854, II/5), *четироротный баталіонъ* и многи други.

3.2.3.2.2. Остаје, свакако, велики број речи или скупова речи из српског језика којима се означавају појмови у термилошкој функцији: *збор* [сборъ] (ПЛС 1845, 8), *звод* [зводъ] (ППС 1854, I/3), *обарач* [обарачъ] (ППС 1854, I/51), *оружје* [оружѣ] (ПГС 1861, 2), *вођа* (ППС 1864, 22), *подбир* [подбиръ] (ППС 1854, I/2), *полувод* [полуводъ] (ПЛС 1845, 2; ППС 1854, II/17; ППС 1864, 12), *поредакъ* (ППС 1854, I/16), *постројење* [построєнѣ] (колоне) (ППС, 1864, 1), *пуцање* [пуцанѣ] (ППС 1864, 16), *род* [родъ] у *родъ войске* (ПГС 1861, 6), *стрелачки* [стрѣлачкый] (ППС 1854, III/72), *строј* [строй] (ПЛС 1845, 8), *стрелац* [стрѣлацъ] (ППС 1854, II/57), *марширање* [марширанѣ] (ППС 1854, I/11) итд.

3.2.3.2.3. Значајан је уплив страних несловенских речи у српски војни термилошки систем. Поред традиционалних турцизама, којих је све мање у стручној терминологији, као *баруѣи*, *конакчија* [конакчија]

(ПЛС 1845, 1), *кундак* [кундак(ъ)] (ППС 1854, I/49), *курјук* [курюкъ] „део пушчане цевии“ (ПОП 1866, 9), *ниџанџија*, *ороз* (ППС 1854, I/20), *сабља* [сабл(я)] (ПГС 1861, 16), *џейелук* „доњи крај дуге пушке“ (ПОП 1866, 8), *џој*, *џишек* „метак“ [џишекъ] (ППС 1864, 16), *џишеклија*, *чанак* [чанакъ] (ППС 1854, I/31), *џебана* (ПЛС 1845, 24), знатан уплив страних речи је из француског и немачког језика – из француског су: *амуниџија* [амуниџија] (ПГС 1861, 1), *аријерџарда* (ПЛС 1845, 3; ПГС 1861, 10), *бајонет* (ППС 1854, I/22), *бајџалион* (ПЛС 1845, 1), *дивизион* (ППС 1854, I/3; ППС 1854, II/9), *колона* (КЕП, 157), *марш* [маршъ] (ППС 1854, III/3), *џонџион*, *ранџир* [ранџир(ъ)] (ППС 1854, I/2), *рајорџ* [рапорџъ] (ПЛС 1845, 7), а из немачког: *ађуџанџ* [ађутанџ(ъ)] (ППС 1864, 22), *еђзерџир* (Вук 8, РСАНУ), *ефрејџор* [ефрейџоръ] (ППС 1854, I/6), *касарна*, *лозинка* [лозынга] (ПЛС 1845, 77), *обероџиџир* (ПГС 1861, 13), *џанџронџиџ* [пантронџашъ] „кеса у којој су патроне, набојњача, џишеклија“ (ППС 1854, I/49), *фелдџебел* [фелдџебелъ] „заст. наредник“ (ППС 1854, I/6), *џиљбок* [џиљбок] (ПГС 1861, 45), *џиринџа* (врста) (ППС 1854, I/2), али и из италијанског: *кавалерија* [кавалери(я)] (ППС 1864, 2), *кајлар* [капларъ] (ППС 1864, 13), *мунџир* [мунџиръ] (ППС 1854, I/20), *џемџ* (савр. темпо) [темџъ] (ППС 1854, I/15) итд.

Као ређе случајеве налазимо термине настале комбинацијом елемената различитих језика у творби речи: *џамџурмаџор* [тамџурмаџоръ] (ППС 1845, III/6; ППС 1854, I/7), *џајџролџија* [патролџија] (ПЛС 1845, 3), *џиљбокана* (ПГС 1861, 45).

3.2.3.3. Друштво српске словесности је у своја језичка (лексичка) разматрања уврстило и војну терминологију, за коју је такође сматрало да стране речи треба заменити домаћим речима, било од постојећих речи или од преведених (кованица) или нарочито скованих термина. Оно је, на пример, за *ађуџанџ* предложило термин *џириџник* [прируџникъ], за реч *комданџ* предложена је реч *џајџоведџик*, уместо *конџлиџџ* препоручена је реч *суџоб*, уместо речи *ађресџор* препоручена је *најџаџаџ* (уп. Гриџкат 1964: 140; Млаџеноџић 2008: 508). Оваџав став био је у духу романтиџарског схџатања тога времена, које је башџинило идеју о јединству наџије, језика и дрџаве. Ипак, џланови Друшџтва нису желели да по сваку цену „истерџу“ стране речи из српског језика, како се то у литерџтури понеџде писало (Млаџеноџић 2008: 503–509).

Изнети подаци о војној терминологији у струџним текстовима средине 19. века, као и о раду Друшџтва на изради опште српске терминологије, говоре о интензивној динамиџи рада на стџварању и усавршавању терминологије у различитим гранама струџа и науџа, како би се лакше приступило примени савремених знања и достигнућа. Терминологија војних прируџника била је званиџна, дакле

стандардизована, и као таква обавезујућа за старешине и војнике српске војске. О постојаности ове терминологије говори и чињеница да је у основном терминолошком слоју војна терминологија остала иста и после званичног прихватања Вуковог правописа. У току осавремењавања војске и заузимања значајног места у младој кнежевини, војна терминологија се богатила новим терминима, а у стручним војним текстовима ширила су се стилска обележја административног стила (више о томе в. у поглављу *Неке језичке особености стручних војних текстових из средине 19. века*).

3.2.3.4. У другој половини 19. века војска се као институција почела убрзано развијати. Војно министарство објављивало је стручне приручнике намењене старешинама, преводило војне текстове са страних језика, највише са руског и француског. Језик војних текстова сада је ослобођен црквенословенских баласта, што се уочава и у адаптацији војних термина из руског језика: уместо речи *байялионный, началникъ, одѣленіе, ѡпредѣлѣніе, команда, ѡбразженіе* имамо *байяльонски, начелник, одељење* [оделење], *ѡприѡремна команда, ѡбразженіе* „вежба“ (КЕП, 78), али остају још неко време речи са руским фонетским ликом, али савременом српском графијом, као *војени* министар (ПГГС 1873, 15), *војено-саниѡейска* полиција (ПГГС 1878, 63), *одавати честѡ* са стражом (ПП 1876, 9), *Пли!*⁵⁹ команда у значењу „Пали!“, *Пред ѡерси* „команда за одавање почаста сабљом“ (КЕП, 105–106).

Неки термини примљени из руског језика задржали су се до данас у српској војној терминологији у руском морфемском лику: *бојев(и), сѡројев (а)*, ум. *бојевни, -а, -о, сѡројевни, -а, -о* или *сѡројевски, -а, -о*, а до Другог светског рата употребљавао се и придев *ѡарнизони, -а, -о*, такође у руском морфемском лику: *ѡарнизона служба* ум. *ѡарнизонска служба* итд.

3.2.3.4.1. Термини се граде помоћу продуктивних творбених наставка од основа домаћих или страних речи: *-а: ѡѡуна* (ПЕП, 266), *-ѡ: ѡѡсѡрој* (ПП 1876, 11), *разѡрој* (КЕП, 144), *-ник: водник* (КЕП, 152), *зайѡведник* (ПГГС 1873, 16), *наредник, ѡднародник, разводник* (ПГГС 1873, 28), *усадник* (на карабину) (КЕП, 128), *-ач: избачач* (део пушке) (ПП 1876, 7), *извиђач* (КЕП, 194), *уѡљач* (ПП 1876, 7), *-ача: кочњача* (на карабину) (КЕП, 129), *обарача* (ПЕП, 41); *-ираѡи: ѡарадираѡи* (ПГГС 1873, 17), *раѡѡриѡираѡи* (КЕП, 181), *-иѡиѡе: зѡѡриѡиѡе* (ПГГС 1873, 16) итд.

Међу терминима наилазимо и на примере добијене универбизацијом вишечланих термина, која се постиже на неколико начина: 1. по-

⁵⁹ Команда *Пли!* из руског језика настала је као резултат скраћивања и лексикализације граматичке форме императива *ѡали!* (в. Шански ³2010: 264).

3.2.4. О утицају страних језика на српску војну терминологију

Грађа из војне терминологије српског језика показује да је међу терминима страног порекла највише оних из француског и руског језика. Утицај стране војне терминологије на српску терминологију евидентан је од почетка формирања самосталне српске војске и њене терминологије, дакле од прве половине 19. века. На основу прегледане грађе стиче се утисак да утицај стране војне терминологије на српску никада није престајао, осим што је у једном периоду био израженији рецимо француски, а у другом периоду руски или немачки утицај. У протекла два века руски и француски језички утицај на српску војну терминологију премашују утицаје других језика.

3.2.4.1. ВОЈНИ ТЕРМИНИ ФРАНЦУСКОГ ПОРЕКЛА. – Српски језик и његов војни термиолошки систем примио је немали број термина француског порекла непосредно из француског језика, односно посредством других језика. Упркос томе што су многе речи француског порекла давно постале део српске војне терминологије, знатан број њих задржао се до данас у стандардној војној терминологији. Налазимо их у разним сферама војне струке: *амбразура* „топовски мазгал, отвор за топовску цев начињен у зиду утврђења“, *амбрасман* „место за постављање артиљеријских оруђа“, *ангажман* „узимање учешћа у борби, упуштање у борбу“, *анфилада* „гађање низ линију непријатељског фронта“, *ајел* „збор, трубни знак за збор“, *аријергард* „део трупа који штити повлачење главнине, заштитница“, *бајонет*, *блиндаж* „челични оклоп за заштиту бродова, возова, аутомобила и др.; облагање бродова и др. челичним оклопом; покривено склониште на борбеном положају у циљу заштите од непријатељске ватре; заклон“, *бивак*, *балон* „гајтан, ширит (као ознака војног чина)“, *гарда*, *гарнизон*, *десант*, *деишаширати* „одвојити, одвајати од главнине војске односно од војне јединице (ради извршења неког задатка или пребивања на другом месту), откомандовати“, *дивизија*, *дивизион*, *ескадрила*, *ејолеиша*, *ещелон*, *калибар*, *кајонир* „утврђени објекат за одбрану тврђавског рова“, *камуфлажа*, *кокарда*, *коректура* (ватре) „поправљање, исправљање гађања“, *корџус*, *мајор*, *маневар*, *маршал*, *маршируиша*, *медаља*, *мина*, *минер*, *митраљез*, *ордонанс* „војник додељен команданту или штабу ради преношења наређења“, *ионџон*, *ионџонирске* јединице, *пројектил*, *рајорџи*, *редуџи*, *рејон*, *релеј*, *сайер* „војник инжењеријске струке, пионир“, *ираншеја* „борбени ров који се добија повезивањем стрелачких ровова и који служи за осматрање, ватрено дејство, заштиту од непријатељске ватре, за прикривени саобраћај и сл.“, *иџрен* „кола са храном која прате војску при маршу, комора“, *иџура*, *фанфара* „кратак музички комад писан најчешће за трубе, кратка (обично војничка) мелодија коју изводе трубе“, *фланка* „лева или

десна страна какве војне јединице у маршевском или борбеном поретку, крило“, *шаржа* „чин у војсци; обележје чина“, *флотила* итд. Без обзира на то из ког су језика унесене, стране речи се у наш термилошки систем по правилу прилагођавају парадигми адаптираних речи грчког и латинског порекла, а не према изворном изговору одређених гласовних група, нпр. *дивизион* а не **дивисјон*.

У појединим случајевима од исте лексичке основе (стране) добијене су две термилошке јединице, нпр. *дивизија* „највећа војна јединица састављена од неколико бригада или пукова: пешадијска ~, артиљеријска ~, оклопна ~“ (РСЈ) и *дивизион* „јединица од две до три батерије (у артиљерији) или од два до три ескадрона (у коњици)“ (РСЈ). Сличан овоме је и следећи пример: *командант* „заповедник, старешина веће војне јединице“ и *командир* „заповедник, старешина мање војне јединице (вода или чете)“.

3.2.4.2. Руски утицај. – Повезаност српског и руског народа темељи се на заједничким словенским коренима, православној вероисповести и византијском културном наслеђу. Значајан печат овој повезаности дао је старословенски језик и ћирилично писмо, који су од почетка словенске писмености у средњем веку па све до 18. века словенским православним народима омогућавали међусобну културну комуникацију на заједничкој књижевној основи, на сличан начин као што је у средњем веку латински језик био језик знања и религије у западном хришћанском свету. Иако је у науци познато да су још у средњем веку постојали руско-српски културни контакти, сведочанства о културној историји ових веза у том периоду потврђена су тек малим бројем примера (в. Турилов 2011: 161–307). Поред дубоких културних и религијских веза, српски и руски народ повезује војно савезништво и заједнички ратови у којима су учествовали у 19. и 20. веку борећи се на истој страни.

Иако историја српко-руских културних веза бележи контакте још у средњем веку, потом у времену после судбоносне Велике сеобе Срба у Хабзбуршку монархију, када је рускословенски језик постао језик богослужења у Српској православној цркви (где је и до данас остао), затим и као језик књижевности и науке, снажан талас руског утицаја у пољу војне терминологије догодио се у првој половини 19. века, дакле у времену српских устанака и обнављања српске државности. Управо тада у српски језик продро је велики број војних термина из руског језика, а немали број њих очувао се и до данашњих дана у српској војној терминологији (в. Јовановић В. 2014²).

Историјски извори показују да се од тридесетих година 19. века српска војска почела образовати и развијати према руским војничким

правилима. Наши први школовани питомци после повратка из Русије 1836. године вежбали су српске регруте у Кнежевини Србији „по руским правилима службе, која су собом донели, придржавајући се чак и руске команде“ (в. Грујић 1874: 65). Ово нам потврђују војнички приручници и војна правила службе издавана у то време. У војним текстовима налазимо речи руског порекла, међу којима има и оних које одражавају и руска правописна обележја: *дروبъ*, *зводъ*, *квартира*, *началникъ*, *йолковникъ*, *йреѣяійсѣівіє*, *йприкладъ* у команди: *Подъ йприкладъ, йриуѡѡшовленѣ, вниманіє, огньило, ойщесейтво, роѣша*, затим термиолошке синтагме: *баталіонный командиръ, бойный йоредакъ, военни началникъ, окончаніє йалбе, йпрекращеніє йалбе, роѣшни командиръ, роѣшно ученѣ, роѣшна остираѣа, скорый коракъ* у команди: *Скорымъ коракомъ – Маршъ* итд. Руски облик команде *Пли!* у значењу „Пали!“ доследно је преузет из руског, затим *йерси* у команда *Предъ йерси!*: Када се застава приближи кь баталиону на 30. корачаи, то баталіонный командиръ командує ... *Предъ йер-си* (ППС 1845/III, 1). Руског порекла је и команда *Вольно!*, чија се употреба објашњава у тексту: Када є нужно дати солдату одморъ, валя командовати: Вольно (ППС 1854/I, 9). Затим, команда *ѡѡшовс* „спремај се, буди спреман“, која се у српској војсци ради економичности изговора скраћивала и добијала неколико варијаната: *ѡѡшови се, ѡѡшѡв' се*, а потом и *ѡѡшѡвс*, задржавши се у овом лику до данас у српској војсци. Истом моделу припада и команда *Равнајс* односно *Равнайс'* (ППС 1845/III, 12). Команда *Вод йреѣяійсѣівіє* употребљава се онда када се пред водом испречи некаква препрека (ППС 1854/III, 18). Следећом командом у руском језичком лику *Подъ йприкладъ!* наређује се војнику да заузме одређени положај тела у односу на пушку (рус. *прикладъ* „кундак“) (ППС 1854, I/28). Навешћемо и друге војне термине руског порекла: *виѣушка* (рус. *выпушка*) „гаџан око официрске капе или на спољним шавовима официрских чакшира, испуска“, *йоѡон* заст. „нараменица, еполета“, *обливка* (исп. рус. *обливка* „глазура, глеђ“) „врста топовске гранате“, *шайка* „округла војничка капа; празнична капа официра“, *шинѣл* „војнички горњи дугачки капут, војничка кабаница“; уп. *бојєви* према рус. *боевой* (Вој. р. р.-с.); *борбена ѡѡшѡвосѣй* према рус. *боевая готовость* (Вој. р. р.-с.); *сѣројєв* према рус. *строевой* (Вој. р. р.-с.) итд.

С обзиром на поменућу сличност између лексичког инвентара српског и руског језика, у многим случајевима не може се лако препознати руски термилошки утицај на српску војну терминологију. Стога остаје немали број примера у којима се може наслутити утицај руске војне терминологије: срп. *оруђе* : рус. *орудие*, срп. *веза* : рус. *связ*, *мушца* „предњи нишан“ према рус. *мушка* (Вој. р. р-с); затим у синтагмама: срп. *вођена осовина* према рус. *ведомый вал* (Вој. р. р-с.), *ошварење вайре* према *ведение о́гня* (Вој. р. р-с.) итд.

Као следећи важан начин усвајања војних термина из руског језика јесте семантичко калкирање. Лексема *сѣѣан* се у српском језику поред општег значења „просторија или објекат за становање“ употребљава и у термилошкој функцији „војни објекат у којем војска борави привремено или стално; објекат у војне сврхе“. Једно од основних значења руске лексеме *сѣѣан* је управо термилошко значење „војнички логор“, које је забележено у руским изворима још од XVI столећа (в. Сороколетов 1970: 199). Имајући у виду велики утицај руске војне терминологије на српску терминологију, можемо претпоставити да је ово значење лексеме *сѣѣан* у српском језику семантички калк, који се добро уклопио у полисемантичку структуру лексеме *сѣѣан*.

С друге стране, руски језик је прилагођавао позајмљенице из страних језика сопственом систему, па су тако неке речи, адаптиране према законима руског језика, као такве ушле у српски термилошки сиситем, нпр. термин *мањерка* (из фр. *manne*) усвојен је додавањем руске творбене морфеме на основу речи из француског језика. Српски језик је преузео такав термин у целости из руског језика јер творбени модел са суфиксом *-ка* није био стран српском књижевном језику, тј. његовој морфолошкој и творбеној парадигми. Из угла историјске перспективе међујезичких контаката утврђено је „да је већина галицизама (из војне терминологије) у српски језик ушла преко руског језика, то јест посредним путем. Тако је, на пример, лексема *дивизија* преузета посредно из руског *дивизия*, док је лексема *дивизион* непосредним путем ушла у српски језик из француског“ (Авагјан 2014: 254–255).

Војску су у почетку владавине кнеза Милоша обучавали унајмљени официри Срби из Аустроугарске, а касније, око 1830. године, кнез Милош је војску предао официрима из Русије. Утицај руске војне терминологије на српску војну терминологију очигледан је у појединим доменама термилошких номинација, као што су војни чинови, називи војних формација, војне команде, форме обраћања, док је слабији у називима оружја и војне опреме.

Године 1837. одређени су официрски чинови у српској војсци, у чијим се називима јасно читује непосредан руски утицај: *йрајорѣчик*, *йоручник*, *йолукайѣѣан*, *кайѣѣан*, *мајор*, *йодйолковник*, *йолковник*, *ѣенерал мајор* и *ѣенерал дивизионер*. Већина ових назива се у руској војсци већ дуго употребљавала, па се може рећи да су они у руској војној терминологији већ били „традиционални“. На то нас упућују истраживања руске војне лексике, која је на материјалу руског језика спровео руски лингвиста Ф. П. Сороколетов (1970).

Прайорџчик (рус. прапорщик) је преузет из руског као назив за први, најнижи официрски чин, који би према савременој хијерархији војних чинова одговарао чину *заставника* (данас подофицирском чину). Назив *поручник* је такође преузет из руског језика (рус. поручик), као и називи *полковник* и *подполковник* (рус. полковник, подполковник).⁶⁰ *Капџан* је, као и у руској војсци на коју се огледала млада српска војска, означавао старешину *рође* „мањи одред војске, вод или чета“, затим следећи виши чин је *мајор*, а назив за највиши чин био је *генерал*, што се до данас задржало у савременој српској војној терминологији.

У српској устаничкој и постустаничкој војсци било је и других назива за носиоце војничких достојанстава, такође преузетих из руског језика, али ти називи су касније потиснути установљењем званичних термина, нпр. *уредник* „управник, старешина, командант“ према руском *урядник* (уп. Сороколетов 1970: 264–265). Један пример, и то Вуков, забележен је у РМС: *Недоџин ... моџао би мноџо мањи јунак, али добар уредник, чувайџи боље од њеџа [Хајдук Вељка]*. Очигледно је да ово значење лексеме *уредник* није препознато као терминолошко (према рус. *урядник*), о чему сведочи употреба квалификатора покр. уз дефиницију значења.

3.2.4.3. Када је реч војним терминима **турског порекла**, њих је у савременом српском језику веома мало када се у обзир узме вишевековна турска окупација српских земаља и, сходно томе, снажан турски језички утицај у другим сферама. Главни узрок њиховог повлачења јесте нестакан ствари и појмова у протоку времена. Стара војна лексика турског порекла остаје забележена у старим текстовима, књижевноуметничкој креацији, народној песми, народним говорима и сл. и то у 1) основном значењу војног термина, нпр. *барјакџар* „онај који носи барјак, заставу; старешински чин који данас одговара застанику“, *буљук* „јединица војске, чета, мањи одред“, *левер* „војник најамник, плаћени војник; обичан војник, редов“, *меџдан* „сукоб противничких снага, окршај, борба“ итд. односно у 2) секундарним реализацијама добијеним из основног значења – *барјакџар* „вођа, предводник“, *буљук* „мноштво, гомила (људи)“, *левер* „ленштина, нерадник“, *меџдан* „такмичење, надметање (у игри, спорту)“ итд. Остао је, међутим, све до данас одређен број речи турског порекла које чине само језгро савремене српске војне терминологије: *аџовчић*, *баруџ*, *бусија*, *јуриџ*, *јуриџаџи*, *јуриџник*, *караула*, *конакџија*, *кундак*, *маказе*, *ниџан*, *ниџанџија*, *ороз*, *џеј* „простор на коме је део непријатељске војске опкољен са свих страна“, *џој*, *џобџија*, *чуџура* и др.

60 За називе *прайорџчик*, *поручик*, *полковник* и *подполковник* Сороколетов (1970: 262–263) каже да су изворно у руски језик примљени из пољског језика (*praporzeć*, *porucznik*, *pótkownik*, *podpótkownik*), у време када се руска војска преуређивала према западним војскама.

3.2.5. Мукотрпно стварана од 1804. до 1918. године, српска војска је у новом друштвено-политичком уређењу после Првог светског рата постала окосница заједничке војске Срба, Хрвата и Словенаца. Нова вишенационална војска била је наследница српске војске и њених тековина, што значи да је наследила и српски војни језички израз: термине, команде и друге називе војних појмова. Потоње промене и развој терминологије нису били условљени новом друштвено-политичком ситуацијом, већ променама које прате било који термилошки систем струке: унапређење науке и технике, развијање нових појмовних значења унутар система, промене у лексичкој норми, правила стандардизације терминологије и др.

Динамичнији период развоја терминологије, у којем је дошло до извесних промена у одређеним семантичким пољима (називи чинова), као и у продуктивности одређених творбених средстава у творби термина (препозитивни творбени елементи, универбизација, продуктивност вишечланих термина) настао је после Другог светског рата. Ово би са данашњег становишта била последња етапа развоја савремене војне терминологије, с обзиром на то да се стање термилошког корпуса, укључујући и промене у терминологији настале у том времену, задржало до данас.

3.2.6. Однос према књижевнојезичкој норми

3.2.6.1. Важну улогу за стандардизацију терминологије има лексичка норма, чија се начела морају поштовати без обзира на потенцијалне специфичности термилошких система. Лексичко нормирање посебно долази до изражаја у адаптацији речи страног порекла, које треба прилагодити фонолошким и морфолошким правилима српског језика.

Општеузе, у терминологијама српског језика изражена је тежња за прилагођавањем страних речи домаћем лексичком систему као начину приближавања стручним терминологијама у другим језицима. Међутим, војна терминологија је у поређењу са другим стручним терминологијама (медицинском, математичком, техничком) у мањој мери склона интернационализацији и глобализацији. Разлог оваквог стања у војној терминологији може се објаснити чињеницом да ова терминологија у српском друштву има дужи развојни пут када се упореди са другим стручним терминологијама, а, такође, разлог оваквог стања може се објаснити и улогом војске у држави и друштву. Наиме, одбрана земље од непријатеља, као оновни задатак наше војске, подразумева тајност свих војних ресурса – материјалних, стручних, интелектуалних. Према

томе, ни терминологија националне војске не сме бити сувише отворена и прозирна. Стручна војна литература, која укључује стандардну војну терминологију, намењена је само уском кругу корисника, извођачима обуке војника и наставном кадру. Ово су основни разлози због којих је војна терминологија по правилу уздржана према усвајању страних речи и израза. Ипак, и поред тежње да се појмови именују домаћим речима, у војној терминологији налазимо обиље страних лексичких елемената. Осим тога, у војној терминологији ће се обилато наћи преводи термина, калкови, док ће се за страном речи посегнути уколико друге могућности буду исцрпљене. Ова особина наше војне терминологије нарочито је изражена у периоду после Другог светског рата, када је отпочето са изградњом нове војне организације и инфраструктуре.

3.2.6.2. У делу о творби термина истакли смо да постоје три основна вида настајања термина: 1. морфемска творба, која подразумева настајање нових терминолошких јединица на основама постојећих речи помоћу продуктивних творбених начина (суфиксација, префиксација, слагање, комбиновање ових начина, конверзија), 2. означавање појмова синтаксичким средствима (синтагмама), при чему настају вишечлани термини и 3. лексичко-семантичка творба, којом настају нова значења речи на основу сличности семантичких елемената са полазним појмом. Међутим, ови начини творбе термина могу се у неким случајевима надовезивати или комбиновати: на пример, од термина насталог лексичко-семантичком творбом речи општег фонда *йоложај* „место и распоред војске у борби, фронт“ сужавањем, тј. специјализацијом његовог терминолошког значења настаје други терминолошки појам изражен вишечланим називом *вајџрени йоложај* „место на фронту са кога се оружано дејствује по непријатељу“; лексема *вајџра* у значењу „пуцање из ватреног оружја, паљба, плотун; напад ватреним оружјем“ у одговарајућим спојевима сужава основно терминолошко значење, уносећи нове семантичке компоненте као што су ’положај циља’: бочна ~, леђна ~, ’начин гађања’: јединачна ~, рафална ~, сасрећна ~, према ’сврси’: запречна ~, затим лексема *линија* у значењу „борбени ред“ такође учествује у саставу вишечланих терминолошких јединица, којима се у основно значење уноси нова појмовна компонента: ватрена ~, ~ отпора, ~ развоја, полазна ~ итд.

Састављање вишечланог или описног термина представља можда најједноставнији начин богаћења сваког терминолошког система. У војној терминологији вишечлани термини се опиру скраћеним терминолошким варијантама, које остају резервисане само за професионални жаргон: нпр. стандардни термин *маневарски мейџак* у професионалном жаргону замењује се речју *маневарац*. Нису ретки случајеви када се описним термином жели надоместити стилски маркирано творбено сред-

ство: нпр. у стручној литератури се за један појам употребљава описна номинативна конструкција уместо једночлане, која остаје резервисана само за колоквијалну употребу: *војник у саставу минобацачке њосаде* уместо уобичајене једночлане *минобацачлија*, или *возач камиона* уместо *камионџија* и сл.

Вишечлани термини у којима је атрибутивни део интернационална реч лако се замењују сложеницама са интернационалним елементом: *авиодивизија* (<авионска дивизија), *авиокорпус* (<авионски корпус), *авиоподрџка* напада (<авионска подршка напада), *авиополей* (< полетање авиона), *авиопук* (<авионски пук), *ауто-* (аутоколоне) итд. У војној терминологији бележимо и друге термине са термиоелементима грчког или латинског порекла, који су у војни терминолошки систем ушли из техничких наука: *аеро-* (аерочвор, аерорејон, аерофотоснимање), *радио*¹ „као први део полусложеница и сложеница означава да се појам у другом делу односи на радио“: *радиолокација* (Вој. р.), *радиолокаџор* (Вој. р.), *радиомрежа* (Вој. р.), *радиоценџар* (Вој. р.), *радио*² „као први део сложеница означава да се појам у другом делу односи на зраке и зрачење“: *радиоактивне* материје (Вој. р.), *радиоактивна* прашина (Вој. р.) итд.

У војној терминологији се јавља, али не тако често, кондензација атрибутивних синтагми путем супстантивизације атрибута: *главнокомандујући, дежурни, надређени, подређени, њожарни, њоџиџени, њреџџосџављени* итд. Затим, широко су распрострањени вишечлани термини у форми дефиниције. Термини овога типа обично се користе у случајевима у којима је неопходно разграничити сличне појмове који се разликују по неком специфичном елементу, нпр. у синтагмама са падежним атрибутом разликују се одређени слични појмови према сврси, намени: уп. *авионски радар за навигацију* : *авионски радар за уџрављање вайром* (Вој. р.). Овде долазе и случајеви сужења значења термина, односно развитка нових терминолошких јединица на бази основног термина у оквиру заједничког појмовног значења.

Постоје и други разлози за стварање дефиницијских термина. Један од разлога представљају случајеви када се чини да нема одговарајућег творбеног средства помоћу којег би се направио термин за означавање одређеног појма, нпр. када се избегава употреба стилски обележеног творбеног средства, као што је, на пример, турски наставак *-лија*: *војник у њослужи минобацача* ум. *минобацачлија*, односно када би мотивација одређене речи са релевантним суфиксом била стилски неадекватна, на пример *механизам за џпаљивање* је термин којим се означава део пушке, док теоријски могућа једночлана варијанта термина од глагола *џпаљиваџи* у стварности се не остварује можда и због потенцијалне негативне експресивне конотације таквих твореница: нпр. **џпаљивач*, **џпаљивало* и сл.

Следећи тип вишечланих термина чине синтагме с придевским (конгруентним) атрибутом: *жива сила*, *минско поље*, *вајћрена тачка*, *зборно место*, *одсудна одбрана* и падежне синтагме: *бацач граната*, *носач авиона*, *линија опшора*. Језичком осећању природније су синтагме с придевским атрибутом па се у професионалном дискурсу чешће употребљавају ове варијанте, нпр. *аеродромска контрола* ум. *контрола летења* (Вој. р.).

3.2.6.3. У стандардној војној терминологији варијантност термина се ретко јавља, а то посебно важи за вишечлане термине. Уколико се вишечлани термин састоји од више елемената, то се могућност његовог варирања, тј. свођења на једночлани номинат, смањује.

Војни термини се различитим путевима преносе из усковојне употребе у општи језички фонд. С друге стране, није мали број општеупотребних речи које су добиле термилошка значења, тј. у одређеном контексту постале и стручни термини. Ова двосмерност у природи термина као специјалних лексичких јединица подразумева следеће токове:

1. термини напуштају своје уско термилошко значење и попримају значења везана за другачије контексте: *корпус* (нпр. збирка текстова), *маневар* (нарочит начин кретања), *мобилизација* (активирање одређених друштвених група), *монитор*, *навиџација*, *офанзива*, *радар*, *рејон*, *тактика* и др.; међу терминима овог типа највише је оних страног порекла;

2. у одређеном контексту, уз промену фреквенције, дистрибуције и семантичке носивости, општеупотребне речи попримају својства стручних термина: *враг* (кундака), *крило* (фронта, јединице и сл.), *мушца* (предњи нишан), *лејтир* (део пушке), *тело* (мине, бомбе), *оруђе* (општи назив за теже врсте пешадијског и артиљеријског оружја: митраљез, минобацач, топ), *шапа* (део ножица бацача граната), *ножице* (на пушкомитраљезу) итд.; термине овог типа углавном чине речи домаћег порекла;

3. термини који изворно припадају систему техничких или природних наука продрли су и у систем војне терминологије, углавном у областима у којима доминира употреба техничких средстава или у домену употребе хемијског наоружања: *елевација*, *контраминираниост*, *кончаница*, *радијација*, *радиолокатор* итд.;

4. исти термини се употребљавају у различитим струкама, а њихова термилошка значења се актуелизују у одговарајућем контексту: *акција*, *зона*, *линија*, *механизам*, *операција*, *пирамида* (или *купа*), *фронт* и др.

Узајамност ових веза између термиолошке и општеупотребне лексике не умањује функционалност термина нити нарушава устројство семантичке структуре речи општег фонда. Иако је истраживање у овом случају обављено на материјалу војне терминологије, изнети развојни токови владају и у другим стручним и научним термиолошким системима. Узимајући у обзир узајамни утицај терминологије и опште лексике, као и природу лексичког система, на основу анализираног корпуса могу се издвојити следећи лексички слојеви језика: општеупотребна, општестручна и ужестручна лексика (уп. Лаиновић-Стојановић 1996: 65). Ова последња, која представља најужи предмет нашег истраживања, настаје одређеним развојним процесима прихватања и стандардизације према правилима књижевног језика.

3.2.6.4. На периферији војног термиолошког система налазе се јединице колоквијалне употребе, настале према некој важној особини специјалног појма (нпр. у погледу порекла, функције итд.): *џарџиизана* „самоделна пушка коју су користили партизани током Другог светског рата“, *џајкача* „српска војна капа од материјала шајак“, *џиџовка* „војна капа коју су носили војници Југословенске народне армије“, *белџијанка* ист. „пушка белгијске израде“ и сл. Неке јединице страног порекла добиле су назив према проналазачу, па су у таквом виду прихваћене као стандардни термини, на пример називи за моделе пиштоља *колџи* и *маузер*, затим *максим* „тешки аутоматски митраљез (према имену америчког конструктора Максима Хајрема)“ одакле је и израз *луџа као максим џо дивизији* „прича глупости, лупета“ (РСАНУ), док други, поред незваничних, колоквијалних назива, имају званичне стручне називе за исти појам, на пример пушка *калашњиков* (назив по презимену руског проналазача те аутоматске пушке) употребљава се у стандардној форми под другим именима, односно бројевима – у конкретном случају као верзија пушке под називом *ауџомаџска џушка М70 АБ 2*.

3.2.6.5. У складу са општим законима лексичког система српског језика, у војном термиолошком подсистему долази до промена проузрокованих лингвистичким и изванлингвистичким факторима. Познато је, наиме, да термин стиче властиту нормативност у процесу његовог комплексног оцењивања кад се одлучује да ли ће остати у систему у конкуренцији са осталим сличним (синонимним) речима. Чисто лингвистички критеријум оцене, који подразумева језичку коректност, не мора бити пресудан (уп. Стојановић 1996: 115).

Ово ћемо илустровати већ поменутом речју *минобаџачлија*. Иако се овом речју традиционално у војничком говору означава војник минобаџачког вода (или одељења), реч *минобаџачлија* није стекла статус

термина јер не задовољава стилски критеријум стручне литературе, па је стога у стандардној употреби описни, стилски неутрални термин *војник у њој служби минобацачког одељења или вода* погоднији од стилски обележене речи *минобацачлија*. И у овом случају можемо приметити да се стандардизација термина, без обзира на ускостручност њихове употребе, не одвија изван језичке праксе српског језика. То што је термин стекао статус „непожељног синонима“, не значи да је елиминисан из сфере практичне језичке употребе. Јасно је, такође, да ће у многим случајевима приликом уједначавања термина пресудну улогу имати мишљење стручних војних кругова, односно традиција употребе и распрострањеност термина.

3.2.6.6. У нашој грађи бележимо промене у српској војној терминологији које могу бити мотивисане различитим језичким критеријумима и у складу са тим утицати на степен промена конкретних термина. Однос између стандардног и застарелог термина ствара одређене импликације унутар лексичког система српског језика. Стога ћемо типове промена војне терминологије посматрати у односу на статус алтернативних терминолошких јединица конкретног термина у систему општег лексичког фонда српског језика.

Резултати промена у војној терминологији могу бити такви да лексеме које су изгубиле статус стандардних термина у општем лексичком фонду добију обележје застареле речи. Овакав резултат терминолошких промена уочава се на неколико језичких планова:

– на фонетском плану, под којим подразумевамо промену у гласовној структури терминолошке јединице, настале као резултат адаптације речи страног порекла; при томе, само један алтернативни термин има статус стандардног термина, док остали припадају застарелој лексици српског језика: *амуниција* → *муниција*, *артиљерија* → *артиљерија*, *артиљерист* → *артиљериста* → *артиљерац*, *баталион* → *баталјон*, *женерал* → *ђенерал* → *генерал*, *ђенералшиаб* → *генералшиаб*, *кавалерија* → *кавалерија* [данас застарела реч], *ордонанц* → *ордонанс* [данас историзам], *рекрутовати* → *регрутовати*, *шромбон* → *шромблон* итд.;

– на творбеном плану, под којим подразумевамо промену у творбеној структури термина: *војин* → *војник*, *зароб* → *заробљеник*, *заставничар* и *заставоносац* → *заставник*, *коњик* → *коњаник*, *обучење* → *обука*, *иешак* → *иешадица* итд.;

– на лексичком плану, под којим подразумевамо смењивање термина другом, алтернативном терминолошком јединицом; ово је најраспрострањенији тип промена војних термина, код којег најчешће једна лексема добије статус стандардног термина а друга добије обележје

застарелог термина (алтернирани термини могу бити домаћег или страног порекла): *авангарда* → *прећходница*; *баџаљони командир* → *мајор*; *дваесник* → *јоднаредник* и *наредник* (данас историзми); *десејник* → *кајлар* → *десејар*; *засџавоносац* → *барјакџар*; *војеник*, *солдаџ* → *војник*; *значар* → *сићналисџ*, *добошар*, *џрубач*; *линијски* (војник, официр) → *редовни* (војник, официр); *началник* → *наредник* и *официр*; *једесејник* → *јоџјоручник* и *јоручник*; *јрвоборница* → *прећходница*; *сџоџинар* или *чеџовођа* → *каџеџан* итд.; у ову групу спадају и термини домаћег порекла који су заменили неадаптиране руске термине: *војевода* : *војвода*; *војеник* : *војник*; *војено* : *војно*, *војнички*; *началник* : *начелник*; (*јоџ*)*јолковник* : (*јоџ*)*јуковник* итд.

Није необичан случај да се предложи ново терминолошко решење које би заменило старо, али да оно ипак не заживи у пракси и да постепено нестане из војне литературе у корист старог, замењеног термина. Тако је у периоду формирања домаће терминологије скован термин *засџавоносац*, који је требало да замени стари термин *барјакџар*. Ипак, *барјакџар* је до данас остао живи термин док је *засџавоносац* нестао из употребе.

Међутим, у терминологији се не мењају само речи са препознатљивим ускостручним значењем. Резултати промена у војној терминологији могу бити такви да се термин од речи општеупотребне лексике замени новим термином, односно да се за одређено значење употреби друга, сасвим нова реч или пак општеупотребна реч са одговарајућим терминолошким значењем. На пример, лексема *робље* у војним текстовима 19. века означавала је непријатељске заробљенике: *Има мноћо начина ваџаџи робљ*, – *они зависе: одћ сџособносџи Официра* (ПЛС 1845, 52), али се касније ова лексема престала употребљавати у овом контексту; затим терминолошка синтагма *рајџна ићра* замењена је синтагмом *војџа вежба* у претходном значењу, али је *рајџна ићра* сасвим уобичајен лексички спој у речнику опште, неспецијалне употребе језика.

Овакви резултати промена у терминологији запажају се и на творбеном нивоу језичке структуре. Тако, на пример, није ретко да домаћа реч или термин замењује другу уобичајену домаћу реч са наизглед минималним разликама у творбеној структури: нпр. једнозначна лексема *јешаџинац*, изведена од именице са терминолошким значењем, заменила је у терминолошком систему вишезначну именицу *јешац*. У овом случају показује се предност једнозначног термина над вишезначним приликом избора алтернативних термина у стандардизацији терминологије. Велики описни речници, какав је Речник САНУ, дефинишу и таква, застарела терминолошка значења са напоменом у виду квалификатора заст(арело значење).

Поједине речи које су изгубиле статус стандардног термина могу се поново појавити у одређеним контекстима из стилских разлога, без обзира на ниску фреквентност у општем лексикону српског језика: нпр. лексема *салутирајти*, која се изворно употребљавала у термилошко значењу „поздравити, поздрављати на војнички начин, дотакнувши капу десном руком“ није необична у другим, нетермилошким контекстима.

Термилошко значење поједине речи може бити замењено термилошким значењем друге речи страног порекла, нпр.: *темпи* (савр. темпо) [темпъ] у значењу „време између припремне и извршне команде“ (ППС 1854, I15) замењује се речју *интервал*.

У ређим случајевима у стручним војним текстовима јављали су се синоними, али тога је највише било у фази уједначавања војне терминологије. На пример, уз домаћу реч постоји и страна реч, али се она ипак на неки начин маркира (обично стављањем у заграду или тако што се ређе појављује у тексту): *каја* и *шајкача* (ПЕП, 26), *кайлар* и *десетар* (ПГС 1873, 16), *разводник* и *ефрејтор*, *значар* и *сигналист*, *наредник* и *фелдвебел* (ППС 1854I, 6), *врста* и *ширинга* (ППС 1854I, 2), *сигейен* и *ешелон* (називи за колонске разделе) (ПРС, 101), *редов* и *регрути* (ПЕП, 13). У свим наведеним примерима предност се ипак даје домаћим речима, које постепено потпуно замењују синонимне речи страног порекла. Следећи случај је да се уз реч са префиксом страног порекла употребљава и реч са домаћим префиксом, којим се заправо преводи страни префикс⁶¹: *ипрошивнајад* према *контиранајад*, *ипрошивдиверзанйске* јединице према *антидиверзанйске* јединице и сл.

Стране речи се у појединим случајевима замењују домаћим описним терминима, нпр *ипушчана гранаја* ум. *ипромблон* (ПРС, 273). У пракси се овакав приступ чешће користи у стручним текстовима, док у усменој стручној комуникацији преовлађују једночлани термини страног порекла.

3.2.6.7. Одређена термилошка решења у војној терминологији не одговарају лингвистичким законима српског језика, па ипак су заживела у језику и прихваћена као део термилошког стандарда. Иако у српском књижевном језику није уобичајено да се од појединих глагола несвршеног вида добијају трпни придеви у атрибутској функцији, у стандардној војној терминологији је заживео придев *брисани* у термилошкој синтагми *брисани ипросиор*: „вој. простор у правцу гађања коме се путања зрна не уздиже изнад циља“ (РСЈ,

61 Према И. Клајну (2002: 232) префикс *ипрошив-* појавио се у новије време, „делимично и услед превођења страних израза на *анти-* или *контира-*“.

под простор). Слично је и са придевом *оружан* у термилошким синтагмама *оружана сила*, *оружана снага* у значењу „војска, војна сила“, где је такође у српској језичкој пракси необична употреба трпног придева у атрибутској функцији од глагола *оружајти* (*се*). Затим, као саставни део сложеног термина у војној терминологији се усталио неправилан придев **йочесѿан* (уместо *йочесѿ*) у значењу „прилично чест, почест“: *йочесно йучење*, *йочесна резерва* (Вој. р.); овај придев се у том значењу употребљава у војним текстовима, нпр.: *Изоловање [је] ... цепање и одвајање (задржавање) на групе (делове) непријатељског фронта, (!) да би се потом поједине од њих разбиле и почесно уништиле* (Вој. р., под *изоловање*).

3.2.6.8. У лингвистичкој литератури има радова у којима се разматра нормативна исправност појединих термина, одавно укореењених у српској (некада и заједничко српско-хрватској) војној терминологији. Тако је Ј. Моловић (1972–1973) поставио питање нормативности придева *сѿројев*, *-а*, *-о* у синтагмама *сѿројев корак*, *сѿројева обука*, *сѿројево йравило*, *сѿројева йушка*, *сѿројеве радње* итд. Овај аутор каже да придев *сѿројев* има необичан наставак *-ев*, уместо наставка *-ни* или *-ски* — помоћу којих се по правилу граде односни придеви. Због тога Ј. Моловић (1972–1973: 31), на основу припадности термина одговарајућем творбеном типу, предлаже измену термина *сѿројев* у *сѿројевни* или *сѿројевски*.⁶² У историји српске војне терминологије сличних термилошких форми са руским морфолошким ликом било је у већој мери, о чему сведоче примери из Речника САНУ: *маршеви*, *-а*, *-о* (рус. *маршевый*). – За развиће у маршев ред потребно је око 40 минута (Ђурић Д. 1, 92), По добрим насипима ... данас се употребљују двапут шире маршеве колоне (Балт. 1, 29), Треба посветити највећу пажњу ... да се не појаве ... опасне маршеве болести (рањене ноге, промрзлост ...) (Вас. М. М. 1, 94), Борбени редови, који су позади, свијају [се] у маршеви поредак (Мин. в. 5, 248), Одред пређе у маршеви бојни поредак, журећи се да избегне напад с леђа (Вас. Д. 3, 72); *мостѿови* (рус. *мостовой*) у *мостѿови воз* војн. заст. „пионирска инжињеријска јединица опремљена коњском запрегом која превози материјал и елементе за постављање понтонског моста“. – Дивизијски мостови воз састоји се из 14 кола (са 72 коња), на којима се вуче 6 понтона и ногарача, остали мостов прибор, шанчани алат и остале потребе. Спровод се састоји из једног официра, 1. подофицира и 16 редова пионира, и овај воз придат је дивизијској пионирској чети (Ђурић Д. 1, 5) итд.

⁶² Моловић поставља питање откуд такав облик, превиђајући утицај руског језика.

3.2.6.9. Лингвисти су већ скренули пажњу на неправилност употребе претежно нове, али у пракси већ раширене, речи *безбедоносан*, која се често јавља у синтагми *безбедоносна ситуација* (в. Фекете 2008: 22–24). Придев *безбедоносан* саграђен је од крње основе именице *безбедносћ*, која гласи *безбед-*, затим од интерфикса *-о-*, крње основе глагола *носић*, која гласи *нос-*, и суфикса за творбу придева неодређеног вида *-ан*. Са чисто творбеног (формалног) аспекта посматрано, придев *безбедоносан* није необичан. Међутим, И. Клајн (2002: 95) с разлогом овај придев оцењује као погрешан јер би се с обзиром на други део сложенице *-носан* очекивало значење „који доноси (нешто)“, а тога значења у *безбедоносан* нема. Такође, Клајн (2002: 95) сматра да је ова лексема погрешно начињена по узору на лексеме *победоносан*, *судбоносан* и сл. Отуда и у Правопису (в. ПСЈ МС 1993) уз одреднице *безбедан* и *безбедносћан* стоји напомена да је придев *безбедоносан* (у безбедносна ситуација и сл.) неправиан.

Неки војни термини, иако неправилни са становишта књижевнојезичке норме, упорно истрајавају као такви. Тако се термин *кајисла* „метални упаљач испуњен експлозивом који се упали од удара, ватре, а служи за паљење пушчаног, топовског, минског и др. пуњења“ готово читав век употребљава као стандардни војни термин, без обзира на то што се у речницима упућује на облик са *и* – *кајисла* (в. РСАНУ). Исто тако, термин *чаура*, са изостављеним *х*, и даље представља званичан војни термин у значењу „метални омотач метка, омотач цилиндрична облика у коме се налази прах или сачма“, иако би овај термин требало да гласи *чахура*.

Процес извођења глаголских именица на *-ње* толико је активан у војној терминологији да се ове именице готово без ограничења граде од глагола свих категорија, па тако и од глагола свршеног вида: нпр. *Конџаминација* [je] радиоактивно *заџровање* (људи, оружја, опреме, месних предмета итд.) (Вој. р., под контаминација).

3.2.6.10. У савременој терминологији запажа се превођење вишечланих термина уз преузимање реда речи страног предлошка. Тако је, на пример, забележена термилошка синтагма *баџач ѓранатџа ауџоматџски* (36. в. т.), која је саграђена према структури страног језика а не српског, у коме придеви у детерминативној функцији иду испред а не после именичког појма. Иначе, у војној пракси трочлане и вишечлане термилошке синтагме употребљавају се у скраћеној, тј. скраћеничкој варијанти: БГА (баџач граната аутоматски) као „бе-ге-а“, РРБ (ручни ракетни баџач) као „ер-ер-бе“ итд.

Тежња за језичком економијом може бити толико изражена да може довести до творбе сложеница уз уклањање спојног вокала.

Тако добијамо за српски језик неуобичајене сложенице са скраћеном основом на сугласник у првом делу сложенице: *арѣобезбеђење* (Вој. р.), *арѣйодрѣка* (Вој. р.), *арѣйриѣрема* (Вој. р.) и сл.

3.2.6.11. Комплекс питања у вези са критеријумима оцене лингвистички прихватљиве терминологије подразумева не само општелингвистичке него и стандарднојезичке и стилистичке захтеве књижевног језика. У нашој средини било је неколико важних скупова на којима је била наглашена важност лингвистичких критеријума у стандардизацији стручне терминологије, као и неопходност сарадње лингвиста и стручњака за различите области струке и науке у стандардизацији терминологије (в. Терминологија 1990; Терминологија 1996). Резултати истраживања показују да се нормирање терминологије примарно заснива на параметрима као што су страна и домаћа реч, односно једночлани сложени назив или вишечлани назив: *зборишће* (: зборно место), *ѣламенобаѣач* (: баѣач пламена), затим између вишечланог (синтагматског) термина са придевским атрибутом и таквог термина са падежним атрибутом (нпр. *миѣраѣеско одељење* : *одељење миѣраѣеза*). Књижевнојезички посматрано, бољи је једночлани термин од вишечланог, али готово да нема терминологије без вишечланих термина. За саму терминологију је, међутим, много важније да термин сачува корелацију са специјалним појмом, а мање је важна сама структура назива. То значи да промена структуре термина никако не сме да угрози његово разумевање (в. Ћорић 1996: 53).

У војној терминологији сасвим обично се употребљавају вишезначне речи у служби термина, као што су: *баѣериѣа*, *заклон*, *зашѣиѣиѣница*, *зрно*, *јединиѣа*, *конѣјејнер*, *муѣиѣа*, *ножиѣе*, *одељење*, *оквир*, *уѣиѣа* и др. Вишезначност ових речи не умањује њихову функционалност у терминолошкој употреби.

Нормирање терминологије уопште, па тако и војне, изводе стручњаци дате области, који по правилу терминологију нормирају према правилима српског језика. Подразумева се, такође, да ће у многим случајевима приликом уједначавања термина пресудну улогу имати мишљење стручњака из дате области. Приликом стандардизације термина водиће се рачуна и о традицији употребе и његовој распрострањености, при чему је вероватно да ће оцењивању термина најпре подлећи нове речи, којима се означавају нови појмови.

Нажалост, као што нам језичка пракса потврђује, неке речи у служби војних термина као што су *безбедоносан* (нпр. *безбедоносна сиѣуѣиѣа* ум. *безбедносна сиѣуѣиѣиѣа*), затим придев *брисани* у *брисани ѣросѣор*, творба глаголских именица на *-ње* од глагола свршеног вида и др. опстају и учвршћују се у стандардном војном терминолошком систему.

Сарадња између стручњака одређене области струке или науке и лингвиста неопходна је и требало би да буде свестрана и најприснија. У пракси, међутим, изгледа да такве сарадње у потпуности нема. Овај проблем је једном приликом изложио наш познати познавалац језика медицинске литературе Александар Ђ. Костић у часопису *Наш језик*: „Шта је потребно има да кажу стручњаци, а шта је могућно има да одреде лингвисти“ (Костић 1964: 29).

3.2.6.12. У поређењу са терминологијама других струка, војна терминологија је прилично уједначена, у њој се синонимне јединице ретко употребљавају јер по правилу за један појам постоји један стандардни термин. Стога се у војним речницима и енциклопедијама уз званичне термине не наводе синонимне варијанте које не припадају војном терминолошком подсистему.

За разлику од других стручних терминологија које су услед постојања заједничког српскохрватског књижевног језика изродиле варијантски поларизоване лексеме, па самим тим и неуједначен терминолошки подсистем, војна терминологија је била поштеђена овакве несређености и неуједначености. Управо је непостојање варијантне терминолошке лексике на српскохрватском језичком подручју утицало на могућност чвршће стандардизације термина.

На другој страни, српска војна терминологија није везана за међународну војну терминологију (бар не за сада, мада се у њој читују утицаји страних војних система настали као резултат војних савезништва у различитим временима), па се у стандардизовању војних термина превасходно ослања на сопствени језички материјал.

4. Војна терминологија и речници

4.0. Војни термини, као и термини других подручја специјалне употребе језика, у лексикографији се представљају као вид уређеног језичког регистра, који чине речи или скупови речи прокоментарисане и описане у мањем или већем обиму, у зависности од намене и типа речничког текста. Према обухвату језичког материјала и начину обраде лексичких јединица, речници се начелно могу поделити на **с п е ц и ј а л н е**, у које спадају енциклопедијски и терминолошки речници, и на **ј е з и ч к е** речнике. Када је реч о обради термина, ова два типа речника разликују се према приступу језичком материјалу – док се у специјалним речницима тежи да се исцрпно опише ускостручни садржај термина у одговарајућем терминолошком систему, дотле се у описним, језичким речницима, као што су РСАНУ, РМС, РСЈ, термини обрађују пре свега као језички знаци, и то тако што се издвојене

лексичке јединице (у овом случају термини) прво обраде граматички, а потом се наводи информација о подручју употребе (стављањем техничке скраћенице – тзв. квалификатора) и описује њихов лексички садржај.

4.1. Војна терминологија у енциклопедијском и термиолошком речнику

Енциклопедијски речници, међу којима је за најопштије речнике уобичајен назив енциклопедије, у средиште пажње стављају појмове који се у мањој или већој мери тичу области којој је енциклопедија намењена, док језичка (лексичка) обележја (нпр. синонимија, стандардизованост термина, адаптација, варијантност и сл.) остају у другом плану. Енциклопедијски речници или енциклопедије одређене струковне области теже да у виду уређених термиолошких регистара класификованих према различитим критеријумима (нпр. подручја или области одговарајуће струке или науке, алфаветски издвојени појмови и термини) опишу значења појмова и термина, служећи се језичко-стилским средствима специфичним за област којој су намењени.

Поред термина, у енциклопедијама се описују и други појмови релевантни за област војне струке. Тако су у војну енциклопедију (в. Вој. енци.), поред ускостручних термина, ушли и подаци о биографијама личности значајних у војној историји (војсковође, команданти, проналазачи, мислиоци, конструктори, јунаци и сл.), историјски појмови: *варвари*, *Војна крајина*, *тврђава*, *тврђавска артиљерија*, географске карте (нпр. *Тихи океан*, *Трићанска операција*, *Карта ваздушних путева у СФРЈ*), разни географски појмови: *Вијетнам*, *Земља*, *Темичвар*, *Теслић*, *Тибет*, *Тихи океан*, *Тимок*, *Тракија*, затим појмови који примарно припадају другим струкама, нпр. физичкој географији: *вода*, *вулкан*, *језеро*, *море*, *планина*, *сијенић*, *шума*; хемији: *нуклеарни реактор*, *радијум*, *радиоактивност*; биологији: *шмјерајура шела*; медицини: *серуми*, *сочиво*, *трансфузија крви*, *туберкулоза*; метеорологији: *шормејар*; техници: *сијалица*, *шелевизор*, *шпојографија*, *шранзистор*, *штрансформатор*, *улаљач* итд. Уређеност „по речима“ даје енциклопедијама сличност са једнојезичким речницима (Згуста 1991: 190).

Међутим, језичка (лексичка) систематизација војних термина не спроводи се ни у највећим лексикографским подухватима струке – енциклопедијама, због тога што је поредак речи у енциклопедијама подређен општим појмовима, денотатима речи а не језичком знаку као таквом. Такође, садржај енциклопедијског чланка често повезује различите, шире и уже, области одговарајуће струке, чиме се често прекида, а понекад и не успоставља, следствена веза између сродних појмова.

Енциклопедијска одредница. – У војној енциклопедији се за одреднице углавном узимају општи називи одређеног појма, а потом се у оквиру истог појмовног чланка наводе пододреднице којима се дефинишу термини као знаци ужих појмовних садржаја. На пример, у појмовном чланку уз главну одредницу *артиљерија* издвајају се краћи тематски чланци организовани у оквиру пододредница: *йодела артиљерије*, *развој артиљерије* и др., а онда се, унутар ових чланака, издвајају такође пододреднице нижег хипонимског реда и тако све до најужих термилолошких јединица и појмова. На сличан начин обрађена је одредница *џој*, у оквиру које су описане и вишечлане пододреднице у облику стандардних термина (термилолошких синтагми): *џлајки џојови*, *олучни сјоромејни џојови*, *брзомејни џој* (Вој. енци. 10).

Иако овај поступак подсећа на уобичајени поступак у описним једнојезичним речницима, у енциклопедијама се ипак примењује другачија логика уређења речничког текста. Док се у описним језичким речницима у оквиру исте одреднице издвајају и дефинишу и вишечлане речи са речју из одреднице као синтагматским центром (нпр. *брдска артиљерија*, *џољска артиљерија*, *џеџска артиљерија* – у изр. под *артиљерија* (РСАНУ) или као устаљени изрази чије се значење може интерпретирати једном речју: *ојворити вајру* „запуцати“ – под *ојворити* (РМС), *рајно сјање* „рат“ – под *сјање* (РМС)), у Војној енциклопедији се примењује принцип појмовне општости речи у којем се стручни термини издвајају у пододреднице, држећи се хијерархије појмовних, а не граматичких веза.

Дефиниција одреднице. – Одреднице у енциклопедији представљају термине и друге појмовне знаке, чије дефиниције подразумевају опис одговарајућег термилолошког или појмовног значења. Природа дефиниције условљена је природом језика струке којој термини припадају. Дефиниције су енциклопедијске, ускостручне, и теже да појам дефинишу не само тачно већ и детаљно. Стога је опис садржаја појма често дужи од једне реченице. Ево како се, на пример, дефинише *артиљеријска џодршка*: „Артиљериска подршка је дејство артиљерије којим се подржава напад с циљем да се обезбеди пешадији и тенковима упад у непријатељски положај и заузимање отпорних тачака главног положаја непријатељске одбране. У армијама западних земаља артиљерија обухвата дејство артиљерије до коначног заузимања целог одбрамбеног појаса непријатеља“ (Вој. енци. 1). Понегде се наводи и етимологија уколико се сматра да је појам преузет из страног система, нпр. *артиљеријска џодршка* (рус. артиллерийская поддержка, нем. Artillerieunterstützung) (Вој. енци. 1, под артиљерија), *деконџаминација* (енг. decontamination) (Вој. енци. 1), *деривација* (фр. derivation, рус. деривация) (Вој. енци. 1) итд.

На другој страни, термини издвојени у одреднице репрезентују ускостручно, актуелно стање терминосистема, при чему се дефинишу као појмовно ограничени језички знаци. На пример, под одредницом *џој* најпре се дефинише ускостручно савремено значење термина – као оруђе које има цев одређене дужине, дOMET, пробојну снагу, тежину и сл. У том смислу *џој* се у војној терминологији разликује од сличних оруђа као што су *хаубица* или *мерзер*, који се посебно дефинишу у виду засебних одредница. Потом се у енциклопедијском чланку под одредницом *џој* дефинише и шире значење термина *џој* – као било које артиљеријско оруђе.

Садржај енциклопедијског чланка. – Под енциклопедијским чланком подразумевамо део речничког текста „насловљен“ или одређен одредницом чије се значење описује. Енциклопедијски чланак је шири појам од енциклопедијске одреднице јер у себе укључује и појам одреднице и појам дефиниције значења. Поред дефиниције значења, енциклопедијски опис појма подразумева и навођење других информација битних за означени појам, које се детаљно наводе у енциклопедијском чланку. Тако су, на пример, код одреднице *артиљерија* у Војној енциклопедији, поред етимологије, односно назива овог појма у другим европским језицима, наведене и различите дефиниције значења те речи, дакле слојевитост појмовног садржаја, затим пододредничке речи различитих хипонимијских редова смештених у оквиру пододредничких чланака и маркираних курзивом; такође, енциклопедијски чланак је допуњен сликама, табелама (најчешће статистичким), формулама и сл. Обим енциклопедијског чланка углавном зависи само од важности појма унутар струке, што подразумева селекцију важнијих од мање важних појмова.

Елементи енциклопедијског карактера постоје и у језичким речницима општег типа, што је можда најочигледније у опису термина из ботанике, зоологије, медицине, али је свакако постоји и у обради војних термина.

Војни термини у термилошком речнику. – Специјализовани или термилошки речници првенствено се занимају за денотате језичких знакова, а у мањој мери за сам језички знак, о чему се и огледа њихов енциклопедијски карактер (уп. Згуста 1991: 190). У поређењу са обрадом термина у енциклопедијском чланку Војне енциклопедије (Вој. енци.), у којој се шире захвата обим предмета, и то најчешће према његовој важности у оквиру струке, у термилошком речнику речнички чланак је мањег обима, сажет, намењен ужем кругу корисника. Илустративни пример оваквог војног термилошког речника у нас јесте стари, али још увек актуелан, *Војни речник* Ј.

Хацидамјановића (Вој. р.), па ћемо на примеру овог речника представити основне елементе термилошког речничког текста⁶³. Војни речник садржи селективну термилошку грађу из појединих области војске – највише из области војне тактике, нешто мање из области наоружања – која је у време када је речник стваран репрезентовала актуелно стање војне термилогије, с посебним освртом на термине нових знања и појмова.

Одреднице у термилошком речнику. – Одреднице у термилошком речнику су термилошке јединице и други језички знаци којима се означавају појмови релевантни за област струке којој је речник намењен. Издвојене јединице наводе се, као и у језичком речнику, у основном облику, с тим што се у појединим случајевима именичке одреднице наводе у номинативу множине, иако се именица у термилошкој функцији сасвим обично употребљава и у једнини (уп. нпр. *бункери, делегаџи, заседе, коначари, миноловци, мониџори, објавнице*). Термини издвојени у форми одреднице су једночлане или вишечлане јединице, а у категоријалном смислу у највећем броју су именице, односно именичке синтагме.

Поред предметних значења, терминима именичке категорије означавају се одређене радње, које би се природно изразиле глаголима. Међутим, именица, као централна категорија сваког термилошког система, именује појмове различитих категоријалних значења и обележја, па се стога узима као општи граматички елемент сваког појмовног регистра.

Поименичење назива за појмове радње именичком суфиксацијом један је од најпродуктивнијих модела настанка војних термина. Знатан број тако добијених термина, било као једночланих јединица, било у саставу термилошких синтагми, забележен је у Војном речнику (Вој. р.): *базирање авијације, биваковање, блокирање, деблокирање, еволуционирање, гоњење, зајречавање, изненађење, извиђање, извлачење из борбе, каниџоновање, командовање, лођоровање, маршевање, маскирање, одбрана, окружење, ојераџивни ѣрихваџи, осигурање, осмаџрање, ѣаџролирање, ѣодилажење, ѣонирање, ѣовлачење, ѣрихваџи, ѣробој, ѣроџивџиџрема, ѣроџивџудар, раџчиџђавање, разминирање, развој за наџад, форсирање реке* итд. Поред одредница које представљају стандардне војне термине, међу речничким одредницама појављују се скупови речи који се односе на одређене појмове из области

63 Први модерни српски термилошки речници изашли су у првој половини XX века, у време када се збио главни развој термилогије у нашем језику. То је било време „формирања и термилошког унапређења појединих стручних области науке, администрације, војске, права, железнице и сл.“ (Радовић-Тешић 2009: 85).

војске и ратовања. Ове синтагме више одговарају насловима енциклопедијских чланака него одредницама термилошког речника, нпр.: *чекање у зони очекивања, извлачење из борбе пошто је јало речење у борби (принудно), извршни јушни органи саобраћајне службе, командовање артиљеријом у борби, лечење рањеника и болесника, напад на непријатеља који није успео да поседне раније припремљени и утврђени положај и да се на њему уреди* итд.

Дефиниција термина у термилошком речнику. – Дефиниција термилошке одреднице у речнику описује денотат језичког знака, при чему, поред краћег или дужег описа тога појма, износи и додатне информације које су везане за појам у одредници. Тако се, у многим случајевима, речнички чланак протеже на већи број реченица употребљених у опису значења појма, што такође термилошки речник приближава енциклопедијском речнику.

У речнику овог типа не описује се само десигнат термина већ се дају и информације релевантне за шири контекст његове употребе и однос према другим терминима. На пример, уз дефиницију значења термина, лексикограф је давао и шире информације: нпр. под одредницом *артиљерија* поред термилошке дефиниције „род војске и најмоћније ватрено средство копнене војске“, аутор наводи и друге информације које се односе на моћ, покретљивост, дomet и способност маневрисања, затим податке о задацима и циљевима артиљерије у борби итд. (в. и друге одреднице: *аерофотоиснимање, артиљеријска авијација, артиљеријско оружје* итд.). У речник се уносе само стручни термини, а у случају вишезначних термина наводе се само стручна термилошка значења, док се друга, нетермилошка, изостављају.

Стандардни карактер термилошког речника огледа се у употреби стандардних војних термина у наслову речничког чланка. Ова особина уочава се и код „упућивачких“ одредница, када се предност даје стандардној (правилној) употреби термилошке лексике у односу на колоквијални израз: нпр. *аеродромска контрола* – „види *контрола летења*“; *авијацијске јединице* „види *ваздухопловне јединице*“; *авиокорпус* „види *ваздухопловни корпус*“ итд.

4.1.1. Двојезични термилошки речници. – Двојезични војни термилошки речници код нас су се почели објављивати у првој половини прошлог века, у време изразито динамичног рада у пољу термилошке лексикографије. Домаћи двојезични војни речници које смо за ово истраживање прегледали (Вој. р. е-с; Вој. р. н-с; Вој. р. р-с; Вој. р. т-с; Вој. р. ф-с) контрастивног су карактера – увек у смеру страна реч → домаћи еквивалент страног термина. У двојезичким речницима

избегава се употреба синонимних речи као преводних еквивалената, како би се избегло уношење нестандартних елемената у терминолошки речник.

Први савремени двосмерни војни речник у нас саставио је 1938. г. Обрад Обрадовић, *Француско-српскохрватски војни речник*. Овај пионир у области војне терминолошке лексикографије у предговору речника изнео је методолошке и језичке проблеме који се и данас налазе у средишту терминолошке лексикографије. Један од основних проблема тиче се избора и идентификације војних термина приликом састављања терминолошког војног речника: „Главна тешкоћа при саставу овога речника лежала је у повлачењу границе између обичних француско-српских и овога, војног речника. То питање решили смо тако, што смо из свога рада изоставили безмало све речи које се налазе у обичним речницима, задржавајући према томе само оне речи и изразе, који се односе на војску, морнарицу и ваздухопловство“ (Обрадовић 1939: 7). Овај проблем, дакле, тицао се односа терминологије према општој лексици српског језика, који је аутор решио тако што је у речник унео само стручне термине и њихова значења, док је у случају термина од вишезначних речи аутор бележио само ускостручна терминолошка значења.

Следећи проблем који се испречио пред састављачем терминолошког речника јесте однос војне терминологије према терминима граничних струка или наука из којих се богати војна терминологија. Састављач речника се и у овом случају одлучио да сузи терминолошки корпус на чисто војне термине, о чему каже следеће: „С друге стране, требало је одредити границу и војне терминологије, јер ова, у појединим гранама војне струке, као што је случај са артилериско-техничком, инжињерско-техничком и др., залази у чисту технику. Сматрајући да речи и изрази технике могу умањити чисто војно обележје овога рада [...] ми смо саставили овај речник без њих“ (Обрадовић 1939: 8).

Из предговора речника види се да је његов састављач био свестан проблема идентификације термина у систему лексичких јединица и проблема проналажења адекватног концепцијског решења за презентовање термина у терминолошком речнику. Определио се, дакле, за диференцијални терминолошки речник, у коме ће бити издвојени само типични војни термини, док ће многе друге терминолошке јединице које потичу из других терминолошких система а такође се употребљавају и у војном терминолошком систему, бити изостављене из речника.

Касније је објављен одређен број двосмерних војних речника, са циљем да помогну истраживачима и преводиоцима страних стручних текстова у проналажењу еквивалентног српског (односно

српскохрватског) војног термина. Тако су настали следећи војни речници: *Војни речник италијанско-српскохрватски* (в. Вој. р. т-с), *Енглеско-српскохрватски војни речник* (в. Вој. р. е-с), *Немачко-српскохрватски војни речник* (в. Вој. р. н-с), *Руско-српскохрватски војни речник* (в. Вој. р. р-с) и др. Према нашим сазнањима, највећи по обиму до сада објављен војни речник је *Руско-српскохрватски војни речник* Милисава Перишића, који садржи око 80 000 одредница, међу којима је највећи број термина, и око 5000 скраћеница. Међутим, у речнику су руски термини објашњени само еквивалентним стандардним терминима српског језика без описних објашњења значења војних термина.

Занимљиво је да је први савремени терминолошки војни речник био двојезични, а исто је тако било потребно још доста времена – у међувремену су изашли и други двојезични војни терминолошки речници – док се нису појавили стандардни описни војни терминолошки речници (в. Вој. р.; Вој. енци.).

Лексикографи који раде на изради општег, описног речника српског језика идентификују лексичке јединице као појмовне ознаке језичког система, док лексикографи који израђују терминолошке речнике утврђују терминолошке јединице као ознаке спецификованог појма одређеног терминосистема. У том смислу разликујемо лексичку јединицу општег лексикона, као појмовно надређену речничку категорију, од терминолошке јединице специјалног лексикона, појмовну ужу речничку категорију, ограничену на одређене језичке контексте и на одређене кориснике.

Рад на изради терминолошких речника је врло тежак, захтева много рада, знања, ентузијазма, педантности, систематичности, па је можда управо зато већина досадашњих терминологија (не само старијих него и новијих) пала на терет појединцима, стручњацима ентузијастима у одређеној области, а много мање тимовима (уп. у медицинској терминологији: А. Костић, *Медицински речник*; Миодраг Р. Одавић, *Енциклопедијски латинско-српски медицински речник*; у ветеринарској терминологији: А. Вуковић, *Народна ветеринарска терминологија*; у ботаници: Д. Симоновић, *Ботанички речник*; у војној терминологији: Ђ. Перишић, *Руско-српскохрватски војни језик*, Ј. Хаџидамјановић, *Војни речник* и др.). И поред велике користи коју ови речници доносе у погледу богатства термина и њихових значења, у великом броју случајева у домаћим стручним терминолошким речницима, па тако и у војним, изостају нови термини и осавремењена значења старих термина, лингвистичка коректност речничког чланка и друга лексичка обележја (евентуално постојање синонимних термина, стандардизованост и укорененост термина у пракси, адаптација термина, веријантност и сл.).

4.2. Војна терминологија у општем речнику српског језика

Са проблемом идентификације и обраде термина у општем речнику српског језика, какав је, на пример, Речник САНУ, лексикографи се свакодневно сусрећу. Поред осталог, сложеност овог проблема огледа се у природи концепције језичких речника, у којима се језички материјал, који чине и термини различитих струка, обрађује по категоријалним принципима граматике и семантике, док се терминолошке специфичности лексичких јединица описују на основу постојећих и релевантних терминолошких речника. А с обзиром на то да у српској лексикографији нема довољно савремених компетентних терминолошких речника различитих струка, посао лексикографа на општем, језичком речнику је утолико тежи када треба обрадити савремени термин одређене струке.

Обрада термина у описном речнику српског језика, подлеже, дакле, лингвистичкој концепцији речника, што се огледа у начину одређивања значења, и по начину ређања значења, и по стилистичкој перспективи, и по граматичкој перспективи. Одабир термина који улазе у речник одређује се према њиховој општејезичкој вредности, и то тако да им је увек даван језички, а никако енциклопедијски опис (уп. Белић 1959: XX). Лексикографска дефиниција термина у Речнику САНУ у начелу се не разликује од основних елемената дефиниције нетерминолошке лексике, што значи да она подразумева адекватан граматички и семантички опис значења, сажетост и информативност.

Термини се у општи речник уносе и дефинишу према значењу у одређеној области науке или струке. У „идеалном“ случају термин се поклапа са лексемом, при чему имамо случај да је примарно лексичко значење лексеме у ствари терминолошко значење, нпр. у пољу војне организације (родови и формације): *артиљерија*, *бајтаљон*, *бајтерија*, *бригада*, *дивизија*, *дивизион*, *вод*, *џарнизон*, *главнина*, *ешалон*, *одред* и др.; у пољу наоружања и опреме: *бацач*, *даљинар*, *кончаница*, *кундак*, *мањерка*, *реденик*, *ремник* и др.; у пољу војне тактике: *амбасман*, *бивак*, *блицкриг*, *браник*, *бункер*, *диверзија*, *јоложај*, *јрејјоложај*, *јрихвајиница*, *јункји*, *релеј*, *ров* и др.; у пољу војничке хијерархије: *водник*, *десетар*, *кайлар* (заст.), *наредник* (заст.), *јоручник*, *јојјоручник*, *разводник*, *редов* (заст.) и др.; лексике која се односи на одређене ситуације, чињења и сл., у којој доминира употреба глагола, као што су: *активирајши*, *дезертирајши*, *евакуисајши*, *мобилисаси* итд.

У речник се, уз одговарајуће одреднице, уносе и вишечлани термини, којима се означавају одређени специјални појмови у служби војне струке. У зависности од сложености структуре одреднице, тј. речи

издвојених као одреднице, вишечлани термини се могу издвојити и обрадити или уз дефинисање значења навођењем синтагматских низова – уколико се значења синтагми могу уопштити дефиницијом, или се вишечлани термини наводе у делу речничког чланка под изр(ази). Терминолошке синтагме које се наводе у делу под изр.(ази) имају истакнутије место од синтагми у низу, које су обједињене уопштеном дефиницијом. Најчешће постоји и разлог због којег се тако поступа, а тај разлог треба тражити у семантици вишечлане терминолошке јединице. Терминолошке јединице обрађене у делу под изр(ази). најчешће имају донекле умерено глобално значење у односу на појединачне садржаје конституената, а у неким случајевима значење таквог синтагматског споја може се описати једном речју (*ошворити* *палбу* „запуцати“, *дати команду* „командовати“). Терминолошке синтагме у делу под изр(ази). имају истакнутије место од синтагми у низу, издвојене су нешто мањим слогом него главна одредница, али такође масним словима, чиме се у речнику показује да се ове вишечлане речи могу такође сматрати одредницама (в. Николић Мир. 2002: 50).

4.2.1. Међутим, само мањи број термина у српском језику чине лексичке јединице чије је основно лексичко значење у ствари терминолошко значење, у односу на сразмерно већи број термина који чине вишезначне лексичке јединице код којих је терминолошко значење само једно од значења у сложеној полисемантичкој структури. Велик број термина чине вишезначне речи општеупотребног фонда или речи којима се, поред војних, именују и терминолошка значења других наука или струка. У тим случајевима војни термин, односно терминолошко значење одређене речи, налази своје место у речничком чланку на основу принципа о хијерархији значења у полисемантичкој структури речи. Да бисмо конкретизовали ово о чему говоримо, анализираћемо уобичајене лексикографске поступке који се примењују у обради таквих терминолошких случајева у Речнику САНУ и Речнику МС.

4.2.1.1. У поменутих речницима налази се велики број термина од речи општег фонда: *бок*, *вајра*, *глава*, *гнездо*, *јрло*, *жариште* (борбе), *зрно*, *језик*, *кљун*, *колевка* (бацача), *кошуљица*, *крило*, *крилица* (ракете), *ланац*, *леђа*, *лејтир*, *линија*, *мушица*, *ножице*, *обруч*, *појас*, *положај*, *ред*, *ручица*, *сила*, *снага*, *срце*, *шело* (бомбе), *шаја* (доњи део ножица) итд. Све ове речи у низу су вишезначне, а терминолошко значење из области војске настало је лексичком фигуром *метафором* (ређе метонимијом), као најчешћим механизмом настајања нових значења на основу сличности са значењима познатих појмова и њихових номината. Терминолошко значење лексеме *глава* у РСАНУ је обрађено као секундарно значење настало према сличним појмовним елементима са

примарним значењем. Тако је за настанак термина *џлава* као релевантан елемент послужио појам сличност положаја 'горњи (или предњи) положај у односу на остале делове' и сличност према функцији 'који покреће, предводи': вој. део веће војне јединице истурен у правцу кретања, чело војске. – Генералу Мишићу није остало ништа друго, но да пуштајући главу напред, лактовима притисне непријатеља у бокове (Ков. Д. 1, РСАНУ).

На сличан начин, тј. лексичком метафором, настао је војни термин *зрно* „метак, тане, куршум, ђуле“, на основу сличности са примарним појмом „ситни, обично заобљени биљни плод“: Једно хаубичко зрно заковало га је за земљу (Петк. В. 2, РСАНУ).

Термини настају и од апстрактних, најчешће именичких речи. Тако се конкретно предметно термилошко значење лексеме *сна-џа* „војне јединице, оружани одреди, војна сила, војска“ развило од апстрактног значења „телесна и физичка моћ човека и животиње“: Нападамо са седам пута већом снагом него кад смо долазили из Црне Горе (Дед. В., РМС).

4.2.1.2. У терминологији уопште уобичајено је да се једном лексичком јединицом именују термилошка значења из различитих струка. При томе, не морају сва значења бити са подједнаком општејезичком заступљеношћу у српском језику, а, такође, подручја употребе ових термина у погледу припадности одређеној струци нису оштро одвојена, исто као што ни границе између појединих наука или дисциплина нису стриктно одредиве већ се често преплићу и прожимају (нпр. техничке и технолошке науке, физика и механика, геологија и физичка географија). Посебно је тешко одредити границе између наука као извориштима одређених појмова и термина, с једне стране, и струка, као практичним корисницима њихових резултата, с друге стране: нпр. аеронаутика и војно ваздухопловство, нуклеарна физика и војна област у којој се примењују резултати нуклеарне физике итд. У том смислу покушаћемо да издвојимо неколико случајева употребе лексичких јединица којима се именују термилошка значења из више струка.

а. Војно термилошко значење одређеног термина развило се раније него друга термилошка значења или је такво значење обичније са становишта општеупотребне лексики од других термилошких значења, нпр.: *бајтерија* (војни термин и термин из електронике), *бригада* (војна јединица или радна јединица одређена за неки посао), *диверзија* (војни термин и термин из политичког контекста: „акције страних агента у некој незараћеној земљи“), *дивизија* (војни и математички термин „рачунска радња дељења“), *команда* (војни термин и термин техничких

наука „инструмент, део уређаја помоћу којег се управља радом машине или радом појединих њених функција“), *маневар* (војни, саобраћајни термин и др.), *марш* (пored значења војног термина, употребљава се и као врста музичке композиције) итд. Ови термини су у Речнику САНУ обрађени тако што је прво дефинисано војно терминолошко значење, а потом остала, неутрална или друга терминолошки обележена значења.

б. Термини других наука и струка чија се достигнућа примењују и унапређују у војничкој пракси постају и део војног терминолошког система: нпр. *елевација* у физ. „дизање, уздизање, висина“, а у војној терминологији „угао до којег се подиже топовска цев (израчунат према хоризонту)“; *кончаница* у техници и физици „део у окуларној цеви оптичких справа, у војној терминологији део нишанског система“; *радијација* у физици „усмерено емитовање атомских честица кроз простор, зрачење“, а у војној терминологији се везује за област нуклеарног рата итд. У речницима је овај терминолошки слој војне лексике најмање изражен јер се код маркирања терминолошког значења водило рачуна о примарној области којој одговарајући термин припада. Стога се ретко користе двоструки квалификатори којима би се означило истовремено припадање одређеног терминолошког значења различитим струкама.

в. Термини од речи које воде порекло из класичних језика (грчког или латинског), који се независно употребљавају у различитим наукама и струкама, у свакој од њих у свом значењу: *акција* физ. „покретачка снага; супр. реакција“; вој. „војничка операција (борба, напад, офанзива)“; банк. „хартија од вредности, као документ о уплати удела у капитал акционарског друштва (предузећа, банке, друштва и сл.)“; поз. заст. „део чина у позоришном комаду, појава, сцена, операција“; *корџус* вој. „већа војна формација састављена од више дивизија или бригада“, или у лингвистици „језички материјал намењен лингвистичком истраживању, збирка текстова“; *ојерација* у медицини: „хируршки захват на телу оболеле или повређене особе, животиње“, у војној терминологији: „акција, дејство оружаних снага, војске или полиције против непријатеља на одређеном терену или бојишту“, у математици „повезивање математичких величина по одређеним правилима“, у техничким наукама „одговарајући поступак у датом производном процесу, посао“ итд.

У обради се на основу броја примера и претпостављене фреквенције употребе, односно језичке компетенције говорника српског језика утврђује редослед дефинисања значења.

4.2.1.3. Као што нам примери показују, термини који истовремено припадају неколиким терминолошким системима често су страног порекла. Већина њих је у српски језик дошла позајмљивањем из страних

терминолошких система, а не унутрашњим развојем лексичког значења (полисемијом). У појединим случајевима домаћом речју се може именовати спецификован појам различитих струка а да се за семантичку структуру такве лексеме претпостави да су терминолошка значења резултат развоја унутрашње структуре, тј. да су настала у процесу полисемије. Међутим, неретко се и у таквим случајевима може крити утицај страних терминолошких система. Тако се, на пример, лексемом *јединица*, поред основног значења „назив цифре 1, знак којим се обележава број 1; бројна вредност означена том цифром и сл.“ реализује и терминолошко значење „део оружаних снага организован у једну целину, мања или већа војна формација (нпр. чета, батаљон, бригада и сл.)“ за које претпостављамо да се развило калкирањем према страном војном терминосистему (уп. нпр. у другим језицима у истом значењу: рус. единица, фр. unité).

4.2.2. Сложенији проблем у обради термина уопште, па тако и војних, представља обрада вишечланих термина, посебно у делу њихове идентификације, која, поред осталог, подразумева: одређивање стандардног облика термина и области којој припада, место у хијерархији значењског смисла, као и у делу формално-семантичких категорија (одређивање да ли је носилац терминолошког значења једночлана или вишечлана реч и како је представити унутар речничког чланка).

Вишечлани термини у Речнику САНУ у начелу се обрађују у делу израза (Изр.) или у делу у којем се обрађују значења једночлане речи, с тим што се у дефиницији назначује да се реч реализује у одређеним синтагматским спојевима (в. *бомба* (1) у РСАНУ). Вишечлани термини могу се класификовати у погледу структуре на двочлане и на термине са више од два члана, а, такође, сви ови термини разликују се и према синтагматској функцији носиоца базног термина.

4.2.2.1. У неким случајевима базни термин вишезначног термина налази се у функцији управног (јуришна *пешадија*, брдска *артиљерија*, пољски *пољ*), а у другим случајевима у функцији детерминативног члана синтагме (*бојева глава*, *бојно поље*, *минско поље*). Затим, у многим вишечланим терминима са структуром придев + именица оба синтагматска члана имају значење базног термина (*бригадна база*, *десантна операција*, *дефанзивна операција*, *дивизијска артиљерија*, *инжињеријска јединица*). С обзиром на то да је у језичким речницима, као што је Речник САНУ, језичко средство полазни критеријум речничке обраде, тако се и у представљању и дефинисању вишечланих термина полази искључиво од језичког критеријума, што у овом случају значи да ће се и вишечлани термини, без обзира на специфичност њиховог значења и употребе, у речнику обрадити у оквиру одреднице која ће увек бити

управни (централни) део синтагме без обзира на то да ли је у њеној основи термилошко или нетермилошко значење. Ово је начелни став у обради вишечланих термина у Речнику САНУ, који ћемо илустровати примерима из Речника и из грађе за израду РСАНУ.

Поћи ћемо од низа термилошких синтагми у којима је управни члан уједно и носилац термилошког значења у самосталној употреби⁶⁴: антитерористичка *пешадија*, брдска *пешадија*, граничарска *пешадија*, јуришна *пешадија*, линејна *пешадија*, морнаричка *пешадија*, падобранска *пешадија*, претходничка *пешадија*. Сви примери уз именицу *пешадија* у речничкој грађи односе се на област војске, а издвојене синтагме представљају термине којима се означавају различити видови рода пешадије према њеном учешћу у саставу других јединица или видова војске (*антиитерористичка пешадија*, *брдска пешадија*, *граничарска пешадија*, *морнаричка пешадија*, *падобранска пешадија*), војничком саставу који је чини – редовни или резервни састав (*линејна пешадија*), сврси у којој је ангажована у борби (*јуришна пешадија*), наоружању којим располаже (*лака пешадија*), месту, положају који заузима у односу на остале јединице тога или другог рода (*претходничка пешадија*).

Изнете термилошке синтагме имају двочлану синтагматску структуру, која је обједињена у јединствено термилошко значење. Све ове синтагме имају унутрашњу структуру (јасну мотивациону основу) и глобално, обједињујуће значење настало збиром садржаја синтагматских конституената: базна појмовна значења (нпр. *јуришни* 'који се односи на јуриш' и *пешадија* 'род војске који се бори пешке') → јединствено термилошко значење ('пешадија која је увежбана за јуриш и која се користи при јуришу, у последњој фази напада').

Међутим, код појединих термилошких синтагми лексичко значење се не реализује збиром базних лексичких значења појединачних конституената, већ је значење таквих синтагми донекле померено због тога што се мотивација вишечланог термина ослања на секундарно значење једног синтагматског конституента. Тако, на пример, термилошка јединица *лака пешадија* настала је према базној термилошкој јединици *лако наоружање*, у којој је детерминативни конституент настао семантичком транспозицијом значења 'који је по својој конструкцији, облику и тежини и сл. лаган, спретан за ношење, преношење, руковање'.

На основу грађе РСАНУ, представимо један од могућих начина обраде вишечланих термина са лексемом *пешадија* у синтагматском центру:

⁶⁴ Примере за ову анализу преузели смо из грађе за израду 20. књиге Речника САНУ.

пешадија ијек. **пјешадија** ж вој. а. *род војске који се претјечно бори њешке; јединице њоџа рода војске.* = Хоће л' бити на коњу јунаци, | Како што је наша пјешадија (Новић 5, 59). Пешадија која има да напада на артилерију, дели се редовно у два дела, један напада артилерију, а други заштиту (Мин. в. 5, 261). И кад су и последња црева пешадије замакла за кукурузе, пета батерија ... још није имала наређење да се повуче (Вас. Д. 3, 27). Гдје год би наишли на отпор, [Нијемци су] застајали, употребљавали артилерију и минобацаче, па тек онда поново кретали пјешадију у напад (Чол. 4, 30). Није [се] имала за помоћ јуришној пешадији потребна јака и моћна артилерија (Павл. Ж. 1, 418). Сад пођите да вам покажем ровове и траншеје за одбрану од пешадије (Ћос. Д. 10, 394). Пешадија не стоји више онако чврсто и непоколебљиво као у бици код Валмија (Кош Е. 6, 111). (Вој. енци.). б. *јединице њоџа рода у саставу друге јединице одређеног вида или рода војске:* антитерористичка ~, брдска ~, граничарска ~, морнаричка ~, падобранска ~, претходничка ~. — У случају, да се између противника и својих марширајућих трупа налазе местни објекти од тактичког значаја ... који се мањом снагом бранити могу, тад може коњица са извесним деловима сјახати ... ако на те тачке може за краће време стићи претходничка пешадија (Мин. в. 7, 86). Шума лево и напред поседнута је нашом претходничком пешадијом (И. 17, 291). Тако се улогори ... војска ... састављена из ... биране граничарске пешадије, пандура и хајдука (Црњ. 1, 113). Падобран се употребљава ... и за брзо пребацивање људства са једног места на друго у чисто тактичке сврхе (падобранска пешадија) (Л—Ж 1, 331).

Изр. лака ~*њешадија наоружана лаким оружјем.* — Красан је то био батаљон ... први батаљон 18 пука лаке пешадије (Грол 1, 13). **линејна** ~ заст. *њешадија у саставу регуларне војске.* — Један пук линејне пешадије има 3 батаљона активна и један у депоу (Ђорђ. Вл. 2, 163).

Овај начин обраде термина *њешадија*, као и сложених терминолошких јединица са лексемом *њешадија* као центром, полази од принципа да се вишечлани термини обрађују под одредницом која репрезентује самосталну лексичку јединицу, а која, уједно, представља семантички и синтаксички центар сложених терминолошких јединица.

Ово би био само један од могућих начина обраде лексеме *њешадија*, која се затекла у фази обраде грађе за 20. књигу Речника САНУ. Можда би било могуће да се и терминолошке синтагме које смо навели у синтагматском низу (под б.) такође наведу у оквиру израза. Разлог због којег бисмо се одлучили за горенаведени поступак је тај што терминолошке синтагме наведене у низу показују другачији семантички резултат од терминолошких синтагми датих у делу под изр(ази). У првом случају семантичка структура терминолошких јединица разултира

збирним компонентним и прозирним значењем док у другом случају термилошка синтагма *лака ђецадија* не репрезентује сасвим прозирни збир синтагматских компонената. На другој страни, термилошка јединица *линејна ђецадија* издваја се овде из практичних или техничких разлога, јер уз ову јединицу долази и квалификатор заст(арела реч), који је обележава на функционалном плану. То, такође, не значи да се овако обрађеним вишечланим јединицама утврђује некаква термилошка хијерархија јер је у језичком описном речнику језички критеријум у првом плану.

Дакле, овакав распоред вишечланих термина у речничком чланку резултат је језичког приступа обради лексичке, па тако и термилошке грађе. У описном речнику не дају се исцрпне стручне или енциклопедијске дефиниције већ се тежи да се у опис значења унесу типични, општи елементи означеног појма. При томе, хипонимијски и хиперонимијски односи који важе у изолованом термилошком систему одређене области не морају се поклапати са односима у лексичком систему када се њему приступа чисто лингвистички. На пример, вишечлани термини са лексемом *ђоље*: *бојно ђоље*, *минско ђоље*, *рајно ђоље* у термилошком речнику се неће обрађивати уз одредницу *ђоље*, која самостално употребљена нема термилошку вредност војног термина. У складу с тим, термилошка синтагма *минско ђоље* обрадиће се под именичком одредницом *мина* (в. Вој. енци.), јер такав начин обраде одговара хиперонимијским и хипонимијским односима у терминосистему струке. Међутим, у језичком приступу обради ових јединица релевантан је језички појмовни систем и у складу с тим језичка хијерархија односа лексичких јединица. У том случају граматички центар синтагме биће узет као носилац речничке одреднице.

4.2.2.2. Поред низа термилошких синтагми у којима је управни члан уједно и носилац базног термилошког значења у самосталној употреби, у војној терминологији бројни су вишечлани термини код којих је централна реч синтагме општеупотребна (неутрална) и вишезначна реч. Овај тип вишечланих термина илустроваћемо терминима са именицом *ђоље* као основним конституентом: *бојно ђоље*, *минско ђоље*, *рајно ђоље*. Термилошко значење ових синтагми реализује се лексичким спојем са базним термином у детерминативној (придевској) функцији: *бојно ~*, *минско ~*, *рајно ~*.

Поред тога што се значење лексеме *ђоље* „бојиште, војиште, ратиште“ често реализује у лексичком споју са речима у атрибутској функцији (*бојно ~*, *ратно ~* и сл.), нпр. Мој Павле је погинуо, и његово је место на бојном пољу (Сек. 5, 80), у појединим контекстима ово значење именица *ђоље* остварује без таквог лексичког споја, што ћемо

илустровати примерима из грађе РСАНУ: Отели су им и један топ од поља, који се сјаје кажу као злато (Вук 18, 399); Ласно је у врућој соби уређивати и заповиједати; него да видиш сјутра у пољу, кад Турци ударе (Вук 8, 63); Нек према глави једном нас засвира, | Јер донде нема ни једноме мира“. | Те пушку лати, а измери поље: | – Де пали први, за тебе је боље (Радич. 2, 326); Сабља звече, поља јече, | Крволочан бој, | Коњи тлаче, земља плаче – | То је пос’о твој (Змај 1, 154) итд.

У лексичком споју са речима у атрибутској служби лексема *поље* испољава друкчију природу значења. Значење вишечланог термина *минско поље* „препрека од мина распоређених у одређеном простору на копну или под водом“ (уп. Вој. енци. 1962/V) лексема *поље* не може остварити без споја са придевом *мински*, што значи да овај лексички спој представља устаљени израз у терминолошкој функцији, па би се као такав у речнику обрадио у посебном речничком чланку под изр(ази).

Терминолошку функцију реализује и придев *пољски* у споју са речима у значењу одређених објеката⁶⁵:

а. *који је изграђен на ошвореном простору и служи одређеној намени док на пољском простору војска борави*: ~ болница, ~ кухиња и др. – Са западне и јужне стране почињу висине на даљини преко 2000 кор. од пољских утврђења (Ђур. Д. 1, 165); Он [немачки армијски корпус] се стоји из муниционе колоне и трен-батаљона, који обухвата провијант-колону ... пекарску колону (са пољ. пекарницама) коњски депо и пољску болницу (Балт. 1, 33); На сваки дивисион долази по једна велика пољска ковачница (Мин. В. 17, 164);

б. *заст. који рађује на ошвореном простору (о некој војној јединици); који се одвија на ошвореном простору (о рађу, бици и сл.)*. – Ова принудна осећања и увиђања била су поводом, што је велики везир ... почео прикупљати са свију страна војску на нижњи Дунав и своју пољску армију (Бат. 1, 711); Од сада на овим положајима више нећемо имати обичну пољску војну, него прави опсадни, тврђавски рат (Дач. Ж. 3, 51); Заставу треба високо држати ... у пољској и у тврдињској бици у земљи и ван граница, противу туђина (Вас. М. М. 1, 56).

У поређењу са описаним значењима у којима је придев *пољски* унео компоненту 'отворени (простор)', вишечлани термин *пољска артиљерија*, па тако и други термини као што су *пољска артиљерија*, *пољски дивизион*, *пољски шой* и сл. имају другачију природу значења. Значење ових јединица реализују додатне семантичке компоненте, које се описно могу изразити другим лексемама, тј. сложенијом синтагматском

65 Примери су из грађе РСАНУ.

структуром, нпр.: *ѿољска артиљерија* = артиљерија од топова средњег калибра или *ѿољски ѿоѿ* = топ средњег калибра и сл. Терминолошке јединице овог типа представљају устаљене терминолошке изразе па се као такве у РСАНУ по правилу обрађују у делу под изр(ази).

4.2.3. Српски језик се, као и други књижевни језици, диференцира и у функционалном смислу, што подразумева функционално раслојавање и диференцирање лексичког система у зависности од употребе језика у одређеном језичком жанру. Специфичности ове диференцијације најочљивије су у лексичком систему, у оквиру којег се, у зависности од домена употребе, формирају лексички подсистеми у оквиру одређеног функционалног стила. Тако се и војна лексика као специфични инвентар војног језика издваја као препознатљив део одређеног стручног домена употребе језика.

Као специјални слој лексике српског језика, војна лексика се у дескриптивним речницима описује на основу принципа обраде стручних термина у речнику. Поред основног квалификатора вој. (војнички), којим је маркирана одговарајућа лексичка јединица и одређен њен функционалностилски карактер, у појединим случајевима поменута лексичка јединица се може маркирати и додатним квалификатором, којим би се истакла одређена лексичка особина са становишта одговарајућег функционалностилског комплекса. Додатне информације које се најчешће исказују одговарајућим квалификаторима односе се на етимологију односно језик из којег је дата реч преузета у српски језик, употребу лексеме са становишта актуелног стања стандардне војне терминологије (нпр. застарела реч или застарело значење, историзам), нормативни статус (нпр. варваризам, разговорна лексика и сл.). Према томе, укупна војна лексика се према употреби може класификовати на застарелу и актуелну војну лексику. У појединим случајевима застарела лексика је маркирана одговарајућим квалификаторима којима се дефинише природа и тип застареле лексике. На пример, поред застареле употребе коју са становишта савременог стања војне терминологије имају лексеме као што су *авангарда* „трупe које претходе главнини војске, претходница“, *ајел* „збор“, *бараж* „запречна артиљеријска ватра“, *ескорѿа* „оружана пратња“, *кајлар* „најнижи војнички чин у војсци Краљевине Југославије, десетар“ и др., поједине лексеме забележене су у речницима као историзми, пошто су се њима означавали појмови који у реалном свету више не постоје, нпр.: *алајбеџ* у значењу заповедник алаја, *бомбарда* у значењу „справа, слична топу, за избацивање кугле од камена, велики топ“, *ѿраћар* у значењу „војник наоружан праћом“, *реџименѿа* у значењу „пук, пуковнија“, *ѿосилни* „у војсци Краљевине Југославије војник који је додељен официру ради послуживања, бурш“ итд.

Војну лексiku можемо посматрати и на плану функционалних стилова, па се тако она може поделити на лексiku професионалног војног дискурса и на лексiku разговорног дискурса. Под лексиком професионалног војног дискурса подразумевамо званичну војну терминологију која се на плану употребе диференцира у односу на колоквијалну војну лексiku. Тако, на пример, према званичним једночланим и вишечланим терминима, као што су *оквир* (део пушке), *ручни ракетни бацач*, *снајперска пушка*, *челично парче*, *нишанџија на минобацачу* и др. имамо термине истог значења, али колоквијалне употребе: *шаржер* (оквир), *зоља* (назив за тип ручног ракетног бацача М 80, 64 mm) или *оса* (назив за тип ручног ракетног бацача М 79, 90 mm), *снајпер* (снајперска пушка), *џелер* (комад распрнутог експлозивног пројектила, парче), *минобацачлија* и др. Поједини случајеви разговорне лексике у речницима су маркирани одговарајућим квалификаторима, нпр. *џелер* варв(аризам), *минобацачлија* разг(оворни). Запажамо да се у дескриптивним речницима војна лексика представља са становишта њеног статуса у савременој војној терминологији, у чему се огледа и енциклопедијски карактер лексикографског описа ове лексике.

Војна лексика у РСАНУ и РМС црпена је из различитих језичких извора (књижевни текстови, стручни текстови, закони, прописи и сл.) који припадају различитим раздобљима XIX и XX века. Слојевитост ове лексике одражава друштвено-историјске, политичке, административне, културне и друге контексте у којима је стварана, у чему се такође огледа комплексност овог лексичког слоја.

Велики број примера ексцерпиран је из књижевних текстова српских, али и хрватских писаца из различитих крајева и периода, одакле произлази и највећа шароликост војне лексике у смислу порекла лексеме и њеног статуса са аспекта употребе у савременом српском језику. Тако је у немалом броју примера забележена лексика из дела писаца који су живели на подручјима под аустријском административном управом, па је у њиховим делима осетан утицај аустријске војне терминологије, која, опет, не мора бити искључиво немачког порекла. Отуда примери типа: *декунџ* (ров, заклон, склониште), *кумџанија* (војна територијална јединица у Војној крајини), *реџиментџа* (пук, пуковнија), *рекогносцирајџи* (извидети, извиђати, осматрити, осматрати у војне сврхе), *џункџи* (војно упориште, база) и др.

У описним језичким речницима, као што су Речник САНУ и Речник МС, води се рачуна о употребној вредности термина у стандардном термилошкој систему струке. Тако се, на пример, уз војне термине, издвојене као одреднице, поред квалификатора вој.(-ни, -нички), употребљавају и квалификатори у виду додатних информација о упо-

ребној вредности термина: вој. варв. (*москейџо*), вој. заст. (*значар*), вој. ист. (*обербаџа*), вој. и пол. (*ојерација*), вој. разг. (*минобаџачлија*) и сл., а понекад се о употребној вредности термина назначује и у виду напомене у оквиру дефиниције, нпр. „у бившој југословенској војсци“ (*наредник, њосилни*), „у некадашњој Војној крајини“ (*кумџанија, оберкајетџан*). Уколико је термин обележен као застарео, лексикографи упућују на његов стандардни континуант, нпр.: *застџавоносаџ* заст. в. заставник (1), *застџавничар* в. заставник, *застџуџница* вој. заст. в. заштитница; *линејни* заст. в. линијски [вој. под 4.], или се стандардни термин наводи као синоним, на крају описне дефиниције, нпр.: *значар* вој. заст. „онај који неким сигнализационим средством даје знаке позива, саопштава и сл. ,сигналист; добошар, трубач и сл.“.

У складу са језичком концепцијом општег речника, термини се дефинишу тако што се тежи да се лексикографском дефиницијом опише појам у ширем смислу, а занемарују поједине ускостручне терминолошке разлике између сличних појмова. Тако ће се, на пример, у терминолошком речнику или војној енциклопедији термин *џој* дефинисати само у контексту савременог војног терминосистема, у коме је изнијансирана терминолошка разлика према сличним појмовима *хаубиџа* или *мерзер* (в. у Вој. енци. код тих одредница). У општем језичком речнику термин се дефинише тако што се дефиницијом описује опште терминолошко значење: „врста артиљеријског оруђа, ватрено оружје сразмерно широке, у новије време редовно изолучне цеви којим се обично на веће даљине испалују експлозивни хиџи (гранате)“ (РМС).

Дакле, у општим дескриптивним речницима српског језика војни термини су у великом броју случајева идентификовани и представљени као такви, најчешће навођењем и квалификатора „вој.“ уз дефиницију термина. У појединим случајевима, када војни термин није посебно обележен квалификатором, пример наведен у речнику може послужити као илустрација употребе лексеме у терминолошком значењу, што такође представља информацију којом се обележава њена функционална употреба. Тако, на пример, под одредницом *заклон* није издвојено, као посебно, терминолошко значење, вероватно због тога што се ова лексичка јединица препознаје као општеупотребна, а не и као терминолошка. Међутим, први пример под 1.а. илуструје употребу лексеме *заклон* у функцији војног термина: При сваком заклону имамо два главна дела: грудобан и ров (Милџ. Ч., Ратн. 6, РСАНУ).

Вишетошни описни српски речници обухватају већину речи и значења који се користе у савременом српском књижевном језику. Војни термини су, као део језичког корпуса српског језика, забеле-

жени и описани у речницима према начелном упутству за обраду стручних термина, које подразумева да се у речник уносе термини „који су ушли у свакидашњи живот и књижевност“ (РСАНУ, XXXIV, у Напоменама). Речи у војној термилошкој функцији обележене су одговарајућим квалификатором вој.(ни, -нички) у РСАНУ односно војн.(-и, -ички) у РМС. Квалификатором „вој(н).“ обележени су актуелни и застарели војни термини српске (и југословенске) војске, термини некадашње црногорске војске, али и термини који су некада били актуелни у „аутономним“ војним областима Аустроугарске: у Војној крајини, у којој су окосницу војске и војне организације чинили Срби, и термини из тзв. периода домобранске војске 1868–1918, коју су већином чинили Хрвати.

Запажено је, међутим, да термини из поменутих аустроугарских војних области нису једнако третирани у описним речницима – РСАНУ и РМС. Термини Војне крајине обележени су квалификаторима „вој.“ и „ист.“: *кумџанија* ист. „војна територијална јединица у некадашњој Војној крајини; административна управа те јединице и зграде у којој је она смештена“, *оберкајетан* вој. ист. „у Војној крајини (славонској и банатској): чин виши од капетана“, док су, на другој страни, поједини термини из тзв. хрватског домобранства 1868–1918. означени без одговарајућег квалификатора заст.(арела реч), а у појединим случајевима речи овог корпуса налазе се у оквиру дефиниција као синоними стандардних војних термина. Тако је, на пример, поступљено у дефинисању лексеме *артиљерија*: „род војске наоружан топовима, топништво“, иако је само лексема *артиљерија* у време када је у речнику обрађена уживала статус стандардног војног термина. Према томе, у дефиницију речи *артиљерија* није требало унети застерели термин *џојнициџво*.

Данас су лексеме *сајџија*, *сајџник*, *сџожер*, *сџожерник*, *џојник*, *џојнициџво*, *часник*, које су се употребљавале у периоду домобранства, поново оживеле и постале званични термини хрватске војске, па су тако и описане у Анићевом *Великом рјечнику хрвајског језика* (Анић 2003). Тај податак је за израду нашег речника ирелевантан, јер се у РСАНУ речи описују са становишта савременог језичког стања у српском језику. У РМС и у РСАНУ бележе се појаве језичке варијантности на нивоу стандарднојезичког дијасистема – српскохрватског језика, али у стању у којем је стандарднојезичка поларизованост важила у време постојања српско-хрватске језичке заједнице.

У Речнику САНУ се наводе и друге застареле речи домаћег порекла које су се употребљавале у српским (и хрватским) једини-

цама аустроугарске војске. Та информација се понекад назначује у дефиницији, а понекад не, па се територијалне или административне границе њене употребе могу претпоставити на основу примера који је илуструју, нпр. *одбеџ* а. вој. заст.: „војни бегунац, дезертер“ (Терм. 6), б. „недозвољено напуштање војске или борбене линије, бежање, дезертерство“ (Малет. Ћ. 3), *одсиуи* „а. одобрење да се војницима омогући прекид неке активности, вољно“ (Чол. 6); б. „(у служби узвика, са оштром, одсечном интонацијом) команда којом се наређује војницима (или затвореницима) да прекину започету активност и врате се на почетни положај, остав“ (Фелдман М. 1, 9), *џесло* вој. заст. „уговорена реч која служи за распознавање војника исте војске, одзив, лозинка“ (Змај 2), *браницииво* вој. ист. б. „земаљска одбрана, резервна војска, резерва“ (Терм. 6), *декунџ* вој. варв. „ров, заклон, склониште“ (Ћоп 1; Петр. П. 1; Јонке 3) итд.

4.2.4. У општим речницима српског језика (РСАНУ, РМС, РСЈ) квалификатором „вој(н).“ означава се употребна вредност лексеме која се употребљава у функцији стандардног војног термина, или се одговарајућом лексемом, која нема статус стандардног термина (најчешће колоквијални називи), именују одређени појмови везани за војску и ратовање. Употребна вредност лексеме са статусом војног термина подразумева званичну ознаку којом су се именовали или се именују специјални појмови у служби војне струке. Поред војних термина, квалификатор „вој(н).“ употребљава се и за нестандартну војну лексику *шарџер* (станд.: оквир), *бункер* (станд. заклон), *џелер* (челично парче), *снајпер* (снајперска пушка), *рейетираићи* (убацити метак у цев) и др. Уношењем колоквијалних варијаната стручних термина у опште речнике српског језика стиче се увид у секундарни слој номинације специјалних појмова, а тиме се повећава могућност системске лингвистичке обраде тих лексичких јединица.

4.3. Анализирана грађа показује да у војном терминолошком систему велики број термина чине речи општег фонда или пак термини који не припадају само војном терминосистему. Једнозначност термина изгледа да се доследно остварује само у употреби термина унутар одређеног терминосистема, у којем се један термин употребљава само за одређено значење. Међутим, на плану општег фонда, термини као лексичке јединице подлежу полисемији, па се због тога ретко наилази на случајеве да за једну лексичку јединицу (термин) постоји само једно терминолошко значење.

С обзиром на то да је једнозначност природна особина термина, они ову особину стичу у одређеним формално-творбеним проце-

сима, као што је морфемска творба (помоћу терминоелемената, кондензацијом синтагми), и у процесу настајања вишечланих терминолошких синтагми (настајање термина од две или више речи које чине синтагматску целину). При томе, базни (мотивишући) елементи могу бити речи општег фонда употребљене у терминолошком значењу (*гнєздо, зрно, ђоље*) или пак речи, а при томе термини, чије се терминолошко значење модификује најчешће у циљу сужења значења (*бесџрзајни џој, брзомейни џој, јуришна џецадија* итд.). Стога се може рећи да у терминолошком систему српског језика разликујемо у основи два слоја термина: а) први слој су базни, мотивишући термини, које чине речи општеупотребног фонда или терминолошки обележене јединице; такви, једнолексемски термини могу бити једнозначни (а таквих је веома мало, иако се и данас у стручној домаћој литератури понегде може прочитати да су термини једнозначне речи) и б) други слој, који чине вишечлани термини, настали слагањем речи у синтагму; такви, вишечлани, термини могу бити различите појмовне општости – могу означавати специјалан појам мотивисан садржајем нетерминолошке управне речи (бојева глава, минско поље), с једне стране, а, такође, вишечлани термини могу бити у одређеним хипонимијским односима са терминолошким хиперонимом, те означавати уже или шире појмове према одговарајућем хипонимском реду: нпр. хипероним *џецадија* – „јединице рода војске која се бори пешке“ према јединицама хипонимијског реда: *брдска ~, морнаричка ~ џадобранска ~*.

У терминолошким речницима издвојени су термини једне области у различитим структурним облицима (једночлани и вишечлани термини) и претежно у именичком категоријалном облику. Термини се у таквим речницима по правилу посматрају као самосталне јединице, а језички (граматички) моменат нигде није заступљен. Међу ретким језичким информацијама у тим речницима је навођење етимологије појединих термина. Термини су уређени алфабетски према одредницама које се дефинишу, а лексичко-граматичка веза између вишечланих изведених термина и њиховог базног, мотивишућег термина није наглашена у поменутих речницима – нпр. у Вој. р. у виду засебних самосталних одредница обрађују се следећи термини: *арџиљерија, арџиљеријска ваџра, арџиљеријске џрује, борба, борба у сусрећу* итд.

Примећено је у нашој науци да домаћа терминолошка лексикографија у разним струкама не прати савремени развој тих струка и не нуди исцрпно обрађен инвентар термина, опис значења и контекст употребе, синониме и др. Такође, обрада термина у терминолошким

речницима из којих се црпе грађа за наш општи језички речник – Речник САНУ – посве је несистематична (в. Радовић-Тешић 2009: 86). Постојећи војни термилошки речници не одсликавају стварно стање ствари јер се аутори држе претходних издања речника или страног термилошког предлошка, а не грађе из савремених приручника, књига и сл. Овакво стање у термилошкој лексикографији отежава идентификацију и обраду термина уопште у нашем речнику тезаурусу.

Такође, одавно је запажено да не постоји активна сарадња између појединих струка и филолога (в. Костић 1964: 28–29), али се такво стање ни до данас није променило. У вези са овом темом М. Радовић-Тешић (2009: 87) каже следеће: „Лексикографи Института за српски језик који раде на изради великог Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ често нису у могућности да систематично уносе нове релевантне термине појединих стручних области нити да их поуздано дефинишу, јер не постоје верификовани приручници за многе стручне области, који би нудили поуздан материјал за унос, одбир и дефинисање појединих термилошких номинација“. Термилошки стандардизована лексикографска област знатно би допринела култури и богатству књижевног језика, а такође би допринела „бољем узајамном прожимању различитих струка и општег језичког знања које из сваке од тих струка захвата значајан степен лексичких јединица“.

IV. JEЗИЧКЕ ОСОБИНЕ ВОЈНИХ ТЕКСТОВА У СВЕТЛУ РАЗВОЈА И ПРИРОДЕ ВОЈНОГ ПРОФЕСИОНАЛНОГ СТИЛА

0. Уводне напомене

Књижевни језик сваке модерне националне заједнице раслојава се према социјалној, индивидуалној, функционалној употреби језика. Језици појединих струка код нас нису у већој мери били предмет засебних истраживања, већ су се језичке особине карактеристичне за одређену струку посматрале у оквиру ширег, научног односно административног функционалног стила⁶⁶, или су се испитивања језичких особина појединих струка сводила само на термилошка истраживања.

Административни стил, посебно његов законодавни подстил, најчешће је посматран у дијахроној перспективи, у истраживању старијих етапа развоја српског језичког стандарда (в. Луковић 1994; Ћорић 2009). Истраживања војног језика махом су обухватала анализу у области лексике (Дешић 1967–1968; Клајн 1996: 78–79; Моловић 1973–1974: 31; Поповић Љ. 1970), док има мало радова у којима се анализирају војни текстови са становишта анализе војног дискурса или жанра. Б. Милосављевић (2015) је анализирао ратне војне извештаје објављене у *Рајном дневнику (1914–1918)* као посебан жанр службеног војног дискурса. Приступ овом истраживању обухватио је комуникацијску (комуникативне функције, информативност, форма комуникације, средства комуникације), прагматичку (интенција, интертекстуалност) и функционалностилску раван (конвенционалност, евалуативност, емотивност, модалност). У раду су истакнуте друштвено-политичке, социјалнопсихолошке и културне одлике војних извештаја.

⁶⁶ До сада је најбоље проучен књижевноуметнички функционални стил (Луковић 1996: 144), а у последње две-три деценије и разговрни стил све је више предмет лингвистичких истраживања (Савић и Половина 1989).

Имајући у виду широку и уопштену поделу функционалних стилова (в. Тошовић 2002), војни језик се не може у целини сврстати у неки од описаних функционалних типова. У том смислу пре се може говорити о појединим жанровима војних текстова који би се могли означити као подстиливи неког ширег функционалног стила или језичког жанра. Тако се, на пример, за војна правила, законе, прописе и сл. може рећи да имају обележја административног функционалног стила. На другој страни, војни језик на појединим нивоима језичке структуре испољава особине других стилова, нпр. у области војних наука издвајају се особине специфичне за научни функционални стил, што се посебно огледа у језичкој интерпретацији научних појмова и у терминологији. Стога у овом истраживању војни језик посматрамо као специјалан језички жанр који карактерише специфичан систем избора и организације језичког материјала. Као и у другим жанровима и функционалним стиливима, језичка средства војног језика могу бити више или мање специфична или пак неутрална. Све те јединице одабира имају своју фреквенцију, која је мање или више предвидљива у оквиру стила. Специјална обележја тих јединица заступљена су у одређеним нивоима језичке структуре, што се најбоље огледа у лексици, тј. терминологији.

Поред војне терминологије и других језичких особености заступљених у специјализованим војним текстовима, као што су закони, правила службе, приручници за обуку војника и сл., војни језик одликују и одређене језичке форме, као што су *војничка закљетва*, *наредбе* и *војне команде*. Војничка закљетва и војне команде представљају говорне чинове комисива (закљетва) и директива (команде), што значи да је чињење одређене радње директно условљено изговарањем одговарајуће језичке форме.

Појава функционалног диференцирања војних текстова унутар функционалне слојевитости књижевног језика може се пратити у континуираном развоју војног професионалног стила, почев од текстова објављених 40-их година 19. века. Функционална раслојеност језика примећује се најпре у лексичком одабиру, јер се у зависности од домена употребе језика формирају лексички подсистеми из одређене области струке. Међутим, језичке особине у текстовима војног професионалног стила уочавају се и на другим нивоима језичке структуре.

1. Неке језичке особености стручних војних текстова из средине 19. века

1.1. Текстови старије језичке грађе у којима налазимо зачетке модерног научног или стручног изражавања – номенклатуру, те нарочит избор језичких средстава у функцији одређеног стила или жанра – углавном су остајали изван интересовања лингвиста, иако се ради о веома динамичном раздобљу формирања и развоја савременог српског књижевног језика, посебно у домену функционалностилског раслојавања књижевног језика и уобличавања стручне терминологије. На ову чињеницу пажњу је скренула И. Грицкат (1964: 130)⁶⁷, а у новије време поједини аутори су лингвистичким анализама на корпусу текстова административног (правног) стила (в. Луковић 1994; Ћорић 2009) и на текстовима „нижег слоја“ сублитерарне садржине (популарни новински чланци у забавницима и сл.) (в. Грицкат 1987) допринели да се у одређеној мери ова лингвистичка ситуација поправи. Ово поглавље посвећено је језичкој анализи војних текстова из средине 19. века у чијем се садржају обједињују елементи уџбеничког и дидактичког штива, с једне стране, као и елементи закона и прописа својствених административном стилу, с друге стране. За изворе језичке анализе војних текстова ове епохе одабрали смо правила за различите видове пешадијске обуке⁶⁸. Правила за војничку обуку су, у ствари, приручници намењени војним старешинама, који су на основу правила датих у приручнику обучавали регруте основним војничким вештинама, као што су стројеве радње са оружјем и без оружја, употреба и одржавање

67 И. Грицкат је можда међу првима скренула пажњу на то да историја књижевног језика не сме да буде ограничена само на историју изражавања у тзв. лепој књижевности: „Треба узимати у обзир, уколико се располаже материјалом, и друкчије споменике писмености, научне, административне и трговачке списе, статистике, наредбе, расписе итд. Неоспорна је чињеница да се и у тим посебним сферама или стиловима или типовима језика, или како се то већ у модерној лингвистици све назива, појављују речи сковане односно преосмишљене за одговарајућу потребу, без којих после не може да опстане ни говор представника књижевног језика, ни сама лепа књижевност“ (Грицкат 1964: 130).

68 Реч је о следећим изворима: *Правила ложорне службе*, При Правителственой Книгопечатни, Београд, 1845 (ПЛС 1845); *Правила њџачке службе*, часть трећа, при Правителственной Книгопечатни, у Београду, 1845 (ППС 1845, III/); *Правила њџачке службе*, часть прва, у Правителственной Книгопечатни, у Београду, 1854 (ППС 1854, I/); *Правила њџачке службе*, часть друга, у Правителственной Книгопечатни, у Београду, 1854 (ППС 1854, II/); *Правила њџачке службе*, часть трећа, у Правителственной Книгопечатни, у Београду, 1854 (ППС 1854, III/); *Правила гарнизонне службе*, при Правителстеной Книгопечатни, у Београду, 1861 (ПГС 1861); *Правила њџачке службе*, Школа баталиона, Државна книгопечатня, у Београду 1864 (ППС 1864), *Правило за одржавань њушак*, у Државной книгопечатни, Београд, 1864 (ПОП 1866).

наоружања, познавање основних техничко-тактичких карактеристика итд. Текстови састављени у форми правилника или приручника за савладавање практичних и стручних знања у војничкој служби припадају, дакле, одређеном слоју језичке писмености тога доба, у који улазе и извори као што су школски уџбеници и приручници одређене струке, правила, прописи, закони и сл.

У приручницима одабраним за анализу нема података о њиховом писцу или састављачу. Из литературе нам је пак познато да су у време владавине кнеза Милоша Обреновића главни посленици у администрацији и управи били Срби из Аустроугарске, а да се у периоду после Сретењског устава међу њима посебно истицало деловање Јована Хаџића. Поред осталог, Ј. Хаџић је био ангажован и на пословима израде војних закона и прописа, а познато је и то да је он био састављач *Успројенија ѓарнизоне војске*⁶⁹ (Луковић 1994: 49). Хаџићев ауторитет у пословима државне администрације био је веома значајан, па су тако и његови погледи на књижевни језик били од великог значаја за избор и изглед књижевнोजезичког идиома који се употребљавао у службеној употреби. Познато је да се Хаџић није слагао са Вуком у погледу употребе славенизама и партиципа, па је у том смислу Хаџићев језик био ближи доситејевском него вуковском. Стручни војни текстови из средине 19. века негују такав језички израз, а одређени број текстова које смо за ово истраживање прегледали и упоредили са резултатима истраживања текстова из истог периода из других стилова или жанрова показују сличност у погледу односа према домаћој и страниј лексици, као и у погледу употребе граматичких облика и других језичко-стилских особина.

1.2. Језик војних текстова, посебно употреба графије и правописа, у начелу се не разликује од језика у већини штампаних књига које су биле у надлежности државних служби у то време.⁷⁰ Правила за пешадијску обуку штампана су славеносрпском ћирилицом, а језик којим су

⁶⁹ *Писано успројеније ѓарнизонеѓ војинсѓива*, издато 1839. године, први је званични документ српске војске, којим се командовање, управљање и организовање војске и законски регулише. Раније није било писмених наређења, нити било каквих прописа, нити је време служења било законски регулисано. Наредбе о томе кнез Милош је издавао усмено и по своме нахођењу (в. Грујић 1874: 65).

⁷⁰ На избор и „стандардизацију“ српског књижевног језика у Кнежевини Србији у првој половини 19. века највећи утицај су имали Срби из Хабзбуршке монархије. Када се после турских хатишерифа 1830. и 1833. указала потреба за образованим људима у администрацији, мноштво Срба из Угарске прешло је у Србију. Поред оних који су се запослили непосредно у управи, било је доста официра, подофицира и, нарочито, учитеља. Заједно с њима, преко књига, школа, штампе и администрације пренео се и „русификовани језик прекосавских вароши“ (Луковић 1994: 34).

писана сврстава их у славеносрпску језичку епоху⁷¹, тачније у период њеног постепеног растапања у књижевни језик на народној основици. Те опште језичке појаве у раду смо илустровали примерима из текстова, а поред тих појава предмет анализе биле су особине релевантне за војни професионални стил⁷², у којем специјална терминологија заузима средишње место. У раду ћемо се, посебно у делу општих појмова, позивати на резултате анализе других сличних текстова ове епохе (в. Грицкат 1987; Ћорић 2009). У представљању општих језичких појава кренућемо од фонолошког нивоа, преко морфолошког, синтаксичког, све до лексичког нивоа, у оквиру којег се издваја слој специјалне лексике као репрезентативне особине војног стила.

Фонолошки ниво језика посматраних текстова не разликује се много од језика писаца ове епохе који су писали славеносрпски (уп. Милановић 2006: 102; Младеновић 2008: 336–340, 415–426; Ћорић 2009: 157–158). Правопис текстова углавном је морфофонолошки: водови *безйарни* починиу пуцати (ППС 1864, 9), *одвесче* свой водъ на одстоянѣ (ППС 1864, 20), *оддѣляваюћий* у четвртотѣ воду заставне редове поднаредникѣ (ППС 1854, III/48), *оѣдаванѣ* чести (ППС 1845, III/4), *оѣдѣленіе* (ППС 1854, III/16), *разѣушійа* фронтѣ (ППС 1845, III/2), *разсуѣій* строй (ППС 1854, II/57), *разѣиреный* фронтѣ (ППС 1854, III/3), по мѣри *ѣролазка* (ППС 1845, III/4), по мѣри *улазка* у колону (ППС 1845, III/34), *нуждно* (ППС 1845, III/5) и сл.

Фонема *х* редовно одсуствује у речима домаћег порекла: *наодећий се* (ППС 1845, III/15), по командирима *ѣредњи* водова (ППС 1845, III/34), Валя намѣштати на *нѣова* мѣста најспособниѣ Поднареднике,

71 Славеносрпски језик је поред српског народног садржавао и изражајне типове других језичких идиома, а пре свега рускословенског и руског. Био је то хибридни језички израз без обележја нормираности онако како се оно данас схвата (в. Стефановић 2000: 1112). О континуитету развоја српског књижевног језика до средине 19. века в. у Младеновић 2008: 518–526.

72 Под војним језиком или војним стилем подразумевамо употребу књижевног језика у сврси војне струке. Посебан значај за наше истраживање имају диференцијалне језичке особине на основу којих се текстови војног стила издвајају од неутралних или других стручних текстова. Имајући у виду уобичајену, и превише широку и уопштену, поделу функционалних стилова (в. Тошовић 2002), војни језик не можемо у целини сврстати у неки од описаних функционалних типова. У том смислу пре се може говорити о појединим поджанровима војних текстова који би се могли означити као подстиливи неког ширег функционалног стила или језичког жанра. Тако се, на пример, за војна правила, законе, прописе и сл. може рећи да имају обележја административног функционалног стила. На другој страни, војни језик на појединим нивоима језичке структуре испољава особине других стилова, нпр. у области војних наука издвајају се особине специфичне за научни функционални стил, што се посебно огледа у језичкој интерпретацији научних појмова и у терминологији.

а на мѣсто *овы* разводнике (ефрейторе) (ППС 1854, I/6), войници *одма* престаю палити (ППС 1854, I/53), стари одъ *ньи* (ППС 1854, III/4), командантъ ... вода прелази одъ *засѣавны* поднаредника преднѣ врсте (ППС 1854, III/14), одъ *ѣрвы* три ... водова (ППС 1854, III/16), командири *ньиови* стаю на управителна крила (ППС 1854, III/30), изъ числа *ѣущчаны* темпова (ППС 1854, III/6), войникъ *ньиовогъ* вода ... узме пушку на леву страну (ППС 1864, 7), командири *ѣарни* водова (ППС 1864, 9), *заодиѣи* (ППС 1864, 21), командири водова гледе пролазенѣ *свои* водова (ППС 1864, 30) итд.

Графема *ѣ* у посматраним текстовима употребљава се најчешће као етимолошка ознака, али и као гласовна вредност „’е“, која се додаје иза гласова *н, л*, нпр.: У време *вечернѣ* молитве ... сви добошари ... удараю обычну обзану, и после оставляю добоше на землю, а бандисте започиню свирати (ППС 1845, 16), одъ заставны поднаредника *ѣреднѣ* врсте (ППС 1854, III/14), *марширанѣ* редовима и отдѣленіяма (ППС 1854, III/16), после *заусѣавлѣня* баталіона (ППС 1854, III/12), Части [су] окренуте лицемъ у *ѣолѣ* на све четири стране (ППС 1854, III/46), Има много начина ватати *роблѣ* – они зависе: одъ способности Офиціра (ППС 1845, 52).

Неке речи руског порекла се посрбљују тако што се изговор гласова прилагођава српском фонолошком систему: нпр. руски меки глас *ц* замењује се српским меким гласом *ћ*: Треба испуњавати *слѣдуюће* (ППС 1854, III/17). Утицај страног обрасца огледа се и у писању војничких достојанстава великим почетним словом унутар реченице: Ађутантъ, Поднаредникъ, Началникъ и сл.

Језичка база ових текстова је војвођанско-шумадијска, што на плану деklinације подразумева доследно спроведен синкретизам множинских падежа: датива, инструментала и локатива. Међутим, као и у другим текстовима ове епохе, именице средњег и мушког рода имају наставак *-ама* у дативу, инструменталу и локативу множине⁷³: Офиціри и крылни поднаредници ... остаю на своимъ *мѣсѣама* (ППС 1854, III/14); При примицаню и размицаню колоне, валя руководити се са *ѣправилама* (ППС 1845, III/24); Командири ... поступаю по *ѣправилама* (ППС 1854, III/49); Марширанѣ редовима и *отдѣленіяма* (ППС 1854, III/16); Коракъ ће се гимнастичкій употребити у *маневрама* кадъ се нужда покаже (ППС 1864, 3).

73 Уопштавање наставак *-ама* код именица средњег рода, како примећује Б. Ђорић (2009: 158), двојачко се тумачи. По једнима је овај наставак настао према именицама на *-а* (Суботић Љ.), а по другима је преузет из руског односно рускословенског (Нуорлуото Ј.).

Међутим, у нешто каснијим издањима војних правила (60-их година 19. века) у текстовима се, поред неправилне употребе именица средњег и мушког рода на *-ама* у множинским падежима (в. претходни пример), употребљавају и књижевни облици на *-има*: Преломиће се [водъ] на лево, за марширанѣ у десно по истимѣ начелима (ППС 1864, 22).

Енклитички облик акузатива личне заменице 3. лица множине је *ий* уместо *их*: *Пройѹиѹиѹаю ѹокрай себе своѹ водове, заусѹавляю иѹ ѹо мѣри улазка у колону и ѹоврѹу у фронтѹ* (ППС 1845, III/34). Графема *ѣ* у каснијим текстовима више се не мора обавезно употребити као етимолошка ознака, већ само као гласовна вредност „’е“, која се додаје иза гласова *н, л* који се јотују, нпр.: *У време вечернѣ молиѹиве ... сви добоѹари ... удараю обычну обзнану, и ѹосле осѹавляю добоѹе на землю, а бандистѹе зайочинѹ свираѹи* (ПЛС 1845, 16); *Има мноѹо начина ваѹиѹи роблѣ – они зависе: одѣ сѹособностѹи Офицѹира* (ПЛС 1845, 52).

1.3. Морфолошки ниво језика у текстовима већим делом одговара књижевној основици савременог српског језика. Рускословенски (или руски) елементи, који су у тексту у знатној мери заступљени, углавном су сачувани у основним облицима неких именица и придева, док су њихови деклинабилни облици српски. Ова појава постоји је готово у свим категоријама речи.

У класи именица уочава се велики број рускословенских (руских) речи односно њихови фонетски, морфолошки и лексички елементи: *вниманіѣ* (ППС 1861, 4; ППС 1864, 1), *дробѣ* (ППС 1854, III/9; ППС 1854, III/10), *одсѹояні(ѣ)* (ППС 1854, III/4), *ѹолковникѣ* (ППС 1854, III/3), *ѹрекраѹченіѣ* палбе (рус. *ѹрекраѹчение* прекид, завршетак) (ППС 1854, III/10), *ѹреѹаѹиѹиѹіѣ* (ППС 1854, III/16), *равненіѣ* (ППС 1854, III/27), *разсѹояніѣ* на десно (ПГС 1861, 17), *ѹѹравленіѣ* на десно (ПГС 1861, 17), али и оне подлежу деклинацији савременог српског језика. Изузетак је једино облик вокатива код назива носилаца војничких достојанстава, који, вероватно под утицајем руског језика, изостаје: *Байѹалионный командирѣ ... ѹодилази кѣ Началнику и райорѹира: ... Госѹодинѣ Полковникѣ, Подѹолковникѣ или Маѹорѣ* (ППС 1854, III/3); *Байѹалионный командирѣ ѹреѹледаѹиѹи равненіѣ командѹѣ: Госѹода Офицѹири у фронтѹ* (ППС 1854, III/27). Одсуство облика вокатива у обраћању и ословљавању такође приписујемо руском утицају: „*Єси ли бѹо у ѹомѣ и ѹомѣ мѣсѹѹ?*“ ... *Бѹо самѣ, Г. Кайейѹанѣ или нисамѣ бѹо, Г. Маѹорѣ* (ПГС 1861, 4).

Поједине именице рускословенског (или руског) порекла имају српски творбени наставак (суфикс): *движенѣ* (рус. *движение*) „кретање, покретање“ – *Движенѣ ѹе се изѹиѹиѹи ѹо истѹимѣ начелима* (ППС 1864, 27); *дѣѹсѹивованѣ* (ППС 1854, III/57).

Рускословенски морфолошки лик налазимо у великом броју придева, и то готово доследно у облицима номинатива јединице: *лѣвокрылный* поднаредникъ (ППС 1854, II/18), *цѣлый* водъ (ППС 1845, III/81), *байаліонный* командиръ (ППС 1845, III/1), *ѣредварійелный* (ППС 1854, III/83), *скорый* коракъ (ППС 1854, I/12), *скорый* маршъ (ППС 1845, III/3), *чейшроройный* баталіонъ (ППС 1845, III/72), док у деклинацији облици имају домаће наставке без обзира на то да ли је реч у основи домаћег или руског (рускословенског) порекла: стрѣлцы *назначеногъ* вода, одъ *исѣогъ* одстоянія (ППС 1854, III/3), поднаредникъ *ѣрвогъ* вода (ППС 1854, III/18), наговестиће се *ѣредуѣойовномъ* командомъ (ППС 1864, 3). На једној страни наилазимо на случајеве код којих је реч у основи руског порекла, а наставак за облик домаћег порекла, нпр. *виѣора* врста (ППС 1854, III/3), *уѣравійелно* крило (ППС 1854, III/3), док, на другој страни, налазимо случајеве код којих је основа придева српска а наставак руски⁷⁴: Командиръ трећегъ [вода] ... командуе ... *Трећий* водъ ни-шани (ППС 1854, III/8–9); *Првый* водъ пуца најпре (ППС 1864, 8); *ѣмнастїичкій* (коракъ) (ППС 1864, 3); *деснокрылній* (ППС 1864, 23).

Утицај морфологије руског језика огледа се и у одсуству наставка -ски, -а, -о за грађење односних придева, као и у њиховом ортографском лику: правила *ѣарнизонне* службе (ПГС 1861, наслов), Кадъ се *байаліонномъ* фронту догоди препона (ППС 1854, III/18). Чак и у оквиру истог текста наилазимо на колебања у избору домаће или стране основе, нпр.: *виѣора* врста (ППС 1854, III/3) и *дру҃гий* поднаредникъ (ППС 1854, III/1), али *ѣрећий* редъ (ППС 1854, III/48).

1.4. Систем глагола више него систем именица или придева одговара стању у савременом српском књижевном језику, мада ни ова категорија речи није поштеђена утицаја рускословенског или руског језика, нпр. *узнаѣи* (од рус. *узнатъ*) у значењу „спознати, препознати“: Ако войникъ ... неможе *узнаѣи* ... кои е ... старіи по чину, ... дужанъ е слободно и учтиво запытати ... шта му е потребно узнати (ПГС 1861, 9); *ѣовѣоряѣи* (рус. „понављати“): Ударити дробъ, знакъ прекрашченія палбе, – кое повтараваю одма сви добошари за фронтомъ (ППС 1854, II/10); затим, од руске глаголске основе *наблюдать* „посматрати, осматрати; надгледати, контролисати, обазирати се“ настао је посрбљени глагол несвршеног вида *набљудаваѣи* и од њега изведена глаголска именица *набљудавање*: После отдаваня чести иду за Началникомъ по линіи фронта, съ *наблюдаванѣмъ* да старіи одъ њи буде у најближемъ одъ њѣга разстоянію (ППС 1854, III/4). Затим, претпостављамо да је глаголска именица *сдвояванѣ* посрбљена према руском глаголу *сдвинуть*

74 Овде имамо на уму крајњи завршетак придева –иѣ или –ѣѣ, који одражавају славеносрпску књижевнојезичку ситуацију.

свр. „помаћи, приближити (се) међусобно, сјединити се“ односно глаголу несвршеног вида *сдви́зати́* „међусобно се приближавати, сједињавати се“. При сдвоявану коегъгодъ одъ првы три, или одъ послѣдньи три водова, валя строити имъ се на полуводна одстоянія (ППС 1854, III/16). Руски глагол *случи́ться* „десити се, догодити се“ посрбљен је у лику *случи́иши се*: *Кадъ се случи* препятствіе баталіону фронтомъ маршируюћемъ, онда водови, сматраюћи по величини препоне, строе се еданъ за другимъ (ППС 1854, III/16). Према руском глаголу *действовать* изведена је именица *де́йстви́е*: дѣйствованѣ стрѣлаца (ППС 1854, II/57).

1.5. Као и у другим текстовима ове епохе, употребљавају се партиципи на *-ћи* и *-вши*. Иако страни народном језику, партиципи су се успешно користили у писаној форми ондашњег књижевног изражавања. Навешћемо и неколико потврда из нашег материјала: Поправля и зравњива линію реченогъ поднаредника по Ађутанту острагу *сѣю́щемъ* (ППС 1854, III/10), Офицери у фронту *сѣю́щи* и поднаредници ... иду за фронтъ и стаю како є у вторе части прописано (ППС 1854, III/7), Войска, *сочиняваюћа* велико число одѣленія ... подвргава се опасности быти разбіеномъ (ПЛС 1845, 62), Одговоръ свой валя заключавати саобразно званію *ѣ́йіаю́щеъ* (ПГС 1861, 4), Баталіонный Ађутантъ ... изравњива поднареднике *изи́цавши* да заузму линіе (ППС 1845, III/5) итд. Њиховим попридевљавањем добијени су термини у синтагмама: *Дѣ́йствую́щи сѣ́релци* ... кои мораю добро умѣти гађати пушкомъ ... дужни [су] бити у готовности к дѣ́йству у сваком случаю (ППС 1854/II, 57).

1.5.1. Руске или рускословенске особине најочљивије су у лексици, али се опажају и на другим језичким нивоима, пре свега морфолошком. Руски или рускословенски лексички слој у војним текстовима средине 19. века представља доминантан слој стране лексике, а поготову је активан у терминолошкој лексици и у војним командама, које се у језику издвајају као специјални војни изрази. Рускословенски слој, међутим, у војним текстовима није доследно заступљен, а у многим случајевима је непредвидив. Тако се у текстовима наилази на велики број глаголских именица на *-ије*: *мѣ́сѣю́оложе́ніе* (ППС 1854, III/3), *оконча́ніе* (ППС 1845, III/5), *о́йсѣю́яніе* (ППС 1845, III/3), *ѣ́осѣро́єніе* (ППС 1854, II/16; ППС 1854, III/46), *равне́ніе* (ППС 1854, III/5), *раздѣ́леніе* (ППС 1845, III/4; ППС 1854, III/3), *у́правле́ніе* (ППС 1854, III/12), али су једнако честе и именице на *-ње*, без обзира на то да ли реч у основи припада домаћем или руском лексичком фонду: *дви́женѣ* (ППС 1864, 27), *изѣ́разњиванѣ* пушака (ППС 1854, III/10), *марѣ́ширанѣ* (ППС 1854, I/11), *наблюдаванѣ* (ППС 1854, III/4), *ѣ́осѣро́єнѣ* (ППС 1854, II/29), *ѣ́релазенѣ* (ППС 1845, III/66), *ѣ́римицанѣ* (ППС 1845, III/24), *разми́цанѣ* (ППС 1845, III/24) и др.

а) синтагма *придев + именица: брзий коракъ* – Сва движеня у школи баталионой извршиће се обично брзимъ коракомъ (ППС 1864, 2); *предуџошовна команда* „предизвршна команда“ – Кадъ се ... због изванредни узрока, или збогъ обучавања хтене другимъ коракомъ марширати, навестиће се предуготовномъ командомъ (ППС 1864, 3);

б) синтагме са падежним атрибутом: *йосйроенъ колоне* (ППС 1864, 1), *йпрекращченіе йалбе* (ППС 1854, II/10), *радня йуненя* (ППС 1864, 7), *радня са оружиемъ* (ППС 1864, 6), *развод сйраже* (ПГС 1861, 24);

в) глаголске синтагме: *изравняваѣи (водъ)* (ППС 1854, II/5); *заетѣи линію* (ППС 1854, II/5), *ударѣи дробъ* – Ударити дробъ, знакъ прекращенія палбе, – кое повтораваю одма сви добошари за фронтомъ (ППС 1854, II/10), *на џошово (држайѣи или заетѣи пушку)* је парафразирање војне команде „на готовс“ – Кадъ войници напунивши пушке узму на *џошово*, онда командиръ второгог полубаталіона командусе: ... Второй полубаталіонъ ни-шани (ППС 1854, III/8); Кадъ войникъ држи пушку на готово ... валя му спустити найпре орозъ (ППС 1854, I/51) и др.

1.8. У посматраним стручним војним текстовима, као и у другим текстовима у службеној употреби у овој епохи, у реченици су очигледни трагови црквенословенског, латинског и немачког језика. Страним утицајем може се објаснити честа употреба придева *исѣи* у значењу „раније поменути“: Начинъ прелазеня преко ђуприѣ или другоџ тѣснаца, зависи одъ ширине *исѣоџъ* (ППС 1845, III/66); По првој команди Ађутантъ ... иде къ застави и стаѣ према *исѣој* на два корака лицемъ у полѣ (ППС 1845, II/2); Ађутантъ води поднароднике са заставомъ на одређено у строю мѣсто; а кадъ ови ступе на *исѣо* и поврну се на лево кругомъ, онда онъ иде на десно крыло (ППС 1854, III/2); Иде къ застави и стаѣ према истой на два корака лицемъ у полѣ (ППС 1854, III/2); Баталіонный командиръ зауставля баталіонъ, поврће у фронтъ ... и изравнява *исѣый* (ППС 1854, III/71); Остали подчинѣни нѣму Началници ... стаю на десномъ крылу *исѣоџъ* (ППС 1854, III/4). Придев *исѣи* употребљен је према немачком *derselbe* „раније поменути“, па се са нормативног аспекта оваква употреба придева *исѣи* квалификује као варваризам. Занимљиво је, међутим, да је и поред упозорења нормативиста ова особина и данас прилично раширена у језику администрације односно језику појединих струка (војне, полицијске, правне).

Појава раздвајања конгруентне речи од атрибута такође се може тумачити као последица утицаја стране језичке структуре: *После оидаваня честѣи иду за Началникомъ ѣо линіи фронтѣа, сѣ наблюдавантѣмъ да сѣарѣи одъ нѣи буде у наиближемъ одъ нѣѣа разсѣојанію* (ППС 1854, III/4).

1.8. Језик стручних војних текстова око половине 19. века показује функционалностилску диференцираност језика струке унутар слојевите структуре књижевног језика. Језичка база ових текстова је славеносрпска, у којој доминирају обележја књижевног језика на народној основици, али са јаком рускословенском језичком компонентом у лексици и правопису. Имајући пред собом одговарајуће рускословенске (и руске књижевне) речи, њихов фонетизам и морфологију, аутори војних текстова (закона, правила службе, приручника и сл.) тога доба спроводили су у њима потпуну или делимичну србизацију. У њима се осећа тежња да се много не удаљују од рускословенских или руских језичких црта, које су биле основа писмености и образовања, с једне стране, а, с друге стране, аутори су се трудили да променом фонетске, односно морфолошке стране поменутог језика створе мешовите форме – славеносрбизме, које су у себи, једној речи, лексеми показивале интегрисаност црта двају језичких система (уп. Младеновић 2008: 207).

Анализа лексике у војним правилима и приручницима указује на то да је утицај руског језика, посебно дошао до изражаја у слоју војних термина и сродних појмова, као што су војне команде и сл. Узимајући у обзир широк језички спектар утицаја руског језика у војним текстовима, а посебно њихов терминолошки слој, можемо поставити питање да ли је само избор књижевног идиома (славеносрпског), којим су написани војни приручници и правила средином 19. века, утицао на русификацију језика војних текстова или су томе допринели и неки други разлози. Мислимо да одговор на ово питање треба тражити и у чињеницама изван самог језика, у прошлости развоја српске војске тога доба. Историјски извори нам говоре о томе да се од тридесетих година 19. века српска војска почела образовати и развијати према руским војничким правилима.⁷⁷ Наши први школовани питомци после повратка из Русије 1836. године, вежбали су српске регруте у Кнежевини Србији „по руским правилима службе, која су собом донели, придржавајући се чак и руске команде“ (Грујић 1874: 65). Овај податак говори нам о томе да се руски језички утицај у текстовима војног стила одвијао не само преко књижевнојезичког русификованог идиома (славеносрпског) него и преко усвајања актуелне руске терминологије и стручних појмова.

Дакле, утицај руске језичке компоненте у службеним текстовима војног стила може се посматрати кроз два одвојена тока, која, међутим,

⁷⁷ Одмах по избијању Првог српског устанка међу српским борцима било је и Срба из аустријске војске, као и велики број Руса. С обзиром на то да су војници руске и аустријске војске прошли школску војничку обуку, из њихових редова су формирани кадрови који су обучавали српске устанике по руским или по аустријским правилима, у зависности од тога коме су припали одабрани регрути (в. Грујић 1874: 62–65).

војсци. Тај утицај је веома очигледан у речнику војних термина, који се прогресивно богатио терминима из средина у којима су се официри школовали и са чијег језика су преводили стручне текстове. Такође, тај утицај се каткад огледа и у структури реченице стручних војних текстова.

2. О језичко-стилским особинама савремених војних текстова

2.0. Језик струке за лингвистику представља занимљив предмет истраживања, јер се у њему налазе обележја која текстове једне струке издвајају од текстова друге струке. Полазећи од чињенице да се у сфери војске у говорном и писаном медијуму разазнаје својеврстан вид језичке комуникације, војни језик такође представља манифестацију употребе књижевног језика.

2.1. УОБЛИЧАВАЊЕ МОДЕРНОГ ЈЕЗИЧКОГ СТАНДАРДА У ТЕКСТОВИМА ВОЈНЕ СТРУКЕ. – Савремени српски књижевни језик поникао је у првој половини 19. века, а развио се у другој половини 19. и почетком 20. века. Са развојем савременог српског књижевног језика природно је скопчан и развој функционалних стилова српског језика. Када је реч о развоју војне терминологије и војног професионалног стила, пажњу истраживача завређује сам почетак тога раздобља – време Првог и Другог српског устанка и време које следи непосредно после ових догађаја, када настају први војни прописи, правила и закони. Динамичан период институционалног развитка војне струке и војне терминологије почиње од краја тридесетих година 19. века, када са новим уставом из 1838. године почиње права законодавна делатност у Србији. За савремени књижевни језик посебно је значајно раздобље које следи, тј. време после 1868. године, када се, после званичног, државног прихватања Вукове језичке реформе и у администрацији, језички стандард развија и функционално раслојава. Стога се у истраживању стандардизације војне терминологије и других језичких феномена у области војног професионалног стила не могу заобићи токови језичке стандардизације, као ни културне и друштвене околности у којима се она одвијала.

Документа намењена потребама устаничке државе писана су највећим делом на народном језику или са врло мало рускословенских и руских језичких црта. Та документа, акта и сл. у почетку имају разговорни начин саопштавања, а касније се у њима јављају почеци другачијег стила – оног који прати развој државне администрације.

У Закону проте Матеје Ненадовића, који је донет почетком Првог српског устанка за потребе кривичног суђења у Ваљевској нахији, веома је мало руских и рускословенских елемената. Према властитом казивању у Мемоарима, прота је сам сачинио закон на основу средњовековне крмчије (зборника црквених прописа). И у тзв. *Карађорђевој законик* (Правила војена и народна), за који се не зна тачно када је донет и да ли је уопште примењиван, готово да нема славенизама (Луковић 1994: 47).

За време владавине кнеза Милоша Обреновића, главни законписци су и даље Срби из Аустроугарске. У периоду после Сретењског

устава посебно се истиче улога Јована Хаџића. Поред тога што је завршио грађански законик, Хаџић је често био ангажован и на другим законодавним пословима. Поред осталог, израдио је *Успројеније ѓарнизоне војске* (Луковић 1994: 49). Хаџић се није слагао са Вуком у погледу употребе славенизама и партиципа, па је у том смислу Хаџићев језик био ближи доситејевском него вуковском. Стручни војни текстови из средине 19. века негују такав језички израз, а одређен број текстова које смо за ово истраживање прегледали и упоредили са резултатима истраживања текстова из истог периода из других стилова или жанрова показују уједначеност у употреби граматичких облика, избора лексики и других језичко-стилских особина.

Само прихватање Вукове језичке реформе у Србији није једноставно решило сва питања језичког устројства. Ово се посебно односи на текстове административног и научног функционалног стила, у којима још увек није био уобличен језички израз у лексици и синтакси. Развој привреде, администрације, просвете, културе и др. захтевао је да се језик све више прилагођава специфичним потребама тих сфера. Тако се све изразитије диференцира стручна терминологија различитих области у односу на друге системе лексичког фонда, а језик се функционално разуђује према потребама одређених области науке или струке.

2.2. ЈЕЗИК ВОЈНИХ ТЕКСТОВА У СИСТЕМУ ФУНКЦИОНАЛНИХ СТИЛОВА. — Текстови војне садржине се у функционалностилској диференцијацији издвајају као својеврстан језички жанр или, боље рећи, као одређена функционалностилска интеграциона целина⁷⁹. У стручним војним текстовима долазе до изражаја устаљеност и предвидљивост у употреби језичких средстава, па се тако текстови војног професионалног стила, посебно у делу наредби, закона, правила, указа и сл., могу узети као посебан жанр административног стила. Реч је о жанру у којем се као доминантна истиче функција деловања⁸⁰.

Општеприхваћена класификација подстилова или жанрова административног стила још се не назире (в. Тошовић 1993: 70) утолико пре што у нашој науци нису лингвистички до краја истражени ни најопштији функционални стилови. Када је реч о војним текстовима, мноштво језичких елемената повезује ове текстове са текстовима других

79 Под појмом функционалностилска интеграционална целина Б. Тошовић (1993: 57) подразумева засебан комплекс настао као резултат функционалностилске раслојености језика. Аутор овај термин сматра погодним за решење најсложенијег проблема у функционалностилском раслојавању језика – проблем међуваријантних облика.

80 К. А. Логинова (1975: 6–7) напомиње да се поред функције саопштавања и функције деловања у неким жанровима административног стила истиче и функција општења, нпр. у жанровима пословне кореспонденције, договорима и сл.

жанрова – правила, закони, уредбе у језику права, употреба стручне терминологије у различитим гранама техничких наука и сл. – па се поједини стручни војни текстови у одређеном смислу могу посматрати као подстилови ширих функционалних стилова (нпр. војни закони, правила и сл. као подстилови административног функционалног стила).

Језик војних текстова углавном прати стандарднојезичку норму, као општу регулативу, али у погледу стила понекад одступа од ње. То га, наравно, и чини специфичним, посебно ако имамо у виду специфичност делатности на коју се ови текстови односе, затим утемељеност те делатности у традицији и историји. Тако се као важна стилска обележја језика војних текстова уочава претерана номинализација исказа, одсуство агенса, клишетираност и предвидљивост лексичких спојева, декомпоновање предиката итд.

Текстови војних правила, закона и сл. имају изразито именски карактер, а употреба глагола у њима често је детерминисана одговарајућим лексичким спојевима (*дати команду, њимити или њедати райорит, њедузети мере, ситити у службу, отвори њабу* итд.). Стога се за глаголе односно глаголске синтагме војног стила може рећи да су унификовани, шаблонизирани и предвидиви, те као такви лишени стилистичке изнијансираности. Међутим, управо се у таквим аналитичким спојевима и употреби глаголских именица за означавање имена радње, процеса и сл. исказују језичко-стилска обележја војног текста.

2.2.1. Номинализација језичког исказа. – Специјалне функционалне стилове, као што су административни, научни и публицистички функционални стил, карактеришу интензивни процеси номинализације. Уместо вербалних средстава користе се номинална средства, па се реченични исказ замењује нереченичним. Грађа из војних текстова такође сведочи о широко распрострањеној појави номинализовања исказа употребом девербативних именица као супститута глаголских облика, чиме се постиже сажимање исказа, тј. кондензовање реченичног садржаја. Глаголске именице, као супститути глагола, коришћене су у одговарајућим синтагмама у следећим контекстима:

Рушење железница ... сме бити само по наређењу Врховне Команде (ПРС, 494) ум. Железнице се смеју рушити ... само по наређењу Врховне Команде; Сређивање архивске грађе за њедати надлежној архивској установи врши се према посебном пропису (ПСП, 66) ум. Архивска грађа сређује се према посебном пропису за предају надлежној архивској установи; Употреба аутомобила за превозење великих трупних јединица није за њрейоруку ум. Не њрейору-

чује се употреба аутомобила за превозење великих трупних јединица (ПРС, 490); *При најаду* слабијег непријатеља транспорт се не зауставља (ПРС, 503) ум. Уколико [јединице] *најадне* слабији непријатељ, транспорт се не зауставља; При *извођењу* обуке, наставници треба да се придржавају начела ... практичне наставе (Наст. гађ., 13) ум. Приликом *обуке* наставници треба да се придржавају начела ... практичне наставе; По *ојлађењу* метка војник отвара затворено око (Наст. гађ., 41) ум. Пошто је *ојалио* метак, војник отвара затворено око; Прво одељење, после ... *овладавања* првом линијом ровова, избило је на линију: ограда – дрво – шумарак (Зб. в. т.) ум. Пошто је *овдало* првом линијом ровова, прво одељење је избило на линију: ограда – дрво – шумарак; Циљ методике тактичке обуке је да помогне старешинама (непосредним извођачима обуке) у *осићваривању* још већих резултата у обучавању војника и јединица (Подсетн.) ум. Циљ методике тактичке обуке је да помогне старешинама (непосредним извођачима обуке) да *осићваре* још веће резултате обучавајући војнике и јединице; Упорном одбраном у садејству са суседима ... створити услове за *извођење* противнапада и *одбацивање* непријатеља (Зб. в. т.) ум. Упорном одбраном у садејству са суседима ... спречити ... уклињавање [непријатеља] ... и створити услове да се *изведе* противнапад и *одбаци* непријатељ; Ноћна кретања се предузимају ради прикривеног *йприближавања* непријатељу (ПРС, 99) ум. [Јединице] предузимају ноћна кретања како би се прикривено *йприближиле* непријатељу; Образовни циљ је обучити војнике ... у складном и брзом *извођењу* тактичких радњи и поступака (Подсетн.) ум. Образовни циљ је обучити војнике да складно и брзо *изводе* тактичке радње и поступке; Да би се у *йреносу* ... материјала аутомобилима осигурала редовна и непрекидна ... експлоатација, ваља се придржавати следећих правила (ПРС, 489) ум. Да би се осигурало да се материјал аутомобилима редовно *йреноси* и *ексйлоаийице*, ваља се придржавати следећих правила, итд.

Номинализовање реченичног исказа употребом глаголске именице у значењу глаголске радње представља уобичајен поступак уобличавања зависног, допунског или одредбеног дела реченице у различитим жанровима административног функционалног стила, па тако и војног. Иако је и са граматичког и са стилског аспекта номинализовање исказа често неоправдано, у неким, а не тако ретким, случајевима употребом номинализованих јединица постиже се информативност која се не може постићи одговарајућим глаголским предикатом, еквивалентним према изведеној именици.

На пример, у реченици *Бојне коморе иду одмах на йойуну код муницијских колона* (ПРС, 411) именица *йойуна*, иако именица која захтева

одговарајућу рекцијску допуну којом би се исказао предмет глаголске радње, исказивање тог предмета радње, у овом случају *муниција*, није неопходно јер се предмет радње подразумева и разазнаје из контекста. Ако би се садржај номинализованог исказа пренео глаголским предикатом, глаголски предикат би морао захтевати одговарајућу допуну, која је, како смо показали, већ садржана у редундантном појмовном садржају именице *йоџуна*: *Бојне коморе иду одмах да се снабде муницијом код муницијских колона*. Именица *йоџуна* има, дакле, предметно термиолошко значење у којем се подразумевају и радња и објекат радње.

2.2.1.1. Поред исказивања реченичног садржаја нереченичним, искључиво именичким средствима, номинализација реченичног устројства изражава се и употребом декомпонованог глагола, односно предиката. Ова појава се јавља од самог почетка развоја администрације у нововековној Србији, а с годинама је узимала све већи замах. Такође, ова појава, која поспешује настајање и употребу глаголских именица у језику, условљена је првенствено потребама функционалног раслојавања језичког стандарда.

У текстовима војног професионалног стила декомпоновање предиката је једна од типичних синтаксичких особина. Иако општераширена језичка особина, посебно у текстовима административног стила, декомпоновани предикат у текстовима војне садржине показује одређене специфичности условљене природом текста и употребом одговарајуће терминологије, нпр.: *Непријатељ ће највероватније извршити напад у току ноћи* (Подсетн.); *Кад се извршава јуриш* фронтом, онда водник командује: „Вод, на јуриш!“ (Подсетн.). Анализа грађе показује да су именице у декомпонованом предикату у великом броју случајева именице термиолошког значења. Тако су именице *напад*, *одбрана*, *јуриш*, *крейшање* и др. врло честе у декомпонованом предикату. Према томе, у овим случајевима девербативи *напад* или *јуриш* нису еквиваленти глаголских речи: *нападати* или *јуришати* већ је њихова употреба условљена термиолошком природом, што подразумева и именичку категоризацију појма.

Дакле, употребом декомпонованог предиката са девербативном именицом у термиолошкој функцији неутралише се моменат транзитивности предикације, пошто би саопштавање податка о објекту предикације било информационо редундантно. У сложенем декомпонованом предикату девербативна именица остаје носилац лексичког значења основне речи (глагола), али са додатним термиолошким обележјем појма који је објекат радње, у овом случају непријатељ, нпр: *Јединице изводе јуриш [на непријатеља]*.

Исто тако и у примеру *Деконџаминацију обављаџи на моје наређење* (Подсетн.) употреба декомпонованог предиката са девербативном именицом у функцији термина *деконџаминација*, поред појма глаголске радње термином се означава и објекат радње, који се у реченици са глаголским предикатом *деконџаминираџи* не би могао само подразумевати, већ би се морао исказати; такав садржај исказа без експлицираног објекта деловао би недоречено: **Деконџаминираџи на моје наређење*. У том смислу девербатив у терминолошкој функцији, као део декомпонованог предиката, представља лексички редувантну јединицу која, поред садржаја глаголске радње, обухвата и објекат радње. Одговарајућом заменом глаголског дела аналитичке конструкције омогућава се у појединим случајевима концизно исказивање нових информација о ономе што означава њен именички део (уп. Ивић М. 1988: 3) – нпр. девербатив *наџад* учествује у низу лексичких спојева: *изврџиџи наџад*, *зайочџи наџад*, *обусџавиџи* или *џрекинуџи наџад*, *одложџи наџад*, *џреџи у наџад* итд.

2.2.1.2. Навешћемо и друге случајеве у којима се очитују типолошке карактеристике употребе декомпонованог предиката у текстовима војног професионалног стила.

У појединим исказима једино се декомпонованим предикатом може пренети одговарајући семантички садржај који се не може реализовати глаголском лексемом, нпр. свршеност радње исказане декомпонованим предикатом у одређеном значењу не може се исказати одговарајућим глаголским предикатом: Извести јуриш чим се непријатељ почне повлачити (Зб. в. т.): **Јурнуџи* / **Изјуриџаџи* чим се непријатељ почне повлачити.

Следећи случај представљају примери када према девербативним именицама (дакле номинализованим, нереченичним обележјима предикације), најчешће у случајевима када су оне позајмљене из других језика, не постоје еквивалентне фонолошко-морфолошке адаптације глаголских лексема (вербалних, реченичних обележја предикације), нпр. *врџиџи конџранаџад* (: **контранападати*): Ако непријатељ *врџи конџранаџад*, вод користи зграде које је заузео (Зб. в. т.);

Декомпоновани предикат се употребљава и у случајевима када се појам радње квалитативно одређује, па се садржај одредбе кондензује у декомпоновани предикат: *Врџим џеоџрафску и џиоџоџрафску оријџџацију* (Подсетн.).

2.2.1.3. Глаголска именица у функцији допунског дела декомпонованог предиката у многим случајевима представља, у ствари, термин, чији се садржај може једино представити именичком номинацијом. Тако, на пример, вишечлани термин *врџџачна обука*, којим се означава

нарочит вид обуке, термилошко значење може исказати једино именичком категоријом, па у следећем случају глаголска именица *обука*, као главни члан термилошке синтагме, синтаксички обавља функцију именичког дела декомпонованог предиката са глаголом *врши*: *Вршиачна обука врши се само у равнању, фронталном крепању и заповању* (ПЕП, 76).

На сличан начин и лексема *заповење*, која, у одговарајућем контексту, функционише као војни термин, на нивоу реченице представља именички део декомпонованог предиката са глаголом *врши*: *Заповење се врши водном колоном* (ПЕП, 126). Дакле, именичка категоризација термина, којим се означава назив радње, представља главни разлог широке заступљености декомпонованог предиката у текстовима војног стила.

2.2.1.4. Остаје, међутим, велики број примера у којима се декомпонованим предикатом исказује радња еквивалентна значењу одговарајућег глаголског предиката, па су у таквим случајевима реченице са декомпонованим предикатом на граници доброг стила, а декомпоновани предикат се сматра као неприкладно и непотребно језичко средство. Ове случајеве илустроваћемо следећим примерима:

врши донос уместо *доноси*, *доставља*, *допуњује* и сл.: *Донос муниције [се] врши из позадине* (ПРС, 410); *врши одлагање* ум. *одлага*: *Одлагање наоружања, оруђа и опреме вршити искључиво по команди и у строју* (Подсетн.); *врши понављање* ум. *понавља*: *Понављање појединих гађања може се вршити и накнадно* (Наст. гађ., 61); *врши рекапитулацију* ум. *понавља* (сажето): *Врши кратку рекапитулацију теме по наставним питањима* (Подсетн.); *врши избор* ум. *бира*: *Избор путева за извршавање транспортовања једне јединице...врши командант те јединице* (ПРС, 491) *изводи* *премештање* (нечега) ум. *премешта* (нешто): *Ако се премештање одељења ... изводи једно-временно с целим одељењем, командир одељења командује: „Одељење, напред!“* (Зб. в. т.); *изврши прегруписавање* (нечега) ум. *прегруписа* (нешто): *Ако се вод налази у непосредном додиру са непријатељем, прво треба да изврши прегруписавање снага* (Зб. в. т.); *чини* *предлог* ум. *предложи*: *Начелници ... штабова ... морају бити у сталној вези са својим командантима ... и ради тога да би на време могли учинити својим командантима предлоге и указати на мере које треба предузети* (ПРС, 439); *врши прикупљање* ум. *прикупи*: *Команданти трупа са својим трупним коморама врше прикупљање намирница ... за потребе ... јединица* (ПРС, 442) итд.

Декомпоновани предикат, као инструмент интелектуализованих, релативно уопштених и апстрактних садржаја, представља обележје

специјалних стилова. Иако се садржај може исказати глаголским предикатом, радије ће се посегнути за декомпонованим предикатом.

2.2.1.5. Постоје и случајеви у којима се накнадно номинализује семикопулативни глагол у декомпонованом предикату, при чему такав, двоструко номинализован и изказ губи статус реченице: (из)врши ... / (из)вршење ... , (из)води ... / (из)вођење ... и сл.: *Овлашћена лица могу радијши на њајним њодацима и корисџији се њима у изврџавању функционалних задаџака* (ПСП, 35). Овакав синтаксички модел постаје погодан за ситуацију с анонимним, односно уопштеним агенсом. Иначе, глаголи који декомпонују предикат у већини наших примера употребљавају се у безличном облику јер се тако тексту даје уопштен и објективан карактер.

2.2.1.6. Примере декомпоновања предиката налазимо још у ранијим фазама развоја војног професионалног стила. Налазимо их у текстовима из средине 19. века, што нам говори о томе да је појава декомпоновања предиката постојала знатно раније, пре него што су јој лингвисти посветили пажњу, нпр. *Движенџ ће се изврџији њо исџимџ начелима* (ППС 1864, 27). Декомпоновани предикат се јавља у одређеним синтаксичким спојевима, у којима се по учесталости истичу поједини глаголи:

врџији (*изврџији, изврџаваји*), који овде има и функцију значења момента процесуалности радње у реализацији предикације или пак информише о додатном моменту резултативности: *Одбрана [се] ... врши ... према одредбама, које су за чету прописане* (ПЕП, 199); *Узјашивање се врши на команду* (КЕП, 64); *У планинском земљишту ... ће нападач вршити обухвате или обиласке* (ПРС, 401); *Гарнизонско дежурство врше по реду четни дежурни* (ПГГС 1873, 6); *Даљно извиђање ће се вршити поглавито самосталним патролама* (ПРС, 181); *Најстарији дежурни врши у исто време и дужност дежурног у биваку* (ПРС, 134); *Ако се пак кретање врши у простору и времену када је могуће да трупа буде изложена непријатељском дејству са земље, онда се такво кретање назива маршевање* (ПРС, 67); *Искрцавање људи врши се ... као код пешадије* (ПРС, 483); *Обично чишћење [митраљеза] врши се свакога дана после редовних вежбања* (Митраљез, 129); *Школско гађање у трупи врше ... сви подофицири* (Наст. гађ., 64); *Наређујем да се радови за приватне сврхе врше само онда кад то дозвољавају интереси службе и то по мом личном одобрењу* (Вој. арх. флот.). *Прво одељење врши попуну и сређивање борбеног строја* (Зб. в. т.); *Ако непријатељ врши контранапад, вод користи зграде које је заузео* (Зб. в. т.); *Одлагање наоружања, оруђа и опреме вршити искључиво по команди и у строју* (Подсетн.); *Руковање наоружањем вршити искључиво по правилима и на основу*

команди (Подсетн.); Непријатељ ће највероватније извршити напад у току ноћи (Подсетн.); Кад се извршава јуриш фронтом (!) онда водник командује: „Вод на јуриш!“ (КЕП, 176); Обезбеђење комуникација ... има се извршити ... од непријатељевог дејства из ваздуха (ПРС, 402); Ако се вод налази у непосредном додиру са непријатељем, прво треба да изврши регруписавање снага (Зб. в. т.); Стрељачко одељење извршава борбене задатке у саставу стрељачког вода, а у одређеним ситуацијама и самостално (Зб. в. т.);

водийи (борбу, преписку итд.), односно у номинализованом форм **вођење** (борбе, преписке и сл.): Јединице воде тешку борбу за заузимање моста (Зб. в. т.); На оглас мобилизације и отпочињањем ратног стања престају да важе овлашћења издата командама за међусобно вођење службене преписке (ПСП, 75); Појединачно обраћање припадника Војске војним органима и претпостављенима води се надлежним путем (Подсетн.).

донейи, доносийи (одлуку): Када се у дактилобироу или код дактилографа једновременно нађе више хитних аката, одлуку о приоритету доноси надлежно лице (ПСП, 55);

изводиийи (службу, обуку, наставу и сл.): Ако се премештање одељења са једног на други ватрени положај изводи једновременно с целим одељењем, командир одељења командује: „Одељење, ... напред (назад)“ (Зб. в. т.); Служба санитета у рату има се изводити по одредбама Ратне Службе (ПРС, 415); глаголски део декомпонованог предиката може се номинализовати: Прибегло се и изради уметнутих цеви, које омогућавају извођење артиљеријских бојних гађања (Одбр. 61, 29); Наставу треба изводити ... тако да се регрут навикне ... да размишља, да сам оцењује околности и да се према томе управља (ПЕП, 68); Обуку на оруђима ... изводити по артилериским правилима обуке (Наст. п., 1);

(из)даийи/(из)давайи: Кратко дајем тактичку претпоставку (Подсетн.); Командант ... издаје заповест која углавном ... одређује јачину подофицирске страже (ПРС, 470);

обавийи/обављайи: Деконтаминацију обављати на моје наређење (Зб. в.т.);

остварийи/остваривайи: Ако старешине буду умели на време да се премештају ближе својим ... трупама, ... тада се може остварити и директно осматрање и обавештавање које се по вредности ничим не замењује (ПРС, 406),

йружийи/йружайи: Непријатељ пружа снажан отпор јединицама у нападу (Зб. в. т.), итд.

Употреба декомпонованог предиката у текстовима административног стила – у који спадају војна правила и закони – често не подлеже књижевнojeзичкој норми, па се стиче утисак о релативности књижевнojeзичке норме у појединим функционалним стиливима. Овде имамо на уму случајеве у којима се декомпоновани предикат употребљава у реченици у којој би прикладно било употребити одговарајући глагол, нпр. *вршии одлагање* ум. *одлагаиш*, *учиниш* *предлоз* ум. *предложиш* и сл. Из овога се изузимају случајеви које смо раније описали, у којима је употреба декомпонованог предиката оправдана са становишта информативности текста, у којем декомпоновани предикат служи задовољењу потребе за разноликом презентацијом предикатске садржине која се не може исказати одговарајућим глаголским предикатом (в. Ивић М. 1988: 5).

2.2.1.7. На нивоу реченице глаголске именице имају важну улогу у организацији реченице са декомпонованим предикатом. То долази отуда што језику специјалних стилова одговарају и специфична језичка средства која треба да задовоље основне критеријуме као што су економичност, логичност, неекспресивност, синтаксичка кондензација и сл. (уп. Појатић 1996: 13). Дакле, у прилог честој употреби глаголских именица у стручној и научној литератури иду и потребе самог предмета који се описује. То би значило да се као најлогичније и најсажетије средство за исказивање категорије радње употребљава глаголска именица. А како категорија глаголских именица није радња него назив поименичене радње, то она управо и јесте најбоље средство за задовољавање тих потреба (Појатић 1996: 17).

2.2.1.8. О претераној употреби номинализованих исказа, као одлици лошег стила, недовољног познавања језика и сл. писали су И. Клајн 2004: 189 и Д. Кликовац 2008¹: 11–108. И поред мноштва лоших примера употребе глаголских именица у текстовима војног стила, запажене су и позитивне особине, које овој категорији, како смо показали на појединим примерима, дају и предност над глаголом. Уосталом, да није тако, ова категорија би давно ишчезла из језика. Данас се тешко може наићи на стручни или научни текст у коме не би било на десетине глаголских именица у функцији реченичног кондензатора или именичког дела декомпонованог предиката, у којима се чувају семантичке одлике глагола.

2.2.1.9. Следећи важан чинилац који доводи до повећања глаголских именица у језику јесте високо место глаголских именица у терминолошкој лексици савременог српског језика.⁸¹ Сматрамо да је ово један

⁸¹ Слична ситуација је и у другим словенским језицима, о чему детаљније за глаголске именице у руском језику в. Појатић 1996.

од основних разлога што у текстовима специјалних стилова глаголске именице у већој мери учествују у декомпоновању предиката. На пример, у војној терминологији глаголске именице *крейшање* и *йуишовање* имају тачно дефинисано термилошко значење, које термилошку функцију најпотпуније могу изразити у именичкој категорији. Стога ће се у одговарајућем контексту избегавати глаголски предикат, како не би ослабила термилошка функција ових именица: *Јединице врше крейшање* ум. *Јединице се крећу*. Именице *крейшање* и *йуишовање* у термилошкој функцији употребљавају се и у придевско-именичким синтагмама: *ноћно / дневно кретање*: нпр. *Ноћна крейшања се йредузимају ради йрикривеног йриближавања нейријашељу* (ПРС, 99; Вој. р., под кретање). Да се ради о терминима, показује употреба глаголске именице у множини, која није уобичајена у основним значењима и у неутралном стилу.

Навешћемо и други пример у којем је употреба глаголске именице неопходна да би се пренео садржај термина односно исказа: *Кад се йоред йога врше чейничка йредузећа, насйаје врло йежак задайак за йрује* (ПРС, 495). Глаголска именица *йредузеће* у лексички садржај укључује и садржај глаголске радње и садржај објекта радње, док се вербализацијом исказа употребом глаголског предиката објекат мора исказати одговарајућом лексичком јединицом: *Кад се поред тога йредузимају четничке а к ц и ј е*, настаје врло тежак задатак за трупе.

2.2.1.10. Номинализација реченичног исказа широко је заступљена у научном и стручном дискурсу јер се стиче утисак да је радњу као процес који тече потребно опредметизовати како би се што боље осветлила њена суштина, тј. рашчланила њена појмовна структура. Тежња за рашчлањеношћу појмовног садржаја, која се постиже средствима номинализације, оправдана је у контекстима када је потребно прецизирати одређене појмове – нпр. када се говори о нападу као о одређеној фази борбе није свеједно да ли ће се казати *Аришљерија найада нейријашеља у ширини 2–3 киломейтра*, где се под глаголом *найадаиш* може подразумевати реализација неутралног, општег значења глагола *найадаиш*, или *Аришљерија изводи найад на нейријашеља у ширини 2–3 киломейтра*, где се у стручном војном контексту подразумева нарочито организован и припремљен удар по непријатељској војсци артиљеријским наоружањем (топовима, минобацачима и сл.), укључујући све елементе војног напада (*арийшљеријску йрипрему, насйуишање јединица йрема нейријашељу* и др.). Или у следећем примеру: *Преид се врши йо можушсйу увек ноћу* преноси се одређена порука чије би значење било нарушено употребом глаголског предиката – у пр. **Преида се йо можушностйи увек ноћу* недостаје објекат радње јер се глаголским предикатом *йреидаиш* не може исказати објекат радње кондензован у информативно редунадантном именичком термину *йреид*.

2.2.1.11. Номинализација је заступљена на свим језичким нивоима и у свим областима употребе књижевног језика.⁸² То, у неку руку, показују и предикати релативно устаљене аргументске структуре, како у погледу рекције, тј. избора речи које ће се јавити као допуне, тако и у погледу лексичког састава. На пример, уз глагол *издајџи* као рекцијска допуна јавиће се именица *налоџ* у акузативу без предлога *издајџи налоџ*. Издвојићемо и друге најчешће употребљаване спојеве у текстовима из наше грађе:

бијџи ван домаџаја: То место је ван домашаја топовске паљбе (Бак. 1, РСАНУ);

бијџи, налазијџи се у љријравносџи: Командант бивака ... наређује да се једно одељење војске налази у приправности (ПРС, 137);

бијџи дужан, обавезан и сл.: Сваки командант ешелона ... дужан је да се благовремено ... обавести о местима успутних станица, на којима има да се снабдева храном (ПРС, 447);

бијџи у вези: Они морају бити у сталној вези са својим командантима и начелницима штабова (ПРС, 439);

бијџи у сџању борбене џојџовосџи (Зб. в. т.);

бијџи у сџању љријравносџи или *сџавијџи* (некога, нешто) у *сџање љријравносџи*: Ознаком „ВРЛО ХИТНО“ означавају се телеграми ... приликом стављања јединица и установа Војске у стање приправности и наређивања борбене и мобилизацијске узбуне (ПСП, 41);

дођи у додир (са непријатељем): Ако нема ваздушног извиђања, онда ће непријатељске стране у много случајева сазнати једна о другој тек кад дођу у међусобни додир (ПРС, 319);

(из)дајџи налоџ (за нешто), *зайџовесџи* и сл. односно у номинализованим конструкцијама *издавање налоџа*, *зайџовесџи* и сл.: Обрађивач је дужан да ... да кратак налог за преписивање односно умножавање (ПСП, 54); Команданти ... морају предузимати ... све нужне мере, било подношењем предлога, било издавањем заповести (ПРС, 440);

имајџи дужносџи: Команданти ... имају дужност да осигурају што бољу и потпунију исхрану своје јединице (ПРС, 439);

одржајџи/одржавајџи везу: Са самосталном коњицом, која је напред, ови одреди морају одржавати везу (ПРС, 189);

82 Д. Кликовац појаву номинализовања израза посматра у вези са декомпоновањем предиката. Њен допринос овој теми је уочавање три аспекта номинализације, поред оних који су досад у литератури забележени, а то су: стилски, идеолошки и утилитарни аспект (в. Кликовац 2008²: 177–188).

йокренуѣи/йокреѣиѣи йосѣуѣак (против некога): Ако се не пронађу [акти], покреће се поступак против одговорних лица (ПСП, 72);

йосесѣи/йоседаѣи йоложај (тачку и сл.): У планинском земљишту тежи се, да се поседну поједине важне тачке (ПРС, 400); Положај се мора тако посетити, да се иза заклона може што сигурније да гађа (ПЕП, 166);

йраѣиѣи сѣѣуѣиѣу: Командир одељења ... прати ситуацију на бојишту и о свакој промени извештава претпостављеног старешину (Зб. в. т.);

йредаѣи/йредаѣиѣи дужносѣи (односно у номинализованом формѣ предаја дужности) (Зак. о адм., 22);

йредузеѣи/йредузимаѣи мере: Дужности војника у борби су да свесно, пожртвовано и вешто предузима све мере за потпуно и правовремено извршење заповести и наређења претпостављених (Зб. в. т.); Војник предузима мере да што пре дође до своје или најближе друге јединице прикупљајући успут податке о непријатељу (Зб. в. т.); Код путовања се увек унапред може одредити место преноћишта и могу се предузети потребне мере за његову спремну одашиљањем коначара (ПРС, 68); Команданти морају на време да ... заповестима регулишу [намере] ... те да би и интендантски органи могли ... предузети потребне мере за извршење овога (ПРС, 439); У случају нестанка аката, одмах се предузимају мере да се пронађу (ПСП, 72);

йримѣиѣи дужносѣи: У септембру исте године дужност Главног уредника примио је генерал пуковник Данило Лекић (Вој. енци. 2);

йримѣиѣи рајорѣи: Водници, пошто приме рапорт, и сами прегледају своје водове (ПРС, 74);

сасредѣиѣи вѣѣѣу (паљбу и сл.): Командант батаљона контролише паљбу и кад је потребно да сасреди ватру на извесну мету, онда издаје потребну заповест (ПЕП, 191);

служѣиѣи војску „испуњавати војну обавезу, бити у редовном војном кадру“ (Зб. в. т.);

сносѣиѣи йоследице, одѣговорносѣи и сл.: Ако због нејасноће, двосмисленог или нечитког акта задатак остане неизвршен или буде неправилно извршен, одговорност за последице сноси лице које је акт потписало (ПСП, 43); Трупни команданти носе сву одговорност за правилну исхрану својих трупа (ПРС, 440);

сѣѣѣиѣи (сѣѣѣѣѣи) ван снаге: Правило службене преписке и канцеларијског пословања оружаних снага, издање 1980. године, са изменама и допунама из 1986. године, ставља се ван снаге (ПСП, 3);

сїавиїи на расїола҃гање, расїоло҃жење и сл.: Пошто им ... сва средства буду стављена на расположење од претпостављених трупних команданата, [командири их] припремају ... за непосредну употребу (ПРС, 440);

узетїи учешће: Треба да узму учешћа сви родови војске (ПРС, 372);

узетїи, узиматїи на ѓоїїовс, односно у номинализованим синтагмама *узимање на ѓоїїовс* (Наст. п., 46) итд., итд.

Издвојене предикатско-аргументске конструкције представљају устаљене спојеве са препознатљивом учесталошћу у језику војних текстова. Ове перифрастичне конструкције у функцији предиката поједини лингвисти сврставају међу устаљене фразеолошке јединице.⁸³ Насупрот њиховом мишљењу, Д. Мршевић-Радовић каже да се поменуте устаљене конструкције у функцији предиката не могу сматрати фразеолошким јединицама, јер „ниједан конституент [глаголске перифразе] не може бити носилац творбеног фразеологизационог процеса“, те стога „нема услова да се овакве перифразе сматрају фразеолошким јединицама“ (Мршевић-Радовић 1987: 48). Вредно пажње је и мишљење М. Копиленка и З. Попове, које у вези са овим проблемом истиче Д. Мршевић-Радовић: „Овакве перифразе ... у поређењу с еквивалентним глаголским лексемама, пружају читаоцу вишак редундантних информација на којима се његова пажња дуже задржава и тако се сигурније и потпуније усвајају, него кад се дају у краткој форми“ (Мршевић-Радовић 1987: 48).

2.2.1.12. Поред поменутих глаголских синтагми, у текстовима војног стила налазимо и другачије типове конструкција, чија унутрашња форма садржи одговарајућу фразеолошку компоненту: *бориїи се ѓрса у ѓрса, избациїи из сїроја, ѓоложиїи оружје* и др. Фразеологизираност ових конструкција читује се на нивоу компонената (*ѓрса у ѓрса*) или пак на нивоу целе конструкције (*избациїи из сїроја, наїусїиїи ѓоложај, оївориїи ваїру, ѓоложиїи оружје*). Њихова фразеолошка природа огледа се у томе што се семантички садржај интерпретира уобичајеним, неутралним изразима: *борити се ѓрса у ѓрса* „борити се из непосредне близине“; *избациїи из сїроја* „потући, онеспособити (непријатеља)“ *наїусїиїи ѓоложај* „повући се“, *оївориїи ваїру*

⁸³ У *Грамаїици срїско҃ језика* дати су следећи критеријуми које скуп речи треба да задовољи да би се могао сматрати фразеологизмом: „Да би скуп речи, дакле, био фразеолошка јединица у језику – фразеологизам (фразем), мора задовољити три захтева: мора бити устаљен, што значи да се мора употребљавати са истим распоредом делова који чине скуп; мора имати сложену структуру, што значи да мора бити састављен од најмање две речи и мора имати значење једне речи“ (Станојичић и Поповић 2008: 201).

„запуцати“, *йоложити оружје* „предати се (непријатељу); обуставити војне акције“ итд.

2.2.2. Ред речи у реченици и њеним деловима у текстовима војног стила у начелу се не разликује од уобичајеног реда речи савременог српског књижевног језика. Од уобичајеног реда речи понекад се одступа у појединим контекстима, а, како видимо, одступање од уобичајеног реда речи везује се и за одређену епоху развоја војног стила. Тако, на пример, у односу на именицу коју одређује, конгруентни атрибут је понекад заузимао постпозитивни положај у синтагми: Министар Војни и Морнарице (ПРС, 466), али и данас се може наћи на постпозитивни положај атрибута под утицајем структуре страног језика: нпр. у називу артиљеријског оруђа: *бацач ѓраната аутиомајски*, који се скраћено пише, али и изговара БГА – бе-ге-а.

Неретко реченице почињу објектом уместо субјектом као најприроднијим редоследом: *Службену йрейску са јуѓсловенским орѓанима, орѓанизацијама и држављанима у иносйрансйву, команде јединица и усйанове воде йреко орѓанизацијске јединице ... надлежне за усмеравање рада изасланика Војске* (ПСП, 12); *Са цивилним орѓанима и орѓанизацијама изван Војске и йјединицама команде јединица и усйанове воде йрейску нейосредно или йреко йреййосйављених команди* (ПСП, 12); *Аки йоййисује сйарешина команде јединице или усйанове* (ПСП, 19) и сл. Овакав ред речи погодан је за истицање важности појма израженог објектом реченице.

Синтагматски спој у функцији субјекта понекад се разбија копулом: *Задайак је артиљерије да својим оййором, који честйо иде до йожрйвовања, сйвори мођуносй шййо йравилнијеђ извлачења из борбе* (ПРС, 366); *Циљ је найада у рововској војни да се изврши йробој нейријайељевођ йоложаја на довољној ширини* (ПРС, 366); *Циљ је ових вежбања да се војници йоййуно осйособе у овом йравцу* (Наст. гађ., 31); *Циљ је овођ ѓађања да се ... йокаже војнику да може йођодишй мешу ... ако исйуњава све оно шййо је ... научио у обуци* (Наст. гађ., 54); *Найадне су радње најјаче одбранбено средсйво које бранилац йреба да йримењује* (ПРС, 378); *Јединачна је обука основ свима војничким радњама, ше зашйо је йреба изводишй врло брижљиво* (ПЕП, 13) итд.

2.2.3. Поред специфичности војног језика које се уочавају на граматичком плану, као што су номинализација исказа и широко распрострањена употреба глаголских именица, декомпоновање предиката, употреба устаљених, шаблонизираних глаголских конструкција у функцији предиката, неке особености у реду речи у реченици и синтагми и др., у војним текстовима запажају се и одређене специфичности на плану

лексике, односно лексичке семантике. У неким војним текстовима као фреквентан издваја се глагол *има̑ти* са различитим значењима и функцијама:

а. са модалним значењем, па је синониман са глаголом *мора̑ти*: Старешине ... *имају* сами да се одлучују ... на избор средстава и најбољег поступка за победу непријатеља (ПРС, 265); Намера ... се *има* постићи (ПРС, 233); Команданти ... заповестима регулишу: која се средства за исхрану *имају* да донесу (ПРС, 439); Обезбеђење комуникација ... *има* се извршити ... од непријатељевог дејства из ваздуха (ПРС, 402); Служба санитета у рату *има* се изводити по одредбама Ратне Службе (ПРС, 415); Општинама [ће се наредити] да потребне артикле ... *имају* прикупити од својих грађана (ПРС, 443);

б. са релативним значењем за исказивање будуће радње: Да ли се главна борба *има* примити на предстражарском положају или на положају позади њега (ПРС, 237); Да ли он *има* одступати ... или овога чекати на свом положају (ПРС, 237); Командант наређује, да се стока лекарски прегледа, којом приликом *има* се утврдити, како је стока издржала марш (ПРС, 433); Сваки командант ешелона ... дужан је да се благовремено ... обавести о местима успутних станица, на којима *има* да се снабдева храном (ПРС, 447) итд.

Реченица писаца војних приручника често је ‘гломазна’ и ‘претоварена’, што се посебно односи на савремене војне текстове. Понекад изненађује дужина реченице, и то претежно у новијим војним текстовима намењеним обуци војних старешина. Навешћемо пример који илуструје такво гомилање језичких средстава у дефиницији одбране: „Одбрана је вид борбених дејстава у којем јединице Војске Србије и Црне Горе уз учешће тих страна одбране користећи повољне земљишне услове и његово инжињеријско уређење, снагу и ефикасност ватре и маневарске способности својих јединица и то претежно одбрамбеним дејствима с фронта и активним дејствима с бока и из позадине непријатеља по свим елементима борбеног распореда непријатеља, ради заустављања, одбијања, задржавања или успоравања његовог напада, наносећи му губитке спречава брзе продоре, задржава поседнуте објекте и земљиште, очувајући (!) властите снаге од уништења и стварајући услове за напад“ (Зб. в. т.). У овој дефиницији огледа се намера састављача да у опис појма унесе што више елемената како би дефиниција била информативна, прецизна и недвосмислена. Такав став састављача, као што нам је овај пример показао, може да доведе до тога да реченица буде прилично дуга, нагомилана стручним терминима и појмовима.

2.3. О УПОТРЕБИ НЕКИХ ТЕРМИНА КАО ДИФЕРЕНЦИЈАЛНИХ СТИЛСКИХ ОБЕЛЕЖЈА ВОЈНОГ ЈЕЗИКА. – У војним текстовима употребљавају се одређена језичко-стилска средства за еуфемизацију исказа, не би ли се избегле речи негативне конотације: уместо глагола *убијти*, *усмртијити* и сл., употребљава се еуфемистични глагол *неујтралисати*, или уместо синтагми *убијти нејријатијелског војника* у војном дискурсу је уобичајена синтагма *погодити мету* и сл. Дакле, о људским бићима говори се као о предметима, нпр. назив лица замењује се именом предмета јер се метонимијска ознака за појам лица перципира као средство еуфемизације: Намена [митраљеза је] ... неутралисање *вајрених средстава* која делују кроз пушкарнице бункера или утврђених зграда (Зб. в. т.); Илићу, [неутралиши] *митраљез* на ивици шуме! (Зб. в. т.).

О томе колико је важно избећи речи којима се конотира смрт, убиство, жртва, крвопролиће и сл. говори и чињеница да се противник означава „бираним“ речима. Тако су називи за непријатеља војника у борби – *циљ* или *фигура*: За једноремено отварање ватре на два циља, командир одељења командује: Стрелци, по пешадији која наступа, три, пали! (Зб. в. т.), а у сличном смислу користи се и реч *фигура*: Одељење, по падобранцима, пет фигура, пали! (Зб. в. т.).

Поједини појмови за које су уобичајени одређени језички знаци у српском књижевном језику, у војном језику се именују другим номинацима. У употреби тих номината одражава се природа концепције војне струке у којој се све појаве и предмети перципирају као материјалне, опредељене вредности. Тако се, на пример, под појмом *просјорија* у војној струци подразумева свако парче Земљине површине, шума, ливада и сл., а, такође, у сличном значењу се употребљава и термин *објекат*: Први *објекат* ове колоне било је Дубово Брдо (Павл. Ж. 1, РСАНУ); При наиласку авиона у нападу из ваздушног простора за заклон и заштиту користити *природне објекте* (Зб. в. т.) – ум. природна склоништа (као што су шуме, стене и сл.).

Са становишта лингвистике нарочито су занимљиви они делови војног текста у којима се изражава брига о избору језичких средстава у војној комуникацији. Тако су, на пример, састављачи приручника тражили од будућих старешина који састављају војне заповести да не уносе субјективне, сувишне коментаре, поштапалице, узвике јер би се тиме смањила моћ заповести и сл.: „Слутње, очекивања, образлагања предузетих мера и појединих наређења за разне могуће случајеве не стављају се никад у заповест. Избегавати изразе: ’по могућству’, ’према приликама’, ’покушати’, јер они наводе извршиоце на полумере. Само у случајевима стварне потребе употребљавати и изразе: ’хитно’, ’безусловно’, ’неизоставно’, ’енергично’, јер због честог понављања убрзо

изгубе сваки утисак. Уношење детаља у заповести нарочито се мора избегавати онда, када се измена у ситуацији може десити пре почетка извршења заповести“ (ПРС, 18).

Данас се разлике између традиционалног и савременог поимања рата одражавају и на плану дискурзивности, односно на плану говорења о њима (Милосављевић 2015: 86). Савремени начини говорења вешто су уобличени говорним стратегијама за постизање политичке, идеолошке и економске доминације, док језик обилује тзв. војно-политичким еуфемизмима и милитарним метафорама“, где се „за војни, оружани напад на непријатеља користи реч операција (операција Милосрдни анђео, операција Олуја), као и израз *анџићерорисџички напад*; *хуманиџарна катасџрофа*, *конфликтџи*, *џроблем*, *криза* друго су име за рат“ (И.). У савременом друштву *медиџски (информациони) раџи џредсџавља* феномен за ширење жељених информација, тј. обликовање јавног мњења како би се изазвала посебна стања у друштву и производиле кризе. Оружје које се за то користи јесу спиноване информације, гласине, лаж, клевете, фотомонтажни аудио и видео материјали итд.“ (И.).

2.4. О УТИЦАЈУ ВОЈНОГ СТИЛА НА ДРУГЕ ФУНКЦИОНАЛНЕ СТИЛОВЕ. — Истраживачи у области функционалних стилова су утврдили да је структура функционалних стилова порозна, пропустљива на утицаје споља, а, такође, и на деловање изнутра према другим функционалностилским варијететима. Ово се посебно односи на новинарски функционални стил јер је у њему најшире заступљен слој професионалне фразеологије (професионални жаргонизми), што се објашњава тежњом новинара да свој језички израз учине популарним и приближе га људима разних занимања (Луковић 1996: 149). Војна терминологија је у новинским текстовима такође обилато заступљена, али тако што се примарно војни термин детерминизира и фразеологизира смештањем у измењени, неофицијелни контекст. Трансфер војног термина из стила ограничене употребе, којем припада војни језик, у функционални стил претежно јавне употребе, какав је језик јавне штампе, доводи до померања не само значења језичког израза него, каткад, долази до промене појединих конституената у структури израза како би се нагласила ауторова домишљатост и креативност стила⁸⁴, нпр. од војног израза *на џоџовс* у савременом разговорном стилу развили су се фразеологизми: *сџајџи на џоџовс* „отворено се показивати или показати нешто пред неким“, *чекџи на џоџовс* (некога) „спремно чекати некога да се појави“ итд.

⁸⁴ Фразеолошке јединице доминирају у оним жанровима публицистичког функционалног стила у којима највише долази до изражаја субјективни став аутора: краћи новинарски чланак, коментар, репортажа, есеј и сл. (Луковић 1996: 150).

Слично је и са лексичким спојем *дајти вољно* „одобрење за излазак из строја; слободно време (ван строја, службе)“, који у разговорном стилу реализује значење „учинити по вољи, ослободити“: *Министар њргови-не иџао је у Израел, ѡривајно и ѡсловно. [...] Поџио је сам свој ѓазда у ресору, веровајно је сам себи дао вољно* (ДШ). Такође, у језику штампе, најчешће у насловима новинских чланака, употребљава се удвојени номинат *ѡднейи райорѡи* са значењем проширеним на домене изван војне струке „поднети, доставити извештај о нечему писмено или усмено“: *Вељовић мора да ѡднесе райорѡи* (ДШ), а у сличним контекстима се употребљава и једночлана глаголска варијанта: *Солана Евројском ѡпарламентѡу райорѡира о раду мисије ЕУ на Косову* (ДШ).

Дакле, детерминологизација војних термина постиже се измештањем примарно војног термина у другачији контекст употребе језика. Тако се, на пример, лексемом *калибар*, са примарно терминолошким значењем „пречник пушчаног, топовског и сл. метка“, у разговорном контексту означава „ранг (у позитивном или негативном смислу), класа; друштвени или морални ниво“: *Сумњиве комбинације Д[...]. В[...]. већ су биле ѡд лујом ѡкружних финансијских инсѡекција [...], али је он, врло умешно, како и доликује криминалцима њеѡвоѡ калибра, усѡео да их намири дебелим коверѡама* (ДШ). Исто тако примарно војни термин *иницијална кайисла* „упаљач за паљење пушчаног, топовског, минског и др. експлозивног пуњења“ у измењеном, колоквијалном контексту добија одређено, нетерминолошко значење „подстрек, мотив; повод“: *Иницијалну кайислу за ѡредсѡаву [балетѡ Viva la vida] дао је лични манир и сѡил мексичке сликарке Фриде Кало* (ДШ).

Ова појава је добила на замаху последњих неколико деценија, захваљујући популаризовању струка и наука у медијима, а посебно њихове стручне терминологије, која у одговарајућем измењеном контексту налази плодно тло за фразеологизирање. Појава фразеологизирања стручне терминологије обухвата најпре разговорни функционални стил, чији се одрази налазе у текстовима новинарског функционалног стила и у књижевноуметничким текстовима. Будући да су многи институционални дискурси попримили одлике војног дискурса, у литератури се почело говорити о милитаризацији других дискурса, а пре свега политичког и спортског – војни термин стратегија користи се и у политичком, економском, спортском, али и у научном говору (нпр. говорне стратегије) – што говори о томе колики је значај војске као друштвене институције (Милосављевић 2015: 87).

2.5. ЈЕЗИЧКА ФОРМА ВОЈНИЧКЕ ЗАКЛЕТВЕ. – Стандардизованост и унифицираност језичког израза представља типичну особину војног језика. Ова особина је можда најочигледнија у терминологији, али се јавља и у

другим изражајним облицима, нпр. у самим говорним чиновима војних команди и војничких заклетви. За разлику од термина и војних команди, који представљају постојаније језичке форме војног језика, текст војничке заклетве се кроз историју мењао под утицајем друштвено-политичких промена у држави. Први званични акт који говори о полагању заклетве у модерној српској војсци садржан је у Закону војном од 31. августа 1839. године. Од тог времена па све до Другог светског рата, војничка заклетва је имала наглашену верску компоненту, а уједно је величала најзначајније војничке и државне симболе. Својим садржајем обједињавала је љубав према Богу и отаџбини.⁸⁵

После Другог светског рата из војничке заклетве је „избачена“ религијска компонента (помињање Бога), а нагласак је стављен на обавезу војника да бране отаџбину, народе и народности (југословенске) и уставни поредак. Основни текст војничке заклетве није битно мењан током трајања социјалистичке Југославије, осим што је 1974. године реч *отаџбина*, која је тадашњој власти звучала монархистички и великосрпски, замењена речју *домовина*. Међутим, лингвистичка анализа ових двеју речи, коју је на богатом материјалу из различитих периода и различитих извора спровела М. Радовић-Тешић (2009: 117–127), показала је да су се обе речи употребљавале у српском, односно српско-хрватском језику, с том разликом што се данас само у српском језику обе речи употребљавају као синонимне, док је у хрватском стандарду данас уобичајена само реч *домовина* (у Рјечнику хрватскога језика В. Анића нема речи *отаџбина*). Лексема *отаџбина* је у поређењу са лексемом *домовина* изражајно и звуковно снажнија. Под утицајем српског песништва и симбола уз које се реч *отаџбина* употребљавала (судбоносне битке и догађаји у различитим периодима српске прошлости) „дошло је до извесне сакрализације појма, због чега је он подесан за употребу у свечаним приликама“ (Радовић-Тешић 2009: 127). Са становишта савременог српског језика, лексема *отаџбина* појмовно се веже првенствено за државу Србију, док *домовина* има и шире димензије и односи се уопште на земљу, државу у којој је неко рођен и у њој је живео или живи (Радовић-Тешић 2009: 127).

Данашња, најновија заклетва војника Војске Србије гласи: „Ја (име и презиме), заклињем се својом чашћу да ћу чувати и бранити независност, сувереност и територијалну целовитост Републике Србије“. У поређењу са ранијим текстовима војничких заклетви, ова је знатно краћа, лишена емоционално-експресивних конотација садржаних у лексемама *отаџбина* или *домовина*, које су се уз лексеме *Боџ* и(ли) *народ* употребљавале у готово свим текстовима заклетви у протекла два века.

⁸⁵ Док је Србија била кнежевина и краљевина, полагање заклетве пратио је верски обред, уз учешће свештеника одговарајуће вероисповести.

3. Закључне напомене

На основу анализе језичког материјала у одређеном броју војних текстова 19. и 20. века, закључујемо да је још у почетку анализираног периода језички стандард био на путу функционалног раслојавања. У тим ранијим текстовима запажају се особине будућег функционалног стила који се развијао у складу са потребама устројства војне организације и практичних војних радњи. Текстови војног стила имају обележја књижевног језика специјалне намене, који је у својој материји одређен лексиком својственом за именовање појмова из војног домена (лексика различитих видова војске, наоружања, тактике и др.). Као сваки други облик специјалне употребе језика, војни језик, поред својеврсног лексичког инвентара, служи се одређеним граматичким средствима и других језичких нивоа, чиме се и по језичком критеријуму обезбеђује друштвена својственост војне струке. Поред препознатљивих обележја, као што су термини на лексичком нивоу и језичко-комуникативне специфичности војних команди у говорном чину, у референтна обележја савремених војних текстова спадају и обележја до којих се дошло лингвистичком анализом на нивоу реченице: именичка категоризација појмова радње, кондензација реченичног садржаја номиналним, нереченичним средствима, декомпоновани предикат, устаљени лексички спојеви и др.

V. О ГРАМАТИЧКИМ И КОМУНИКАТИВНИМ ОСОБИНАМА ВОЈНИХ КОМАНДИ

Војне команде у војном дискурсу чине систем усмених кратких заповести, наређења са институционално утврђеном структуром и функцијом. Ове јединице реализују се у одговарајућем комуникативном контексту између надређених и потчињених лица, при чему увек команду издаје надређено лице, а подређено лице извршава наређење које се њоме захтева.

Структура војних команди, њихова употреба и комуникативна функција представљају занимљив предмет за филолошка истраживања. Па ипак, у домаћој филологији и лингвистици војне команде до сада нису биле предмет подробније анализе, иако се по структури, јединству значења и употреби издвајају као нарочите језичко-стилске формације.

У описним српским речницима војне команде се бележе и дефинишу најпотпуније у Речнику САНУ (в. готовс, вољно, мирно, марш² и др.), затим у речницима мањег обима – шестотомном и једнотомном речнику МС (РМС и РСЈ), као и у специјалним војним двосмерним речницима (в. Вој. р. р-с.). Из чисто граматичког, и превасходно синтаксичког угла, војним командама посвећено је нешто пажње у *Синџакси савременог српског језика* у оквиру поглавља Императивност, али само као врстама заповести, где се акценат ставља на императивност као синтаксичку и семантичку категорију у језику (в. Пипер и др. 2005: 664).

Значај испитивања војних команди, поред осталог, видимо у томе да се оне морају посматрати шире – не само као лексичке јединице у оквиру лексичког корпуса представљеног у речницима српског језика, нити само као лексичка средства за изражавање императивности, него и шире од тога. Треба их посматрати као устаљене форме ритуализованог карактера које војном дискурсу дају обележје специјалног жанра, стила и подјезика.

Све војне команде остварују се као директиви – чиновни којима се саговорник подстиче на извршење одређене радње. Међутим, поред *команде* у војном језику се издвајају и *зайовесѝ* и *наређење*.

У војном дискурсу углавном је јасно дефинисано шта је *команда*, а шта су *зайовесѝ* и *наређење* (в. Вој. енци., под овим одредницама). *Војне команде* су по правилу кратки облици заповести који се издају директно, усменим путем, једном лицу или већем броју њих.⁸⁶ *Зайовесѝ* је најчешће у облику писаног текста, у којем је садржан шири контекст наређења (нпр. поред наређења, *зайовесѝ за напад* садржи и друге податке, као оне о непријатељу, правац планираног напада, податке о земљишту и др.). *Наређење* може бити писмено или усмено којим се од потчињених захтева извршење неког задатка, поступање по одређеним правилима и сл. Препознаје се врло често и по перформативној форми „наређујем“: *Наређујем да се до даље наређења сви чланови њајне орџанизације „Уједињење или смрт“ не љуѝѝају на дозволе у варош Солун* (Вој. арх. 1917); *Наређујем љаљбу из свих оруђа љо љоложајима неѝриѝаѝеља* (в. Пипер 2005: 664). Ипак, у појединим контекстима обе ове наредбодавне радње именују се једним именом, или као заповест или као наређење. За разлику од заповести и наређења, војна команда је специфична језичка форма управо због тога што се искључиво усмено преноси, што је веома кратка, а њени делови се нарочито сегментирају (у припремном и завршном делу) и интонирају.

Како видимо, војне команде су стандардизована језичка средства, како у погледу структуре тако и у погледу фонетских и прозодијских обележја. То значи да је језички израз војне команде, укључујући и нарочиту интонацију при њеном изговору, установљен и одобрен од стране надлежног војног тела. У правилима и приручницима из којих смо преузимали примере војних команди наглашено место слога назначено је цртом испред слога који се наглашава (уколико нагласак није на првом слогу), па смо и ми у овом раду тако поступили.

Према комуникативно-функционалним карактеристикама, војне пешадијске команде деле се на следеће групе:

I Команде за извођење радњи без оружја, а оне обухватају:

- 1) команде за заузимање одређеног положаја тела, става: *Мирно!*, *Вољно!*;
- 2) команде за кретање и окретање: *Наѝред – марѝ!*, *Кора-ком!*; *На дес-но!*, *На лево – круѝ*;

⁸⁶ Постоје и други облици команди који се издају невербалним средствима, као нпр. разни трубни знакови, затим они који се изводе пучњем и сл.

- 3) команде за поздрављање старешина, за одавање почести знамењима (нпр. застави) и сл. – *Очи на дес-но (ле-во)!*, *Мир-но!*, *Каје – скини!*, *По-кри с'!*;

II Команде за извођење радњи са оружјем – нпр. с пушком: *О десно ра-ме!*, *К но-зи!* *Клек-ни!* *Го-йов' с'!*, *Ни-щани!*, *Пали!*, *Укочи – йушк!*, *Извади фицек!* итд.

Структурно посматране, војне команде могу бити простије – исказане једном речју (*Вољно!*) или сложеније – исказане са више речи (*Укочи – йушк!*). Због директивног значења, све војне команде имају императивну форму – са експлицитно датим императивом или императивним узвиком (*Ни-щани!*, *Марш!*) или са имплицитно датим императивом (када се он подразумева: [*Крени*] *Трчећим кораком!*). Императивна форма војних команди често се редукује због економичности у изразу. Циљ је да се време од изрицања команде до њеног извршења сведе на најкраћу могућу меру. То посебно показују оне војне команде које представљају лексикализоване императивне форме, као што су: *Равнајс!*, настала од **Равнај се*, *Разбројс!* настала од **Разброј се!*, *Гойовс!* настала од **Гойови се*⁸⁷, *Размакнис!* настала од **Размакни се* итд.

Војне команде у којима се изостављају делови речи налазимо не само у савременом војном језику него и у језику старијих службених војних текстова. Најчешће се скраћење, како смо већ казали, постизало тако што се окрњена повратна заменица додавала окрњеном глаголском облику: *По-крисъ!* (ПЛС, 17). Ипак, у старијим текстовима чешће су форме са дужим облицима, као и са реченичним деловима који се у каснијим формама војних команди изостављају.⁸⁸

87 Команда *Гойовс!* у неким ранијим временима гласила је *Гойови се*. После скраћења ове команде, у текстовима су апострофом обележавани изостављени гласови: *Гойов' с'* (ПЕП 1894, 28). Поред тежње за краткоћом, може се претпоставити да је срстање у једну реч подстакла команда у руском језику, која и данас гласи *Гойовъсь!* – „(мор. и воен.) – команда в знач. готовься, будь готов (ТСРЯ, под готовиться).“ На ову сумњу наводи нас чињеница да је некадашња српска војска у великој мери свој термиолошки и командни систем језичких јединица устројавала према руском термиолошком узору.

88 Уп. нпр. старије облике команди *Байшalionъ, на лево-кру-џом* (ПЛС, 17) или *Поврни се на лево круџ-омъ* (ПГС 1861, 9) према каснијим, у којима се изоставља наставак инструментала, затим *На десно – иди маршъ* (ПГС 1861, 17) према команди актуелној током Великог рата, а и данас, у којој је изостављен императивни облик *иди*: *На десно – марш!*, а из старије форме команде изостављена је реч са значењем кретања: *Уйравление на десно* (ПГС 1861, 17) према савременој команди, актуелној и у време Великог рата, *На дес-но!* (ПЕП 1894, 21) итд.

I Војне команде са експлицитном императивном формом:

а. Војне команде са императивним узвиком: *вољно, марш, наћред, јуриш, мирно* и др., којима се наређује извршење различитих радњи.

- 1) Команда са наглашеним узвиком *марш* у завршном делу јесте команда којом се војнику, групи војника или војној јединици наређује покрет: *Чейџа, наћред – марш!* (КЕП, 25); *Одељење, на десно – марш!* (КЕП, 25); *Трчећим кораком, наћред – марш!* (ПЕП, 17), *Сћражари наћредџ – маршџ!* (ПЛС 1845, 11) итд.
- 2) Команда са нарочито наглашеним првим слогом узвика *јуриш* је команда код које интонација на следећи, други слог не пада нагло, већ благо, постепено, а њоме се наређује напад, јуришање на непријатеља. У вези с овом командом поменућемо узвик *Ура!*, којим се прати јуриш у борби – овај поклич није команда, али попут команде има функцију деловања, подстицања на одређену радњу, јер његово изговарање са отегнутом интонацијом има за циљ да узнемири непријатеља и психолошки ослаби његову одбрану, као и то да се војници који јуришају узвикујући овај поклич међусобно охрабре, ободре.
- 3) Командом са узвиком *мирно* од војника се захтева да заузме прописан став *мирно*, код којег, при посматрању спреда, став мора бити прав, поглед усмерен напред, са чврсто припијеним рукама уз тело, испруженим длановима и скупљеним прстима (ПЕП, 25).
- 4) Команда *Вољно!* је команда којом се дозвољава слободно напуштање неког става или посла, излазак из строја и сл. Команда супротног значења је *Мирно!* Постоји и команда *На месћу – вољно!* Њоме се војнику дозвољава да, док је у строју, задржи једну ногу на месту где је била, а да другу може ослободити, опустити (ПЕП, 16), односно „став ’мирно’ у којем је регрут (војник) заузео нарочит став мировања не сме се мењати без команде ’На месту – вољно’“ (КЕП, 89).
- 5) Команда са именицом *збор* у служби узвика је команда којом се наређује окупљање, долазак војника на једно место и њихово постројавање: *Збор!* (ПЕП, 159).

Наглашавање делова команде и отегнутост изговора појединих њених делова служи за раздвајање припремног од извршног дела команде како би се командована радња што успешније извела. На пример, у команди *Мир-но!* првим, слабије наглашеним слогом и његовим помало отегнутим изговором војнику се оставља тек толико времена да се припреми на извршење радње пошто се изговори следећи наглашени слог или реченични раздел.

6. Војне команде са императивним глаголским обликом

- 1) *Го̑ѿов 'с'!* (ПЕП, 28) – команда за заузимање одговарајућег става са пушком непосредно пре команде за паљбу;
- 2) *Извади – фишѿек!* (ПЕП, 43) – некадашња команда за узимање фишека из пушке и његово враћање у фишеклију;
- 3) *Ка̑ѿе – скини!* (ПЕП, 26), *По-кри с'!* (ПЕП, 26) – команде за скидање односно стављање капе на главу у одређеним ситуацијама;
- 4) *На ѿарове раз-број с'!* (ПЕП, 83) – команда да се војници међусобно разброје тако да први до крилног у строју каже гласно „Први“, онај до њега „Други“ и тако редом;
- 5) *На десно (лево) рав-нај с'!* (ПЕП, 90) – команда за равнање по фронту;
- 6) *Ни-шани!* (ПЕП, 41); *Пали!* (ПЕП, 42) – команде за нишањење и опаљивање пушком;
- 7) *Укочи – ѿушѿку!* (ПЕП, 43) – команда за прекид паљбе;
- 8) *Сѿѿој!* (ПЕП, 20; 36. в. т.) – команда да се заустави кретање обичним или трчећим кораком;
- 9) *Пушѿке сас-ѿѿав'!* (ПЕП, 96) – команда за састављање пушака у купе;
- 10) *У редове – сѿѿрој се!* (ПЕП, 112) – команда да се из колоне двојних редова построји колона простих редова;
- 11) *О-сѿѿав!* (КЕП, 91, Јак. С., РСАНУ, под оставити) – команда за одустајање од командованог и заузетог става (будући да је рђаво изведен): „Кад војници не израде добро командовану радњу, старешина може да командује 'О-став', и војници заузимљу положај у коме су пре те команде били“ (ПЕП, 6), итд.

II Војне команде са имплицитном императивном формом:

- 1) *На дес-но/на ле-во!* (ПЕП, 21) – команда за окретање на означену страну тако да средина прса буде тамо где је пре тога било раме;
- 2) *На лево – круџ!* (ПЕП, 21) – команда по којој се војник мора окренути у означену страну тако да му прса дођу тамо где су била леђа;
- 3) *Кора-ком!* (ПЕП, 20) – команда за прелаз из трчећег у обичан корак;
- 4) *К но-зи!* (ПЕП, 32) – команда за спуштање пушке у став 'к нози';
- 5) *О десно ра-ме!* (ПЕП, 27) – команда по којој се пушка из става „к нози“ доводи у одређен положај на десном рамену војника;
- 6) *У – њошљак!* (ПЕП, 92) – команда која претходи радњи за поравнање војника по дубини, итд.

Највећи број команди исказан је заповедним реченицама од два или више конституената, док је мањи број команди састављен од једног конститутивног члана. Ипак, већина једночланих команди показује изузетну виталност у систему војних команди јер се у истој форми, као стандардне, употребљавају од самог почетка стандардизације војне терминологије и војних команди – од средине 19. века. Измене у појединим командама биле су незнатне, и то тако да се поједноставе и сажму.

Када се у командама изостављају поједине речи, то се чини из разлога што се њихов садржај подразумева. Уобичајено је да придев, као стални пратилац именице, упућује на њу и онда када се она изоставља; нпр. именица *рафал* се подразумева уз придев *крајки* у следећој команди: *Нишанџија, нејријажљески војник код дрвџа, са два крајка, унишџи!* (Подсетн.). Извршни део команде, који се посебно наглашава реченичним акцентом, налази се на крају реченице: *Унишџи!* Навешћемо и други пример у којем је изостављена именица *џаљба*, па је придев који би стајао уз њу употребљен у облику женског рода: *По нејријажљџу који јуришџа брзом – Пали!* (Подсетн.).

Све војне команде, као што се види, осим што су устаљене и инваријантне, јесу и строго значењски и употребно дефинисане, што им даје карактер терминолошких израза. Тако, на пример, добијањем команде *Најред – марш!* војник зна да треба да крене напред, али тачно утврђеним кораком, тј. како би се војним језиком рекло, „обичним кораком“.

Добијањем команде *Кора-ком!* војник прелази из „трчећег“ у „обичан корак“. То је разлог због којег се војне команде као и сви изрази (вишечлани термини, фразеологизми и сл.) у општем речнику српског језика, као што је Речник САНУ, обрађују као устаљени лексички спојеви.

VI. ЗАКЉУЧАК

1. На основу спроведене анализе можемо извести општи закључак да српска војна лексика и терминологија представљају сложен систем лексичких јединица у специјалној употреби, будући да се састоје од речи које се разликују по старини (општесловенска и традиционална српска лексика, старија и новија лексика), пореклу (домаћа или страна реч, односно реч комбинована од домаћих и страних творбених елемената), по начину постанка (терминологизацијом општеупотребне лексике, калкирањем, творбом речи, позајмљивањем из страних језика), по саставу (једночлани или вишечлани термини), семантичкој структури (једнозначне или вишезначне), по степену општости (термини општих или ужих појмова) итд. Средишњи репрезентативни слој војне лексике чине стандардни војни термини, који се сматрају јединицама савременог српског термилошког система.

2. У највећем броју војни термини функционишу у оквиру именичке категорије, али у номинацији специјалних појмова учествују и глаголи, као и придеви у одговарајућим вишечланим терминима.

Именички термини се јављају као једночлане лексичке јединице (*бајтаљон, бригада, дивизија, дивизион, касарна, офанзива, официр, њуцка*), али су бројни и вишечлани термини, такође са именицом као центром термилошке синтагме (*ајтомска бојева глава, брисани њрос-џор, вајрена џачка, димна завеса, иницијална кайисла, мрџва сџража, џолазни џоложај*). О заступљености именица у војној терминологији говори и податак да у војним термилошким речницима као одреднице стоје готово искључиво термини именичке категорије (уп. Вој. р.; Вој. енци., Вој. р. р-с.).

2.1. Из угла целине лексичког фонда српског језика, војне термине можемо класификовати према природи лексичког састава на: а. термине као језичке знаке са примарно термилошком функцијом употребе и б. термине као речи општеупотребног лексичког фонда које у одговарајућем контексту функционишу и као термилошке јединице.

2.1.1. Термини које смо сврстали у прву групу (група а) најчешће се узимају као репрезентативни, типични случајеви термилошких јединица, па се неретко термин дефинише на основу обележја која припадају овој класи термина. Из таквог приступа терминологији произлазе дефиниције које се тичу одређења термина само као специјалног језичког знака којим се означава само један појам.

Специјална војна лексика са примарно термилошким значењем настала је, пре свега, граматичким средствима номинације, тј. морфемском творбом као најпродуктивнијим начином за грађење нових речи: *бојишће, бранилац, војница, главнина, жрудобран, десетина, добровољац, доносилац, зајречавање, извидница, мосиобран, иецадија, иослужилац, иредсйража, раишйице, иојовњача* итд. Творбени процеси могу бити подстакнути угледањем на творбену структуру термина неког страног језика, што представља калкирање: *иламенобацач, раиоводсйво* итд. Подједнако важан начин попуњавања домаћег термилошког фонда је позајмљивање термина из страних језика, који се у адаптираном виду прилагођавају систему лексике и правилима творбе речи књижевног језика: *армија, аришљерија, ауиоматичар, барикада, биваковање, база, бараж, баиалаон, барикада, блокирање, бомба, бомбардовање, бригада, бригадир, бункер, дегазација, десант, деионайор, дефанзива, диверзија, дивизија, евакуација, еволуционирање, ескадрила, ескадрон, ескорија, ешелон, изоловање, инжињерија, кайонир, конвој, конијаминација, корйус, маневар, мина, мобилизација, монийор (оклопни ратни брод), објектив, офанзива, иарйизан, иайрола, илоиун, ирегруисавање, регруй, ианкер, иенк, ираниеја, ируја, иура, флоија, флойиша, фронй, хаубица, ирайнел, итаб, ииайин* итд.

Већини издвојених речи заједничко је то што им је основна мотивација настанка била номинација језички спецификованог појма из војне области, па смо их стога означили *иерминима за сйецијалну номинацију иојмова у иримарном лексичком значењу*. Они се, у смислу мотивације образовања, разликују од веома бројних термина за номинацију језички спецификованих појмова узетих од речи којима се у примарном лексичком значењу изражава језички неспецификован појам.

2.1.2. У другу групу термина (група б) спадају термини општеупотребног фонда, који се могу поделити у две класе: 1) термини код којих се уобичајено, опште значење речи подудара са термилошким и 2) термини од вишезначних речи настали термилолизацијом значења општеупотребне речи.

2.1.2.1. Најуже језгро именичке терминологије чине именице опште лексике код којих основно лексичко значење функционише и као

општеупотребно и као специјално, термилошко, а конкретна лексема у таквом маркираном корпусу сматра се и војним термином. То су најчешће речи домаћег порекла, које су дубоко укорене у српски лексички систем, али и у системе других словенских језика: *борац*, *борба*, *војвода*, *војник*, *војска*, *заседа*, *одбрана*, *оружје*, *раји*, *ров* и др. Ове речи имају широк распон употребе у комуникацији и развијену полисемију.

2.1.2.2. Лексичко-семантичко образовање термина представља најједноставнији и најобичнији начин именовања нових појмова, који се у језику одвија још од најстаријих времена. Под лексичко-семантичком творбом подразумевамо настајање термилошких значења речи општеупотребног фонда на основу појмовне везе са неутралним, нетермилошким појмовним значењем. Основни начини лексичко-семантичког образовања термилошких значења речи условљени су релевантним когнитивним процесима, међу којима се, као најважнији, истичу метафора и метонимија. Тако се, на пример, распоређеност војних јединица перципира кроз релевантна физичка обележја бића које је лицем окренуто ка противнику. Предњи део војних јединица који за собом вуче осталу војску означен је термином *глава* или термином *чело*, затим лексема *бок*, која примарно означава „леву или десну страну људског тела; део људског тела од пазуха до кука, слабина; заобљени део тела око кука, бедро“ или „леву или десну страну на задњем делу код животиња, сапи“, проширила је своје значење и на поље термилошких номинација: „лева или десна страна неке војне јединице у маршевском или борбеном поретку“ итд. Значења у војној терминологији настала су и на основу сличности облика (и функције) са релевантним елементима полазног појма, нпр.: *ланац* „низ бораца који представљају извесну препреку за некога или нешто, борбена линија, фронт“, *линија* „војни, борбени ред, борбени строј“, *обруч* „војска која опкољава, окружује непријатељске јединице са свих страна“ итд. У пољу наоружања и опреме такође наилазимо на примере термина од речи општеупотребног фонда, настале метафоричним преносом појма: 1) по сличности форме: *зрно* „метак“, *кљун* „избочина на прамцу ратног брода“, *душа* (према значењу „душник“) „унутрашњост цеви ватреног оружја“, *гусеница* „гвоздени ланац којим су обложени точкови тенка“, *јеж* „врста оруђа за избацивање противподморничких бомби“; 2) по сличности функције: *жрло* „отвор на топу“, *кошуљица* „челична навлака преко оловног дела, језгра метка“, *усиша* „део цеви оружја или оруђа“; 3) по сличности положаја дела у односу на целину: *ишло* (тенка, бомбе), *срце* (средишњи део метка испуњен оловом); 4) по сличности облика (forme) и положаја дела у односу на целину: *глава* (горњи део пројектила); 5) по сличности неке релевантне особине, која је примарно обележје појма (нпр. способност покретања, покретљивост): *крило* „део кочнице, који се покреће кад

хоће да се закочи или откочи оружје“; 6) по некој суштинској сличности појмова, нпр.: *жариштије* (борбе) итд.

Поред метафоре, у терминологији лексичко-семантичког образовања војних термина јављају се, додуше у знатно мањој мери, метонимија и синегдоха. Навешћемо неколико примера у којима су поменути механизми образовања нових значења речи условили настанак терминологског значења: *вајра* у следећим значењима: „пуцање из ватреног оружја; напад ватреним оружјем“, „оружана борба, битка, окршај“, „група војника поред једне ватре“; *језик* „заробљеник од кога треба изнудити обавештења, податке о непријатељској војсци, плановима непријатеља и сл.“; *митраљез* „војник наоружан митраљезом“, *одбрана* „војне јединице ангажоване у одбрани положаја“, *оружје* „војска, армија“, *џојас* „каиш, опасач о који се носи оружје и муниција“ (назив предмета добијен је према називу дела тела на коме се предмет носи), *цев* „пушка“ итд.

2.1.2.3. Поједина термиолошка значења у полисемантичкој структури речи општелексичког фонда нису настала процесом полисемије, иако у семантичкој структури постоји „логичка“ веза специјалног појма са појмовима примарних или основних значења. Овде је реч о семантичким калковима, насталим семантичким трансфером појма из језика даваоца у значење еквивалентне лексичке јединице језика примаоца. Иако за многе случајеве термиолошких јединица није лако са потпуном сигурношћу утврдити да ли су семантички калкови или нису, одређене паралеле у српској војној терминологији и у страним војним терминологијама које су знатно утицале на развој српског војног термиолошког система упућују нас на претпоставку да је утицај ових терминологија био не само на формално-лексичком него и на лексичко-семантичком плану. Термиолошка значења лексема *вајра*, *крило*, *линија*, *џоложај*, *џојас* (у значењу зона дејства), *ред*, *маказе*, *мушица* и др. постоје и у војним терминосистемима језика из којих смо традиционално позајмљивали војне термине и термиолошке обрасце. Универзалност когнитивних процеса у полисемији, која свакако подразумева и извесне разлике у перцепцији појединачних појмова од језика до језика, утицала је на то да се извесне семантичке реализације у појединим језицима могу подударити независно од језичког контакта или утицаја једног термиолошког система на други. Стога је у већини случајева тешко утврдити примарни језик у којем се развило одређено термиолошко значење, а које је посредством језичких контаката доспело у српски лексички систем.

3. Један од продуктивних начина настанка војних термина јесте спајање двеју или више речи у вишечлану целину за означавање одређе-

ног појма. Такав вишечлани термин представља синтагматску целину засновану на вези постојећих (досадашњих) речи, које могу припадати општеупотребном или терминолошком лексичком комплексу. Према морфолошким обележјима и синтаксичким односима конституената, разликујемо следеће типове вишечланих термина:

а) придевско-именичке терминолошке синтагме: *аџомска бомба, бесџрзјани џој, бојева џава, бојеви меџак, борбени џоредак, борна кола, бриџући леџ, бојна линија, ваџрена џачка, вежбовни меџак, водећа чахура, вођени џројекџил, врховна команда, џасна комора, димна завеса, иницијална кайсла, маневарски меџак, минско џоље, мрџва сџража, одсудна одбрана, оклојно возило, оружане снађе, џоврајни механизам* и др.;

б) глаголско-именичке синтагме: *биџи у џоџовосџи, иџи у ноџу, оџвориџи ваџру, сџаџи џод оружје, уџрављаџи ваџром, форсираџи реку* и др.;

в) именичке синтагме са падежним атрибутом: *базирање авијаџије, баџач џламена, кџиџа дневних заџовесџи, корекџура ваџре, креџање у скоковима, механизам за окидање, носач авиона, разбиџач џасова* и др.

г) именичке синтагме са атрибутивом: *брод замка, брод маџиџа, џенк џламенобаџач* и др.

У поређењу са двочланим терминолошким синтагмама, трокомпонентни и вишекомпонентни термини знатно су ређе заступљени у војној терминологији. Трокомпонентни и вишекомпонентни термини су у многим случајевима више описи сложених појмова него што су праве терминолошке јединице. Ипак, у војним речницима и стручним војним текстовима издвајају се следеће такве терминолошке синтагме: *аџомска бојева џава, двојни сџрељачки заклон, јединачна џеџадијска ваџра, кџиџа дневних заџовесџи, корекџура аџиџеријске ваџре, марџевски џоредак армије, неџокрејна заџречна ваџра, одџговорна зона дејсџива, оџџорна џачка вода, џојас џлавне заџречне ваџре, очекујући џоложај џокрејне џрује, џрихвајни ваџрени џоложај аџиџерије* и др.

Посебну врсту вишечланих термина чине терминолошке јединице са фразеолошком компонентом у својој структури. Ипак, у нашој грађи је мало таквих терминолошких јединица: *бориџи се џрса у џрса, одбрана на брзу руку, иџи у ноџу, одложџиџи оружје* „предати се противнику“ и сл. Фразеологизација ових конструкција очитује се на нивоу компонената (*џрса у џрса, на брзу руку, у ноџу*) или пак на нивоу целе конструкције (*избаџиџи из сџроја, наџусџиџи џоложај, оџвори-*

ићи ваиру, йоложиии оружје). Њихова фразеолошка природа огледа се у томе што се семантички садржај интерпретира уобичајеним, неутралним изразима: борити се *йрса у йрса* „борити се из непосредне близине“, *одбрана на брзу руку* „брза, одсечна одбрана“, *ићи у ноџу* „држати корак, ићи укорак, ићи упоредо (с неким)“, *избацииии из ситроја* „потући, онеспособити (непријатеља)“, *найусиииии йоложај* „повући се“, *оїво-рииии ваиру* „запуцати“, *йоложиии оружје* „предати се (непријатељу); обуставити војне акције“ итд.

4. Посебну групу термина чине глаголске именице на *-ње*, које су у специјалним војним речницима издвојене у виду самосталних одредница: *биваковање, блокирање, ѓоњење, заїречавање, извићање, изоловање, крейшање, обавещйавање, осмайрање, йовлачење, йодилажење, йоседање, раццишйавање* итд. Ове именице у своме садржају задржавају значење радње које се природно исказује глаголима: *биваковайи, блокирайи* (наступање непријатеља), *ѓониии, заїречавайи, извићайи, изоловайи, крейшайи се, обавещйавайи, осмайрайи, йовлачийи се* (са бојишта, фронта), *йодилазийи, йоседайи, раццишйавайи* (терен) итд. Ова врста речи, у науци позната и као *nomina actionis*, има хибридную граматичку природу, глаголску и именичку. У морфолошком погледу, глаголске именице имају све одлике именице (род, број, падеж, као и употребу са предлозима). Међутим, када се овој врсти именица прилази са аспекта творбе речи, запажа се да је изведена од глагола, да има исти корен и да је семантички везана са глаголом. Глаголска обележја ове врсте именица видљива су и у томе што се њихова функција предикативности испољава онда када су употребљене у синтагми у функцији управне компоненте, тј. улога по којој управљају објектом у генитиву: нпр. *оїваране ваїре, форсирање реке, раццишйавање йшерена* итд.

Ипак, глаголске именице на *-ње* у највећем броју случајева не могу остварити терминолошку функцију без споја са речима које у овом контексту имају функцију обавезног детерминатора. Учешће глаголских именица у великом броју у стручним терминологијама повећава удео глаголских именица у укупном лексичком фонду српског језика.

5. У војној терминологији на плану творбе речи једнако се употребљавају два супротна начина настајања нових термина од постојећих речи. У једном се огледа тежња ка рационализацији у коришћењу језичких средстава, што доводи каткад до структурног преображаја сложенијих номинативних јединица у краће (*снајйер* ум. снајперска пушка, *редов* ум. војник на редовном одслужењу војног рока; прост, обичан војник), док у другим случајевима нови термини настају описном номинацијом која подразумева најмање два конституента: *ѓасна комора, комйензайор йрзаја, оклойна механизација* итд.

Ипак, краћа верзија термина заступљенија је у колоквијалном изражавању (и у професионалном жаргону) него у стандардној научној терминологији: уп. нпр. маневарски метак : *маневарац*, војник у послужу минобацача : *минобацачлија* итд. У разговорном језику скраћују се не само удвојене номинације (вишечлани термини) него и композити, тако што се губи први део сложеница, нпр. *пушкомийраљез* : разг. *мишраљез* (и за пушкомитраљез без постоља).

Најобичнији начини скраћења у области творбе речи су суфиксација (*зборишће* : *зборно местио*; *војрајник* : *војрајни механизам*), композиција (*артирија* : *артиријска ирија*, *аутоколона* : *аутомобилска колона*), супстантивизација (*главнокомандујући*, *дежурни*, *пожарни*, *пошчињени*, *прејисављени*, *надређени*) и абревијација (*БГА* – *бацач гранања аутоматски*, *ВОЈИН* – *ваздушно осматрање*, *јављање и навођење*, *ВШ* – *врховни штаб*, *ЈНА* – *Југословенска народна армија*, *ЈРМ* – *Југословенска рајна морнарица*, *ПВО* – *прошивваздушна одбрана*, *ПТО* – *прошивтенковска одбрана*, *ПХЗ* – *прошивхемијска заштита*, *РАП* – *резервни алаи* и *прибор*, *РВ* – *рајно ваздухопловство*).

Поједине вишечлане варијанте термина не употребљавају се у професионалном говору због своје рогобатности, непрактичности, па њихова употреба остаје ограничена само на писани текст, уп. *војник минобацачког вода или одељења* : *минобацачлија*, (*полу*)*аутоматска пушка* : *пушка*, *бацач гранања аутоматски* : „бе-зе-а“ (*БГА*), *маневарски метак* : *маневарац*, *гоњени пољкови* „део гусеничних точкова тенка“ : *лењивици* итд.

Велики број војних термина чини вишезначна, општеупотребна лексика, којом се примарно означавају неутрални појмови. Затим, термини настају различитим творбеним начинима у процесу морфемске творбе, потом спајањем двеју или више речи у вишечлану термилошку синтагму, калкирањем, тј. угледањем на морфолошку и(ли) семантичку структуру страног термилошког обрасца, као и преузимањем стране термилошке јединице у наш језик и адаптирање такве јединице према фонетским законима и правописним начелима нашег језика.

Термин мора бити члан одређеног термилошког система, што значи да се појам означен термином сврстава у поље појмова специфичних за дату струку или науку. Према томе, системност термилошких јединица не односи се само на поље израза, него и на сам појмовни комплекс струке. На пример, лексема *оружје* у примарној семантичкој реализацији „средство за напад и одбрану“ функционише и као општеупотребна реч и као реч у термилошкој функцији. Међутим, у једном другом контексту лексемом *оружје* означава се одређена класа (врста)

оружја у нападу и одбрани, која се на основу одређених особина разликује од врсте сличних средстава обједињених лексемом *оруђе*, такође у функцији војног термина. Релевантност семантичке реализације термина *оружје* условљена је степеном општости појма на који се односи. Прво поменуто значење лексеме *оружје* је неутралније од другог, самим тим и општије. Друго значење лексеме *оружје* реализује се у ускостручним, професионалним контекстима у којима су појмови обухваћени терминима *оружје* и *оруђе* јасно издиференцирани.

6. Анализа нам је показала да је избор терминолошке јединице у погледу језичке форме условљен управо хијерархијом појмова унутар система струке. То значи да ће се за репрезентативне појмове унутар затвореног система струке или науке бирати специјални терминолошки знаци изван општеупотребног лексичког фонда. Такви језички знаци су најчешће једнозначне речи страног порекла или пак речи од домаћих или страних основа саграђене одговарајућим творбеним средствима. Насупрот терминима којима се означава класа појмова унутар затворених система струке, термини лексичко-семантичког образовања означавају појмове „нижег ранга“ а терминолошке јединице које их именују примарно припадају општеупотребној лексици српског језика. Тако, на пример, термини као што су *шѐнк*, *шѐй*, *меѐак*, *ауѐомайѐски баѐач ѓранайѐа*, *бомба*, *ѐуѐка* и др. представљају јединице затвореног терминолошког система војне струке, док термини за означавање делова тих предмета припадају јединицама општеупотребне лексике: *шѐло* (бомбе, тенка), *срѐе* (унутрашњост метка), *коѐуѐиѐа* (спољашњи, челични део метка), *ѓусениѐе* мн. (гвоздени ланац који обавија точкове тенка; читав тај систем), *ноѓиѐе* (део митраљеза који чине две усправно постављене дршке у виду отворених маказа које служе као ослонац или постоље), *уѓѐа* (предњи део топовске цеви), *ѓаѐа* (ослонац у доњем делу постоља баѐача) итд. Већину војних термина пак чине лексичке јединице општеупотребног фонда, па је отуда разумљиво што се анализа војне лексике добрим делом тицала појма ‘општи лексички фонд српског језика’.

7. Војна терминологија се не може посматрати изван целине лексичког фонда, јер су многе језичке појаве у војном терминолошком подсистему условљене природом српског лексичког система и развојем српског књижевног језика. У складу са општим законима лексичког система српског језика, у војном терминолошком систему такође долази до промена условљених лингвистичким и изванлингвистичким факторима. Термин стиче властиту нормативност у процесу његовог комплексног оцењивања кад се одлучује да ли ће остати у систему у конкуренцији са осталим сличним (синонимним) речима, при чему чисто лингвистички критеријум оцене, који подразумева језичку корект-

ност, не мора бити пресудан. На пример, лексемом *минобацачлија* традиционално се у војничком говору означава војник минобацачког вода (или одељења). Ова реч, међутим, није стекла статус термина јер није задовољен језичко-стилски критеријум, па је стога, у стандардној употреби уопштен описни, стилски неутрални термин *војник у њој служби минобацачког одељења* (или вода) погоднији од стилски обележене речи *минобацачлија*.

У другим пак случајевима одређена термилошка решења у војној терминологији не одговарају лингвистичким законима српског језика, а ипак су заживела у језику и прихваћена као део термилошког стандарда. Иако у српском књижевном језику није уобичајено да се од појединих глагола несвршеног вида добијају трпни придеви у атрибутој функцији, у стандардној војној терминологији је заживео придев *брисани* у термилошкој синтагми *брисани њослор*: „вој. простор у правцу гађања коме се путања зрна не уздиже изнад циља“ (РСЈ, под простор). Слично је и са придевом *оружан* у термилошким синтагмама *оружана сила*, *оружана снага* у значењу „војска, војна сила“, где је такође у српској језичкој пракси необична употреба трпног придева у атрибутој функцији од глагола *оружати* (се).

Придев *сљорјев*, -а, -о (и у одређеном виду *сљорјевљ*, -а, -о) у термилошким синтагмама *сљорјев корак* (или *сљорјевљ корак*), *сљорјева обука*, *сљорјево њравило*, *сљорјева њуцка*, *сљорјеве радње* истрајава као термилошки стандард иако има необичан наставак -ев, уместо наставак -ни или -евски – помоћу којих се по правилу граде односни придеви. Исто је и са придевом *бојеви*, -а, -о у термилошким синтагмама *бојеви метљак*, *бојева миниција* и сл.

8. Војни термин је, као језички знак, лингвистички појам, с једне стране, док, с друге стране, као појам конкретне професионалне области, војни термин представља категорију изванјезичке природе. Отуда произлазе разлике у приступу обради и презентовању војних термина у речницима. Обрада термина у описном речнику српског језика подлеже лингвистичкој концепцији речника, што се огледа у начину одређивања значења, и по начину ређања значења, и по стилистичкој перспективи, и по граматичкој перспективи. Лексикографска дефиниција термина у великом описном језичком речнику, какав је РСАНУ, у начелу се не разликује од основних елемената дефиниције нетермилошке лексике, што значи да она подразумева адекватан граматички и семантички опис значења, сажетост и информативност. У речницима енциклопедијског карактера војни термини се обрађују на сасвим другачији начин, што је условљено концепцијом и наменом таквог типа речника. У енциклопедијским речницима термини се дефинишу на основу специфичне

појмовне организације војне струке. У Војној енциклопедији (Вој. енци.) се примењује принцип појмовне општости речи у којем се стручни термини издвајају у одреднице и пододреднице, држећи се хијерархије појмовних а не граматичких веза.

9. У поређењу са терминологијама других струка, војна терминологија је прилично уједначена, синонимне јединице ретко се јављају, те најчешће за један појам постоји један стандардни термин. Стога се у војним речницима и енциклопедијама уз званичне термине не наводе синонимне варијанте, које не припадају званичној терминологији. Овоме је допринела околност да су српска војна терминологија и традиција српске војске биле носиоци термилошког развоја вишенационалних војски у југословенским државним заједницама 20. века. Тако је српска војна терминологија у целини постала и део заједничког српскохрватског термилошког система, чиме је било избегнуто стварање варијантски поларизованих лексема и других термилошких варијанти, као појаве која је оптерећивала термилошке системе других струка и наука.

Захваљујући убрзаном развоју наука и струка и њиховој све очигледнијој интердисциплинарности, термини једне професионалне области продиру у другу, а, такође, услед све веће очигледности достигнућа и примене резултата одређене струке у свакодневном животу, термини ових области продиру у општеупотребни лексички фонд. Ово се посебно односи на области које су тешње везане за свакодневни живот или чине саставни део значајног животног искуства људи. Међу поменути области свакако спада и војна струка. С обзиром на њену природу, која подразумева коришћење знања и искуства других дисциплина, као и традиционална практична животна искуства, војна терминологија се богати терминима других области науке, струке, као и лексиком из свакодневног живота. Према томе, мноштво војних термина у основи чини вишезначна лексика која у конкретном појмовном систему војне струке реализује конкретно термилошко значење. Из овога се закључује да је синонимија у терминологији непожељна само у контексту термилошког подсистема, док њено постојање на плану шире употребе језика не ремети основне особине термина, међу које се као најважнија истиче способност именовања спецификованог појма у оквиру термилошког подсистема.

Знатан део војних термина који је продро у савремени књижевни језик обогатио је његов општи лексички фонд, а тиме допринео активности (продуктивности) одређених модела у творби савременог књижевног језика (нпр. продирање термина у општи фонд српског језика повећава удео сложеница у односу на изведенице и просте речи).

10. Специфичности војног језика најочљивије су у терминологији и у пољу војних команди. Међутим, појам ‘војни језик’ подразумева и шири план специјалне употребе језика, који, поред лексичког нивоа, укључује и слојеве других језичких нивоа: реченицу, текст, прагматику.

Језик војних текстова је књижевни језик употребљен у сврси војне струке, што подразумева коришћење језичких средстава различитих од средстава употребљених у текстовима друге садржине. Захваљујући одређеним диференцијалним особинама, текстови војне садржине се у функционалностилској диференцијацији издвајају као одређен језички жанр или као одређена функционалностилска интеграциона целина. У референтна обележја савремених војних текстова спадају још и именичка категоризација појмова радње (номинализација глагола), кондензација реченичког садржаја номиналним, нереченичним средствима, декомпоновани предикат, устаљени лексички спојеви и др.

Иако је у многим случајевима реченица војних текстова „претоварена“ и „гломазна“, стилски недотерана и бирократизована, са превише номинализованих конструкција и декомпоновања предиката, постоје случајеви где је номинализовање реченичног исказа и декомпоновање предиката оправдано са становишта реченичне семантике. То су случајеви када у сложенем декомпонованом предикату девербативна именица остаје носилац лексичког значења основне речи (глагола), али са додатним термилошким обележјем појма које, иако лексички неисказано, функционише као објекат радње — у конкретном случају ‘непријатељ’: Јединице *изводе јуриш* [на непријатеља].

У појединим исказима једино се декомпонованим предикатом може пренети одговарајући термилошки садржај који се не може реализовати глаголском лексемом, нпр. свршеност радње исказане декомпонованим предикатом у одређеном значењу не може се исказати предикатом глагола – *јуришати*: *Извести јуриш* чим се непријатељ почне повлачити.

На сличан начин се у одговарајућим војним контекстима употребљавају глаголске именице *крейшање* и *јушовање*, као конституенти именичког дела декомпонованог предиката са глаголом *врши*. Глаголске именице *крейшање* и *јушовање* имају тачно дефинисано термилошко значење, које термилошку функцију најпотпуније могу изразити у именичкој категорији, па ће се у одговарајућем контексту избећи употреба глаголског предиката којим би се ослабила редундантност садржаја термина израженог именичком категоријом.

11. У комплекс професионално обележених речи или термина долазе и војне команде, које могу бити једночлане или вишечлане. Војне

команде су устаљени језички изрази којима се изражава заповест, наређење које се мора одмах извршити. Ови изрази су, попут термина, стандардизована језичка средства. Њихова илокуција препознаје се не само на плану језичког израза (који је инваријантан) већ и на плану изговора, интонације и сл. Војне команде могу бити исказане једном речју или са више речи повезаних у синтаксичку целину, могу бити вербализоване у виду исказа са експлицитном императивном формом (Пушку *укочи!*; Одељење – *сјџој!*; По непријатељу који јуриша брзом – *йали!* Чета, напред – *марш!*; Одељење, јуриш – *најред!*; *Осјав!*; *На месџу – вољно!*; *Мирно!* и *Мир-но!*) или са имплицитном императивном формом (*На десно/на лево!*, *Кора-ком!*, *К но-зи!*, *О десно ра-ме!*). Такође, војне команде могу укључити лексикализоване синтаксичке спојеве или речи срасле са суседним граматичким елементом: нпр. „*равнајс*“ је од *равнај се*, „*разбројс*“ је од *разброј се*, „*џојовс*“ је од *џојови се*, „*размакнис*“ од *размакни се* итд. Краткоћа исказа у војним командама може се објаснити намером да се време између изрицања команде и њеног извршења сведе на најкраћу могућу меру.

12. Иако функционално маркирана, војна терминологија у одређеној мери продире у друге функционалне слојеве језика: у слојеве књижевности, публицистике и разговорног језика. Трансфер војног термина из стила професионално ограничене употребе, којем припада војни језик, у функционални стил претежно јавне употребе, у који спадају новинарски и разговорни стил, подразумева промену значења термина или устаљеног израза у смеру експресивно-стилске надградње лексичког садржаја. Садржај војних израза се у таквом измењеном контексту детерминологизира, при чему процес фразеологизације подразумева и промену у распореду и лексичкој спојивости конституената у структури израза: *сјајајџи на џојовс* „отворено се показивати или показати нешто пред неким“, *чекајџи на џојовс* (некога) „спремно чекати некога да се неко појави“, *урадијџи њо ње-есу* „урадити онако како треба“, *бијџи вољно!* „бити слободан, ослобођен обавеза“ итд.

13. У целини узев, српска војна лексика или терминологија није затворен лексички систем, већ систем који је у непрекидном саодносу са терминолошком и општом лексиком српског језика. Одређене терминолошке јединице се у одговарајућем контексту детерминологизирају, док се, супротно овом процесу, значења појединих јединица опште лексике терминологизирају, те тако и јединице општег фонда у одређеним контекстима постају војни термини. Слојевитост војне лексике читује се не само на језичком него и на изванјезичком плану. Војна лексика одражава одређене друштвено-историјске, политичке, административне, културне и друге контексте у оквиру којих је стварана. Као и друге

лексичке јединице, војна лексика је пролазила кроз различите фазе језичке стандардизације, условљене схватањем и концепцијом лексичког нормирања, утицајима страних термилошких система, као и развојем српског књижевног језика и принципа стандарднојезичке норме.

VII. ИЗВОРИ

Речници и енциклопедије

Вој. енци. *Vojna enciklopedija*, I–X, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, prvo izdanje: 1958–1967, drugo izdanje: 1970–1975, Beograd.

Вој. р. Jovan Hadžidamjanović, *Vojni rečnik*, Beograd, 1955.

Вој. р. е-с. Momčilo Popović i Miloš Četniković, *Englesko-srpskohrvatski vojni rečnik*, Beograd 1973.

Вој. р. н-с. Milisav Đ. Perišić i Zoran V. Konstantinović, *Nemačko-srpskohrvatski vojni rečnik*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1965.

Вој. р. р-с. Милисав Ђ. Перишић, *Руско-српскохрватски војни речник*, Војноиздавачки завод, Београд, 1980.

Вој. р. т-с. Giovanni Ferreri, *Dizionario militare italiano-serbocroato. Vojni rečnik italijansko-srpskohrvatski*, Torino, 1939 (?)

Вој. р. ф-р. Обрад Д. Обрадовић, *Француско-српскохрватски војни речник*, Пешадиско-артилериски гласник, Сарајево, 1939.

Вук Рј. Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник* (истумачен њемацкијем и латинскијем ријечима), Треће (државно) издање, Биоград, 1898.

Дан. Рј. *Рјечник из књижевних сѣтина српских*, дио I–III, у Биограду, 1863–1864.

Енци. Просв. *Мала енциклопедија Просвета*, I–II, Београд, 1959–1960.

Нар. енци. Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, I–IV, Загреб, 1925–1929.

РМС *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска и

Матица хрватска (I–III), Нови Сад – Загреб, Матица српска (IV–VI), Нови Сад, 1967–1976.

РСАНУ *Речник срѣскохрвайскоѣ књижевноѣ и народноѣ језика*, I–XIX, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–.

РСЈ *Речник срѣскоѣ језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.

Скок I–IV Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb, 1971–1974.

Сх–фр. р. Slobodan Jovanović, *Savremeni srpskohrvatsko-francuski rečnik*, Prosveta, Београд 1993.

Закони, правила и приручници

Зак. в. и м. *Закон о устѣројсѣву војске и морнарице*, Београд, 1930.

Зак. о адм. *Zakon o administraciji vojske i mornarice*, Београд, 1930.

КЕП *Коњичка еѣзерцирна ѣравила*, 1. део, Рекрутско вежбање, Министарство војно, Београд, 1889.

Митраљез *Мийѣраљез ѣварѣлозе 7,9 мм. М. 7/12–28*, Министарство војске и морнарице, Београд, 1931.

Наст. гађ. *Насѣава ѣађања ѣуѣком (карабином), ѣуѣкомийѣраљезом, ауѣомайѣским ѣиѣѣољем и ручним ѣуѣчаним бомбама*, Министарство војске и морнарице, Сарајево, 1933.

Наст. п. *Насѣавни ѣроѣрам*, Министарство војске и морнарице, Београд, 1934.

ПГГС 1873 *Правила ѣарнизонске и ѣградске службе*, Министарство војно, Београд.

ПГГС 1878 *Правила ѣарнизонске и ѣградске службе*, Министарство војно, Београд.

ПГС 1861 *Правила ѣарнизонне службе*, При Правителственной Књигопечатњи, Београд.

ПЕП 1894 *Пѣѣадијска еѣзерцирна ѣравила*, Министарство војно, Београд.

ПЛС 1845 *Правила лоѣорне службе*, При Правителственной Књигопечатњи, Београд.

дивизије од 28. 2. 1917.

Вој. арх. флот. *Наредба команданџа кайејана фрегајте Божа Марјинеца руковаоцу Гарнизона слажалишџа.*

Књижевни текстови

Божовић: Григорије Божовић, *Косовске љриче*, Српска књижевна задруга, Београд, 2002.

Васић Д.: Драгиша Васић, *Црвене магле*, Народна књига, Београд, 2005.

Вук: Вук Стефановић Караџић, *Први и дружи српски усџанак*, Просвета, Београд, 1947.

Дан. 1866: Архиепископ Данило и други, *Живоиш краљева и архиејискоја српских* (прир. Ђ. Даничић), Загреб.

Јак. С.: Стеван Јаковљевић, *Деветсточетрнаеста, Српска љрилођија*, Просвета, 1968.

Ненадовић: Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Народна књига, Београд, 2005.

Остало

ДШ *Грађа из различиих љексџова дневне џџамје.*

Зб. в. т. *Збирка војних љексџова* (корпус сачињен из правила за обуку војника у наоружању, стројевим радњама, тактици и др.).

Одбр. *Одбрана*, Магазин Министарства одбране Србије, бр. 61, 62, 71, 72 и 73, Београд, 2008.

Терм. *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen*, Wien, 1853.

VIII. ЛИТЕРАТУРА

Авагјан 2014: Катарина Авагјан, „Утицај страних лексема на војну лексику српског језика“, *Војно дело*, пролеће/2014, Београд 243–257.

Анић 2003: Vladimir Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb.

Апресјан 1974: Ю. Д. Апресян, *Лексическая семантика: Синонимические средства языка*, Наука, Москва.

Бабић 1984: Stjepan Babić, Njemačke prevedenice u hrvatskom ili srpskom jeziku, [у:] Ј. Јерковић (ур.) Лексикографија и лексикологија, Матица српска, Институт за српски језик, Нови Сад – Београд, 9–14.

Бабић 2002: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, treće, poboljšano izdanje, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod, Globus, Zagreb.

Белић 1959: Александар Белић, „Увод“ [у:] *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. I, Српска академија наука, Београд, VII–XXVI.

Бјелајац: Миле Бјелајац, *Сиварање српске војске*, преузето 8. 06. 2015. <http://www.vs.rs/index.php?content=2fd8a63b-f712-102b-bdc2-a0672172d7df>

Богдановић–Првуловић 1996: Н. Богдановић и Б. Првуловић, „Лексика узгоја конопље и лана села Штитарца“, *Прилози из филолингвистике*, I, Филозофски факултет, Ниш, 49–55.

Бојанић–Лукач 1966: Dušanka Bojanić-Lukač, *Jedan rani kanun za vlahе smederevskog sandžaka*, Vesnik Vojnog muzeja, 11–12, Beograd, 146–160.

Бојанић–Лукач 1974: Dušanka Bojanić-Lukač, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, 31, Istorijski institut, Beograd.

Бошњаковић 1985: Жарко Бошњаковић, *Пасџирска терминологија Срема*, Филозофски факултет, Нови Сад.

Веселиновић 1994: А. Veselinović, *Vojska u srednjovekovnoj Srbiji*, *Vojnoistorijski glasnik*, 1–2, Beograd, 385–422.

Вилсон 2008: Adele Wilson, *Military Terminology and the English Language*, <http://homes.chass.utoronto.ca/~cpercyc/courses/6362-WilsonAdele.htm>, преузето 12. 4. 2015.

Винокур 1959: О. Г. Винокур, *Заметки по рускому словообразованию*, http://www.philology.ru/linguistics/vinokur_59.htm, преузето 28. 10. 2014.

Волкова 1984: И. Н. Волкова, *Стандардизация научно-технической терминологии*, Москва.

Вујичић 1996: Д. Вујичић, „Из сточарске терминологије дурмиторског краја“, *Из ономасџике, лексикологије и дијалектологије*, Унирекс, Подгорица, 161–165.

Вукановић 1998: Татомир Вукановић, *Речник древноџ рударсџива у земљама централноџ Балкана XII–XVIII века*, Музеј рударства и металургије, Бор.

Вуковић 1984: Гордана Вуковић, *Војвођанска коларска терминологија*, Филозофски факултет, Нови Сад.

Вуковић 1988: Гордана Вуковић, *Терминологија куће и џокућсџива у Војводини*, Филозофски факултет, Нови Сад.

Вуловић и др. 2012: Наташа Вуловић, Марија Ђинђић, Владан Јовановић, Данијела Радоњић и Димитрије Стефановић, *Саборно џробље у Сенџандреји* (о прошлости и натписи), ур. Димитрије Е. Стефановић, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, Музеј Српске православне епархије будимске, Службени гласник, Београд.

Гароња-Радованац 2008: Славица Гароња-Радованац, *Срџско усмено џоејско наслеђе Војне крајине у зајисима XVIII, XIX и XX века*, Чигоја штампа, Београд.

Глебович 2009: Рябов Александр Глебович, „Метонимия в терминообразовании (на примере английской военной терминологии)“, *Журнал научных џпубликаций асџиранџов и докџоранџов*, Москва, <http://www.journal.org>, преузето 20. 10. 2010.

Гортан-Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисџмија и орђанизација лексичкоџ сисџема у срџскоме језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Грињев 2008: С. В. Гринев, Введение в терминологию – Как просто и легко составить словарь, URSS, Москва.

Грицкат 1964: Ирена Грицкат, „Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века“, *Наш језик*, XIV/2–3, Београд, 130–140.

Грицкат 1967: Ирена Грицкат, „Стилске фигуре у светлу језичких анализа“, *Наш језик*, XVI/4, Београд, 217–235.

Грицкат 1987: Ирена Грицкат, „Још нека питања у вези са славеносрпском епохом“, *Јужнословенски филолог*, XLIII, Београд, 111–135.

Грковић 2010: Милица Грковић, „Основне карактеристике правне и економске терминологије у Бањској хрисовуљи“, *Јужнословенски филолог*, LXVI, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, Београд, 205–208.

Даниленко 1977: В. П. Даниленко, *Русская терминология. Опыт лингвистического описания*, Москва.

Дешић 1967–1968: Milorad Dešić, „О војничком говору“, *Jezik*, 1, Zagreb, 19–21.

Дешић 1980: Милорад Дешић, „Нека питања научних терминологија у Речнику САНУ“, [у:] *Југословенски семинар за сѣране славистике* 31, Филолошки факултет у Београду, Међународни славистички центар, 35–39

Дешић 2008: Милорад Дешић, „Основне карактеристике једнотомних рјечника српског језика“ [у:] *Седми лингвистички скуп „Бошковићев дани“*, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, 105–122.

Димитрова 2007: Стефана Димитрова, „Набљодения над езика военте“, *Сѣил*, 6, Београд, 273–284.

Добрић 2009: Nikola Dobrić, „Korpusna lingvistika kao osnovna paradigma istraživanja jezika“, *Philologia*, 7, Beograd, 47–57.

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.

Драгићевић 2014: *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси (колеktivна монографија)*, Драгићевић Р. (ур.), Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Дубичински 2009: В. В. Дубичинский, *Лексикография русского языка*, Издательство „Флинта“, Издательство „Наука“, Москва.

Ђинђић 2009: Марија Ђинђић, „Терминологија коњарства у српском је-

зику с посебним освртом на турцизме, [у:] Митровић А. (ур.), Истоци и утоци. Сећање на Славољуба Ђинђића, Филолошки факултет, Београд, 229–273.

Ердѣљановић 1926: Јован Ердѣљановић, Стара Црна Гора, *Српски етнографски зборник*, XXXIX, Насеља и порекло становништва, 24, Српска краљевска академија, Београд.

ЭСЛП *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий* (Русский язык), I–II, Флинта–Наука, Москва, 2008.

Зајић 1979: Б. Зајић, „Терминологија ђурђевданског обичаја код Срба“, *Прилози проучавању језика*, 15, Нови Сад, 155–163.

Зайцева 2006: И. М. Зайцева, *Военные метафоры в языке современных газет*, Карельский государственный педагогический факультет, Кафедра русского языка, Петрозаводск, 2006, <http://revolution.allbest.ru/journalism>, преузето 19. 11. 2010.

Згуста 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.

Ивић М. 1988: Милка Ивић, „Још о декомпоновању предиката“, *Јужнословенски филолог*, XLIV, Београд, 1–5.

Ивић П. 1977: Павле Ивић, „Домаћи и страни елементи у терминологији друштвеног, економског и правног живота у средњовековној Србији“, *Научни састај слависта у Вукове дане*, 6/1, Београд, 253–264.

Ивић П. 1980: Павле Ивић, „Развој терминологије у језику средњовековних Срба“, *Глас САНУ*, CCCXXV, 69, Београд.

Ивић П. и др. 2004²: Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. *Српски језички приручник*, 2. изд., Београдска књига, Београд.

Исаиловић 1994: Драгана Исаиловић, „Терминологија куће и покућства у Судимљи под Копаником“, *Наш језик*, XXXIX/5, Београд, 318–326.

Јашовић 1997: Голуб Јашовић, *Пасијирска терминологија Пећког Подгора*, Исток–Зубин Поток – Приштина.

Јовановић В. 2011: Владан Јовановић, „О неким особеностима семантичког калкирања у војној терминологији“, *Наш језик*, XLII/1–2, 47–54.

Јовановић В. 2013: Владан Јовановић, „О речима са везаним основама страног порекла из угла граматике (творбе речи) и лексикографије“, *Научни састај слависта у Вукове дане*, Међународни славистички центар, Београд, 295–308.

Јовановић В. 2014¹: В. Јовановић, „Семантички калкови у структури вишезначних речи“ у: *Научни сасиџанаџ слависиџа у Вукове дане*, 43/1, Београд, 329–342.

Јовановић В. 2014²: Владан Јовановић, „О војним терминима руског порекла у српском језику“, [у:] *Јазыковые категории и единицы: синџаџмаџический асиџекџ*, Владимир, 2013, 164–169.

Јовановић В. 2014³: Владан Јовановић, „Поглед на главне етапе развоја српске војне терминологије“, [у:] *Средњи век у срџској науџи, исџиориџи, књижевности и уметности*, Јовановић Г. (гл. ур.), V, Деспотоваџ, 161–183.

Јовановић В. 2015: Владан Јовановић, „Војне команде у српској војсџи у Великом рату“, *Научни сасиџанаџ слависиџа у Вукове дане*, 44/1, Међународни славистичџи центар, Београд, 99–108.

Јовановић В. 2016¹: „Савремена српсџа терминологиџа и терминологиџа лексикологиџа (актуелно стање и задаци)“, [у:] *Срџски језик и акџуелна џиџиџања језичџкоџ џланирања*, Зборник Института за српски језик САНУ III, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Јовановић В. 2016²: „Терминологиџа и сродне дисциплине“, [у:] *Лексикологиџа и лексикологиџа у свеџиљу савремених џрисџиџиџа*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 163–175.

Јовановић Г. 2010: Гордана Јовановић, „Правна терминологиџа у Карађорђевоџ законику“, *Научни сасиџанаџ слависиџа у Вукове дане*, 39/1, 143–148.

Јовановић Ј. 2008: Јелена Јовановић, „’Лексеџа’ и ’термин’“ [у:] *Седџи линџвисџиџичџи скуџи „Боџковићеџи данџи“*, Црногорсџа академиџа науџа и уџијетности, Подгориџа, 171–190.

Јоџић 1908: Коста Јоџић, *Војничџи буквар и основне дужности војника*, Београд.

Катић 1987: Реља Катић, *Терминологиџи речник срџске средњовековне медиџине*, Српсџа академиџа науџа и уметности, Београд.

Клајн 1971: Ivan Klajn, *Uticaџи engleskog jezika u italijanskom*, Filoloџки fakultet, Београд.

Клајн 1996: Иван Клајн, „Лексика“, *Срџски језик на крају века* (ауџори: Драгољуб Петровић, Живојин Станојџић, Милош Луковић, Драго Ћупић, Митар Пешиџан), Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, Београд, 37–86.

Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом срџском језику*,

Први део: слагање и префиксација, Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, Београд.

Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део: суфиксација и конверзија, Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, Београд – Нови Сад.

Клајн 2004: Иван Клајн, „Особине бирократског језика“, *Српски језички приручник* (аутори: Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић), друго, допуњено и измењено издање, Београдска књига, Београд, 185–192.

Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Biblioteka XX vek, Beograd.

Кликовац 2008¹: Duška Klikovac, *Jezik i moć* (Ogledi iz sociolingvistike i stilistike), Biblioteka XX vek, Beograd.

Кликовац 2008²: Душка Кликовац, „О стилским, идеолошким и утилитарним аспектима номинализације у српском језику“, *Јужнословенски филолог*, LXIV, Београд, 177–188.

Ковачевић 1990: Радмила Ковачевић, „Ратна терминологија у косовским списима о кнезу Лазару“, *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 18/1, Београд, 43–52.

Кожина 1972: М. Н. Кожина, *О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими*, Пермский университет, Пермь, 1972.

Костић 1964: Александар Ђ. Костић, „Језик наше медицинске литературе“, *Наш језик*, XIV/1, Београд, 27–42.

Костић 1976: Aleksandar Ђ. Kostić, *Višejezički medicinski rečnik*, Institut za stručno usavršavanje i specijalizaciju zdravstvenih radnika, Beograd.

Лаиновић-Стојановић 1996: Надежда Лаиновић-Стојановић, „Узајамна веза општеупотребних речи и термина“ [у:] *Стандардизација терминологије*, Српска академија наука и уметности, Београд, 65–68.

Логинова 1975: К. А. Логинова, *Деловая речь и ее стилистические изменения в советскую эпоху*, АҚД, Институт русского языка, Москва.

Лукић 1982: Радомир Д. Лукић, „Језик у праву“ [у:] *Актуелна ишћања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 99–103

Луковић 1994: Милош Луковић, *Развој српскога јравног сћила*, Службени гласник, Београд.

Луковић 1996: Милош Луковић, „Специјални стилови“, *Српски језик*

на крају века (аутори: Драгољуб Петровић, Живојин Станојчић, Милош Луковић, Драго Ћупић, Митар Пешикан), Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, Београд, 143–157.

Луковић 2009: Милош Луковић, *Божићићев законик*, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, Београд.

Марковић Б. 1985: Биљана Марковић, „Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, Превод и правноисторијска студија“, Споменик САНУ.

Марковић Ј. 1997: Јордана Марковић, *Јужноморавска њовријарска лексика*, Филозофски факултет, Ниш.

Маројевић 1996: Радмило Маројевић, „Аутохтоно, позајмљено и интернационално у српској терминологији“, [у:] *Стандардизација терминологије*, Српска академија наука и уметности, Београд, 49–52.

Мијатовић 2006: Иван Б. Мијатовић, *Корени војне писане речи*, Новинско-издавачки центар Војска, Београд.

Милановић 2006: Александар Милановић, *Крајка историја српског књижевног језика*, Завод за уџбенике, Београд.

Милосављевић 2015: Бојана Милосављевић, „Службени војни дискурс и ратни војни извештаји“, *Научни састај слависта у Вукове дане*, 44/1, 85–97.

Мирковић 2008: Зоран С. Мирковић, *Карађорђево законик*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.

Мићић 2007: Софија Мићић, *Медицински речник* (енглеско-српски и српско-енглески), Завод за уџбенике, Београд.

Младеновић 2008: Александар Младеновић, *Историја српског језика* (одабрани радови), Чигоја, Београд.

Моловић 1973–1974: Jordan Molović, „Strojno pravilo“, *Jezik*, XXI, Zagreb, 31.

Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке гласолско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд.

Мршевић-Радовић 2005: Драгана Мршевић-Радовић, „Језичка култура и чистота језика (II), [у:] Поповић Љ. (ур.) Терминолошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика (3), Међународни славистички центар, Београд, 263–278.

Мури 1986: Thomas E. Murray, „The language of Naval Fighter Pilots“,

American Speech 61/2, 121–129.

Николић Мар. 2010: Марина Николић, *Теорија језичке културе*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Николић Мир. 1995–1996: Мирослав Николић, „Један експанзивни тип нових именичких сложеница“, *Наш језик*, XXX/I–V, Београд, 82–87.

Николић Мир. 2002: Мирослав Николић, „Тешкоће при утврђивању одреднице у речницима српског језика“ [у:] *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Нови Сад – Београд, 49–57.

Новаковић 1908: Стојан Новаковић, *Византијски чиновни и културе у српским земљама XI–XV века*, Глас Српске краљевске академије, LXXVIII, Београд, 1908, 178–279.

Новаковић 2002 [1893]: Стојан Новаковић, *Стара српска војска*, [у:] *Народ и земља у старој српској држави*, Ћирковић С. (прир.), Завод за уџбенике, Београд, 238–371.

Обрадовић 1939: Обрад Д. Обрадовић, „Уводна реч“ [у:] *Француско-српскохрватски војни речник*, Пешадиско-артилериски гласник, Сарајево, 1939, 7–8.

Одавић 2002: Miodrag R. Odavić, *Enciklopedijski latinsko-srpski medicinski rečnik*, Prosveta, Београд.

Оташевић 1996: Ђорђе Оташевић, „Варијантност вишечланих термина (на материјалу железничке терминологије)“, [у:] *Стандардизација терминологије*, Српска академија наука и уметности, Београд, 57–60

Оташевић 2015: Ђорђе Оташевић, „Војна терминологија у роману Заборављени гробови Мата Блажевића“, *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 44/1, 109–116.

Пешикан 1966: Митар Пешикан, „О начелима обраде и развијања стручне терминологије“, *Наш језик*, XV/3–4, Београд, 180–194.

Пешикан 1970: Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година после Вука*, Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије, Београд.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Сreto Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика (Просија реченица)*, Ивић М. (ред.), Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, Београд.

Подгорац 1990: Тодор И. Подгорац, „Језик и стил устава Кнежевине и

Краљевине Србије 1835–1903“ [у:] *Устави развипак Србије у XIX и йочейком XX века*, Одељење друштвених наука, књ. 10, Српска академија наука и уметности, 185–191.

Појатић 1996: Дурија Појатић, *Глаголске именице у друшйвено-йолитйичкој лексици у руском и срйском језику*, Универзитет Црне Горе, Међурепубличка заједница за културно-просвјетну дјелатност Пљевља, Подгорица–Пљевља.

Половина 2015: Весна Половина, „Међугенерацйјска обележја медијских текстова о почетку Првог светског рата“, *Научни сасйјанак славистиа у Вукове дане*, 44/1, Београд, 59–70.

Поломац 2007: Владимир Поломац, „Термини за феудалне радне обавезе у старосрпском језику“, *Срйски језик*, 12/1–2, Београд, 207–234.

Поповић М. 1997: М. Поповић, „О неким случајевима полисемијског семантичког позајмљивања, *Срйски језик* 1–2, Београд, 347–354.

Поповић Љ. 1970: Љубомир Поповић, „Касарнски арго“, *Књижевносйи и језик*, XVII/1, Београд, 55–64.

Поповић Љ. 2003–2005: *Терминологица сйјандардизација лингвисйиичког ойиса савременог срйског језика* (2003–2005), Поповић Љ. (ур.), Научни састанак слависта у Вукове дане 32/3 (2003), 33/3 (2004), 34/3 (2005), Београд.

Прохорова 1996: В. Н. Прохорова, *Русская терминология (лексико-семантическое образование)*, Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет, Москва.

Прћић 2005: Т. Prčić, *Engleski u srpskom*, Zmaj, Novi Sad.

ПСЈ МС 1993: *Правойис срйскога језика* (приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица), Матица српска, Нови Сад.

Радовановић 1977: Милорад Радовановић, „Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика)“, *Јужнословенски филолог*, XXXIII, Београд, 53–78

Радовић-Тешић 2009: Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Учительски факултет, Београд.

Радовић-Тешић 2011: Милица Радовић-Тешић, *Грамаййички и лингвисйиички йоймовник*, Учительски факултет, Београд.

Радојчић 1962: Никола Радојчић, *Закон о рудницима десйоййа Сйефана Лазаревића*, Научно дело, Београд.

Римњова и др. 1999: М. Л. Ремнёва, В. С. Савельев, И. И. Филичев, *Церковнославјанский язык*, Филологический факультет, Москва.

Родић 1986: Никола Родић, „Рударска терминологија у старим српским текстовима“, *Јужнословенски филолоџ*, XLII, 137–146.

Савић–Половина 1989: С. Савић и В. Половина, *Разговорни српскохрватски језик*, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду.

Сороколетов 1970: Ф. П. Сороколетов, *История военной лексики в русском языке XI–XVII*, Академия наук СССР, Институт русского языка, Ленинград.

Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, II, Zagreb.

Симић 1999: Радоје Симић, „Неки општи и теоријски проблеми творбене семантике у српском језику“, [у:] *Четири лингвистички скуп*, „Бошковићеви дани“, Подгорица, 37–42.

СЈНКВ Драгољуб Петровић, Живојин Станојчић, Милош Луковић, Драго Тупић, Митар Пешикан, *Српски језик на крају века*, Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, Београд.

Станојчић и Поповић 2008: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамађика српског језика за гимназије и средње школе*, Завод за уџбенике, Београд.

Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма): Увод, Фонетика, Морфологија*. Научно дело, Београд.

Стефановић 1977: Dimitrije Stefanović, „Prilog proučavanju jednog sintaksičkog balkanizma“, *Anale Societati de limba română*, 8, Zrenjanin, 197–201.

Стефановић 2000: Димитрије Стефановић, О административном језику Сентандрејаца у другој половини XVIII века, *Јужнословенски филолоџ*, LVI, 3–4, Београд, 1111–1120.

Стојановић 1996: Андреј Стојановић, „Покушај уједначавања српске пољопривредне терминологије“, [у:] *Стандардизација терминологије*, Српска академија наука и уметности, Београд, 115–118.

СХЈ: Enciklopedijski leksikon „Mozaik znanja“, Srpskohrvatski jezik, Peco A. i Stanojčić Ž. (ur.), Beograd, 1972.

Суперанска и др. 2007: А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева, *Общая терминология. Вопросы теории*, ЛКИ, Москва.

Тереса Кабре Кастелви 2003: М. Teresa Cabré Castellví, „Theories of terminology“, *Terminology*, 9/2, 163–199.

Терминологија 1990: *Терминологија – теорија и пракса, реферати и саопштења*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 18/1, Београд.

Терминологија 1996: *Стандардизација терминологије* (зборник радова), Српска академија наука и уметности, Београд.

Толикина 1964: Е. Н. Толикина, „О системном соотношении терминологического сочетания и фразеологической единицы“, *Проблемы фразеологии*. Исследования и материалы, Москва – Ленинград.

Томић–Станојевић 1894: Ј. Томић – Ст. Станојевић, *Сџара српска војска од Сџ. Новаковића*, Дело, II, 1894, стр. 379–399.

Томовић 2009: Гордана Томовић, „Деспотов канун“, [у:] *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*, Одељење друштвених наука, Српска академија наука и уметности, Београд, 291–300.

Тошовић 1993: Бранко Тошовић, „Оглагољеност функционалних стилова“, *Јужнословенски филолог*, XLIX, Институт за српски језик САНУ, Београд, 57–74.

Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални сџилови*, Београдска књига, Београд.

Трифунџагић 2007: И. Трифунџагић, „Бирократизација језика у новинском тексту (нивои категоризације именичких појмова и декомпоновања предикат)“, *Прилози проучавању језика*, 38, Нови Сад, 231–242.

Турилов 2011: А. А. Турилов, *От Кирила Философа до Константина Костенџкоџа и Василија Софијанина*. Москва: ИНДРИК.

ТСРЯ *Толковый словарь русского языка*, Ушаков Д. Н. (ред.), I–IV, Москва, 2000.

Ћирковић 2002: С. М. Ћирковић, *Недовршено живоџно дело Сџојана Новаковића*, [у:] Стојан Новаковић, Народ и земља у старој српској држави, Београд, 2002, стр. IX–XXI.

Ћирковић 2005: Сима Ћирковић, *Лаџинички џреџис Рударскоџ законика десџоџа Сџефана Лазаревића (Увод, џтекст, џревод и коментари)*, Извори српског права, 11, Одељење друштвених наука САНУ, Београд.

Ћорић 1996: Божо Ћорић, „Кратка верзија термина“, [у:] *Стандардизација џтерминологије*, Српска академија наука и уметности, Београд, 53–55.

Ћорић 2008: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику (Одабране шеме)*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.

Ћорић 2009: Божо Ћорић, Неке језичке карактеристике правних текстова половине 19. века, *Лингвомаргиналије*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 155–164.

Упутства: Упутства за израду *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Института за српски језик САНУ (рукопис).

Ушаков 2005: Д. Н. Ушаков, *Большой толковый словарь современного русского языка*, Альта–Принт, Москва.

Фасмер 1986: Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева, Ларина Б. А. (ур.), I–IV. Москва, Прогресс.

Фекете 1996: Егон Фекете, Предговор [у:] Стандардизација терминологије, Шћепановић Б. (ур.), Српска академија наука и уметности, 13.

Фекете 2008: Егон Фекете, „Безбедан, безбедностан, безбедоносан“ (22–24), „’Војне‘ језичке дилеме“ (52–54), *Језичке доумице*, Београдска књига, Београд.

Филин 1949: Ф. П. Филин, Лексика русског литературног језика древнекиевској епохи, Уч. зап. ЛГПИ им. Герцена, Л.

Филиповић 1986: Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, Jugoslaven-ska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb.

Хавранек 1963: В. Havránek, „Stylistika“ [у:] Havránek В. Studie o spisovném jazyce, Nkladatelství Československé akademie věd, Praha, 30–59.

Хафнер 2001: Станислав Хафнер, О речнику и фразеологији ратних описа Данила II и његовог ученика, *Српски средњи век*, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Београд – Нови Сад, 65–75.

Хаџидамјановић 1955: Jovan Hadžidamjanović, Predgovor [у:] *Vojni rečnik*, Beograd, V–VI.

ХЕР 2003: Hrvatski enciklopedijski rječnik, Novi Liber, Zagreb, 2003.

Шански 1972: Н. М. Шанский, *Лексикография современного русского языка*, Москва.

Шански 2010: Н. М. Шанский, *Очерки по русскому словообразованию*, УРСС, Москва.

Шевчук 1983: В. Н. Шевчук, *Производные военные термины в английском языке*, Москва.

Шипка 1998: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, drugo izdanje, Matica srpska, Novi Sad.

Шипка 2006: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, drugo izdanje, Matica srpska, Novi Sad.

Шкриванић 1953: Гавро Шкриванић, „Прилози за разјашњење извесних назива оружја у народним умотворинама“, *Наш језик*, V/1–2, Београд, 52–60.

Шкриванић 1957: Гавро Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику*, Научно дело, Београд.

IX. СКРАЋЕНИЦЕ

в. — видети

вој. — војни, војнички

дијал. — дијалекатски

заст. — застарела реч / значење

И. — исто, тј. исти извор као претходно наведен

ист. — историјски појам, историзам

мн. — множина

нем. — немачки

разг. — разговорни језик (стил)

ром. — романски

рус. — руски

савр. — савремена реч

српсл. — српскословенска реч

спец. — специјалан

срп. — српски

тал. — талијански

уп. — упоредити

фр. — француски

Х. РЕГИСТРИ

РЕГИСТАР ВОЈНЕ ЛЕКСИКЕ И ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

- авангарда* заст. 31, 73, 184, 206
авиодивизија 126, 137, 139, 180
авиоескадрила 137, 139
авиокорџус 129, 137, 140, 142, 180, 194
авиојодрџка 137, 180
авиојолет 72, 137, 180
авиојрипрема 126, 138
авиојук 72, 126, 129, 137, 138, 180
агресор 170
ађуитанџ ист. 18, 31, 73, 76, 159, 170, 219, 222, 225, 227
аеродром 67
аеромџинџ 72
аерорејон 157, 180
аерочвор 72, 129, 137, 180
активирајџ 72, 113, 198
акција 182, 201
алармирајџ 113
амбразура 173
амџасман 173, 198
амуниција заст. 73, 170, 172, 183
анџажман 173
анџажовајџ 113
анфилада 173
аресџ заст. 30, 165
аријергарда 170, 173
армија 75, 76, 258
арџиљерац 76, 131, 132, 183
арџиљерија 68, 74, 75, 76, 102, 107, 121, 125, 172, 184, 191, 192, 194, 198, 210, 212, 260
брдска арџиљерија 106, 119, 121, 124, 125, 191, 202
џврђавска арџиљерија 190
јодручна арџиљерија 136
лака арџиљерија 127
дивизијска арџиљерија 107
корџусна арџиљерија 107
јрајџећа арџиљерија 108
џеџка арџиљерија 123, 125, 191
јољска арџиљерија 107, 122, 191, 206
јројџивавионска арџиљерија 107, 136
арџиљеријски, -а, -о у арџиљеријска
авијација 107, 194
арџиљеријска јодрџка 78, 102, 121, 124, 137, 192
арџиљеријска јрипрема 78, 121, 126, 137, 140, 142, 241, 265
арџиљеријско оружје 42
арџиљеријско оруђе 42, 91, 103, 125, 132, 192, 244
арџиљеријско џађање 78
арџиљеријска џруја 78, 125, 212
арџиљеријска вајџра 107, 126, 207, 212, 263
арџиљеријско зрно 110
арџиљеријско обезбеђење 126, 140
арџиљеријска дивизија 174
арџиобезбеђење 126, 140, 188
арџијодрџка 129, 137, 188

- артиљерија* 126, 129, 137, 138, 140, 142, 188, 265
ајомска бомба в. под бомба.
ајомско оружје в. под оружје.
ајоколона 72, 142, 180, 265
ајомајичар 132, 260
ајомајска џушка в. под пушка.
ајочети 72
ацовчић 71, 177
база 76, 102
 бригадна база 107, 202
 дивизијска база 106
 корпусна база 107
базирање 117, 134
бајонет 168, 170, 173
бака заст. 19
бараж 74, 102, 207, 260
барикада 102, 260
барјактар 30
 барјатар заст. 30, 158
барјатар в. *барјактар*.
барућ 169, 177
барућана 76
барућно џуњење 121
барућњача заст. 133
бај заст. 29, 154
бајалион в. под батаљон.
бајалион 71, 77
 бајалион заст. 170, 172, 184
бајалиони, -а, -о заст. 184
бајерија 42, 188, 200
 јољска бајерија 206
бајина 154
баџач
 баџач жраната ајомајски 243
 ручни ракетни баџач 141, 187, 207
 баџач џламена 261
баџа ист. 160
бедел ист. 19, 74
бедем 76, 137
безбедности 187
бестрзајни џој в. под џој.
бивак 71, 76, 173, 198
биваковање 102, 104, 117, 194, 260, 264
биваковати 104, 109, 134, 264
бивачар 132
бивачиште 76, 134
блиндаж 173
блиндирајући 110, 133
блискобомбардерски у *блискобомбардерска авијација* 137
блицкриг варв. 198
блокирање 102, 104, 117, 193, 258, 262
блокирајући 104, 264
бојев, -а, -о у *бојева жлава* в. под глава; *бојеви метак* в. под метак.
бојиште 101
бојни џигов 107
бок 59, 71, 74, 76, 83, 84, 87, 89, 199, 261, 266
бомба 266
 авионска бомба 107
 ајомска бомба 261
 дубинска бомба 106
 лејшећа бомба 122
бомбардовање 117, 134
бомбардовајући 110, 111
бомбаци 133
борац 70, 76, 78, 79, 80, 261
борба 76, 78, 79, 80, 261
борбени, -а, -о у *борбени авион* 134
 борбени извештај 107
 борбени џоредак 31, 60, 121, 124, 172, 263
боришти се 70, 112
борна кола 60, 121, 124, 263
брадва 28, 153
бран *брань* српсл. 91, 102
браник 133, 168, 198

- бранилац 132, 260
 браниџи (се) 112
 брдска артиљерија в. под артиље-
 рија.
 брдски џој в. под топ.
 брзомейно оружје в. под оружје.
 бриџада 31, 71, 75
 бриџадир 31, 260
 бриџадна база в. под база.
 брисани џросџор 115
 брња 28, 153
 брод замка 123, 261
 брод майџица 123, 261
 буздован 28, 29, 153
 буљу(џ)баџа ист. 16, 20, 160, 161
 бункер 102, 193, 198, 211, 260
 бусаџ заст. 19, 74
 бусија 162, 177
 ваздухойловсџиво 75
 ваџира 76, 90, 100
 ваџирена џачка 122, 126, 181, 257, 261
 ваџирени џоложаџ 74, 107, 119, 122,
 179
 ваџирено оружје 112, 209
 вахмаџсџор заст. 19, 74
 вежбовни мейак в. под метак.
 вермаџ заст. 19, 74
 верндловка заст. 73
 виџез 156
 вицекаџейџан ист. 29, 158, 159
 вод 168, 198
 водеџа чахура в. под чахура.
 водиџџе 134
 водник 31
 сџариџи водник 122, 124
 водоносаџ 136
 воџа 169
 воџени џројекџил в. под пројектил.
 воџени џројекџил в. под пројектил.
 вожд 20
 војачина заст. 73
 во(џ)и; вои српсл. 28, 79
 војна вежба 71, 185
 војвода ист. 79, 151, 156, 157, 161,
 261
 војеваџи 163
 војева(џи) српсл. 28
 војеначалник заст. 73
 војени, -а, -о заст. 73, 162
 војеник заст. 73, 133
 војин 73, 184
 воинџ српсл. 149
 војинсџиво 73
 војинсџивоваџи воинџсџивоваџи српсл.
 149
 војиџџе 91, 134
 војна заст. 163
 војни рок 71
 војник 28, 69, 70, 76, 78, 79, 80, 168,
 184, 261
 војница ист. 72, 134, 260
 војничар ист. 72, 132
 војно лице 71, 122
 војносџираџеџиџски, -а, -о 137
 војносџериџориџални-а, -о 137
 војска 146, 148
 линиџска војска 100
 редовна војска 100
 сџојеџа војска 172
 Вољно! 253, 270
 враџ арх. 150
 враџиер заст. 19, 74
 враџи 87, 89
 врсџа 185
 врховна команда в. под команда.
 џаџање 134, 135
 џаџаџи 109, 112
 џазилук заст. 19, 74
 џалон 173

- ѓарда 76, 173
 ѓардија 163
 ѓарнизон 76, 173, 198
 ѓарнизони, -а, -о заст. 31, 171
 ѓарнизонираићи 110, 133
 ѓасна комора 60, 122, 261, 262
 ѓвардија заст. 23
 ѓелер варв. 207, 208, 210
 ѓенерал 76, 139, 177
 ѓенерал-дивизионер заст. 23
 ѓенерал-мајор 23, 176
 ѓенерал-йоййуковник 136
 ѓенерал-йуковник 136
 ђенерал заст. 184
 жсенерал заст. 184
 ѓенерал цииаб 24
 ђенералцииаб 184
 ѓесло заст. 210
 ѓлава 261, 262
 бојева ѓлава 212
 ѓлавнина 76, 133, 198, 260
 ѓлавнокомандујући, -а, -е (у им. служ-
 би у м. роду) 71, 109, 142, 180, 265
 ѓласник заст. 73
 ѓледача заст. 133
 ѓлунѓи заст. 73
 ѓнездо 83, 85
 миштраљеско ѓнездо 76, 119, 126
 ѓолаћ ист. 72
 ѓониѓи 104, 262
 ѓоњење 104, 118, 194, 262
 ѓоњени ѓочкови 115, 143
 ѓошовосѓ 30, 121, 168, 224
 биѓи у ѓошовосѓи 30, 123, 168,
 224, 261
 борбена ѓошовосѓ 175
 Гошовс! ком. 76, 175, 223, 246, 248,
 252, 254
 ѓранѓи 71
 ѓрло 88, 89, 199, 261
 ѓрудобран 137, 258
 ѓруѓа 72, 76
 ѓусеница 76, 88, 89, 259
 дваесник заст. 152, 184
 деблокирање 134, 194
 дебушоваићи 110
 деђазаѓија 102, 105, 258
 дежурни (у им. служби у м. роду)
 109, 126, 142, 168, 171, 180
 дезерѓираићи 110, 133, 198
 дезорђанизација 105, 119
 дејсѓивовање 134
 дејсѓивоваићи 113
 деконѓаминаѓија 136, 191, 234
 декунђ варв. 207, 210
 демобилизација 136
 демонсѓираићи 113, 119, 133
 демонѓираићи 113
 деморалисаићи 114
 деривација 133, 192
 десанѓи 71, 76, 102, 105, 122, 124, 173,
 260
 десейтар 18
 десечар заст. 23
 десечарија заст. 23
 деѓаѓираићи 133, 173
 деѓонаѓија 133
 дефанзива 102, 105, 260
 диверзија 102, 105, 198, 200, 260
 дивизија 42, 71, 76, 77, 102, 173, 174,
 198, 200, 257, 260
 дивизион 170, 173, 174, 176
 дивизионар 132
 димна завеса 60, 257
 дирекѓива 71, 215
 дислокаѓија 136
 добошар 73, 132, 184, 208
 добровољац 132, 260
 доносач 71, 81, 133
 доносилац 71, 91, 132, 258

- дојуна 132
 дрвена облога 122, 124
 другојозивац 136
 дубинска бомба в. под бомба.
 душа 259
 генерал в. под генерал.
 генералштаб в. под генералштаб.
 евакуација 102, 105, 119, 258
 еволуционирање 102, 134, 194, 258
 езерцир заст. 170
 езерцирајући заст. 110
 езерциријући заст. 91
 елевација 104
 ејолеја 173
 ескадрила 103, 173, 258
 ескадронац 31, 258
 ескадронац 132
 ескорти заст. 103, 207, 258
 ефрејор заст. 170, 185
 ешелон 31, 74, 76, 77, 103, 173, 185, 258
 жгенерал в. под генерал.
 жива сила 122, 181
 завојнијући ист. 91, 134
 задњи нишан в. под нишан.
 заклон 79, 134, 188, 209
 заманица заст. 29, 155
 зайињача 133
 зайоведајући 111
 зайоведијући 111
 зайоведник 31, 161, 170
 зайовеси 12, 250
 књижа дневних зайовеси 125, 261
 зайречавање 104, 117, 135, 194
 зайречавајући 104, 262
 зайречна вајра 71, 122, 125, 261
 зарајујући 111
 зароб 184
 заседа 70, 78, 79, 132
 заставишник 133, 134, 176, 184
 заставишничар заст. 73, 184, 208
 заставишносца заст. 184, 208
 зашварач 133
 зашпијућина маска 122, 125
 зашпијућиница 76, 132, 134, 188
 збор 223
 зборишје 188, 263
 зборно местио 181
 зешпињача заст. 133
 значар заст. 132, 168, 184, 185, 208
 зоља разг. 207
 зрно 59, 74, 87, 89, 90, 188, 199, 211
 избацач 31, 133, 171
 извештавање 117
 извештавајући 242
 извидница 101, 107, 134, 258
 извиђање 104, 117, 118, 134, 135, 194, 262
 извиђајући 101, 104, 113
 извиђач 31, 133, 171
 извлачење 117
 изненађење 117, 194
 изоловање 117, 186, 260, 262
 изоловајући 104, 262
 изолучијући 110
 инжињерија 103, 258
 иницијална кайшла 60, 247, 257
 иншпендански, -а, -о 108
 исјад 71
 исјалијући 112
 исјаљивајући 112
 јављање 143
 јединица 188, 201
 јеж 259
 језик 260
 језичак 132
 јунак 161
 јуноца јуноца срсл. 151

- јуриш* 177, 234, 234, 267
јурицајши 177, 233
кавалерија заст. 170, 172, 184
калибар 90, 173
калибреник 133
канџина 76
кайеџан 151, 158, 159, 176, 177, 184
кайлар ист. 18, 30, 41, 73, 165, 184, 198, 207,
кајонир 103, 173, 258
кара заст. 73
караула 177
касарна 30, 77, 168, 170, 223, 257
кајана ист. 74
каџиџа 28, 153
каџиџиџа ист. 30
кварџир-мајсџор заст. 74
кварџира заст. 169, 175
кљун 87, 89, 199, 259
кмей ист. 29, 155, 156
књџа дневних зајовесџи в. под за-
 повест.
колона 83
команда 250
команданџ 170
командир 90, 168, 174
 бајџалионный командирџ 175
 бајџальони командир 184
командно месџо 71
командовање 134, 194
коморница заст. 29, 155
коморџија 29, 134, 155
конакџија 77, 134, 168, 169, 177
коначар 71, 74, 101, 132, 193
коначиџиџе 92, 134
конвој 103, 258
конџаминација 188
конџаминираносџ 182
конџејнер 188
конџрамарџ 136
конџрамина 136
конџранайад 71, 72, 129, 136, 186,
 236, 238
конџраобавесџијајни 136, 137
конџраоџерација 136
конџраофанзива 136, 139
конфликтџ 170, 246
кончаница 182, 198, 200
коњаник 74, 76, 133, 184
коњик заст. 133, 184
којље 28, 153, 163
корак (трчеџи ~) 252, 253, 254
корда 28, 153, 154
корекџура 173
корџус 173, 181, 201, 258
коџао 83
кочњача заст. 31, 133
коџуљџица 88, 199, 259, 264
крвојролиџе крвојролиџиџе српсл. 28
креџање 117
крило 76, 77, 89
криџа (мн.) 198
крсџариџа 101
круџкариџа 73
кубура 163
кумбар 163
кумџаниџа ист. 165
кумулаџиџвна мина в. под мина.
кундак 169
куџа 182
куџола 122
курџук заст. 169
лајџнаниџ ист. 162
лако наоружање в. под наоружање.
ланаџ 199, 259
лансер 124
левокрилаџ 136
леђа 199, 257

- леђобран* 136, 137
лейтир 76
лейтелиште 136
линејни, -а, -о заст. 208
линија 76, 83, 86, 89, 98, 99, 100, 104, 122, 179, 182, 198, 259, 260
линијски, -а, -о; *линијска војска* в. под војска.
лице 83
логор 76, 162
логоришти 76, 134
логоровање 134, 135, 194
лошо заст. 74
лозинка 168, 170
људи (мн.) *люди* срсл. 149
магистрай ист. 165
мајор 23, 173, 176, 184
маказе 76, 98, 177, 260
максим 182
малокалибарски, -а, -о 137
маневар 173
маневарац разг. 180
маневарски мейак в. под метак.
марш 200
маршевање 194
маршеви, -а, -о 187
маршевски, -а, -о
 маршевски корак 122
 маршевски поредак 107, 122
марширање 169
маршираши 110
маска 76
маскирање 114, 118
маскираши 114
маузер 73, 182
маузерка 73
мач 152
мерзер 192
меја 245
мейак 264
 бојеви мейак 60, 107, 121, 124, 261
 вежбовни мейак 60, 261
 маневарски мейак 60, 122, 124, 180
миждрак ист. 163
мина 173
 кумулятивна мина 124
 нагазна мина 107
 пройтивџенковска мина 107, 136
минирање 117, 135
минираши 110
минобацач 136, 181
минобацачлија разг. 140, 143, 180, 181
миноистраживач 129
миноловац 71, 131, 136
миноловка 136
миномейач 136
минойолаѓач 129, 136
минско њоље 181, 202
миџраљез 140
миџраљезац 132
миџраљеско гнездо в. под гнездо.
мобилизација 133, 181
момак 161
монитор 181, 258
москеџо варв. 73
мосџобран 102
мосџобрански, -а, -о 137
мосџови, -а, -о заст. 187
мрџва сџража в. под стража.
мрџви уѓао 125, 127
мундир 170
муниција 172, 183
мускеџар ист. 74
муџица 76, 98
навиѓација 104
нагазна мина в. под мина.
надвојвода ист. 73
надкаџеџан ист. 73

- надређени* (у им. служби у м. роду) 109
налећ 118
наоружање 23
 лако наоружање 122, 127, 203
 тешко наоружање 123
најад 79, 102
најадач 170
наредба 12
наредбодавац 136
наредник 170, 184
наређење 252
настиујање 135, 262
настиујаћи 113
началник заст. 169
нейријашељ 176, 240
неуијралисање 117, 245
неуијралисати 114, 245
ниџан 177
 задњи ниџан 122
 једњи ниџан 181
ниџанићи 112
ниџаницја 71, 134, 177, 207
ниџањење 135, 256
ножице (мн.) 182, 188, 199, 264
носач авиона 71, 119, 123, 181
обавештавање 104, 262
обарач 30, 132, 168
обарача 132, 171
обербаша 30, 159, 208
обервојевода ист. 160
оберкајетан ист. 160
оберлајинанћ ист. 74, 162
оберофицир ист. 20, 170
обзнана 30, 132
обилазак 103, 105
објавница 102, 134
објавићи рај 114
обливка 175
образица 92
обрбуљуџбаша ист. 160
обрлајинанћ ист. 162
обруч 73, 83, 86
обршићер 29, 158
обука 234
 врснична обука 234
обухваћ 102
обучење 168
ођњар заст. 73
ођњило ођњило заст. 168
одбрана 194, 246
 задржавајућа одбрана 108, 115, 117
 одсудна одбрана 181
одбранићи (се) 112
одељење 75, 103
одзив 168, 210
одред 73
одстојање 168
одстиуј 210
одстиујање 111, 134
одстиујаћи 111
одстиујини 111
одстиујница 134
озадница заст. 73
озадњача заст. 73
ојачање 102
оквир 189, 207, 211
окидач 132, 133
оклојно возило 60, 261
оков заст. 73
окриље заст. 73
окружење 102, 194
ојалвиваћи 181
ојасач 91
ојерација 105, 182, 201
ојерисаћи 114
ојколићи 111
ојколница заст. 73

- ойкољаваџи 111
 ойсада 73
 ордонанс заст. 173
 ордонанц заст. 184
 ороз 30, 132
 оруђе 103, 264
 оружан, -а, -о оружана сила 116
 оружане снаге (мн.) 60, 265
 оружје 70, 76, 80
 аџиомско оружје 194
 хемијско оружје 140
 хладно оружје 123
 оса разг. 207
 осиџурање 117
 осиџураџи 112
 осмаџрање 117, 118
 осмаџраџи 104
 осмаџрачница 102
 оџивориџи ваџру в. под ватра.
 оџечесџво арх. 169, 175
 оџџор 102
 офанзива 103, 105
 офиџир 229
 очекуџџи џоложај в. под положај.
 џадобранска џеџадија в. под пешадија.
 џалица 154
 џаџба 179, 255
 џанџиронџиџи заст. 170
 џарадираџи 31
 џарџизан 103, 258
 џарџизана 182
 џаџрола 84, 103, 107, 258
 џаџролирање 134
 џаџролџија заст. 170
 џедесейник ист. 152
 џерјаник заст. 23, 133
 џейник ист. 29, 155
 џеџадија 12, 26, 33
 анџиџерорисџиџка џеџадија 202
 брдска џеџадија 202
 џраничарска џеџадија 202
 лака џеџадија 203
 линејна џеџадија 202
 џуриџна џеџадија 203
 морнариџка џеџадија 202
 џадобранска џеџадија 202
 џеџадиџаџ 76, 132, 184, 185
 џеџак заст. 71
 џирамида 182
 џиџиџач 132
 џиџиџоџ 71, 182
 џламенобаџач 136
 Пли! заст. ком. 171
 џлоџџун 90, 103
 џобеда џобџда српсл. 149
 џобочница 71
 џовлачење 76, 194
 џовлаџиџи се 112
 џовраџиџник 132
 џовуџи се 112
 џоџлавица заст. 161
 џоџон 32, 175
 џодасиџиџач 133
 џодбир 168
 џодилажење 135
 џодилаџиџи 104, 113, 115
 џодкаџейџан ист. 159
 џодморница 102
 џоднаредник ист. 184
 џодофиџир 73, 136, 216
 џодџолковник заст. 176
 џодреџени (у им. служби у м. роду) 180
 џожарни, -а, -о (у им. служби у м.
 роду) 109, 126, 142, 171, 180
 џожарсџџво 125, 134
 џозадиџа 83, 104
 џозадиџаџ 132
 џојас 83, 89, 91, 199

- њојачање 134, 135
 њолковник заст. 18, 23
 њоложај 99, 104, 107
 вајирени њоложај
 очекујући њоложај 117
 резервни њоложај 122
 њолубајџаљон 137
 њолувод 137, 169, 172
 њолукајейџан ист. 23, 72, 137, 176
 њолучејџа 137
 њољска артиљерија в. под артиљерија.
 њонирање 134, 194
 њонџион 31
 њонџионир 31
 њоуна 132, 171, 232
 њоредак 30, 168, 169,
 њоручник 23, 30, 176, 184, 198
 њоседање 104, 164
 њоседајџи 104, 164
 њосилни ист. 207
 њослуџа 132
 њослужилац 132, 258
 њосџирој 31
 њосџиројавајџи 110
 њосџиројење 169
 њосџиројџи 110
 њоџџолковник 23
 њоџџорница 134
 њоџџоручник 71
 њоџџуковник 71, 76, 136
 њоџџињени (у им. служби у м. роду)
 142, 168, 171, 180
 њоход 135
 њравило службе 141
 њрайорџчик ист. 176
 њрвоборница заст. 136, 184
 њреџрујшасавање 103, 134, 258
 њреџрујшајџи (се) 110
 њреданак 102
 њредњи ниџан в. под ниџан.
 њредсџиража 102
 њрејад 241
 њрејџицање 135
 њрејџџосџављени (у им. служби у м.
 роду) 25, 126, 142, 180, 263
 њрејходница 76, 134, 184
 њриручник заст. 170
 њрихвајџ 194
 њрихвајџница 198
 њробој 76, 194
 њродор 105, 135
 њројекџил 173
 вођени њројекџил 60
 њросџиорија 67, 247
 њројџиваџионски, -а, -о 72, 136
 у њројџиваџионска артиљерија в.
 под артиљерија;
 њројџиваџионска мина в. под
 мина.
 њројџивнајад 186
 њројџивник 133, 150
 њројџивоклојни, -а, -о 71
 њројџивофанџива 136
 њројџивџеџадиџски, -а, -о 71
 њројџивџенковски, -а, -о 136
 њројџивудар 136
 њрофесионалац 141
 њрофесионални војник 141
 њрук; џљкџ српсл. 28
 њуковнија ист. 159
 њуковник 18, 30, 76, 159
 њунилац 71, 76, 132
 њункџ 198, 208
 њуџовање 118, 135, 239
 њуџање 90, 169
 њуџка 87, 92
 ауџомајџска њуџка 121
 снајџерска њуџка 140
 њуџкомиџраџез 136, 140

- радар* 181
радијација 182, 200
радиоактиван, -вна, -вно 137
радиолокаџиор 137, 139, 182
разараач 102
разброј 168
разбројс 254
разводник 30, 76
ракеџа 117, 122
разминирање 194
ранжир 168
рајорџи 30, 168
рајорџираџи 30, 168
рајорџоваџи заст. 168
раџи, раџи српсл. 150
раџиџиџе 102, 205, 258
раџиџи, -а, -о
 у *раџиџа иџра* заст. 185
 раџиџи дневник 107, 124
 раџиџо ваздухоџловџиџо 107, 142, 263
 раџиџо сџање 191
раџиџник 70
раџиџоваџи 70, 111, 163
раџиџоводџиџо 71, 96, 102, 137, 258
раџиџиџиџавање 104, 194, 262
раџиџиџиџаваџи 104, 112
револвер 31, 71, 172
реџименџа ист. 207
реџруџи 172
реџруџиџација 133
реџруџиџоваџи 184
ред 221
реденик 132
редов заст. 135
редовна војска в. под војска.
резерва 30
резервисџа 71
резервни џоложај в. под положај.
рејон 71, 173, 181
рекоџноџираџи заст. 111
релеј 173, 198
рејейџираџи варв. 211
ров 261
роџа заст. 73
роџмајџиџор ист. 74
ручни ракеџи баџач в. под баџач.
сабџа 152
садејџиџо 136
салаџварда ист. 30, 158
саобраџајница 71
сајер заст. 76, 133
саџиџија заст. 160
саџиџник заст. 160 *сџиџиџникџ* срсл. 152
севасџокрајџор ист. 151
сеиз заст. 73
сиџналиџиџи заст. 184
сила 199
сиџџуџациони сџиџо 122
склонџиџиџе 116
скривач џламена 123
снаџа 199
 здружене снаџе (у мн.) 115
 одсечене снаџе (у мн.) 115
 осџавџене снаџе (у мн.) 116
 убачене снаџе (у мн.) 105
снајџер 126, 140, 207, 262
снајџерска џуџкав. под пушка.
средње калибарски, -а, -о 137
срџе 83, 89
сџареџина 28, 30, 151
сџариџи водник в. под водник
сџеџоноџа 151
сџиџожер 210
сџиџеџа војска в. под војска.
сџиџиџинар заст. 184
сџиџиџинаџи заст. 23
сџираџа 159
 мрџива сџираџа 31, 127

- сѣражамецѣи* ист. 30
сѣражар 103
сѣражарбаца ист. 30, 159
сѣражмецѣи ист. 159
сѣрелац 70, 168
сѣрељаи 28, 70, 152
сѣројев, -а, -о у сѣројев корак 265
сѣројева обука 265
сѣројево правило 265
сѣројиѣи 111
субаца 161
ѣабор 70
ѣамбурмажор 170
ѣанкер 258
ѣело 83, 181, 198
ѣемѣ 170, 185
ѣемѣирање 135
ѣемѣираиѣи 111
ѣемѣо 185
ѣенк 260
ѣенкодром 72, 137
ѣеѣелук заст. 169
ѣизедуѣи ист. 30, 158, 159
ѣисуѣник ѣысоуѣиѣникъ српсл. 151
ѣобѣија 134, 177
ѣоѣ 167
бесѣрзајни ѣоѣ 211
брдски ѣоѣ 121
ѣоѣовѣача 102, 260
ѣоѣовоѣа 136
ѣоѣуз 154
ѣорѣдо 71, 103
ѣранѣеја 103, 173
ѣревио ист. 30, 165
ѣромблон 184, 186
ѣруѣа 103, 258
ѣура 258
уводник 133
удар 135
ударач 133
уклиниѣи се 112
уклиѣавање 134
уклиѣаваиѣи се 112
уѣаљач 31, 133, 191
уредник заст. 177
усадник 31, 133
усѣа 71
усѣрелиѣи 152
фелдвебелъ заст. 170
фендрик ист. 162
фиѣура 245
фиѣиљача заст. 73
фиѣек 169
фиѣеклија 71, 134, 168, 169
фланка 173
флоѣа 258
флойѣла 258
форсирање реке 78, 119, 135, 194, 262
форсираиѣи реку 115, 123, 261
фрајкорац ист. 132
фронѣ 168, 182, 224
хаднаѣ ист. 29, 30, 158
хајдук 161
хауѣица 103, 192, 209, 258
хемијско оружје в. под оружје.
хидроизвиѣач 137, 139
хидроѣилоѣ 137
хладно оружје в. под оружје.
ѣев 260
ѣиљ 245
ѣанак заст. 169
ѣахура (ѣаура) 137
водеѣа ѣахура 116, 122
ѣело (~ војске) 60
ѣеѣа 75, 102
ѣеѣник 133, 161
ѣеѣобаца 161

чeй̑овoђa 172

чу̑у̑у̑а 177

чeбaнa зaст. 169

чи̑и̑и̑ 28, 153

чи̑и̑и̑а̑и̑и̑ сe 153

чeй̑ 177

ча̑јкaчa 182, 185

ча̑aнaц 162

ча̑а̑кa 175

ча̑ржa 173

ча̑ржeр 207

чи̑љбoк зaст. 30, 31, 170

чи̑љбoкaнa зaст. 170

чи̑њeл 175

чи̑и̑и̑и̑гa зaст. 170, 185

члeм 28

чрaй̑нeл 31

чи̑ада зaст. 154

чи̑и̑и̑он зaст. 165

чи̑и̑а̑б 103

чи̑и̑и̑и̑и̑ 28

чи̑и̑и̑и̑и̑и̑и̑и̑и̑ 133

РЕГИСТАР ПОЈМОВА

- абревијатура 140, 143
 адаптација речи страног порекла 16, 190
 везана основа (корен) 79
 вишезначност термина 81, 128, 189
 вишечлани назив 119
 војна лексика и терминологија 15, 16
 војни дискурс 39
 војни језик 16
 војне команде 250
 - са експлицитном императивном формом 253
 - са имплицитном императивном формом 255
 војни речник 85
 војни стил 15
 глаголске именице 104
 говорни чин 16
 декомпоновање предиката 16, 232, 243, 267
 дијалектизми 19
 директивни говорни чин 16
 жаргонизми 15, 18, 246
 закон 16, 19, 25, 29
 интернационализација 43
 језик струке 43
 језик у специјалној употреби 48
 калк 92
 калкирање 77, 92
 класификација терминологије 33, 75
 књижевни језик 129, 166, 178, 214
 коминикеи 40
 конверзија 179
 лексикографија 56, 61, 64, 190
 лексикологија 50, 59, 60
 лексички спојеви 61, 185, 205, 249, 256
 лексичко-семантичко образовање термина 59, 259
 медицинска терминологија 38, 43, 82, 178, 189, 197
 метафора 51
 метонимија 51, 90
 национализација 65, 104, 109, 117
 неофицијална лексика 18
 номен 43
 номенклатура 43
 номинализација 104
 нормирање 165
 општеупотребни лексички слој 26, 78, 141
 особине термина 41, 46, 141
 партицип 117, 172
 периодизација војне терминологије 27
 перифрастични предикат 77
 покрајинизми 158
 правила (војне) службе 174, 215, 216
 прагматика 142, 267
 префикс 43
 префиксација 34, 77, 136

-
- префиксоид 137
 речници 140, 256
 - језички 197
 - специјални 190
 руска војна лексика 37
 семантичка творба 82
 семантичко калкирање 96
 семантичко позајмљивање 94
 синегдоха 90
 синтагме
 - придевско-именичке синтагме 106
 - глаголско-именичке синтагме 127
 - именичке синтагме са падежним атрибутом 123, 261
 - именичке синтагме са атрибутивом 123, 261
 слагање (композиција) 136, 140, 179
 социолингвистика 38
 специјалан појам 182
 специјална лексика 15
 специјална употреба језика 12, 33, 39, 46
 стандардизација 46, 165
 супстантивизација 142, 263
 суфиксација 71, 77, 142, 179
 творба речи 16, 49
 термин 41, 66
 термини домаћег порекла 184
 термини страног порекла 64, 172, 186
 терминографија 48, 56, 63
 терминоелемент 130, 138, 180
 терминологизација 49, 84, 86, 119
 терминологија 44
 терминолошка лексикографија 56
 терминолошка синтагма 61, 121, 185, 188, 204
 терминолошка творба речи 51
 терминолошко значење 58, 77, 83, 89, 101, 114, 117 итд.
 транстерминологизација 51
 универбизација 26, 32, 171, 178
 употребна вредност термина 210, 211
 фразеологизам 50, 61, 114, 120
 фразеологизираност у терминологији 244, 263
 фразеологија 48, 50, 1, 74, 121, 146
 функционалностилско раслојавање 15, 23, 37, 166, 206, 216, 229

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

- Авагјан К. 35, 36, 176
Анић В. 248
Апресјан Ј. Д. 81
Бабић С. 94, 95, 120, 130, 136
Белић А. 197
Бјелајац М. 22
Блажевић М. 36
Богдановић Н. 54
Бојанић-Лукач Д. 156
Бошњаковић Ж. 35, 54
Васиљева Н. В. 37, 45, 48, 50, 57, 58, 114, 130, 39
Васић Д. 115, 122
Веселиновић А. 146
Вилсон А. 277
Винокур Г. О. 79
Вистер Е. 40, 47, 48, 57
Волкова И. Н. 60
Вујичић Д. 35
Вукановић Т. 277
Вуковић Г. 35
Гароња-Радованац С. 157
Гортан-Премк Д. 60, 62, 63, 90
Грињев С. В. 48
Грицкат И. 38, 52, 62, 63, 90, 166, 167, 170, 216, 218, 226, 228
Грковић М. 278
Давичо О. 110, 113, 119
Даниленко В. П. 59, 80
Даничић Ђ. 28, 29, 146, 148, 149, 150, 156
Дешић М. 62
Димитрова С. 276
Добрић Н. 106
Драгићевић Р. 12
Ђурић Д. 119, 187
Ердељановић Ј. 154
Зајић Б. 35, 54
Зајцева И. М. 37
Згуста Л. 81
Ивашченко В. Љ. 51
Ивић М. 234, 238
Ивић П. 147
Исаиловић Д. 35
Јашовић Г. 35, 54
Јовановић В. 24, 25, 54, 63, 64, 65, 93, 96, 97, 98, 158, 174
Јовановић Г. 12
Јовановић Ј. 278
Јокић К. 24, 25
Канделаки Т. Л. 47
Карацић В. С. 35, 83, 88, 91, 148, 153, 160, 161, 162
Клајн И. 35, 93, 95, 135
Кликовац Д. 162, 238, 240
Ковачевић Р. 35
Кожина М. Н. 279
Копиленко М. 242
Костић А. 38, 189, 197, 212
Кошунова С. И. 47
Лаиновић-Стојановић Н. 92, 128, 182
Логинова К. А. 230
Лоте Д. С. 47
Лукић Р. 279
Луковић М. 38, 75, 213, 229, 230, 246
Марковић Б. 280
Марковић Ј. 54
Маројевић Р. 130
Мијатовић И. 280

- Милановић А. 217
Милосављевић Б. 36, 39, 40, 214, 246
Мирковић З. 165
Мићић С. 38
Младеновић А. 170, 217, 226
Моловић Ј. 35, 186, 213
Мршевић-Радовић Д. 61, 65, 90, 93, 94, 120, 127, 242
Мури Т. 143
Ненадовић М. прота 110, 159, 161, 162, 163, 229
Николић Мар. 53
Николић Мир. 12, 138, 198
Новаковић С. 145, 147, 148, 151, 153
Обрадовић О. 195, 196
Одавић М. 38, 127
Ожегов С. И. 47, 48
Оташевић Ђ. 36, 130
Перишић М. 150, 196, 197, 252
Петровић Карађорђе 30, 161, 165, 230
Пешикан М. 62, 63
Пипер П. 252, 253
Подгорац Т. 283
Подолска Н. В. 37, 45, 48, 0, 54, 57, 58, 114, 130, 139
Појатић Д. 238
Половина В. 36, 214
Поломац В. 281
Попова З. 242
Поповић М. 93
Поповић Љуб. 18, 35, 61, 142, 214, 242
Првуловић Б. 54,
Прохорова В. Н. 37, 51, 55, 60, 80, 81, 82, 90, 91, 95, 97, 121, 163, 164
Радовановић М. 282
Радовић-Тешић М. 12
Радојчић Н. 282
Реформатски А. А. 47
Ристић С. 62
Родић Н. 283
Савић С. 214
Симеон Р. 95
Симић Р. 283
Сифорова В. И. 47
Сороколетов Ф. П. 37, 48, 147, 148, 149, 150, 152, 156, 164, 176
Станојевић Ст. 145, 146
Станојчић Ж. 61, 242
Стевановић М. 283
Стефановић Димитрије Е. 152, 158, 159, 217, 225
Стојановић А. 183
Стратимировић митрополит 30
Суперанска А. В. 37, 45, 48, 50, 54, 58, 114, 130, 139
Тереса Кабре Каstellви 47, 48, 57
Толикина Е. Н. 285
Томић Ј. 145
Томовић Г. 154, 155, 156
Тошовић Б. 38, 215, 218, 230
Трифунјагић И. 284
Турилов А. А. 174
Ћирковић С. М. 145
Ћорић Б. 130
Ушаков Д. Н. 285
Фасмер М. 79, 285
Фекете Е. 35, 55, 187
Фелбер Х. 43, 47, 48, 57
Филин Ф. П. 150
Филиповић Р. 93, 97, 99
Хавранек Б. 38, 285
Хафнер С. 35, 79, 146, 149, 150
Хацидамјановић Ј. 19, 68, 69, 78, 101, 193
Чаплигин С. А. 47
Шански Н. М. 79, 120, 171
Шевчук В. Н. 130
Шелов С. Д. 42
Шипка Д. 42, 43, 46, 51, 56, 57, 60
Шкриванић Г. 35, 145, 146, 154

Serbian Military Lexis and Terminology

Summary

The focus of this monography is the Serbian military lexicon, which is treated as a separate terminological subsystem, within the lexicon of the Serbian language. This research is conducted on the military lexicon and it encompasses a grammatical analysis of military terms within the scope of grammatical categories and word-formation, lexical semantics, lexical combinations, as well as the development and standardization of the military terminology in the light of contemporary linguistic and literary norms. Special attention is drawn to the terminological innovation, and the issues of interlanguage contacts and ways in which Serbian military terminology enriches its core.

Alongside with the military lexicon, which can be seen as a differentiating feature of the military register, this thesis also deals with the analysis of other linguistic features of the said register. The corpus comprises professional military materials (rules of service, military training handbooks and laws). Some linguistic phenomena are analysed not only at the lexical level, but also on other language levels which clarify the choice of linguistic means within a certain text. The specificities of the military register may be explained in the speech act framework, i.e. at the pragmatic level, within which sees military commands as directive speech acts.

Сербская военная лексика и терминология

Резюме

В центре внимания этой книги сербская военная лексика, которая рассматривается как отдельная терминологическая подсистема в лексической системе сербского языка. Исследование включает в себя грамматический анализ военных терминов в рамках грамматических категорий и словообразования, лексической семантики, лексических сочетаний, а также разработки и стандартизации военной терминологии в свете современной языковой нормы. Особое внимание обращается на терминологические инновации, а также на межъязыковые контакты и пути пополнения ядра сербской военной терминологии.

Наряду с военной лексикой, которую можно считать дифференцирующим признаком военного регистра, анализируются и другие его лингвистические особенности. Корпус исследования включает в себя тексты военной тематики (правила службы, военные учебники, законы). Некоторые лингвистические явления анализируются не только на лексическом, но и на других уровнях языка, что проясняет выбор языковых средств в пределах определенного текста. Особенности военного языка могут быть объяснены в рамках теории речевых актов, т.е. на прагматическом уровне, где военные команды рассматриваются как директивный речевой акт.

О АУТОРУ

Владан Јовановић, научни сарадник Института за српски језик САНУ, рођен је 1977. године у Крушевцу. Дипломирао је на Групи за српски језик и књижевност Филолошког факултета у Београду 2002. године. На истом факултету завршио је постдипломске студије, одбранивши магистарски рад под насловом *Деминујивне и ауџменијативне именице у српском језику* (2007). Докторску дисертацију под насловом *Српска војна лексика (са елементима војног језика)* одбранио је такође на Филолошком факултету у Београду 2012. године. Од 2003. године запослен је у Институту за српски језик Српске академије наука и уметности на пројекту *Лингвистичка исцртавања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.

